

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GEÇ ORTAÇAĞLARDA BATI AVRUPA'DA

HASTANELER VE TIP EĞİTİMİ

Hazırlayan

Murat SERDAR

Tarih Anabilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Danışmanlar

Prof. Dr. M. Münir ATALAR

Doç. Dr. Pınar ÜLGEN

TOKAT – 2015

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**GEÇ ORTAÇAĞLARDA BATI AVRUPA'DA
HASTANELER VE TIP EĞİTİMİ**

Hazırlayan

Murat SERDAR

Tarih Anabilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Danışmanlar

Prof. Dr. M. Münir ATALAR

Doç. Dr. Pınar ÜLGEN

TOKAT – 2015

GEÇ ORTAÇAĞLARDA BATI AVRUPA'DA
HASTANELER VE TIP EĞİTİMİ

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 15 / 07 / 2015

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

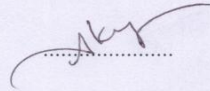
Başkan : Prof. Dr. M. Münir ATALAR

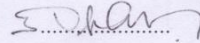
Üye: Doç. Dr. Pınar ÜLGEN

Üye: Doç. Dr. Abdullah KAYA

Üye: Yrd. Doç. Dr. Burhan KAÇAR

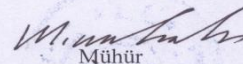

Üye: Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞAHİN

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
03/07/2015 tarih ve 19/02 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul
edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK

Mühür

İmza

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(29/06/2015)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Murat SERDAR

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkması için dört yıldır her türlü sıkıntıda yanımda oldukları, kendilerinde var olan her türlü bilgiyi benimle paylaştıkları için Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyeleri birinci danışmanım Prof. Dr. Münir Atalar'an ve ikinci danışmanım Doç. Dr. Pınar Ülgen'e sonsuz teşekkür ederim. Bu çalışma hataları ile bana, doğrularıyla kıymetli hocalarıma aittir. Yazım aşamasında manevi desteklerinin yanında engin bilgilerini esirgemeyen kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Ali Açikel'e teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak, hayatıma girmesiyle yazı yaşamaya başladığım biricik eşim Nurhayat Serdar'a, tez aşamasında bana gösterdiği anlayış, teşvik ve günlerce benimle sabahlamasından dolayı sonsuz teşekkür ederim.

(Hayatımı değerli kılan insanlara...)

Hayatımın anlamı eşim Nurhayat SERDAR'a...

Annem Fatime SERDAR'a...

Ve

Babam Hakkı SERDAR'a...

ÖZET

Bu tez çalışmasında, XII. yüzyıldan XV. yüzyılın sonuna kadar Batı Avrupa'daki hastanelerin ve tıp eğitimi merkezlerinin kuruluş amaçları, nasıl kuruldukları, kimler tarafından kuruldukları, bu kurumlarda ne tür hizmetlerin verildiği ve bu yüzyıllarda Batı Avrupa'da tıp eğitiminin gelişim aşamaları ortaya konmuştur. Bu çalışmanın amacı, Geç Ortaçağlarda Batı Avrupa'daki hastaneler ve tıp eğitimini ele alıp daha önceden gerçekleştirilen Ortaçağ Avrupası çalışmalarına bu hususta katkıda bulunmaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk olarak konunun seçimi, konu ve kaynakları tanıtılmıştır. Daha sonra tıp ilminin ve hastanelerin etimolojik kökenleri ve bunların ilkçağ medeniyetlerinde ortaya çıkışları hakkında bilgi verilmiştir. Erken Ortaçağ'ın sonuna kadar ki evrede dünya mirasına yaptıkları katkılar kısaca aktarılmıştır. Ayrıca bu bahsi geçen dönemde eldeki kaynakların ışığında hastaneler ve tıp eğitimi arasındaki ilişkilerin seyri de aydınlatılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Erken Ortaçağ'da Batı Avrupa'da kurulmuş ve daha sonra kurulacak olan hastaneler hakkında bilgi verilmiş ve onların özellikleri vurgulanmıştır. Ayrıca bu hastanelerin kuruluş amaçları, yönetimleri ve yönetimleri bahsedilmiştir. Bu bölümde son olarak, en çok görülen iki hastalık olan cüzzam ve veba (kara ölüm) hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölüm, ikinci bölümü tamamlar niteliktedir. Hastanelerde görev yapan doktorların yetiştiği kurum olan tıp eğitim okulları, döneme damga vurmuş ekoller ve diğer unsurlardan bahsedilmiştir. Eğitim merkezlerinin ortaya çıkışları, diğer kültürlerin biliminden etkilenişleri ve tıp bilimine yaptıkları katkılar vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca tıp eğitim merkezlerinin kurulan üniversiteler içerisindeki yerleri, sistemlerinin yerleşmesi, dinî ve siyasî otoritelere karşı özgürleşme adına verilen mücadele, tıp eğitimi müfredatları, sınavlar ve unvan alma şartları vurgulanmıştır. Bu bölümde son olarak döneminde yapmış oldukları çalışmalarla ve getirmiş oldukları yeni uygulamalarla kendilerinden sonrakilere ışık tutmuş bilim adamları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geç Ortaçağlar, Batı Avrupa, Hastane, Tıp Eğitimi, Hastalık, Doğu Bilimi.

ABSTRACT

In this thesis study, from 12th century to the end of the 15th century, aims of the hospitals that were established in the west Europe and centers that gave the medicine education, how they were established, people who established them, services and development levels of the medicine education were told. The aim of this study is to examine the medicine education and hospitals in the West Europe in the late middle ages and contribute in this point to the studies that were done before. The aim of this study is to examine the medicine education and hospitals in the West Europe in the late middle ages and contribute in this point to the studies that were done before.

This study occurs in three parts. In the first part, firstly, choosing of the subject, subject and sources have been recognized. Then the data has been given about etymologic origins of the medicine science and hospitals and their appearances in the old ages. In the period that is to the end of the early middle ages their contributions on the world have been transferred shortly. And also in the same period in the light of the sources the relation between hospitals and medicine education have been tried to tell.

In the second part, the data has been given about the hospitals that were established in the West Europe in the early middle ages and then hospitals that were established in the late middle ages and their features have been emphasized. And also the aims and managements of those hospitals have been told. Finally in this part, the data has been given about leprosy and plague that were seen two times frequently.

The third part completed the second part. In this part the medicine education foundations that the doctors who were worked in the hospitals were educated, echoes and other subjects were told. The appearances of the education centers, influenced from the science of other cultures and contributions that were done to the medicine science have been tried to emphasize. And also the importance of the medicine education centers in the universities, their systems, struggle that was given about freedom against religious and political authorities, medicine education programs, exams and conditions of the title have been emphasized. In this part, finally the data has been given about scientists that contributed to people after themselves with new applications and studies.

Key Words: Late Middle Ages, West Europe, Hospital, Medicine education, Sickness, The Science of the East.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	iii
İTHAF	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	x
HARİTALAR LİSTESİ	xii
TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. KONUNUN SEÇİMİ	1
1.2. KONU VE KAYNAKLARI	2
1.3. ERKEN ORTAÇAĞ'A KADAR TIP İLMİNİN GELİŞMESİ	7
1.3.1. Antik Mısır Tıbbı	8
1.3.2. Mezopotamya Tıbbı	10
1.3.3. Hint Tıbbı	11
1.3.4. Çin Tıbbı	12
1.3.5. Hitit Tıbbı	14
1.3.6. Antik Yunan Tıbbı	16
1.3.7. Roma Tıbbı	18
1.3.8. Bizans Tıbbı	23
1.3.9. Eski Türklerde Tıp	23
1.4. ORTAÇAĞ AVRUPASINDA HASTANELER KURULANA KADAR Kİ DÖNEMDE HASTANELERİN SERÜVENİ	26
2. GEÇ ORTAÇAĞLARDA BATI AVRUPA'DA HASTANELER	32
2.1. ERKEN ORTAÇAĞ AVRUPASINDA HASTANELER	32
2.2. ORTAÇAĞ'DA KITA AVRUPASI'NDA HASTANELER	36
2.2.1. Manastır Hastaneleri	37
2.2.2. Tarikatlar Tarafından Kurulan Hastaneler	41
2.2.3. Askerî Tarikatlar Tarafından Kurulan Hastaneler	44
2.2.4. Şehir Hastaneleri	49
2.3. ADA AVRUPA'SINDA (BÜYÜK İNGİLTERE'DEKİ) HASTANELER	55
2.3.1. Konukevleri ve Hastaneler	55
2.3.2. Hacılık ve Başiboşlara Karşı Alınan Önlemler	61
2.3.3. Vakıflar Tarafından Açılan Yardım Evleri	62
2.3.4. Huzurevi Görevi Yapan Hastaneler	63
2.3.4.1. Şehirlerdeki Örnekleri	64
2.3.5. Asiller Tarafından Metropollerde Kurulan Hastaneler	67
2.4. ORTAÇAĞ İNGİLTERESİ'NDE CÜZZAMEVLERİ	72
2.5. İSKOÇYA VE İRLANDA'DAKİ HASTANELER	74
2.6. HRİSTİYAN İSPANYASI VE PORTEKİZ'İNDE HASTANELER	77
2.7. HASTANELER ÜZERİNDE PAPALIĞIN ETKİSİ	83
2.8. ORTAÇAĞ HASTANELERİNİN KARAKTERİSTİK YAPISI	84
2.9. ORTAÇAĞ AVRUPA'SININ BİTMEYEN HASTALIKLARI	89
2.9.1. Cüzzam ya da Tanrı'nın Laneti	89
2.9.1.1 Cüzzam Hastalığının Ortaçağ'a Kadar ki Tarihi Seyri	90
2.9.1.2. Ortaçağ Avrupa'sında Cüzzam	91
2.9.2. Veba	93
2.9.2.1. Vebanın Avrupa'nın Demografik Yapısına Etkileri	101

2.9.2.2. Vebanın Avrupa Ekonomisine Etkileri	103
2.9.2.3. Vebanın Avrupa'daki Sosyal Hayat Üzerindeki Etkileri	106
2.9.2.4. Vebanın Avrupa'daki Dinî Hayat Üzerindeki Etkileri.....	107
2.9.2.5. Vebanın Avrupa'nın Kültürel Hayatında Bıraktığı İzler.....	110
3. ORTAÇAĞ AVRUPASINDA TIP EĞİTİMİ.....	112
3.1 TIP EĞİTİMİ.....	112
3.1.1. Manastırlarda Tıp Eğitimi	115
3.1.1.1. Manastır Tıbbı ve Monte Cassino	115
3.1.1.2. Avrupa'da Modern Tıbbın Temellerinin Atılması	119
3.1.1.3. Aydınlık Döneme Rehberlik Eden Tıp Eğitimi Çeşitleri	122
3.1.1.4. Salerno Tıp Okulu	126
3.1.1.5. Montpellier Tıp Okulu	141
3.1.1.6. Bologna Tıp Okulu.....	149
3.1.1.8. Padua Tıp Okulu.....	157
3.1.1.9. Paris Tıp Okulu	163
3.2. ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA EĞİTİM SİSTEMİ.....	167
3.2.1.Eğitim Sisteminin Kurumlaştırılması ve Yüksek Öğretimin Temellerinin Atılması	168
3.2.2. Ortaçağ Avrupa'sında Eğitim Kurumlarının Genel Şartları ve Hak Kazanımları	173
3.2.3. Ders Programları	181
3.2.4. Sınav Programları.....	190
3.2.5. Öğrencilerin Sosyal Hayatı	193
3.3. ORTAÇAĞ AVRUPA'SININ ÜNLÜ DOKTORLARI VE CERRAHLARI	196
3.3.1. Michael Scotus	196
3.3.2. Gilbertus Anglicus.....	197
3.3.3. Ricardus Anglicus	197
3.3.4. Petrus Hispanus (Pedro Juliao)	198
3.3.5. Bartolomeo da Varignana (Varignanali Bartolomeo)	198
3.3.6. Francesco Stabili (Cecco D'ascoli)	199
3.3.7. John Gaddesden.....	199
3.3.8. Guglielmo da Brescia (Brescialı Guglielmo).....	200
3.3.9. Pietro d'Abano (Albanolu Pietro)	200
3.3.10. Bernard de Gordon (Gordonlu Bernard)	202
3.3.11. Dino del Garbo (Garbolu Dino)	202
3.3.12. Mondino dei Luzzi Luzzili Dino).....	203
3.3.13. Gentilo da Foligno (Folignolu Gentilo)	203
3.3.14. PietroTorrignano	204
3.3.15. Guido da Vigevano (Vigevanolu Guido)	204
3.3.16. Bertuccio Lombardo.....	204
3.3.17. Alberto de' Zancari Zancarili Alberto)	205
3.3.18. Antoine Ricard	205
3.3.19. Ugo Benzi.....	206
3.3.20. William of Congenis (Congenisli William)	206
3.3.21. Lanfranco of Milano (Milanlı Lanfranco).....	207
3.3.22. John of Ardernen (Ardernenli John)	207
3.3.23. John Mirfield	208
3.3.24. Thomas Morstede.....	208
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	209

KAYNAKLAR.....	218
ÖZGEÇMİŞ	244

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz:	Bakın(ız)
C.	Cilt
Çer:	Çeviren
Ed:	Editör(ler)
İnc.	İnceleyen
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
N.	Nosu
Nt.	Dipnot'tan referans verme
ölm.	Ölüm
S	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
Ter:	Tercüme
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
vd.	Ve diğer(i/leri)
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Vebanın Avrupa'ya Çıkış Noktaları ve Yayılış Yolları.....	97
Harita 2: Vebanın Avrupa'da Yayılım Rotası.....	98

TABLÖLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo 1: Avrupa’da Vebadan Ölenlerin Ükelere Göre Dağılımı.....	102
Tablo 2: Vebanın İngiltere’deki ManastırLar Üzerindeki Sayısal Etkisi.....	108-109
Grafik 1: Vasiyetnamelerin Veba Esnasında Cinsiyete Göre Dağılımı.....	106

1. GİRİŞ

Ortaçağ adı söylendiğinde insanların zihninde bu dönemin olumsuz yönleri olumlu yönlerinden daha önce belirlemektedir. Çünkü eğitim hayatımız boyunca bizlere olumlu yönlerinden ziyade olumsuz yönleri öğretilmiştir. Kendine münhasır bir yapıya sahip olan Ortaçağ'ı ne kendisinden önceki çağla ne de sonrasındaki ile kıyaslamak doğru bir yaklaşım olmayacağı gibi mümkün de değildir. Zaten Ortaçağ başlı başına olaylar çağı olmuştur. Bunun yanı sıra bir geçiş çağı olmasının verdiği dezavantajla, bazı olaylara maruz kalmıştır. Ortaçağ, barış özlemi ve savaş, inanç ve başkaldırı, açlık ve yayılcılık arasında gidip gelen keşişleri, ruhbanları, savaşçıları, köylüleri, zanaatkârları ile bir taraftan mücadele ederken diğer taraftan zaman ve mekâna egemen olmayı, toprak açmayı, köy, şato ve kentler çevresinde bir araya gelmeyi başarmış, malikâneyi, saati ve ulusu keşfetmiş bir Ortaçağ Avrupa'sı karşımıza çıkmaktadır. Belki de Jacques Le Goff bugüne kadar Ortaçağ Avrupa'sının en güzel tasvirini yapmıştır. Le Goff, "Ortaçağın aslında bilinenin ötesinde bir dünya olduğunu ve her şeyin pek belirgin olmasa da, temelini bu çağda atılmış ya da bunun için teşebbüs edildiği" sözleriyle zihinlerde yer etmiş olan olumsuzlukları silmede yarar sağlamış ve Ortaçağ'da da olumlu şeylerin varlığına dair inancı da güçlendirmiştir.

1.1. KONUNUN SEÇİMİ

Hız. Âdem ve Hız. Havva'dan itibaren insanlar hayatları boyunca birçok problemle karşı karşıya kalmışlardır. Bu problemlerin en başında sağlık problemleri gelmiştir. Eğer bir insan vücudunun herhangi bir yerinde bir ağrı, sızı veya rahatsızlık duyuyorsa bu sadece o bölgeyle sınırlı kalmamakla birlikte insanın bütün vücudundaki fonksiyonların kısıtlanmasına neden olmaktadır. Ayrıca kaliteli yaşamının da bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla sağlıklı yaşamın devam ettirilmesi, vücuttaki olumsuzlukların giderilmesi ve karşılaşılan sağlık problemlerine çare bulunması amacıyla tarih boyunca tıp alanında çalışılmış ve araştırmalar yapılmıştır. Araştırma dönemimizin başında tıp alanında yapılan çalışmalar Doğu dünyasında bilimsel bir yol izlemiş olmasına rağmen Batı dünyasında ise Antik Yunan ve Roma tıbbının gölgesinde kalınarak bir durağanlık seyretmiştir. Biz de bu çalışmada, Batı tıbbının izlemiş olduğu bu durağan yolu ve bu durağan yoldan çıkmak için göstermiş oldukları çabaları vurgulamaya çalıştık.

Çalışmanın ilk bölümü giriş amaçlı olup çalışma dönemimize kadar ki tıp alanında yapılan çalışmalarla beraber hastanelerin gelişim aşamaları hakkında kronolojik olarak bilgi vermeye çalıştık.

Tarih boyunca tıp alanında yaşanan değişimler ve yeniliklerin uygulama alanı ve hastalıkların tedavi edildiği mekânlar olan hastaneler zaman içerisinde bu ilme paralel olarak gelişme göstermişlerdir. Bu paralel gelişim aşamasından Ortaçağ Avrupa'sı da etkilenmiştir. Bu dönemde Avrupa'da zamanın ihtiyaçlarına binaen hastaneler ortaya çıkmıştır. Kurulan bu hastaneler ileri de kurulacak olanlara hem teknik anlamda hem de işlevsellikte ışık tutmuşlardır. Zaten günümüz Batı Avrupa'sındaki köklü hastanelerin kökenleri bu dönemde aranmalıdır. Biz "Ortaçağ Avrupa'sında Hastaneler" başlığı altındaki ikinci bölümde hastanelerin ortaya çıkış sebepleri, nerelerde kuruldukları ve nasıl bir işleve sahip oldukları gibi sorulara cevap bulmaya çalıştık.

Çağlar boyunca bilim, siyasî ve dinî otoritelerin gözetiminde özgürce çalışma fırsatı bulurken bazen de onların baskısı altında önemsenmeyerek gelişmesinin önüne set çekilmiştir. Tıp ilmi ve eğitimi de bu talihsizlikleri belirli dönemlerde yaşamıştır. Bu gibi talihsizliklerin yaşanmasındaki en büyük problem doktorların/hekimlerin toplum içerisinde gördüğü itibara bağlı olmuştur. Ortaçağ Avrupa'sında da ilk dönemlerde böyle olumsuzlukların yaşandığı görülmektedir. Dinî veya siyasî otoritelerin kısıtlamalarıyla yaşanan bu olumsuzlukların sebeplerini, bunların aşılması için nelerin yapıldığını ve tıp eğitiminin Ortaçağ Avrupa'sında nasıl kurumsallaştığına yönelik soruların cevaplarını çalışmamızın üçüncü bölümü olan "Ortaçağ Avrupa'sında Tıp Eğitimi" adlı kısımda vurgulamaya çalıştık.

1.2. KONU VE KAYNAKLARI

Tezimle ilgili taradığım kaynakların çoğu, tıp ilmi ve hastaneleri doğrudan ya da dolaylı olarak anlatmışlardır. Sadece bir bölgeye ait hastaneleri ve tıp eğitimini örneğin Ortaçağ İngiltere'sinde Hastaneler veya Salerno'yu ele alan kaynakların yanı sıra Ortaçağ'da var olan tıbbî ve hastaneleri genel olarak anlatan, hastanelerin ve tıp ilminin etkilerinden dolaylı olarak bahseden pek çok kaynağı bu çalışmada kullandım. Her iki konuyu Batı Avrupa'nın tamamını içine alacak şekilde ele alacak çalışma ise yok denecek kadar azdır. Geç

Ortaçağlarda Batı Avrupa’da Hastaneler ve Tıp Eğitime dair çalışmalar ülkemizde maalesef alanın zorluğu nedeniyle araştırmacılar tarafından pek rağbet görmemektedir. Bu nedenle bilhassa Ortaçağ Avrupa’sındaki tıp kurumları ve tıp eğitimi hakkında yeteri kadar bilginin olmaması Ortaçağ bilim ve tekniğinin tarih meraklılarınca bilinmesinde hep eksiklik olacaktır. Çünkü Ortaçağ’da felsefeden sonra belki de Batı en fazla tıp alanında Doğudan etkilenmiştir. Bu tezde zihnimizdeki soru işaretlerini kaldırmak ve bu alandaki boşluğu bir nebze de olsa doldurmak, gelecekte bu alanda çalışma arzusunda olacaklara yol göstermek adına böyle zor bir çalışmaya talip olduk. Genel olarak hem hastane hem de tıp eğitimi kısmında “XII. Yüzyıl Rönesans”ını başlangıç ve XV. yüzyılın başlarını da bitiş noktası olarak almamıza rağmen konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve kurumların kökenlerini görülebilmesi adına öncesine ve sonrasına da değinmek mecburiyetinde kaldık. Bu çalışma sadece tıp fakültelerindeki tıp tarihi için değil aynı zamanda ülkemizde Ortaçağ Avrupa’sının daha iyi anlaşılabilmesi adına da önem arz etmektedir.

Çalışma dönemimize ait olan ana kaynakların bir kısmı günümüze kadar ulaşmamış olmasına rağmen bir kısmının daha sonraki yıllarda yapılan tasnif veya kopyaları günümüze ulaşma fırsatı bulmuşlardır. Ayrıca hem dönem kaynakları hem de günümüzde ve günümüze yakın dönemde yazılan eserler konunun birçok alanı içermesinden dolayı direkt tıp ilmi ve hastanelerle ilgili değildir. Çünkü çalıştığımız dönem Kilise’nin eğitim kurumları ve hastaneler üzerindeki etkisinin hissedilir bir şekilde yaşandığı dönem olduğundan bazı bilgilere dinî metinlerin içerisinden cımbızla almışçasına ulaşabildik. Ayrıca konuyu çalışabilmek adına Avrupa’nın siyasî, kültürel ve dinî konjektürünü de bilmek gerekmektedir. Biz de dolayısıyla bu alanlarla ilgili eserlerden yeteri kadarıyla faydalanıp konunun daha iyi anlaşılması hususunda gayretvarî olduk.

Tezimizle ilgili olarak bulmuş olduğumuz kaynakların büyük çoğunluğu (%95 oranında) yabancı dilde yazılmıştır. Bunlar ancak çok az bir kısmı dilimize çevrilmiş ya da ülkemizde dolaylı olarak konuya değinen makaleler yazılmıştır. Ayrıca konuyu anlamamıza yardımcı olması açısından tez içerisindeki bazı terimleri de İngilizce ya da Türkçe olarak yazılmış olan çeşitli ansiklopedileri kullanarak izah eylemeye gayret ettim. Geç Ortaçağlarda Batı Avrupa’da Hastaneler ve Tıp Eğitimi hakkında yüzlerce kaynak kullanmamıza rağmen burada sadece daha sonra bu konuda çalışma yapacaklara yol göstermesi açısından bazı kaynakları kullanmanın arzusundayız.

Rotha Mary Clay tarafından yazılmış olan “The Medieval Hospitals of England”¹ adlı eser tezimin önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Bu eser İngiltere’deki belli başlı hastanelerin ve hayır evlerinin kurulumuna dair bilgiler içermektedir. Ayrıca diğer eserlerde pek rastlayamadığım cüzzam evleri hakkında da bu eserde teferruatlı bilgi verilmektedir.

James J. Walsh’ın “Old-Time Makers of Medicine”² adlı eseri tezimin diğer önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Bu eser erken dönem Hristiyan tıbbındaki çalışmalardan başlayarak XV. yüzyılının ortalarına kadar ki tıbbî çalışmalardan ve dönemlerine yaptıkları çalışmalarla damga vuran İbn Meymun, Chauiaclı Guy ve Costantine Africanus hakkında teferruatlı bilgi vermektedir. İbn Meymun, Yahudi bir bilim adamı olmasına rağmen İslâm biliminin Avrupa’daki temsilcilerinden sayılmaktadır.³ Costantine ise eski bir Müslüman ve taze Hristiyanlığından itibaren İslâm dünyasına ait tıbbî eserlerin Batı ilmine kazandırılmasına vesile olmuştur. Chauiaclı Guy hem tıbbî çalışmaları ile tıp alanında uzun yıllar adından bahsettirmeyi başarmıştır.

James J. Walsh tarafından Katolik Ansiklopedisi için kaleme alınan “Hospitals”⁴ adlı makale hastaneler hususunda doğru bir çizgiyi takip etmemizde en büyük rolü oynamıştır. Bu makale hastanelerin ortaya çıkışından XX. yüzyılın başına kadar ki dönemlerde kurulan hastanelerin seyri hakkında bilgi ihtiva etmektedir. Hastaneleri, kuruldukları dönem, yer ve kurucuları bakımından tasnif ederek anlatmıştır. Yalnızca Batı Avrupa’da Ortaçağ boyunca kurulan bütün hastaneler hakkında bilgi vermemektedir.

Ernest Coyecque tarafından 1894 yılında yayınlanmış olan “Archive de L’Hôtel-Dieu de Paris (1157-1300)”⁵ adlı eser Fransa’daki en eski hastane olan L’Hotel-Dieu’nun kuruluşu ve 1157 ile 1300 yılları arasındaki işlevlerine dair arşiv belgelerini içermekte ve bu kurum hakkında teferruatlı bilgi vermektedir.

¹ Clay, R.M. (1909). *The Medieval Hospitals of England*. London: Methuen&Co.

² Walsh, J.J. (1910). *Old-Time Makers of Medicine*. New York: Fordham University Press.

³ İbn Meymun hakkında daha geniş bilgi için bkz: Atalar, M. (1980). “Musa ibn Meymûn el-Kurtubî’nin Delâletü’l-Hâirîn adlı Kitabının Tanıtımı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*. S. 4. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları. ss. 329-334.

⁴ Walsh, J.J. (1910). “Hospitals” *The Catholic Encyclopedia* Vol. 7.. New York: Robert Appleton Company. ss. 480-488.

⁵ Par Leon Briele. (1894). *Archives de L’hotel-Dieu de Paris (1157-1300)*. Ernest Coyecque (Gözden Geçiren). Paris: Imprimerie Nationale.

Jacques Le Goff'un Mehmet Ali Kılıçbay tarafından Türkçe'ye tercüme edilen "Ortaçağda Entellektüeller"⁶ adlı eseri; entellektüellerin doğuşu, hümanizm, araştırma ve öğretim, kilise ve lâik iktidara karşı olgunluk ve getirdiği sorunlar, üniversite loncaları, üniversitelerin programları, yapılan sınavlar ve okutulan dersler hakkında bilgileri içermektedir.

Katolik papaların Paris Üniversitesi hakkında vermiş oldukları kararların toplandığı ve Henricus Denifle tarafından derlenen "Chartularium Universitatis Parisiensis"⁷ adlı eser Paris Üniversitesinde tıp eğitiminin varlığına dair ana kaynak niteliğindedir. Ayrıca bu üniversite ile ilgili verilmiş olan kararların topluca bulunduğu bir eser olma hüviyetine de sahiptir.

Francis R. Packard tarafından yazılan, Sir John Harington tarafından İngilizceye tercüme edilen ve Fielding H. Garrison tarafından Regimen Sanitatis öncesi notları eklenen "The School of Salernum (Regimen Sanitatis Salernitanum)"⁸ adlı eser tezimde kullandığım diğer önemli bir eserdir. Bu eser Ortaçağ'ın erken dönemlerinden itibaren Avrupa'daki tıbbî çalışmalardan, özellikle isminden de anlaşılacağı üzere Salerno'da yapılan çalışmalardan bilgi vermektedir. Ayrıca bu eser tıp eğitiminin, XII. yüzyılla başlayan tercüme faaliyetleriyle Avrupa'daki yeri hakkında bilgi vermektedir.

Ortaçağ Avrupa'sındaki tıbbî çalışmalar hakkında sıklıkla faydalandığım bir diğer eser ise Nancy G. Siraisi'nin "Medieval & Early Renaissance Medicine"⁹ adlı eseridir. Bu eser Ortaçağ Avrupa'sındaki tıp eğitimi, ünlü doktorlar, cerrahlar, hastalıklar ve hastalıkların tedavileri hakkında teferruatlı bilgi vermektedir.

Ortaçağ Avrupa'sının içine düştüğü çıkmazdan kurtulmanın bir yolunu bulduğu üniversiteler ve bu üniversitelerin kurulmasına dair yazılmış belki de en önemli eser, Hastings Rashdall tarafından kaleme alınan ve iki ciltten oluşan "The Universities of Europe in the

⁶ Le Goff, J. (2006). *Ortaçağ'da Entellektüeller*. Mehmet Ali Kılıçbay. (tercüme). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

⁷ *Chartularium universitatis parisiensis*. (1889-1897). H. Denifle ve A. Chatelain (editörler). Paris: Delalain. Cilt. 1. No. 45.

⁸ Packard, F. R. (1920). *The School of Salernum*. Sir John Harington. (The English Version). New York: Paul B. Hoeber.

⁹ Siraisi, N.G. (1990). *Medieval & Early Renaissance Medicine*. Chicago: The University of Chicago Press.

Middle Ages”¹⁰ adlı eserleridir. Bu eserlerin ilk cildinde Bologna, Paris ve Salerno hakkında teferruatlı bilgi verilirken ikinci cildinde ise diğer Avrupa ülkelerindeki üniversiteler hakkında bilgi verilmiştir. Biz tezimizde üniversitelerin kurumsallaşması aşamasında bu eserin iki cildinden de gerektiğince faydalandık.

Joannes Dominicus Mansi tarafından “Sacrorum Conciliorum Nova, et Amplissima Collectio”¹¹ adı altında 53 ciltten oluşan bu eser Katolik Kilisesi tarafından çeşitli zamanlarda düzenlenmiş olan konsillerin kararlarını içermektedir. Bizde bu eserden çalışma alanımızla alakalı olan Rheims ve IV. Lateran konsilleri kararlarından faydalandık. Ayrıca bu eser, kilisenin eğitim kurumlarına ve bilim adamlarına bakışı hakkında önemli çıkarımların sağlanabileceği bir eserdir.

“Medieval Medicine”¹² başlığı altında James J. Walsh tarafından kaleme alınan bu eser, çalışma esnasında birçok kez başvuru yaptığımız önemli bir kaynaktır. Bu eser, erken dönem tıbbından başlayarak, Salerno, Montpellier, geç dönemdeki tıbbî çalışmalar, İtalya’daki cerrahlar, hekimler ve hastaneler hakkında bilgi verilmektedir.

Plinio Pioreschi tarafından kaleme aldığı “A History of Medicine”ın beşinci cildi olan “Medieval Medicine”¹³ adlı eser konumuzla yakinen alakalıdır. Bu eser Ortaçağ Avrupa’sında kurulmuş olan tıp fakültelerini ve bu tıp fakültelerindeki tıbbî eğitim ve çalışmaları teferruatlı bir şekilde anlatmaktadır. Yine bu eser tıp fakültelerindeki önemli hekim ve cerrahlar hakkında bilgi vermekle beraber onların tıp ilmine katkılarını da izah eylemektedir. Ayrıca bu eser Ortaçağ Avrupa’sında tıp ilmi çalışma arzusunda olanlara iyi bir rehber olacağı kanaatindeyiz.

Ortaçağ Avrupa’sındaki tıbbî çalışmalara dair faydalandığımız bir diğer eser Faith Wallis’in “Medieval Medicine: A Reader”¹⁴ adlı eseridir. Tıp ilmini ve kurumsallaşmasını antik dönemden itibaren ele alan bu eser bilhassa Ortaçağ Avrupa’sındaki tıp fakülteleri ve

¹⁰ Rashdall, H. (2010). *The Universities of Europe in the Middle Ages*. Cilt I. II. New York: Cambridge University Press.

¹¹Joannes Dominicus Mansi. (1776). *Sacrorum Conciliorum Nova, et Amplissima Collectio (1109-1166)*. Cilt. 21.

¹² Walsh, J.J. (1920). *Medieval Medicine*. London: A. & C. Black. Ltd.

¹³ Pioreschi, P (2003). *A History of Medicine: Medieval Medicine*. Cilt 5. Omaha, Nebraska: Horatius Press.

¹⁴ Wallis, F. (2010). *Medieval Medicine A Reader*. New York: University of Toronto Press.

buralardaki tıp eğitimleri, ekoller, hastalıklar, Batı'yı etkileyen Müslüman ve Yahudi bilim adamları, tıp ilminin teorikten pratiğe dökülmesi ve hastalıkların tedavileri hakkında geniş bilgiler içermektedir.

Tezimizde yabancı kaynakların yanında çok az da olsa Türkçe kaynak da kullandık. Bu Türkçe kaynaklardan genelde Ortaçağ'a kadar ki tıp ilmindeki gelişmeler hakkında faydalandık. Bu eserlerin ilki, Ali Haydar Bayat tarafından kaleme alınan "Tıp Tarihi"¹⁵ adlı eserdir. Bu eser ilkel tıp anlayışından modern tıp anlayışına kadar genel tıp tarihi hakkında bilgi vermektedir. Antik dönem ve Ortaçağ dönemleriyle ilgili teferruatlı bilgi verilmesine rağmen Ortaçağ tababeti hakkında yeteri kadar bilgi bu eserde yer almamaktadır. Eser genelde tıp ilminin tarihiyle ilgilenmiş özellikle Ortaçağ Avrupa'sındaki hastaneler kısmında biraz zayıf kalmıştır.

Tıp tarihi alanında Türkçe yazılmış olan diğer önemli bir eser ise Erdem Aydın tarafından kaleme alınan "Dünya ve Türk Tıp Tarihi"¹⁶ adlı eserdir. Bu eserde tıp tarihinin başlangıcını ilkel dönemden başlatarak günümüze kadar getirmektedir. Bu eserde yazar ilkel tıptan modern tıba doğru bir çizgi izlemiştir. Her dönemi kendi içerisinde tıbbî bilgi, hekimler, hastalıklar ve eserler gibi alanlara ayırarak daha anlaşılır bir şekilde incelemeyi tercih etmiştir. Biz de tezimizde bu eserden bilhassa Ortaçağ öncesi dönemlerden faydalandık.

1.3. ERKEN ORTAÇAĞ'A KADAR TIP İLMİNİN GELİŞMESİ

İnsanoğlu dünya sahnesinde yer aldığından beri vücudunda hissettiği her ağrının veya eksikliğin giderilmesi için girişimlerde bulunmuş ve bu da yüzyıllar boyunca tıp dediğimiz bilimin gelişimini oluşturmuştur. Bu nedenle tıpla ilgili bilgiler ve birikimler tarih sürecinde bir değişim ve gelişim içinde olmuşlardır. Başka bir şekilde belirtmek gerekirse tıp evrensel bir değişim ve yenilenme yaşamıştır. Bu değişim esnasında sadece tıp veya tıp eğitimi gelişmemiştir. Buna paralel olarak tedavi yöntemleri ve tedavilerin yapılacağı mekânlarda da yenilikler ve değişim olmuştur. İlkel tedavi alanlarından daha modern alanlara geçişte dönemin ihtiyaçlarının yanında bu bilgi ve birikiminde büyük etkisi olmuştur. Ayrıca dünyanın neresinde tıpla ilgili gelişme yaşanmışsa bu gelişmeler sadece o uygarlığın sınırları

¹⁵ Bayat, A.H. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.

¹⁶ Aydın, E. (2006). *Dünya ve Türk Tıp Tarihi*. İstanbul: Güneş Kitabevi.

içine sıkışıp kalmamış bir şekilde diğer uygarlıklara da tesir etmiştir. Yani üretilen bilim ve bilgi ağızdan çıktıktan sonra kişinin olmaktan çıkıp dünya medeniyetinin bir parçası olmuştur. Araştırmacılar tarafından bazen ihmal edilen bir husus olan tıp ve hastane arasındaki doğrudan ilişki incelendiğinden her ikisinin de birbirinden ayrı olamayacağı görülecektir. Çünkü tıptaki gelişmelerin hayat bulduğu mekânlar olan hastaneler tıp ilminin olmazsa olmazlarındadır. Dolayısıyla tıp ilminin tarih çağlarında hangi dönemine bakarsanız bakın mutlaka ortaya çıktığı dönemden itibaren bir silsileyi izlediği görülecektir. Bu yüzden biz de bu çalışmanın giriş kısmında antik dönemden çalışacağımız dönem olan Ortaçağ'a kadarki tıbbî gelişmelerden hakkında bilgi vereceğiz.

1.3.1. Antik Mısır Tıbbi

Erken dönem tıp gelenekleri Eski Mısır ve Babil'i içermektedir. Yunan tıbbi ise daha sonraki dönemde ortaya çıktığı için bu iki medeniyetin daha ilerisindeydi. Çünkü Yunan tıbbidaha sistemli olmakla birlikte tıbbî tanı, prognoz ve gelişmiş tıbbî etiklerin kavramlarını tanıtmaktaydı. Örneğin V. yüzyılda yaşamış olan Hipokrat'ın "Tıp Yemini" günümüzde kısmen değiştirilmiş olsa da her yıl tıp fakültelerinden mezun olan öğrenciler tarafındanbu yemin meslek etikliği için tekrarlanmaktadır. Hipokrat'ın ardından yaptığı çalışmalarla döneminin çok ötesine ışıklar saçan Galen gelmiştir. Daha sonra bu medeniyetlerin birikimlerini muhafaza edecek İskenderiye, Edessa (Harran) ve Cündişapur ekolleri ortaya çıkmıştır. İslâm Medeniyeti ile birlikte unutulmaya yüz tutan Hipokrat, Galen, Aristo, Platon ve nicesi Müslüman bilim adamlarının eserlerinde vücut bulmuştur. Bu birikim Müslümanların Avrupa'ya yerleşmesiyle Batılı bilim adamlarının ve yöneticilerinin ilgisini çekmiştir. Bu döngünün, bilimsel gelişimin ve etkileşimin daha iyi anlaşılabilmesi için evveliyatının daha detaylı bir şekilde bilinmesinde fayda vardır. Bu noktada ilk incelememiz gereken yer Antik Mısır olmalıdır.

Antik Mısır uygarlığı döneminde tıpla ilgili yazılı metinlerin oluşması diğer medeniyetleri etkileme hususunda ilerleyen yüzyıllarda Mezopotamya uygarlığına oranla daha etkili olmuştur. Söz konusu bu metinler mutlaka uzun yılların bilgi ve birikiminin ve de pek çok deneyimin eserleri olarak ortaya çıkmışlardır. Antik Mısır'daki insan bedeniyle ilgili anlayış Sümer kültüründen farklılık arz etmektedir. Sümer'de, kan dolaşımının ve hayatın merkezinin karaciğer olduğu vurgulanırken Mısır'da solunumun en önemli yaşam fonksiyonu

olduğu savunulmuştur. Örneğin Mısırlılara göre solunumun durması bir hastalığın belirtisine işaretti. Mısır'da kanın çok önemli olmasından dolayı mumyalar kırmızıya boyanmış, kırmızı taş muskalar ve daha başka şekillerde kanın önemine binaen kırmızı renk çeşitli alanlarda kullanılmıştır (Aydın, 2006: 41).

Antik Mısır tarafından geniş, çeşitli ve verimli bir tıp geleneği geliştirilmiştir. Herodot, Mısırlıları kurak iklim ve önemli bir halk sağlığı sistemine sahip olmasından dolayı Libyalılardan daha sağlıklı olarak tarif etmiştir (Herodotus, 1899: 112).

Antik Mısır'da tıp ile ilgili bir diğer konu da hekimlerin çalışmalarının özel düzenlemelerle denetim altına alınması ve zaman zaman yapılan değişikliklerle toplumdaki statülerinin belirlenmesidir. Herodot Mısır'daki hekimler için tıp pratiğinde kendi aralarında çok uzmanlaştıklarından ve her bir hekimin bir hastalık veya daha fazlasını tedavi edebildiğini söylemektedir (Herodotus, 1899: 113). Ayrıca Mısır'da hekimler “Sihirbaz hekim, Rahip hekim, Halk hekimi ve Saray hekimi” diye yaptıkları işe göre kendi aralarında sınıflandırılmıştır. Bütün hekimler başhekimin gözetiminde çalışmış ve ünlü hekimlerin tavsiyelerinin dışına çıkmamışlardır.

Mısır'da tıp varlığına rağmen iyi bir dereceye kadar olağanüstü uğraşla sonunda anatomik, halk sağlığı ve klinik teşhis alanlarında bir pratik kullanım geliştirilmiştir (Nunn, 2002: 98).

Mısır'daki tıbbî çalışmalarla ilgili bilgileri günümüze ulaşan papirüslerden elde etmekteyiz. Örneğin Mısır'daki tıbbî çalışmaların varlığına ışık tutan ilk papirüs Edwin Smith Papirüs'üdür. Edwin Smith Papirüsü'nde göre Mısır'daki tıbbî çalışmaların M.Ö. 3000 yılında başlamış olduğu yönünde bilgi bulunmaktadır (Breasted, 1930: 2). Bilinen en eski cerrahî operasyon M.Ö. 2750 yılında Mısır'da gerçekleştirilmiştir. M.Ö. 1600 yılında yazılmış Edwin Smith Papirüs'ü Mısır'daki tıbbî çalışmaların bir kopyası olarak kabul edilir. Bu, eski ders kitabı cerrahî üzerine birçok hususu içermektedir.¹⁷ Kahun Jinekolojik Papirüs ise kadınların hamile kalma ile ilgili problemlerinin tedavisi hakkında bilgi içermektedir. Bunda 34 tanı ve tedaviyle ilgili vakalar kısım kısım anlatılmıştır. Bu, M.Ö. 1800 yılına

¹⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Komisyon, (2015) “Edwin Smith Papyrus”, <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/179901/Edwin-Smith-papyrus>. 01.06.2015.

dayanan tıpla ilgili en eski metindir¹⁸ Mısır'da tıbbî enstitülerin birinci hanedan zamanında kurulduğu bilinmektedir. Ayrıca vajinal kanamalara karşı tampon uygulaması da bu dönemde başlamıştır. Gebelik teşhisi, gebelikten korunmak ve bebeğin cinsiyetini tayin etmek için bazı yöntemler de bu dönemin eseridir.

1.3.2. Mezopotamya Tıbbı

Mezopotamya bölgesinin en eski insanları olan Sümerler, Babil ve Asurlar'da tıpla alakalı uygulamalar ilkel tıpla benzerlik göstermesine rağmen tıpla ilgili başlıca gelişmeler de yaşanmıştır. Babil bölgesinin tıbbî konusunda günümüzü aydınlatan belgeler Asur kralı Assurbanipal'ın arşivinde bulunanlara (M.Ö. 688-626) dayanmaktadır. Mezopotamya'daki tıp çalışmalarına dair bilinen en yaygın çalışma "Diagnostic Elkitabı"dır ve bu eser "ummânū" veya bilim adamlarının başı olan Borsippalı Esagil-kin-apli tarafından kaleme alınmıştır (Heeßel, 2004: 99). Bu şahıs Babil kralı Adad-apla-iddina (M.Ö. 1069-1046) döneminde yaşamıştır.

Mezopotamya tıbbının özelliği; animist görüşe dayanması ve dinî özellik taşımasından dolayı öğretiminin yerinin mabetler olmasıdır. Çok tanrılı tanrılı bir din anlayışı, tıbbî da egemenliği altına almış ve hastalıklar genellikle Tanrı'nın bir cezası olduğu kabul edilmiştir. Mezopotamya'da hastalıkların tanısı fal bakma, gaipten haber alma, iç organları inceleme ve özellikle karaciğer falına bakma gibi teşhis yöntemlerinden oluşmaktadır. Hastalıkların tedavisi, işlenen günahı itiraf etme, dua ve ayinlerle kurban kesme gibi tanrının öfkesini giderecek yöntemlere dayanmaktaydı. Ayrıca bu dönemde tedavide muska ve sihir de kullanılmıştır. Dinî-mistik özellik taşıyan bu tedavilerin haricinde maddi tedavi yöntemleri de mevcuttur. Kil tabletlerden edinilen bilgiye göre dönemin reçetelerinde bitkisel, hayvansal ve madensel ilaçların tedavide kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bilinen en eski farmakope olan bu reçetelerde; hardal, çöpleme, banotu, adamotu, afyon, fıstık, süt, su, bira, şarap ve bal diğer tıbbî ilaçları yer olmaktadır. Yine ilk ilaçların ambalajlanması ve mühürlenmesi de Mezopotamya'da gerçekleşmiştir. Örneğin tanrı Marduk'un sembolü olan "Rx" işareti bu reçetelerin üzerinde kullanılmıştır (Aydın, 2006: 39-40).

¹⁸ Bu eser hakkında daha geniş bilgi için bkz: Francis Llewellyn Griffith. (1898). Hieraticpapyri from Kahun and Gurob (privncipally of the Middle kingdom). Toronto: Toronto University Press.

Mezopotamya tıbbı için en önemli belge “Hammurabi Kanunları”dır. Babil devletinin altıncı ve Babil imparatorluğunun ilk kralı olan Hammurabi (M.Ö. 1793-1750) dünya tarihinde ilk kez meslek yasası koyan kişidir.¹⁹

1.3.3. Hint Tıbbı

Bugün bir milyarın (1.251. 695.584) üzerinde insanın yaşadığı Hint yarımadası bizlere geçmişî taş devrine kadar uzanan zengin tarihsel-arkeolojik bir miras sunmaktadır. Bu toplum en eski yaşayan din olan Hinduizmi ve geleneklerini dört bin yıldır yaşatmaktadır. Bu din, İndus vadisine Aryan’lar tarafından getirilen dinlerin bir sentezidir ve “Veda” olarak bilinen Aryanlara ait yazılı eserler bu dinin en eski kutsal eserleridir. Geleneksel Hint tedavisinin temeli “Ayurvedi” tıp olarak bilinmektedir (Aydın, 2006: 46). Antik Hint’teki tıp anlayışı hakkında bize bilgi veren “Vedalar” M.Ö. 1200’lerde Sanskritçe olarak yazılmışlardır. “Veda” (bilgi) adı verilen bu metinler tanrılara sunu ve tapınmalar, sağlık için dualar, uzun yaşam gibi konuların yer aldığı dinsel metinlerdir. Veda’nın 40 dalından biri olan ve sağlıklı, uzun yaşamın sırlarını içeren Ayureda, günümüze ulaşmış en eski tıp sistemidir (Bayat, 2010: 92).

Hint tıbbında hastalıkların nedenleri ve ilaçlar hakkında dinsel ve sihirsel bir yaklaşım vardır ve hastalıkların temelinde kötü ruh veya dış güçlerin olduğu düşünülmüştür. Yapılan ritüeller, dualar, günah çıkarmalar ile bu kötü illetten kurtulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Antik Hint’te iç hastalıkların, şeytanî kötü güçlerin tesiri sonucu ortaya çıktığı; kırık ve yaralanma gibi sağlık problemlerinin ise dünyevî olaylar olduğu yönünde görüş bulunmaktadır. Eski Hint toplumunda “herbal tedavi” çok önem arz etmiştir. Çünkü Hintliler tarafından bitkilerin birer iyileştirici güce sahip oldukları bilinmekteydi. Anatomi alanında ise yüzeysel bilgi bulunmaktadır. Din ritüellerinde insan ve hayvan kurban edilmesine dair metinler yer almakta ve bu metinlerde bazı anatomik bölümlerin ismi geçmektedir. Yaralanmalarda kanı durdurmak için bazı yakıcı maddelerle yaralar dağlanmıştır. Ayrıca suyun da tedavi edici özelliği Hintliler tarafından bilinmekte ve suyun tedavi edici özelliğine dair bazı bilgiler metinlerde yer almaktadır. Fakat suyu içmek ya da banyo yapmak gibi şekillerde olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır (Aydın, 2006: 46-47).

¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.ancient.eu/hammurabi/>. 02.06.2015.

Charaka'nın özeti olan "Charakasamhita", sağlık ve hastalıkların insan çabaları tarafından önceden bilinemeyeceği ama hayatın sürdürülebileceğini vurgulamıştır. Susruta'nın özeti olan "Susrutasamhita", hastanın hastalıklarını tedavi, sağlığı koruma ve hayatı sürdürmek için tıbbın amacını tarif etmiştir. Bu antik iki eser muayenenin, tanının, tedavinin ve çok sayıda hastalığın sonucunu tahmin detaylarını içermektedir. Susrutasamhita yırtılmış kulak lobları, katarakt ameliyatı gibi bazı cerrahî operasyonlar hakkında bilgi vermektedir. Susrutasamhita 125 cerrahî alet, 300 cerrahî prosedür tarif eder ve sekiz kategoride de insan cerrahîsini sınıflandırır.²⁰

Antik Hint tıbbının diğer bir tedavi yöntemi de yogadır. Yoga antik dönemlerden itibaren hareketlerle insan ruhunun bir perhizidir. Bu hareketler genelde insan nefesini uzatmaya ve ruhun dinlenmesine yaramaktadır (Aydın, 2006: 47).

1.3.4. Çin Tıbbı

Çin uygarlığına dair tıbbî bilgiler M.Ö. 3 binli yıllara kadar gitmektedir. Çin tıbbına dair bilgiler çeşitli zamanlarda yazılmış olan mitolojik ve tıbbî kitaplardan elde edilebilir. M.Ö. 2900'da Fu-Hsi; Çin tıbbının felsefesini oluşturan "Yang-Yin" prensibini ortaya atmıştır. "Yang" doğanın erkek unsuru kabul edilirken "Yin" de dişi unsur olarak kabul edilmiştir (Wiseman, 2005: 3).

Antik Çin'de hastalıkların nedeni olarak mevsimler, rüzgârlar, pnöma-hava gibi dış etkenlerin yanı sıra Taoism ile de açıklanan dinî nedenler görüşmüştür. Zaten Antik Çin'de bütün evren Taoism ile açıklanmıştır. Taoism, içinde iki zıt karakter olan "Yang" ve "Yin"i barındırmaktadır (Bayat, 2010: 86). Yang; kalp, karaciğer, akciğer, dalak ve böbrek'i, Yin; mide, safra kesesi, mesane, ince barsak, kalın bağırsağı temsil etmektedir (Wiseman, 2005: 4). Bu iki zıt unsur arasındaki dengesizlik sonucunda hastalığın görüldüğüne inanılmıştır. İkisi arasındaki denge bozulmadığı müddetçe sağlık hususunda bir aksiliğin yaşanmayacağı görüşü hakimdir (Bayat, 2010: 87). Antik Çin'de tifüs, çiçek, kolera, cüzzam (lepra) ve veba yaygın olarak görülen hastalıklardır.

²⁰ Daha geniş bilgi için bkz: <https://ispub.com/IJPS/4/2/8232>. 03.06.2015.

Anatomi anlayışı Antik Çin uygarlığında diseksiyon ve doğrudan gözlem yerine muhakeme ve varsayım üzerine kurulmuştur. Konfüçyüs'ün doktrininin yasaklanmasının ardından M.S. XVIII. yüzyıla kadar anatomik çalışma yapılamamıştır. XIX. yüzyılın sonuna kadar ise bazı yerlerde bu sadece grafiklerde kalmıştır. Fizyolojik işlevler, Hipokrat ve Galen'de olduğu gibi Humor Teorisi üzerine odaklanmıştı. Bu teori diğer medeniyetlerde dört unsurdan oluşurken Çin tıbbında beş unsurdan oluşmuştur. Toprak, su, ateş, odun ve metalle bu teori tamamlanmıştır. Beş rakamının Çin kültüründe mistik bir değeri vardır ve çoğu sınıflandırmalarda kullanılmıştır. Örneğin; beş element, beş tat, beş nitelik, beş ilaç biçimi, beş tedavi, beş katı organ, beş mevsim, beş duygu, beş renk vb (Aydın, 2006: 48).

Antik Çin kültüründe, tıbbın kurucusu olarak gösterilen 3 imparator hekim bulunmaktadır. Bunlardan ilki “Yin-Yang Teorisini” ortaya atan “Yi-King” adlı eserin yazarı Fu-Hsi (M.Ö. 2953)'dir. Bunlardan ikincisi ise eseri olan “Pen-Tsao”da tıbbî bitkiler hakkında bilgi veren Shen-Nung (M.Ö. 2838)'dur. Sonuncusu klasik Çin tıbbî ile ilgili “Nei-King” adlı eserin yazarı olan Huang-Ti (M.Ö. 2698)'dir. Ayrıca “Shu Kurumları” adlı eser, M.Ö. Çin'de hekimlerin 5 sınıfa ayrıldığına dair bilgi içermektedir. Bu hekimler, ilaçları derleyen, hekimleri imtihan eden ve atayan başhekimler; baş ağrısını, soğuk algınlığını ve basit yaraları tedavi eden hekimler; hastalara yiyecek-içecek reçeteleri yazan diyetisyenler; cerrahlar ve veterinerler idi (Bayat, 2010: 88).

Antik Çin'de teşhis yöntemi soru sormak, nabız muayenesi yapmak, ses ve vücudu gözlemek gibi tekniklerden meydana gelmekteydi. Fakat bunların arasında en yaygın olarak kullanılan nabız muayenesi idi. Antik Çin tıbbında 200 çeşit nabız tespit edilmiştir. “Sesshin” diye bilinen nabzın palpasyonu, muayenenin en önemli kısmıdır. Buna binaen M.Ö. 1000'den itibaren bilinen nabız muayenesi konusunda birçok eser yazılmıştır. Bu eserler içerisinde en önemli olanların başında Pien Ts'io'nun (430-350) “Nan-ching”i ve Wang Shu-ho'nun (III. yy.) “Mo-ching”i gelmektedir. Her bilekte, derinde ve yüzeyde olmak üzere altı tane nabız bulunur ve bu nabızlar organların enerji durumunu belirlemeye yararlar. Doktor bunları ölçerek bünyenin canlılığını ve güçsüzlüğünü tespit eder. Nabızdaki gerginlik, sayı, ritm gibi 27 özellik hastalığın teşhisini sağlar (Bayat, 2010: 89). Bu tekniklerin haricinde dil muayenesinin varlığı da bilinmektedir (Aydın, 2006: 48). Ayrıca geleneksel Çin tıbbında sadece sorun yaratan vücut sistemi veya organlar ele alınmamıştır. Bununla birlikte kişinin bütün varlığı da ele alınmıştır.

Çin tıbbının en önemli tedavi metodu akupunktur'dur. Latince "acur" (iğne) ve "punctura" (batırma) kelimelerinden meydana gelen akupunktur'un Çince karşılığı "cincou'dur. Bu tekniğin geçmişi M.Ö. 2000'li yıllara kadar uzanan felsefe-tıp karışımı bir sistemdir. Cilt üzerinde belirlenmiş noktalara çakmaktaşı, kemik, bambu ve sonraları farklı boylarda altın ve gümüş iğneler batırarak, parmakla basarak (akupres) veya daha uzun süreli etki için bu noktaları "pelinotu" ile yakarak (moxa), "Yin-Yang" dengesini düzeltmeyi amaçlayan bir teşhis ve tedavi yöntemidir (Bayat, 2010: 89).

Tarihteki belki de en eski hasta bakım evleri Çin'de Budist manastırlarında oluşturulmuştur. Konfüçyüs anlayışında olanlar, sağlık hizmeti organizasyonu geliştirmeye çalışmışlardır. Bu sorumluluk duygusu Budist manastırlarının IX. yüzyılda ulusal bir biçim almasına ve bu manastırların yöneticilerinin, yoksulların bakımlarından kendilerini sorumlu tutmasına neden olmuştur. Ayrıca bu manastırlarda ilaçların üretimi ve ücretsiz dağıtımı konusunda uygulamalar başlatılmış ve Çin'de hayırsever eczaneler açılmıştır (Aydın, 2006: 50).

1.3.5. Hitit Tıbbı

Hititler, M.Ö. 2000'lerde Kafkaslar üzerinden gelmiş, Anadolu'nun istikrarsız siyasî yapısından faydalanmış, M.Ö. 1800'lerde buradaki yerel krallıkları egemenlikleri altında toplamış ve halk gruplarını yüksek kültür potalarında eriterek Anadolu'da yeni bir kültürün oluşmasına yol açmışlardır. Bu yüksek kültürün içerisinde elbette tıp ve tıpa bağlı diğer unsurların gelişmesi kaçınılmazdır. Fakat Hititlerde Sümer ve Mısır uygarlıkları kadar gelişmiş bir tıbbî birikim ve tekniği beklemek yanlıştır (Arnott, 2004: 169). Çünkü tarih sahnesine bu iki uygarlıktan iki bin yıl sonra çıkmışlardır. Adı geçen uygarlığın iki bin yıllık tıbbî bilgi, birikim ve tekniğini anlamak ve aradaki farkı kapatması kolay değildir. Hitit uygarlığının merkezi olan Hattuşa'da yapılan kazılarda bulunan Hitit saray arşivine ait 22 tıbbî tablette önemli sayılabilecek bir bilgi yoktur. Savaşçı bir toplum olmalarına rağmen cerrahî maharetlerini gösteren hiçbir bilgiye ulaşamamıştır. Hitit tıbbı, çeşitli ilişkiler sonucunda (ticaret vd.) Mezopotamya ve Mısır tıbbından fazlasıyla etkilenmiş ve Anadolu'da onların bir sentezini oluşturmuştur. Yani Hitit tıbbı, bu iki uygarlığa ait tıbbî bilgiler, Anadolu toplumlarının folklorik bilgileri ve büyüsel işlemlerin ve ilaçların toplamından meydana gelmektedir (Arnott, 2004: 162). Bu bilgiler ışığında Hititlerin sağlıkla ilgili

konularda bilgisiz ve kayıtsız olduklarını, hastalıklara karşı kendilerini korumak için aldıkları tedbirlerin hemen hepsinin büyülere dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Tıpta ulaştıkları zirve noktası ise hastalık esnasında hastalığın bulunduğu bölgeyi terk etmeyi ve bulaşmasından korunmaya çalışmaktı (Bayat, 2010: 76).

Hititler de dünya görüşünde dinin ve büyüün yeri çok büyüktür (Johnston, 2004: 463). Bunlar bütün hastalıkları Tanrı'nın kendilerini cezalandırması olarak görmüşlerdir. İşlemiş oldukları günahlar karşılığında böyle bir cezaya çaptırıldıkları ve bunların sebebinin de tanrıların ihmal edilmesi veya onlara karşı işlenen suç ve günahlar, ölümlerin rahatsız edilmesi, mağara, düden veya yer çatlaklarında bulunan kötülük yapıcı varlıklar, bedensel kirlilik, kara büyü, yemin ve antlaşma şartlarını bozma gibi unsurlardan kaynaklandığı düşünülmüşlerdir. Bu medeniyette, en sık görülen hastalıklar: sarılık, kansızlık, öksürük, bel soğukluğu, cüzzam, baş dönmesi, katarakt, göz kanaması, ağız kokusu ve hıçkırık'tır. Ayrıca bu hastalıkların geçtiği tıbbî tabletlerde 40'a yakın hastalığın haricinde çeşitli bitkisel ilaçlar da tavsiye edilmiştir. Hititler döneminde birçok kez salgın hastalıklar görülmüş ve bunlar hem devletin güçsüzleşmesine hem de halkın nüfusunun kırılmasına sebep olmuştur. Bu salgınların en şiddetlisi II. Murşili (M.Ö. 1339-1310) döneminde yaşanmıştır. Salgının verdiği yıkımdan dolayı II. Murşili "Veba Dua"sını söylemiştir.²¹ Bu hastalık II. Murşili'nin babası I. Şuppiluliuma (M.Ö. 1370-1340), yerine geçen oğlu III. Arnuvanda ve Kargamış kralı ve büyük kitlelerin ölümüne neden olmuştur. Hitit toprakları üzerinde 20 yıl kadar ölüm hiç

²¹ II. Murşili'nin veba duası şöyledir: "Ey Hatti'nin Fırtına Tanrısı efendim ve ey efendim olan bütün tanrılar!

Doğrudur, insan günah işler. benim babam da günah işledi; Hatti'nin Fırtına Tanrısı efendimin sözünü dinlemedi. Ama ben. hiç günah işlemedim. Doğrudur, babanın günahı oğluna da geçer, bana da babamın güahı geçti. Şu anda Hatti'nin Fırtına Tanrısı efendime ve efendim olan bütün tanrılara itiraf ederim ki, doğrudur biz bunu yaptık. Ve şimdi ben babamın günahını doğruladığıma göre ey Hatti'nin Fırtına Tanrısı, ey benim sahibim ve sahibim olan bütün tanrılar, niyetleriniz artık değişsin! Artık benim için de yeniden dostça şeyler düşünün! Ve artık vebayı Hatti ülkesinden kovun!

Ey Tanrılar, siz ki benim sahibimsiniz, eğer Tudhaliyas'ın kan davasını güdüyorsanız, bilin ki Tudhaliyas'ı öldürenler döktükleri kanın bedelini ödediler. Ve Hatti ülkesi, dökülen bu kan yüzünden yok olacak duruma geldi. Böylece Hatti ülkesi de cezasını çekmiş olmadı mı? Eğer bu bedeli ödemek sırası bana gelmişse, ben de bütün ailemi bu günahtan ve bu cezadan kurtarmak istiyorum.

Ve ey tanrılar, sizler ki bizim efendimizsiniz, artık öfkeniz yatışsın. Ey tanrılar benim sahibim olan tanrılar, artık bana karşı yine eskisi gibi iyilikler düşünün. Dileğim huzurunuzda varmaktır. Beni, huzurunuzda dua ettiğim, kötü hiçbir şey yapmadığım için dinlemelisiniz. Bir zamanlar yanlış yola sapanlardan, kötü işler yapanlardan hiç kimse kalmadı artık, çünkü hepsi öldü. Babamın günahı bana bulaştığı için yalnızca bunun için beni cezalandırmayın.

Bakın siz ey tanrılar, ey benim efendilerim, sizlere ülkem için, ülkemin vebadan kurtarmanız için kefaret kurbanları sunuyorum. Bu acıları çekip çıkarın yüreğimden, ruhumdan bu korkuları alın" (Bayat, 2010: 83).

durmaksızın kol gezmiştir. Hatta bazı metinlerde geçen “tanrılara kurban sunacak insan kalmayacağı” ifadesi de bu yıkımın boyutunu göstermektedir (Bayat, 2010: 76-77).

Hitit uygarlığında hekimlerin varlığı bilinmekle birlikte nasıl bir eğitim aşamalarından geçtiklerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu uygarlıktaki hekimlerin usta çırak ilişkisi içinde yetiştikleri düşünülmektedir. I. Şuppluliuma döneminde Mısır’dan hekim istendiğine dair bilgileri Mısır Dışişleri Dairesi arşivinde Hititçe ve Akkatça yazılı tabletlerden elde edilmektedir (Arnott, 2004: 167). Hekim istenmesinin en büyük sebebi salgın hastalıkların Hitit topraklarında görülmesinden dolayıdır. Yukarıda da değinildiği gibi bu dönem Hitit ülkesinde her tabakadan insanın salgın hastalıklar yüzünden kırıldığı bir dönemdi (Bayat, 2010: 77-78).

Hititlerde tedavi, genelde dua, büyü, hasta organların bir köpeğe yalıtılması, hasta organın muadili olan bir hayvan organının pişirilerek yenmesi, çeşitli bitkilerle karıştırılmış köpek pisliğinin hasta organın üzerine sürülmesi ve bitkilerden elde edilen ilaçlara dayanmaktadır. Ayrıca Hititlerde çok tanrılı bir inanç sistemi olduğu için hemen hemen her organın sağlığı veya her hastalık için bir tanrı bulunmaktadır (Bayat, 2010: 78).

1.3.6. Antik Yunan Tıbbı

Antik uygarlıklardan yaptığı tıbbî çalışmalar ve yetiştirmiş olduğu bilim insanlarıyla dünya bilimine sayısız katkıları olan Antik Yunan uygarlığını “Mitolojik Yunan Tıbbı ve Bilimsel Yunan Tıbbı” olarak konunun daha iyi anlaşılması için ikiye ayırmak gerekmektedir.

Mitolojik Yunan Tıbbı M.Ö. 500’lü yıllara kadar ki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemle ilgili güvenilir bilgileri, İzmirli Homeros’un Illiada ve Odysseia adlı eserinden ve Bodrumlu tarihçi Herodot’un yapıtlarından öğrenilebilmekteyiz. Ayrıca bu dönem için Homeros Devri de denilmektedir. Antik Yunan uygarlığında tıbbın kurucusu olarak yarı insan yarı at şeklinde olan tanrı Chiron kabul edilmiştir. Chiron’un sağlık-hastalık tanrılarıyla da ilişki içinde olduğu kabul edilmiştir. Chiron güzelliğin sembolü olan tanrı Apollo’nun oğlu Asklepios’un hocasıdır. Antik Yunan uygarlığında Asklepios sağlık tanrısı idi ve onun adına izafen kurulan “Asklepyon” adlı mabetler hastalar tedavi edilmiştir. Bu mabetlerde hastalarla ilgilenen rahip-hekimlere de “Asklepiad” adı verilmiştir. Ayrıca bu mabetlerde rahip-hekimler

tıp ilmini de öğrenmişlerdir. Asklepiadlar, ağır olmayan hastaları Asklepyona kabul etmiş ve onları telkin yöntemi ile rahatlatmaya çalışmışlardır. Bu mekanlarda zaman içinde su ve güneş tedavileri, fizik tedavileri, gıda rejimi, hijyen kurallarına itaat ve her türlü tıbbî bitki gibi telkin yönteminin haricinde de tedavi yöntemleri kullanılmıştır (Aydın, 2006: 56-58). Asklepyonların en ünlüleri M.Ö. VI.-V. yüzyıllarda Epidaurus, Kos, Knidos (Datça, Muğla) ve Bergama'da (İzmir) kurulmuştur (Elçin, 2010: 196).

Antik Yunan'da felsefî yorumlarla birlikte hastalıklar izah edilmeye çalışılmıştır (Rosen, 1993: 8-9). Bu konuda kuramlar ortaya atan "Milet ve Kroton Okulu" düşünürleri evereni ve buna bağlı olarak insanı izah eylemeye çalışmışlardır. Dolayısıyla bu tanımlamalarla birlikte çeşitli hastalığın nedeni ile ilgili kavramlar ortaya atılmıştır. Örnek vermek gerekirse Psagor (M.Ö. V. yy.) evrenin esasının sayılar olduğunu, insan vücudunun matematik kuramlarına göre düzenlendiğini ve şayet kişi ile evren arasında denge değişirse insanın hasta olacağını savunmuştur. Hastalıkları felsefî izahatlarla açıklayanlar; Demokedes (M.Ö. VI. yy.), Epikharmos (M.Ö. 550-460), Empedokle (M.Ö. 504-443), Thales (M.Ö. VII. yy.), Anaximenes (M.Ö. VI. yy.) ve Herakleitos (M.Ö. VI. yy.)'dur. Bunlardan Empedokles Mikrokozmoz adını verdiği ve insanın dört unsur olan kan, sarı safra, kara safra ve balgam'dan meydana geldiğini savunmuştur. Bu görüş Ortaçağ Avrupa'sındaki doktorlar tarafından kabul görmüştür. Thales ise her şeyin kaynağında suyun olduğunu savunmuştur. Anaximenes evrenin ana maddesinin hava olduğunu ve havanın genleşmesi sonucu ateş, rüzgar, bulut, su, toprak ve taşların oluştuğunu ileri sürmüştür. Efesli olan Herakleitos evrenin temel unsurunun ateş olduğunu ve tüm maddelerin yanarak birbirine dönüştüğünü savunmuştur. Filozofların ileri sürmüş oldukları kuramları sentezlersek "Dört Unsur Teorisi" ortaya çıkacaktır. Bu özellikle Empedokles'in kuramına dayanmaktadır.

Evren: ateş, toprak, su, hava

Faktör: Sıcak, soğuk, kuru, nemli

İnsan: kan, sarı safra, siyah safra ve balgamdan oluşmaktadır. Bu "Humoral Teori Antik Yunan-Iyon uygarlığında doğmuş olmasına rağmen gelişmiş İslâm Uygarlığını etkilemiş ve daha sonra Avrupa'ya geçerek XIX. yüzyıla kadar geçerliliğini sürdürmüştür (Bayat, 2010: 109-111).

Antik Yunan tıbbının ikinci evresi olan “Bilimsel Yunan Tıbbı”na Hipokrat Dönemi Tıbbı da denilmektedir. M.Ö. 460 yılında Kos (İstanköy) adasında doğmuş olan Hipokrat, Heraklides ile Silivri (Selymbria) Herodikos’tan ilk tıbbî bilgilerini almıştır (Bayat, 2010: 112). Hipokrat, “Epidemi, Antik Tıp, Tanrılar, Hava-Su ve Yer ile Kutsal Hastalıklar” üzerine eserler kaleme almıştır. Ayrıca “aforizmaları” ile birlikte 12 eserinin varlığı da bilinmektedir. Literatürde bu eserler “Hipokrat Külliyyatı” olarak bilinmektedir. Bu eserler ölümünden sonra M.Ö. 370 yılında İskenderiye Kütüphanesi’nde bir araya getirilmiştir (Aydın, 2006: 73; Elçin, 2010: 196). M.Ö. V. yüzyılda Hipokrat ile başlayan bu dönemde hasta ve hastalık kavramları değişmeye başlamıştır. Bu görüşe göre hastalık normal bir olaydır ve hasta ise kendi bünyesindeki olumsuzluğa tepki veren kişidir. Tıbbî ve hekimliği tanrılardan uzaklaştıran ve tıbbî pozitif bilim yaklaşımını getiren Hipokrat tıbbın babası olarak kabul edilmektedir (Jones, 1957: 4-5). Onun öğretileri ve tıp alanındaki uygulamaları kendi dönemi kadar zaman dilimleri boyunca hem İslâm dünyasındaki tıp ilmine dair çalışmaların hem de Avrupa’da gelişen tıbbın temelini oluşturmuştur. Ayrıca Hipokrat hastalıkların açıklanabilir nedenleri ve tedavileri olacağını tanımlamış ve bunları ayrıntıları ile yazmıştır. Bu yazım esnasında tedavi yöntemlerini tanımlarken başarılı olduğu noktalar kadar başarısızlıklarını da açıklamıştır. Dolayısıyla Hipokrat etik konulara girmiş usta bir hekim olmuştur (Elçin, 2010: 196).

Hipokrat, tıbbî çalışmalarında gözlem ve deneye yer vermiştir. Bu çalışma sistemi ilk kez Hipokrat ekolünde yer almıştır. Hasta başında klinik ders verme-öğrencilerle hasta başında muayene, belirtileri gözleme ve tanı koyma uygulaması- yöntemini geliştirmiştir. Daha doğrusu klinik tıbbının kurucusu olmuştur (Aydın, 2006: 69). Unsurlar teorisine göre Humoral Teoriyi oluşturmuş ve vücutta kan, balgam, kara safra, sarı safra olarak adlandırılan dört humor sıvısının bulunduğunu ve yenilip, içilen gıdaların bu sıvılara dönüştüğünü ve de hastalığın bu dört sıvı arasındaki dengesizlikten kaynaklandığını savunmuştur (Jones, 1957: 1). Ayrıca hastalık tedavisi “Humoral Patoloji” teorisine dayandırılmış, tedavi yöntemi olarak; drog, diyet, kan almak, lavman yapmak-boşaltım, kusturucu, idrar söktürücü ilaçlar vermek gibi somut yöntemleri kullanmış ve bunları tıp literatürüne sokmuştur (Nuland, 1988: 6-7).

1.3.7. Roma Tıbbı

Antik Yunan tıbbî bağlamında Roma uygarlığının incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Roma bilimsel anlamda tıbbî bilgi ve birikimi Antik Yunan uygarlığından öğrenmiştir. Belki

Romalılar Klinik bakımından Antik Yunan tıbbından etkilenmiş olabilir ama kanalizasyon sistemleri, hamamlar, su sağlayıcılar ve diğer sağlık tesislerinin yapımında mühendisleri ve yöneticileriyle dünya tarihine iz bırakmışlardır (Rosen, 1993: 13-14). Romalıların Babil astronomisi, Yunan matematiği ve tıbbıyla ilk temasları Sicilya'ya yerleşmiş olan Yunan bilim adamlarının vasıtasıyla olmuştur (Rosen, 1993: 22). Romalılar Yunan biliminin metodunu değil, muhtevasını almakla yetinmiş; Yunanlıların teorik düşünme ve gözlem arasında kurmayı başardıkları dengeye bir türlü erişememişlerdir. Dolayısıyla bilim adına ortaya koydukları deneysel çalışmalar düzeyinde kalmıştır. Uygulamalı bilim dallarında yaptıkları tek şey, Yunanlıların aldıkları bilgileri kendilerinden sonrakilere aktarmak olmuştur (Bayat, 2010: 130-131). Zaten bu aktarma sonucunda Müslüman bilim adamları Antik Yunan'a ait birçok eseri tercüme etme fırsatı bulmuştur.

Roma'da halk, ilk dönemlerde hastalıklar karşısında tanrının yardımını dilemekten başka bir alternatifine sahip değildi. Ayrıca bu bilgisizlik ve çaresizliğin karşısında Senece ve Plinius gibi zenginler, resmi eğitim-öğretim görmeksizin, gözlem, tecrübe ve okumayla diğer alanlarda olduğu gibi tıp alanında da başarılı olacaklarını düşünmüş ve Yunanlı kâtiplerin yardımıyla tabiat bilimleri konusunda ansiklopedik eserler düzenlemişlerdir. Sistemsiz yazılan bu eserlerde gerçek bilgiler ve gözlemler yeteri kadar bulunmamaktadır (Bayat, 2010: 130-131).

Roma'nın geniş coğrafyalara hükmetmesi güzelliklerin yanında kötülükleri de içinde barındırmıştır. Hükmetmiş olduğu geniş coğrafyalardan Roma'ya doğru bir nüfus hareketi yaşanmıştır. Bu hareket sonucunda Roma'da hızlı şehirleşme ve bölgesel hastalıkların yayılması da aynı anda olmuştur. Örneğin M.Ö. 165'de Roma'yı kasıp kavuran veba salgını ordu tarafından Roma'nın içine kadar sokulmuştur.²² M.S. 200 yıllarından itibaren, o güne kadar bölgelerinde sınırlı kalan hastalıklar bir kara bulut gibi imparatorluk coğrafyasının hemen hemen her yerinde büyük kayıpların verilmesine neden olmuştur.

Romalılar, hekimlik mesleğini hakir görmüşler ve bu mesleği Yunanlıların tekeline bırakmışlardır. Bu bakımdan, Yunanlı hekimlerin evvelinde Roma'da hekim

---

²² Daha geniş bilgi için bkz: John Aberth. (2011). *Plagues In World History*. United Kingdom: Rowman. s. 77.

bulunmamaktadır.²³ Plinius'un "Roma altı yüz yıl hamamdan başka hekim tanımamıştır" ifadesinde hekimliğin Roma için pek de önem arz etmediğini görmek mümkündür. Roma döneminde yapmış oldukları çalışmalarla yüzyıllarca adlarını yaşatmayı başaran hekimler bulunmaktadır. Bunlar genelde Yunanlılardan oluşmaktadır. Roma topraklarındaki ilk Yunan hekim Arkagathos (M.Ö. 219) olup cerrahî operasyonlardaki acımasızlığından dolayı ününü fazla koruyamamıştır. Arkagathos'tan sonra yüz yıllık bir boşluk yaşanmıştır. Ayrıca Roma'da hekimler Julius Caesar (Jul Kayser/Sezar) dönemine kadar itibar görmemişler ve köle statüsünde tutulmuşlardır. Ancak M.Ö. 46'da köle statüsünden çıkarılmalarıyla itibar sahibi olabilmışlerdir (Bayat, 2010: 132).

Roma sınırları dâhilinde içinde büyük kütüphaneleri olan dört tane ünlü tıp merkezi bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi Bergama, Smyrna (İzmir), Ephesos (Efes) günümüz Türkiye sınırları içinde bulunurken İskenderiye ise Mısır sınırları içerisinde yer almaktadır. Tıp ilmini öğrenmek isteyenler bu şehirlere gitmişlerdir. Fakat bu iş çok pahalı olduğundan dolayı sadece zenginler tarafından tercih edilmiştir. Ayrıca Efes'te tıp sanatının gelişmesi için hekimler arasında yarışmalar düzenlenmiş ve bunlardan kazananlara yüksek mevkili görevler tevdi edilmiştir. Zengin aileleri aile hekimleri dışında şehir meclisleri tarafından şehirde hizmet yapması için dolgun maaşlı doktorlar atanmıştır. Bu meclis tarafından hekimlere halktan bahşış alma serbestliği getirilmiş ve doktorların kazancının artmasının önü açılmıştır. Örneğin Galen'in bir operasyondan 400 altın aldığı rivayet edilmektedir. Yunan tıbbının ilk zamanlarına dayanan ve "Circuitores" adı verilen gezgin doktor grupları, düzenli rotalar izleyerek çevre, köy, kasaba ve pazarlardaki tedavi merkezleri ile diğer buluşma noktalarını dolaşmış, hastaları tedavi etmişlerdir. Roma'da çağın bilimine ayak uydurarak katkıda bulunacak doktor yetişmesi bir yana, Yunanlıların tıp ilmine dair bilgilerini izleyebilecek seviyede bile bilim adamı yetişmemiştir. Kronolojik olarak vermek gerekirse; Asklepiades, Soranus, Aretus, Dioskoride, Galenus ve Aetius gibi meşhur doktorların çoğu Anadolu doğumlu Yunan doktorlardır (Bayat, 2010: 133-134).

Yunan asıllı Romalı doktorlardan Asklepiades (M.Ö. 124-40) Bursa'da (Bitinya) dünyaya gelmiştir. Roma'ya giden Yunanlı hekimlerin ilklerindedir. Sıvılar teorisini reddederek zamanında çoktan unutulmuş olan atom teorisini benimsemiş ve bu yüzden

---

²³Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: C.N. Trueman, (07.06.2015). "Medicine in Ancient Rome". http://www.historylearning-site.co.uk/medicine_in_ancient_rome.htm.

kendisinden sonra gelen tıp otoriteleri tarafından eleştirilmiştir. Asklepiades, Yunan tıbbına yaklaşımı, Roma halkıyla kurduğu sağlıklı iletişim ve halka uygun tedavi yöntemlerini uygulaması nedeniyle ve de kuvvetli kişiliğinin vermiş olduğu karizmayla çok sevilmiş, başarılı olmuş ve hekimlerin prensi olarak vasıflandırılmıştır. Tedavi yöntemleri arasında akıl hastalarını karanlık odalardan çıkartıp meşguliyet, müzik, egzersiz gibi tedavi metotları kullanma, trakeotomi'yi tarif etme ve hekimin hastasına yaklaşım tarzının nasıl olması gerektiği konusunda söylediği “süratle, emniyetle, uygun olarak” özdeyişiyle tıp tarihindeki yerini almıştır (Irby-Massie; Keyser, 2002: 306-307).

İkinci sırayı I. yüzyılda Efes'te dünyaya gelmiş olan Soranus (M.S. 98-138) almaktadır. İmparator Traianus ve Hadrianus zamanında Roma'da hekimlik yapmış antik çağın en büyük kadın hastalıkları ve doğum uzmanı olmuştur. Bu alanda “Gynaecia” adlı eseri bulunmaktadır ve bu eserin 1400 yıl boyunca alanında rakibi çıkmamıştır (Atchity, 1997: 294-297). Karşılaştığı her problemi gözlem yoluyla çözmeye çalışan Soranus büyücülüğü reddetmiş ve önceki tıp otoritelerinin bilgilerini olduğu gibi kabul etmeyerek Hipokrat, Diokles, Asklepiades gibi otoritelerden farklı düşünmüştür (Salisbury, 2001: 144).

Adana (Anazarba) doğumlu Pedanius Dioskorides, İmparator Claudius (M.S. 41-54) ve Neron (M.S. 54-68) dönemlerinde ordu hekimi olarak görev yapmış bir bitki uzmanıdır. Orduyla gitmiş olduğu Kuzey Afrika, Suriye ve Anadolu coğrafyasında araştırmalarda bulunduğu bilinmektedir. M.S. 64-70 dolaylarında “Peri Iatrikes” adlı eserini Yunanca kaleme almış ve bu eserde 1066 maddeye yer vermiştir. Bu maddelerin %60'ı bitkilerden ve %40'ı da hayvansal maddelerden oluşmaktadır. Bu eser “Materia Medica” ismiyle Latinceye ve “Kitâbu'l-Haşâyiş” adıyla da Arapça'ya tercüme edilmiştir (Bayat, 2010: 138-139).

M.S. 120-200 yılları arasında yaşamış olan Aretaeus Kayseri civarı doğumludur. Galen ile aynı dönemde yaşamış olmasına ve daha büyük bir hekim olmasına rağmen yeteri kadar kıymet görmemiştir.²⁴ Ancak yazdıklarının doğruluğu XVI. yüzyılda tıp alanında yapılan çalışmalarda anlaşılmıştır. Akut ve kronik hastalıkların tedavileri üzerine yazdığı kitabındaki hastalık tarifleri metodik ve doğrudur. Ayrıca Selebral ve spinal paralizi

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Frank Northen Magill. (1998). “Aretaeus of Cappadocia”. *Dictionary of World Biography*. Chicago. s. 111.

arasındaki farkı göstermiş; ampiyem²⁵, plöritis²⁶, astım, epilepsi, histeri²⁷, tetanoz²⁸, gut²⁹, lepra³⁰, elefantiyazis³¹ gibi hastalıkları tarif etmiştir (Magill, 1998: 111-114).

Roma'nın en zengin bölgesi ve Anadolu'nun kültür merkezlerinden biri olan Bergama'da dünyaya gelen Galen (M.S. 129-200), Yunan tıbbının Roma'daki en büyük temsilcisi ve tıp tarihinin yetiştirdiği birkaç büyük dehadan bir tanesi belki de en büyüğüdür. Varlıklı bir ailenin çocuğu olması eğitimini iyi bir şekilde tamamlamasına vesile olmuştur. Önce Bergama'da Satyros adlı seçkin bir hekimle çalışmış olan Galen daha sonra İzmir'de anatomi öğrenmiştir. Korint ve İskenderiye'de gördüğü 12 yıllık tıp eğitimi onu yaşadığı dönemin hekimleri ve cerrahları arasında ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. 157 yılında dönmüş olduğu Bergama'da imparatorluğun Asya başrahibi tarafından gladyatör okuluna cerrah olarak atanmıştır. 162 yılında Roma'ya gitmiş ve üst tabakadan birçok kişinin hastalığını tedavi etmiş ve büyük ün kazanmıştır. Tahminen yaşamının sonuna kadar orada kalmıştır (Magill, 1998: 447-452). Tıbbı en önemli katkıları, uzun eğitimi süresince yoğunlaştığı anatomi ve fizyoloji alanlarında olmuştur. Diseksiyon yapmış ve başarı sağlamış olmasına rağmen diseksiyonlarını hayvanlar üzerinde çoğunlukla yapmasından dolayı Ortaçağ Avrupası'ndaki cerrahların yanılmalarına neden olmuştur. Ruh kavramını benimsemiş, sesin kalpten değil beyinden yönlendirildiğini ve yaraların iyileşmesi için iltihaplanması gerektiğini savunmuştur. Galen, hayatı boyunca 400 eseri kaleme almış olmasına rağmen ancak bunların sadece 140 tanesi günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır (Bayat, 2010: 140-142).

²⁵ Akciğer zarları arasındaki ağır iltihaplanmaya verilen addır. Daha geniş bilgi için bkz: Allbutt, T.C. (1902). "Pleura". *Quain's Dictionary of Medicine*. Ed: H. Montaque Murray. London: Longmans. ss. 1268-1286.

²⁶ Göğüs zarı yangısı. Genellikle akciğer yangısının sonucunda ikincil olarak biçimlenir. Daha geniş bilgi için bkz: Lindsay, J.A. (1908). "Pleura". *Green's Encyclopedis and Dictionary of Medicine and Surgery*. Cilt 8. London: William Green & Sons. ss. 132-148.

²⁷ Yaygın bilinen adıyla "isteri", hislerde yoğunluk, davranışlarda taşkınlık, tepkilerde aşırıya kaçma, ani zihinsel ve fiziksel değişimler olarak kendini gösteren, genel olarak abartı durumu olarak tanımlanabilecek nevrotik bir durumdur. Daha geniş bilgi için bkz: Buzzard, T. (1902). "Hysteria". *Quain's Dictionary of Medicine*. Ed: H. Montaque Murray. London: Longmans. ss. 709-714.

²⁸ Tetanos ya da Kazıklı Humma, gram-pozitif, anaerobik bir basil olan Clostridium tetani bakterisinden ileri gelen ve çizli kaslarda uzun süreli sertleşme ve kasılmayla belirginleşen toksik ve ölümcül bir enfeksiyon hastalığıdır. Daha geniş bilgi için bkz: Dean, G. (1902). "Tetanus". *Quain's Dictionary of Medicine*. Ed: H. Montaque Murray. London: Longmans. ss. 1680-1690.

²⁹ Ürik asidin eklemlerde birikmesi sonucu burada oluşan iltihabî hastalığın nitelendirilmesine denir. Daha geniş bilgi için bkz: Roberts, F.T. (1902). "Gout". *Quain's Dictionary of Medicine*. Ed: H. Montaque Murray. London: Longmans. ss. 596-608.

³⁰ Cüzzam hastalığının Latince karşılığıdır. İleride bu hastalıktan bahsedilecektir.

³¹ Fili hastalığı olarak da bilinir. Lenf yollarının tıkanmasına bağlı olarak insan vücudunda şişkinliklerin oluşmasına denir. Daha geniş bilgi için bkz: Manson, P. (1902). "Filarisis". *Quain's Dictionary of Medicine*. Ed: H. Montaque Murray. London: Longmans. ss. 539-548.

1.3.8. Bizans Tıbbı

Roma'nın ikiye bölünmesinden sonra Batı Roma'dan farklı bir çizgide ilerleyen Doğu Roma, hastalıklar hakkındaki bilgilerin genişletilmesinde ve antik tıbbî geleneklerin sonraki devirlere taşınmasında oynadığı rolle tıp tarihi içerisindeki yerini almıştır (Magill, 1998: 111). Doğu Roma dünyasında hekimlik ve kısmi olarak tıp eğitiminin kendisinden önceki dönemlere oranla daha sistemli olduğunu söylemek mümkündür. Doğu Roma'da hekim olabilmek için ders almış olmak; uzun süre pratik yapmış olmak; devrin büyük hekimlerinin karşısında yapılacak teorik ve pratik imtihanlarda başarılı olmak; serbestçe hekimlik yapabileceğine dair bir vesikaya sahip olmak gibi şartlara haiz olmak gerekiyordu. Bizans'ta hekimler, "palladius", "aitrosophistes veya arkhiatrus"; hükümdar ve ailesinin özel hekimi ve ülkedeki bütün hekimlerin başı (hekimbaşı) olan kişi de "aktouarius" olarak adlandırılmıştır. Şehirlerde 7 kişilik ihtiyar heyeti tarafından seçilen hekimler bulunmaktadır ve bunlara "arkiaturstespoleus" denilmektedir. Ayrıca "İatromaiiai/iatrinai" adı verilen hekim statüsünde ebeler de bulunmaktadır. Yine Bizans'ta orduda görev yapan hekimlerin varlığı da bilinmektedir. Ortaçağ Avrupa'sında dahi cerrahlar doktor olarak kabul edilmezken Bizans'ta doktorlarla aynı statüde kabul görmüşlerdir. Bizans'ta hem köle hem de serbest doktorlar mesleklerini kanunlar dâhilinde sürdürmüşlerdir. Ayrıca doktorların alacakları ücretler de kanunlarla belirlenmiştir (Prioreshi, 2001: 130-131). İlk dönemlerde Bizans İmparatorluğunun başkenti olan Konstantinopolis'te (İstanbul) tıp eğitimi veren bir kurumun varlığı ileri sürülmüş olsa da bunu destekleyecek yeterli delil bulunmamaktadır (Bayat, 2010: 147-148). Bizans topraklarında tıp eğitimine vurulan en büyük darbe 527 yılında İmparator İustinianus'un (Justinian) antik dönemin son hatırası olan Atina Akademisini dinî gerekçelerle kapatması ve buradaki bilim adamlarını İran'a sürülmesi olmuştur. Bizans, tıp alanına en büyük katkısı belki de eski tıp kitaplarının çoğaltılması ve onların günümüze kadar ulaşmasına vesile olmasıdır (Bayat, 2010: 149).

1.3.9. Eski Türklerde Tıp

İnsanlık âleminin ilk tabipleri, psikoterapi usullerini kullanan şamanlardır. Onlar ilkçağlardan beri toplumun hayatında önemli rol oynamışlardır. Toplum nezdindeki önemlerinden ötürü şaman ayinleri ve ritüelleri günümüze kadar ulaşabilmiştir (Salihov, 2007: 83). Eski Türklerde tıp ve tıbbî gelişmeleri incelemeden önce bu işi yapan "şaman"ın

asli görevlerini bilmekte fayda vardır. Günümüzde yapılan çalışmalarda Orta Asya topraklarını ziyaret eden seyyahların vermiş oldukları bilgilerde şaman ve kam kelimeleri olduğundan daha farklı anlatıldığı bir nebze de olsun fark edilmektedir. Bu vesileyle onların gerçek işlevlerini vermek bilim çalışmalarına elzemdir. “Şaman” kelimesinin anlamı ve etimolojisi düşünerek işe başlamak gerekmektedir. Çünkü, bu “Moğol ırkı” ile ilgili olan “Concise Oxford Dictionary”de anlatıldığı gibi değildir. O, Doğu Sibirya’nın Tungusic insanlar arasındaki şamanizmin doktorlarına verilen isimdir. Bu, Türkler ve Moğollar arasındaki benzeri sanatları ya da teknikleri deneyenlere Ruslar tarafından verilmiştir. Eski ve Yeni Dünya’da onların bulunduğu her yerde benzeri ya da onları andıran güçlerin sahiplerini tanımlamak için teknik bir terim olarak bölgenin antropolog ve tarihçileri tarafından benimsenmiştir. Türkler Şamanlarına “gam” ve Moğollar “bö’e (bö)” derlerdi. Şaman, Yerli Amerikalılar’daki (Kızılderililer) tabiat olayını ele alan Kroeber’e göre, o, resmî otoritesi olmayan fakat çoğunlukla büyük etkiye sahip bir kişidir. Onun sahip olduğu güç, ruhlar tarafından ona bir hediye olarak bağışlanmıştır. Onun ruhlarla haberleşmesi, gelecekte önceden haber vermesi, havayı değiştirmesi, ekinleri kavurması ya da oyunu artırması, felaketleri önlemesi ya da onları düşmanları üzerinde hızlandırması, hepsinden daha önemlisi hastalığı çare bulmak ya da hastalık vermek için Şaman’a imkân tanımaktadır. Bu nedenle o, tıp adamıdır (Bakır; Ülgen, 2008: 741-742).³²

Türklerin anayurdu olarak kabul edilen Orta Asya, kültür tarihi açısından Güney Sibirya, Doğu ve Batı Türkistan’ı içine alan, Tanrı Dağları’nın güneyinde ve Cungarya bozkırlarının kuzeyinde kalan bölgenin adıdır. Uygurların yerleşik düzene geçmesine kadar bu coğrafyada, genelde göçebe topluluklar halinde Bozkır Kültürünü yaşayan Türk topluluklarında bilimsel bir tıptan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla tabiata ve toprağa yakın yaşayan atalarımız, sağlık problemlerini, dinî inançların büyük ölçüde hakim olduğu, halk hekimliğiyle gidermeye çalışmışlardır. Türkler savaşta ölmekten onur duyarken hastalıktan ölmeyi ise utanç olarak karşılardı. Bu yüzden hastalıklarda sınırlı tedavileri uygulamakla yetinirlerdi. Örneğin, Hunlarda bir kişi hastalandığında, misk otu ile dağlama yapılır, bazen bir taş ısıtılıp hastanın üzerine konur ve toprak üzerinde ateş yakılıp, toprak iyice ısıttıktan sonra hasta bu sıcak toprak üzerine bırakılırdı. Birçok uygarlıkta olduğu gibi

³² Daha geniş bilgi için bkz: Bakır, A.; Ülgen, P. (2008). “Ortaçağlarda Türk ve Moğol Şamanizmi”. *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*. Cilt II. Ed: Abdulhalik Bakır. Ankara: Bizim Büro Basımevi. ss. 741-757.

Türklerde de ağırlı yerin üzerindeki kan damarları çizilerek kan akıtılırdı. Ayrıca gök, yer, dağ ve ırmak ruhlarından da medet umulurdu. Belirli hastalıklarda kullandıkları düzenli ilaçlara ship değillerdi. Dolayısıyla, İslâm öncesi Orta Asya Türk tıbbını, uygulana metodlarına, amaçlarına ve formasyonlarına göre iki gruba ayırmak mümkündür (Bayat, 2002: 808-809).³³

Bunlardan Kam (Şaman) ve baskı denilen, Şamanizm'in büyüsel tedavi yöntemlerini uygulayan büyücü hekimlerin yürüttüğü tıbbî anlayış birinci kısmı oluşturmaktadır (Bayat, 2002: 809). Bu grubun uygulayıcısı olan Şamanlar hastalıkları tedavi etmekte çeşit yöntemler kullanmaktadır. Bunlar: Peri Oyunu, Hançer ve Kuş Tüyü ile Okuma, Ruh Geçirme (Kukla dikme yoluyla yapılmaktadır), Tozlandırma, Al Yapma, Kandil Yakıp Okuma, Saçı Yapma, Ruh Çağırma, Çapaya Basıp Okuma, Çocuk Dileme, Arındırma, Kan Akıtma, Açlaş, Ateş Çevirme ve Döndürme'dir (Öger; Gönel, 2011: 240-246).³⁴

Eski Türk tıbbının ikinci kısmını ise; “otaçı, emçi ve atasagun denilen, droglarla ve diğer maddî tedavi yöntemlerini kullanarak yapılan, dönemin maddî tıbbî anlayışını temsil eden hekimlik oluşturmaktadır. Otaçı ve emçi olarak isimlendirilen hekimleri kamların aksine bitki, hayvan ve minarel kökenli ilâçlarla hastalarını tedavi ederlerdi. Otaçı, ot kelimesinden türetilmiştir. Eski Türkçe'de ot, tıbbî bitki, ilâç, zehir ve kendiliğinden yetişen bitki anlamındadır. “Otaçı” ise, otamak (ilâç yapmak) fiilinin köküne meslek bildirme eki (cı, çı) getirilerek türetilmiş Türkçe bir kelime olup hekim anlamındadır. “Em” kelimesi ise ilâç anlamına gelmektedir. Emci ise, hekim anlamına geldiği gibi ilâç yapan eczacı anlamını da taşımaktadır. Eski Türklerde yazı olmadığından dolayı tıba dair yazılı belge ulaşmamıştır. Fakat Uygurların yazıyı kullanmasıyla birlikte Uygurlar'dan günümüze yazılı tıbbî metinler ulamıştır. Bu metinlerde hastalık çeşitlerinin yanında onların tedavileri için reçeteler yer almaktadır (Bayat, 2002: 809,818-819).

³³ Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Bayat, A.H. (2002). “İslâm Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet”. *Türkler*. Cilt 3. Ed: Hasan Celâl Güzel. Kemal Çiçek. Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 808-829.

³⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Öger, A.; Gönel, T. (2011). “Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri”, *Türkish Studies*. Cilt 6/4. ss. 233-248.

1.4. ORTAÇAĞ AVRUPASINDA HASTANELER KURULANA KADAR Kİ DÖNEMDE HASTANELERİN SERÜVENİ

İnsanlık tarihi içerisinde hiçbir unsurun tek başına düşünölemeyeceği gibi tıp ilmini de tek başına düşünmek yanlış olacaktır. Tıp ilminin gelişip zenginleşebilmesi için eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulduğu kadar edinilen teorik bilgilerin uygulanabileceği mekânlara da ihtiyaç duyulmuştur. Farklı dillerde farklı kelimelerle ve ses kalıplarıyla ifade edilse de hepsinin amacının aynı olduğu bu mekânlar insan sağlığını iyileştirme ile birlikte ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla tıp ilminin gelişmesine paralel olarak onlar da gelişmiş ve modernleşmişlerdir. Biz de konu bütünlüğünün bozulmaması adına erken dönem Avrupa hastanelerinin kuruluşuna kadar olan zaman dilimindeki hastaneler hakkındaki bilgileri özet halinde burada vermeyi uygun gördük.

Hastanelerin ortaya çıkması, insanlık kadar eski bir zamana uzanmaktadır. İnsanın inanma ihtiyacıyla birlikte inanılan varlık için dünyevî mekânların yapılması hastanelerinde ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü eski kültürlerde tıp ile din birbiriyle bağlantılı idi. Bu nedenle eski çağlarda batıl dinlerin tapınakları hastaları tedavi etmeyi amaçlayan kurum görevi de üstlenmişlerdi. Bu tapınaklarda bulunan rahipler, dinî görevlerinin yanında yaptıkları büyü veya ilaçlarla hastaları iyileştirmekte idiler. Hastalar, bu tapınaklara gelirler ve gece boyu bu tapınaklarda kalarak ilahi güçten yardım talep ederlerdi. Hatta bu tapınaklarda kalan insanlar buradaki ruhani havadan şifa bulacaklarına inanırlardı.

Hastane ve benzeri kurumlar İsa'dan çok önce de dünyanın diğer kısımlarında (Avrupa dışındaki bölgelerdeki) varlığı bilinmektedir. Bunların varlığının bilinmesine rağmen işlevsellik veya amacı yönündeki bilgi eksikliği onlar hakkında farklı çıkarımlara sebebiyet verebilir. Dolayısıyla her kurumun ana amacını belirtmek için Yunanca'dan türetilmiş isimlerin kullanılmasına gerek yoktur. Şayet bunlar kullanılsa da ilk hastanelerin Doğu'da kurulmuş olması gerçeğini ortadan kaldıramayacaktır (Walsh, 1910: 480). Yani kurumlara ait terimlerin toplumdaki ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Örnek vermek gerekirse hastalık hastane kurumunu, bakıma muhtaç olan kimsesiz çocukların varlığı

yetimhane kurumunu ve herhangi bir iş yapamayacak olan fakirlerin ve hacıların³⁵ varlığı da aşevlerini ortaya çıkarmıştır (Walsh, 1910: 480). Hastane ile ilgili kayıtlardan edinilen bilgilere Seylan'da M.Ö V. yüzyılda ve Arap hastanelerinin ise M.Ö 260'lı yıllarda olmasına rağmen hastaneler Batı dünyasına büyük ve liberal zenginlikleriyle Hristiyanlık döneminin başlangıcından çok sonra gelmiştir. Ayrıca hastane hususunda Müslümanların Hristiyanlardan veya Budistlerden fikir sahip olduğu varsayılmasına rağmen milletler arasındaki bilimsel ve fikirsal etkileşim gözden kaçırılmamalıdır.³⁶ Dolayısıyla hastane, hastaların yatarak ya da ayakta tedavi edildiği gerekli donanıma sahip kuruluşlardır. Ayrıca hastane, hastalıklara tanı koymak, hasta ve yaralıları tıbbî tedavi ve cerrahî müdahale ile iyileştirmek, tedavi sürecince barındırmak, tıbbî donanıma ve eğitilmiş kişilere sahip devlet, şahıs veya özel kurumlar vasıtasıyla kurulmuş yerlere de denilmektedir. Hastane köken olarak Latince “hospes” kelimesinden gelmektedir ve bu kelime konuk, ziyaretçi ve ev sahibi anlamlarını taşımaktadır. Latince “hospitaia”da³⁷ “hospes”ten gelmektedir ve bir apartman için yabancı veya misafir anlamlarını taşımaktadır. Ortaçağ Latincesinde “hospitale” ve Eski Fransızca'da ise “hospital” olarak geçmektedir.³⁸

Hastane tanımına uyabilecek ilk belgelenmiş kurumlar, Mısır'da karşımıza çıkmaktadır. Diğer uygarlıklarda da hastaneye benzer yapılar görülmektedir. Bunlar genelde tapınaklarla aynı yerde idiler. Yani tapınaklar dinî işlevinin yanında sağlık kurumu olarak da işlev yapmışlardır. Ayrıca bu kurumlardaki dinî görevliler, aynı zamanda tıbbî bilgi ve birikime de sahiptirler (Risse, 1999: 56-57). Yunan ve Roma medeniyetlerinde de tapınakların yanında sağlık tesisi gibi kullanılan kuruluşların varlığı bilinmektedir. Bunlar Eski Yunan'da, “Asclepieia” olarak bilinen şifacı Tanrı “Asclepius”a adanmış tapınaklar, hastalık tahmini, tıbbî yardım ve şifa merkezleri olarak işlev görmüşlerdir (Risse, 1999: 56-57). “Asclepieia”, şifa ve tedavi için oluşturulan kurumların birkaç gereksinimini dikkatli bir şekilde

³⁵ Bu kelime eski Fransızca pelegriance ve Latince peregrinatio'dan gelmektedir ve bazı kutsal yerlere seyahate atanmış ruh anlamı taşımaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: Heath, S. (1911). *Pilgrim Life in the Middle Ages*. London: T. Fisher Unwin. s. 17.

³⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Chistian Medical College-Vollere, (26.01.2014). *History of Medicine Picture Collection*. <http://dodd.cmcvillore.ac.in/hom/10%20-%20Medieval%20Hospital.html>. Milletletlerin gelişim aşamasından birbirlerinden etkilenmesi kadar normal bir şey yoktur. Toplumlar için faydalı olanlar alınıp diğer toplumlar tarafından daha ileri seviyeye taşınmaktadır. Bu insanlık tarihi kadar eskilere gitmekle birlikte hala günümüzde devam etmektedir.

³⁷ “Hospes” kökünün Latince gramerde çekimli halidir ve misafir, konuk, ziyaretçi anlamlarını taşımaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: Dictionary, (22.06.2015). <http://www.wordsense.eu/hospitalia/>.

³⁸ Daha geniş bilgi için bkz: J. F. Niermeyer. (1976). *Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Lexique Latin Medieval-Français/Anglais A Medieval Latin-French/English Dictionary*. Fasciculus 1. Leiden: E.J. Brill. ss. 500-502; http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=hospital&searchmode=none. 20.08.2013.

tamamlamıştır. Bu tapınaklardan bazıları var oldukları dönemde çok meşhur olmuşlardır. Tıp ilminin duayeni olan Hippokrates'in hastaları tedavi ettiği Ege'deki Kos tapınağı bunlardan sadece biridir (Baykan, 2012: 44).

Asclepieia'nın Roma'daki karşılığı olan Asklepios (Æsculapius)'a atfen bu şehirden geçen Tiber³⁹ nehrinin üzerindeki adada tapınak inşa edilerek dinî ritüeller yapılmış ve sağlık hizmetleri verilmiştir.⁴⁰

Arkeolojik bulgulara göre, Romalıların M.Ö. 100'lü yıllarda "Valetudinaria" olarak adlandırdıkları binaları hasta askerler, köleler ve gladyatörler için inşa etmişlerdir. M. S. XIX. yüzyılın sonlarında yapılan kazılar sonrasında bilinen ilk Valetudinaria, "Novaesium Lejyoner⁴¹ Kalesi"nde ortaya çıkarılmıştır. Bu hastane içerisinde bulunan bir odada tıbbî stok ve tuvalet araçları tespit edilmiştir.⁴² Bununla birlikte, yalnız eldeki bu veriler bu hastanelerdeki tıbbî araçlar ve uygulamalar hakkında doyurucu bilgi vermemektedir. Ayrıca, bu veriye dayanarak, hastanelerin Roma sınırları içerisinde yaygınlığı ve sayıları konusunda net bir rakam ortaya koymak da mümkün değildir (Baker, 1998: aynı yer).

Roma İmparatorluğunda Hristiyanlığın kabulünden sonra sağlık hizmetlerinde de ilerlemeler yaşandığı bilinmektedir. M.S. 325 yılında düzenlenen ilk konsülün ardından katedral bulunan her yerde birer hastanenin oluşturulmuştur. Hastanelerin ne zaman ve nerede kurulduğu tartışma konusudur. Ratzinger'in (Ratzinger, 1884: 141) Roma döneminde Doğu'da kurulan hastanelerden ilkinin St. Zoticus tarafından Konstantinopolis'te Konstantin döneminde kurulmuş olduğu görüşü, Uhlhorn tarafından reddedilmektedir (Uhlhorn, 1882: 319; Walsh, 1910: 481). Fakat Hristiyanlar tarafından Doğu'daki ilk hastanenin kurulmuş

³⁹Tiber nehri, İtalyanca Tevere, Latince Tibersi olarak geçmektedir. İtalya'nın üçüncü büyük nehridir ve Toskana'daki Apenin Dağları'ndan doğar ve Tiren Denizi'ne dökülerek son bulur. Su toplama havzası 17. 375 km²'dir. Nehir, meşhur ana su yolu olarak sonunda, doğu ağzında kurulmuş olan Roma şehrine ulaşır. Daha geniş bilgi için bkz: Komisyon, (22.06.2015). <http://global.britannica.com/place/Tiber-River>.

⁴⁰ Hastanelerin izine Roma Uygarlığı'nın haricinde diğer uygarlıklarda da rastlanmaktadır. Lakin bizim inceleme alanımız Batı Avrupa olduğu için ve Roma'nında bu bölgenin şekillenmesindeki payından dolayı diğer uygarlıkların kurmuş oldukları sağlık kurumları üzerinde sadece atıflarda bulunulacaktır. Daha geniş bilgi için bkz: McGrew, R.E. (1985). *Encyclopaedia of Medical History*. McGrew-Hill. ss.134–135

⁴¹ Roma ordusunda askerlere verilen isimdir. Bunlar başta ülkeyi korumak amacı ile üç ailenin (Tatienses, Ramnes ve Lucers) tekelinde idi. Fakat daha sonra Roma sınırları genişlemeye başlayınca diğer milletlerden de asker kabul edilmiş ve bu maaşlı hale gelmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Ross C. (2015). *Roman Legionary AD 284-337: The Age of Diocletian and Constantine the Great*. Oxford: Osprey Publishing.

⁴²Daha geniş bilgi için bkz: Baker, P.A. (20 Aralık 1998.). "The Roman military Valetudinaria: factor fiction". <http://www.novaesium.de/news/1998-1220-valetudinaria.htm>. 22.06.2015.

olduğunu Dindar Julian'ın tahta çıkmasından önce imparatorun Arsacius'a (Galata yüksek rahibi) göndermiş olduğu mektupta belirtilmektedir. Ayrıca Hence Mambour'de Konstantinopolis'te St. Zoticus tarafından bir hastanenin kurulmuş olduğu görüşüyle Ratzinger'i desteklemektedir.⁴³ İmparator kamu gelirleri dışında desteklenecek hastanenin her şehirde kurulması için onu görevlendirmiştir (Walsh, 1910: 481). İmparatorun mektupta açıkça ifade ettiği üzere, onun motivasyonu Hristiyanların hayır işlerinde kendileriyle ilgilendikleri gibi paganlarla da ilgilenmesinden kaynaklanmaktaydı. Bu sadaka ve hayır işleri, ilk meyvelerini 375 yılında Edessa'daki (Urfa) veba sırasında St. Ephraem'in çalışmaları sayesinde teşekkül eden 300 yataklı hastanede vermiştir. Bu hastane açılmadan St. Ephraem, 373 yılında ölmüştü. Büyük olasılıkla kendisinden sonra gelenler onun adına bu kurumu tamamlamış ve insanların hizmetine sunmuştur.⁴⁴

370 yılında Eusebius'un ölümünden sonra başarısından dolayı Nazianzuslu Gregory ve babası tarafından Kayseri Metropolitanı/Başpiskoposu olarak seçilen St. Basil, bölgedeki sağlık kuruluşlarının temellerinin atılmasına sebep olmuştur (Bardenhewer, 2013: 277). St. Basil'in bu göreve getirilişinden sonra Kapadokya'daki Kayseri'de en ünlü vakıf ve hastane olan St. Basil kuruldu. Bu vakıf ve hastane, kurucusunun ismini almıştır. St. Basil sadece Hristiyan teolojisini savunan bir din adamı değildi. O, hastaneler, huzurevleri ve manastırlar kurmanın çok ötesinde bir kişiliğe sahiptir (Fitzgerald, 2003: 2).

Bazı hastanelerin içinde kütüphaneler inşa edilerek burada eğitim programları düzenlenmiştir. Ayrıca doktorlar, medikal ve farmakolojik çalışmalarını el kitaplarında toplamışlardır. Bu nedenle hasta bakımında bir hastanenin ne anlama geldiğini düşündüğümüzde Hristiyanlığın rahmeti ve Bizans'ın metodu sayesinde hastane yeni bir buluş olarak görülmektedir (McClellan; Dorn, 2006: 99-101). Çünkü günümüz hastanelerinde olduğu gibi Bizans hastanelerinde de başhekim (archiatroi), profesyonel hemşireler (hypourgoi) ve diğer görevliler (hyperetai) mevcuttu. Örneğin XII. yüzyılda Bizans hem erkek hem de bayan doktorlardan oluşan çok iyi organize edilmiş iki tane hastaneye sahipti. Bu tesisler hastalık çeşitlerine göre koğuş sistemine sahipken sistematik tedavi yöntemlerini de bünyelerinde barındırmaktaydılar (Temkin, 1962: 115).

⁴³Daha geniş bilgi için bkz: Cyril Mango. *Constantinople's Mount of Olives and Pseudo-Dorotheus of Tyre*. http://antichita.uniroma2.it/nearhome/nr06_mango.pdf. 23.10.2014.

⁴⁴Daha geniş bilgi için bkz: http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xv/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_05101920_principi-apostolorum-petro_en.html. 22.10.2014.

“Basilius” diye adlandırılan hastanede, doktorlar ve hemşireler için konut, çalışma alanları, teknik okullar ve çeşitli hastalıklardan yatanlar içinde ayrı bölümlerden oluşan koşullar mevcuttu (Walsh, 1910: 481). Bu yapı bir şehir görünümünde olup düzenli sokaklara sahipti. Ayrıca bu kurumda cüzamlılar içinde ayrı bir yerin olduğu bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır (Roderick, 1985: 135; Schaff, 1997: 776). Nazianuslu St. George bu kurumun etki ve kapsamından derin bir şekilde etkilenmesini heyecanlı bir şekilde anlatırken bu kurumu cennete yükselmenin kolay yolu olarak da adlandırmaktadır (Walsh, 1910: 481). St. Basil örneğini doğunun her tarafında kurulanlar takip eder. Yardımsever St. John İskenderiye’de (610); Rahip Brassianus Efes’te; St. John Chrysostom ve diğerleri tarafından Konstantinopolis’te özellikle II. Theodosius’un kız kardeşi St. Pulcheria tarafından yabancılar, yoksullar ve evsizler için birçok konuk evi inşa ettirilmiştir (Walsh, 1910: 481). Konstantinopolis’te St. Samson tarafından erken VI. yüzyılda Ayasofya kilisesinin yanında bir hastane inşa edildi; fakat bu hastane sonradan yıkılmıştır. Justinian döneminde İstanbul’daki diğer hastaneler gibi yeniden inşa edilmiştir (Walsh, 1910: 481). “Du Cagne (Historia Byzantina, II, “Konstantinopolis Christiana”) yalnız bu şehirde 35 yardım kuruluşunu sıralamaktadır.” Kostantinopolis’te daha sonra kurulan vakıflar arasında en önemlileri I. Alexius (1081-1118) tarafından kurulan yetimhane ve II. Isaac (1185-1195) tarafından kurulan “Kırk Şehitler Hastanesi (Hospital of Forty Martyrs)”dir (Walsh, 1910: 481).

Konstantinopolis’te en iyi bilinen ve son derece saygın olan hastanelerin başında Pantocrator Hastanesi gelir. 1136 yılında imparator John Komnenos tarafından inşa ettirilmiştir. Pantocrator Hastanesi, Haliç Limanının kuzeyinde bir tepenin üzerinde inşa edilmiştir. Bu hastane, çalışan 50’den fazla doktor, geniş bir hemşire kadrosu, yöneticiler, teknisyenler ve diyetisyeniyle birlikte akademik bir hastanedir. Pantocrator hastanesinde çalışmanın büyük onur atfedilmesi doktorlar arasında bir yarıştı doğurmuştur. Bu hastanedeki tıp öğrencileri iyi eğitim görmüş ve uzmanlaşmış doktorlar ve profesörlerin gözetimi altında koşullardaki aktivitelere eşlik etmişlerdir. Ayrıca öğrenciler tıbbî ve cerrahî müdahale katılmışlar ve teorik bilgilerini pratidiğe dökmüşlerdir. Ayrıca bu hastaneye kadın hastalıkları,

doğum, pediatri, göz hastalıkları, psikiyatri ve nöroloji poliklinikleri de ihtiyaca binaen ilave edilmiştir.⁴⁵

Pantocrator hastanesindeki doktorlar stajyerlerle birlikte tıp öğrencilerini öğretmek amacıyla profesörler gibi çok yoğun çalışırlardı. Bu tür hekimler yüksek ücret alırlardı. Bir kütüphanede öğrenciler, doktorlar ve hemşireler için bu hastanede kurulmuştu. Bu kütüphanede, Hipokrat'ın bütün çalışmaları, Galen, Erasistratus ve Herophilos'un tıbbî belgeleri, tıpla ilgili ders kitapları ve el kitapları bulunurdu. Hastane genel müdürü "Actuarius"tu ve aynı zamanda imparatorun doktoru idi. Koğuş ve poliklinik sistemiyle organize olmuş bu hastane, organizasyon şekliyle Arap hastanelerine örnek olmuştur. Nöroloji ve Psikiyatri bölümlerini de içeren bu hastane Nöroanatomi ve Nörofizyoloji laboratuvarlarıyla çok iyi derecede donatılmıştı (Stayros, <http://www.encephalos.gr/pdf/49-1-04e.pdf>: 4-5).

---

⁴⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Baloyannis, S. J. "The Neurosciences in Byzantine Era" <http://www.encephalos.gr/pdf/49-1-04e.pdf>. ss. 4-5. 23.10.2014.

2. GEÇ ORTAÇAĞLARDA BATI AVRUPA'DA HASTANELER

Hastaneler, tarihin her dönemin insanoğlunun en fazla ihtiyaç duyduğu kurumlar arasında yer almıştır ve bundan sonra da yer alacaktır. Hastane, niteliği ne şekilde olursa olsun hissedilen rahatsızlıklardan kurtulabilme adına akla gelen ilk mekândır. Ortaçağ Avrupa'sında da bu kurumlar ihtiyaçlar dâhilinde erken dönemlerden itibaren oluşturulmuştur. Bizde bu bölümde Batı Avrupa'da Ortaçağ boyunca kurulan hastaneler ve onların kökenleri hakkında bilgi vereceğiz.

2.1. ERKEN ORTAÇAĞ AVRUPASINDA HASTANELER

Ortaçağ Avrupası'nda hastanelerin gelişimini ele alacak olursak, diğer toplumlarda olduğu gibi tıp ilmini, hastaneleri ve din faktörünü birbirinden ayırmak mümkün değildir. Çünkü hasta, özürlü ve deli insanların sağlığını iyileştirmek için uzman kurumlar olarak inşa edilen hastanelerin kökleri Geç Antikçağ'a gitmekle birlikte Hristiyanlık ve bu dinde popüleritesi gittikçe yükselmekte olan manastırlarla yakından ilişkili olduğu görülmektedir.⁴⁶ Fakat Avrupalı bilim adamları tarafından Erken Ortaçağ olarak kabul edilen 500'lü yıllarda bilim ve tıp birlikteliğinin kısır bir döngü içerisinde olduğu görülmektedir. Hastanelerin kurulmasıyla bu kısır döngünün dışına çıkılmaya başlanması, insanların refahı için atılmış önemli bir adımdır.⁴⁷

Batı Avrupa'da Hristiyanlık geniş ölçüde yaygındı. Bununla birlikte din görevlilerinin din haricindeki toplumsal görevlerinde de yaygınlık vardı. Bu toplumsal görevlerden biri de şifa arayan insanlara yardım etmektir. Bu görevlerini de tapınaklardaki özel alanlarda veya hastane benzeri yerlerde yerine getirmekteydiler.⁴⁸ Batı Avrupa'da Hristiyanlık döneminde ilk hastane, yaklaşık olarak 400'lü yıllarda Roma'da kurulan "Fabiola"dır. "Fabiola", 27 Aralık 399-400 yılında ölen bir Romalı başhemşiredir. Roma'nın aristokrat ailelerinden Fabia'ya ait olan Fabiola, St. Jerome'nin etkisi altında kalmıştır. Dünyevî zevkleri terk eden Fabiola, hayır işlerine kendini adanmıştı. Aynı zamanda St. Jerome'de Roma'da idi ve "St. Jerome her şeyden

⁴⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Kappelhof, T. (23 April 2011). "Hospitals in North Western Europe: Geographical Aspects. 800-1500". *Published on www.academia.edu*. s. 2.

⁴⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Chistian Medical College-Vollere, (23.01.2014). *History of Medicine Picture Collection*. "<http://dodd.cmcvellone.ac.in/hom/10%20-%20Medieval%20Hospital.html>.

⁴⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Chistian Medical College-Vollere, (26.01.2014). *History of Medicine Picture Collection*. "<http://dodd.cmcvellone.ac.in/hom/10%20-%20Medieval%20Hospital.html>.

önce Fabiola'nın, yoksullukla ve hastalıkla içinde yok olup giden insanların bakımı ve hastaların sokak köşelerinde biçare kalmasının önlenmesi için bu hastaneyi kurduğunu belirtmektedir.⁴⁹ Aynı zamanlarda Romalı senatör Pammachius, St. Jerome'nin de mektubunda övdüğü eşi Paulina'nın ölümü üzerine adına Porto⁵⁰'da bir hastane inşa ettirmiştir. Rossi'ye göre bu yapının temelleri Torlonia Prensi tarafından ortaya çıkarılmıştır (Walsh 1910; 482). Papa Symmachus (498-514)⁵¹ St. Paul, St. Peter ve St. Laurence kiliseleriyle bağlantılı olarak hastaneler inşa ettirmişti.⁵² Vigilius'un papalığı sırasında (537-555) Belisarius Roma'daki Via Lata'da (geniş cadde) bir hastane yaptırmıştır.⁵³ Pelagius II (578-590) onun için yaşlılar ve yoksullar için bir sığınağa dönüştürmüştür. Hasta ve yaşlılar için yaptığı bu hastanenin haricinde St. Lawrence Kilisesi'ni yeniden inşa ettiren II Pelagius, 589 yılında Roma'yı esir alan vebadan ölmüştür.⁵⁴ Stephen II (752-757) ise dört antik hastaneyi restore ederek onlara üç tane daha eklemiştir. Papa II. Stephen fakirlere olan sevgisinden dolayı St. Peter'in kemiklerinin gömülü olduğu kilisenin yanında bir hastane yaptırmıştı.⁵⁵ Ayrıca Hristiyanlıktaki sadaka ruhu sadece ülkelerde görülmemektedir. Barbarlığın yaygın olduğu yerlerde de Hristiyanlıkta bulunan sadaka ruhu yayılmıştır. Dolayısıyla pagan kültür ve medeniyetine sahip toplumlar bu sadaka ruhundan mahrum kalmamışlar, kendi imkanları dahilinde hayır kurumları ve hastaneler inşa etmişlerdir (Walsh, 1910: 482).

⁴⁹ Daha geniş bilgi için bkz: Kirsch, J. P. (1909). "St. Fabiola." *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 5. New York: Robert Appleton Company. s. 742; Kuri, V. (Mart 2009) "Fabiola in Zapopan". Fabiola. Ed: Francis Alÿs. From November 2013. s. 7; Walsh, J.J. (1910). "Hospitals". *The Catholic Encyclopedia*. New York: Cilt 7. Robert Appleton Company. s. 480. Katolik Ansiklopedisi Ep. LXXVII; "Ad Oceanum. de morte Fabiolæ". P.L.. XXII. 694 kaynağından alıntı yapmıştır.

⁵⁰ Porto şehri Portekiz'in kuzeyinde Rio Douro nehrinin ağzında bulunmaktadır. Bu şehirde yerleşim Roma İmparatorluğunun bir karakolu olmasından öncesine kadar dayanmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. <http://whc.unesco.org/en/list/755>, 23.06.2015.

⁵¹ Doğum tarihi hakkında bilgi yoktur. 15 Temmuz 514 yılında ölmüştür. "*Liber pontificalis*"te Sardinyalı bir yerli olduğu ve babasının isminin Fortunatus olduğu geçmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: L. Loomis, L.R. (1886). *The Book of the Popes (Liber Pontificalis)* I. ed. James T. Shotwell. Paris: Columbia University Press. New York 1916. s. 115; L'Abbé L. Duchesne. *Le Liber Pontificalis*. Tome Premier. s. 260.

⁵² Daha geniş bilgi için bkz: L'abbé L. Duchesne. (1888). *Liber Pontificalis Texte. Introduction et Commentaire*. Paris: Tome Premier. s. 223; Kirsch, J.P. (1912). "Pope St. Symmachus (498-514)". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 14. New York: Robert Appleton Company. ss. 377-378; Loomis, L. R. (1916). *The Book of The Popes (Liber Pontificalis) I-To the Pontificate of Gregory I*. London: Columbia University Press. s. 122.

⁵³ Belisarius Bizanslı bir komutan olup Roma'nın Gotlar tarafından kuşatılması esnasında Roma'yı bir garnizon haline getirmişti. Daha geniş bilgi için bkz: Kirsch, J.P. (1912). "Pope Vigilius". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 15. New York: Robert Appleton Company. ss. 427-428.

⁵⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Mann, H. (1911). "Pelagius II". *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. ss. 603-604.

⁵⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Mann, H. (1912). "Pope Stephen (II) III". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 14. New York: Robert Appleton Company. ss. 288-289.

Fransa'da ilk hastane VI. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu hastane dindar Kral Childebert ve onun eşi tarafından Lyons'ta inşa ettirilmiştir. Bu hastane, 549 yılında düzenlenen V. Orléans Konsili tarafından onaylanmıştır. Brunehaut, Kral Sigibert'in eşi Autun'da (yaklaşık VI. yüzyılda); Clotaire'nin eşi Azize Radegonda Athis'te (Paris'e yakın bir yer); I. Dagobert (622-638) Paris'te; Kayzaryus (Cæsarius) ve onun kız kardeşi Kayzarya (Cæsaria) 542 yılında Arles'te hastaneler kurarken Reimsli Hincmar tarafından (806-882) önemli bir gelirin aktardığı imarethane, Fransa'da kurulan diğer kurumlardır (Walsh, 1910: 482). Bilim dünyasında daha sonralarda Paris'te Hôtel-Dieu olarak bilinen kurumun kökeni hakkındaki kayıtlarda herhangi bir fikir ayrılığı yoktur. Fransa'nın tarihi en eski hastanesi Fransa kralı I. Childebert tarafından 549 yılında Lyons'ta kurulmuş olan Hôtel-Dieu'dur. Fakat Paris Piskoposu Landry adına olması ve 651 yılında Paris'te kurulan Hôtel-Dieu merkezde olması hasebiyle Fransa'daki hastanelerin içinde daha fazla önem taşımaktadır. Bu hastane, bugün hala Avrupa'da faaliyet gösterenler içerisinde en eskilerinden biridir. Lallemand, bu hastanenin isminin kaynaklarda ilk kez 829 yılında zikredildiğini belirtmektedir (Coyecque, 1892: 20-22; Lallemand, 1903: 184). Buna rağmen hastanenin 1157'den sonrasına ait arşiv kayıtlarından hastanenin durumu hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşabilmekteyiz.⁵⁶ Erken Ortaçağ'dan itibaren ihtiyacı olanlar için yiyecek içecek ve barınak imkânlarının haricinde sağlık hizmetleri de bu kurum tarafından verilmiştir. Başka bir ifadeyle birçok hizmeti bünyesinde barındıran Hôtel-Dieu bir sosyal yardımlaşma kurumudur. Bu hastane, Paris'teki Notre-Dame Katedrali'nin yanında bulunmaktadır. 1400'lü yıllarda hastanelerin en büyüğü olan Hôtel-Dieu, 24 yataklı yatak odasının haricinde dört oda ve 279 yatağa sahipti. Bu büyüklükte ve ortak yataklı hastanelerin birçok örneğini Ortaçağ çizimlerinde görmek mümkündür. Bu yataklar normalde üç kişi alabilecek genişliktedir. Belki yatış odalarında tek kişilik yataklarda bulunabilirdi. Bu verilere göre Hôtel-Dieu, o dönemde 800 hastaya hizmet verebilen bir yapıya sahiptir. Ayrıca bu hastanede günde 400-500 hasta ile ilgilenilmektedir (Geremek, 2006: 175). Zamanla bu hastanedeki uygulamalarda farklılıklar ve yenilikler görülmektedir. Örneğin 1580 yılında doktorların haftada en az iki kere hastanede bulunan hastaları ziyaret etmeleri hususunda kanun çıkarılmıştır. Yine bu dönemde hastanede aynı anda yaklaşık 3500 civarında hasta bulunduğu bilinmektedir.⁵⁷

⁵⁶Daha geniş bilgi için bkz: Par Leon Brielle. (1514). *Archives de L'Hôtel-Dieu De Paris (1157-1300). Notice. Appendice et Table Ernest Coyecque*. Paris: Imprimerie Nationale.

⁵⁷Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.sciencemuseum.org.uk/broughttolife/people/hoteldieu.aspx>. 18.11.2014.

Adlarından da anlaşılacağı gibi kurumların hangi gruba ait olduğu katedral veya her şehrin ana kilisesinin desteğiyle büyüdüğü belirlenebilirken kuruluş tarihlerini belirlemek kolay olmayabilmektedir (Walsh, 1910: 482). Aynı belirsizlik İrlanda'daki hastane için de mevcuttur. Hastanenin varlığı hakkında bilgi günümüze kadar gelmesine rağmen ismi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Yalnız bu hastanenin ülkenin parçalanmaya yüz tuttuğu ve tekrar toparlanması için 845 yılında düzenlenen Meaux Konsülü esnasında ana karada inşa edildiği bilinmektedir (Walsh, 1910: 482).

İspanya'da hastaların sağlığını koruma altına alan en önemli kurum, 580 yılında Piskopos Masona tarafından Badajoz⁵⁸ eyaletindeki Augusta Emerita (Mérida/Merida) adlı kasabada kurulmuştur. Piskopos Masona'nın yardımcısının vermiş olduğu bilgilere göre, piskopos bu hastaneyi tüm gelirleriyle bağışlamış, doktorlardan, hemşirelerden ve diğerlerinden nerede bir hasta görürlerse zümresine ve dinine bakılmaksızın gerekirse kollarından kaldırılıp hastaneye getirilerek iyi şartlar altında tedavi edilmesini emretmişti (Walsh, 1910: 482). Erken Ortaçağ ve öncesinde İberya yarımadasında 580 yılı civarında Piskopos Mazona tarafından kurulan bir hastanenin daha varlığından söz edilebilirken Barcelona'da 938 yılında kurulan hastanenin haricinde X. yüzyıla kadar bu bölgede hastanelerin varlığından bahsetmek zordur. Daha sonra X. yüzyılda Katalan Pyrenees⁵⁹'te üç tane hastane kurulmuştur. İkiisi manastır ve biri vakıf meclisi tarafından kurulan bu hastaneler yolcular için barınak görevi de görmüşlerdir. Tam olarak doğruluğu kesinleşmemiş kanıtlar arasında Leon başrahibi Cixila'nın vasiyeti gelmektedir ve ayrıca 927 yılında hacıların, fakirlerin ve tutsakların yararına bir miras bıraktığı bilinmektedir (Brodman, 2009: 51-52).

Erken Ortaçağda ve öncesinde Almanya birçok Avrupa ülkesine göre hastane yapımında biraz geç kalmıştı. Almanya ve diğer ülkeler XI. yüzyılda piskoposlarca yönetilen

⁵⁸ Badajoz, İspanya'nın Ekstremaadura Özerk Bölgesi'nde bir şehir. Portekiz sınırına çok yakındır ve Madrid-Lizbon demiryolu bu şehirden geçmektedir. Burası 875 yılında Müslüman İbn Marwan/Mervan tarafında tam bir şehir statüsü kazanmıştır. Müslümanlar, bu şehre Batalyaws adını vermişlerdir. Daha geniş bilgi için bkz: Shepherd, K. R. (1995). "Badajoz". *International Dictionary of Historic Places*. Ed: Trudy Ring. Cilt 3. London: Fitzroy Dearborn Publishers. ss. 72-74.

⁵⁹ İspanya'nın kuzey kısmıdır. İberya Yarımadası ile Avrupa'nın geri kalan kısmında doğal bir sınır. Pirenelerin İspanya uzantısı. Girona, Barcelona, Lleida (Bütün Katalanya), Hueska (Aragon bölgesinde bir şehir), Navarra (Navarre'de bir şehir), Gipuzkoa (Bask Ülkesinde bir şehir) bu bölgenin içerisinde yer almaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: Komisyon, (23.06.2015). <http://global.britannica.com/place/Catalonia>.

sadece dört hastaneye sahiptiler. Bunlar: Cologne⁶⁰ (866), Eichstätt⁶¹ (888-912), Augsburg⁶² (923-975), Bremen (937-988) ve Aachen⁶³, de IX. yüzyılın muhteşem kuruluşlarıydılar. 941 yılında I. Otto, Magdeburg yakınlarındaki Rohrsheim’de yoksullara hayırseverliğini sunmak maksadıyla bir hastane inşa ettirmiştir (Brodman, 2009: 51). Ayrıca Bremenli Adam Anskar’a atfen Bremen’ de bir hastane kurulduğunu ve Anskar’ın bu hastaneyi her gün ziyaret ederek hastalara dua ve dokunuşlarıyla şifa vermeye çalıştığını bildirmektedir. Yine Adam, Anskar’ın yolcular ve muhtaç insanlar için farklı hastaneler organize ettiğini, fakirlerin bakımı ve hastanelerin ayakta kalması için gelirlerin 1/10’unu bunlara bağladığı şeklinde bilgiler de vermektedir. Dolayısıyla Anskar’ın bu uygulaması daha sonradan takipçilerince gelenek haline getirilmiştir.⁶⁴

2.2. ORTAÇAĞ’DA KITA AVRUPASI’NDA HASTANELER

Ortaçağ Avrupası hastane bakımından azımsanmayacak kadar zengindir. Bu zenginlik tamamen dönemin şartlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Ortaçağ Avrupası’nda görülen hastalıklar (özellikle cüzzam) ve sosyal ihtiyaçlarla (yaşlı, yetim, dul ve kimsesizlerin bakımını yapan ve ihtiyaçlarını gideren ve de hacıların istirahat etmeleri için oluşturulan mekânlar) birlikte dinî ve özel kurumlar tarafından da hastane kurulmasına dair bir kültürün

⁶⁰ Bu dönemde Cologne şehri muatillerine oranla küçük bir şehir değildi. 10. 000’den fazla nüfusuyla Ortaçağ Avrupa’sında önemli bir yere sahiptir. Bu şehir, günümüzdeki Almanya’nın önemli kentlerinden biri olan Köln’dür. Ortaçağ’da hem bir başpiskoposluk merkezi hem de idarî merkez idi. Daha geniş bilgi için bkz: Eideb, H.; Irsigler, F. (2000). “Environs and Hinterland: Cologne and Nuremberg in the Later Middle Ages”. *Trade. Urban Hinterlands and Market Integration c. 1300-1600*. ed: James A. Galloway. Centre for Metropolitan History Working Papers Series. No. 3; Institute of Historical Research. s. 44.

⁶¹Günümüz Almanya’sının Bavyera (Bavaria) Eyaletinin bir şehridir. 741 yılında eski bir Roma istasyonu olan bu yerde St. Willibald Eichstätt piskoposluğunu kurdu. Bu tarihten sonra bölgenin kaderi değişecek ve gittikçe büyüyecektir. Bu büyümenin karşılığında da yeni kurumların açılması ve bu bölgenin hizmetine sunulması şartırcı olmamalıdır. Daha geniş bilgi için bkz: Hollweck, J. (1909). “Eichstätt”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 5. New York: Robert Appleton Company. ss. 365-366.

⁶²Augsburg Bavyera eyaletinde bir şehirdir. Antik Roma İmparatorluğu yerleşkesidir. Bu yüzden Roma’nın izlerini Augsburg şehrinin birçok yerinde görmek mümkündür. Şehit Tiberius ve Drusus tarafından M.Ö. XV. yüzyılda kurulmuştur. İsmi Augusta Vindelicorum alır. Daha geniş bilgi için bkz: Antony Levi. (1996). “Augsburg”. *International Dictionary of Historic Places: Northern Europe*. Trudy Ring. (editör). Cilt 2. Oxford: Routledge. ss. 59-63.

⁶³ 792 yılında kurulan bu manastır Avrupa ve Almanya tarihinde büyük önem arz etmektedir. Charlemagne’den itibaren Alman kraları bu manastırın aynı adlı kilisesinde krallık için taç giymişlerdir. Ayrıca Şarلمان’ın mezarı bu kilisedeki mezarlıkta bulunmaktadır. Otto’dan (936) itibaren 1536 yılına kadar burada krallar taç giymişlerdir. Burası Charlemagne’in kuzeydeki başkenti yani Karolenj uygarlığının merkezi idi. http://www.aachen.de/de/tourismus_stadtinfo/pdf/broschueren/programmideen_gb.pdf. 31.10.2014.

⁶⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Bishop Rimbart. (1921). *Vita Anskarii*. Ter: Charles H. Robinson. The Society For The Propagation Of The Gaspel In Foreign Parts. ss. 12-16; Charles H. Robinson. “Rimbart: Life of Anskar. The Apostle of the North. 801-865”. *Fordham University Medieval Sourcebook*. <http://www.fordham.edu/halsall/basis/anskar.asp>. 25.10.2014.

varlığı Ortaçağ'da yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu sebeplerden dolayı Ortaçağ Avrupası'nda manastırlar, dinî tarikatler, şehirlerdeki loncalar ve hayırseverler tarafından ardi ardına hastaneler açılmıştır. Bu dönemde Batı Avrupa'da hastane kurulması hususundaki yarışla birlikte yapılan hastaneler üzerinde dinî öğelerin etkisi büyüktür. Hastaneler üzerindeki bu etki hem yönetsel hem de isimsel anlamda yoğun bir şekilde görülmektedir. İsimsel etki genelde dinî değerlerin yaşatılmasında büyük bir önem taşıırken yönetsel etki de bağlı olunan dinî zümrenin etkinlik alanını simgelemektedir. Dolayısıyla bu dönemde kurulan hastanelerde ve sağlık kuruluşlarında Hz. İsa'nın, Hz. Meryem'in, on iki havarinin ve diğer önemli azizlerin isimleri sıklıkla kullanılmıştır. Avrupa'da hastaenelerin oluşması esnasında manastırların büyük etkisi vardır. Bu sebeple manastır hastaneleri ilk sırayı almaktadır.

2.2.1. Manastır Hastaneleri

Gerileme ve yozlaşma dönemi boyunca hastaneler diğer dinî kurumlarda olduğu gibi oldukça zarar görmüştür. Charles Martel döneminde bu zarar durumu zirveye ulaşmıştır. Charlemagne döneminde hastaneler makûs talihini yenerek dönemin şartlarına göre yeniden restore edilmişlerdir. Charlemagne, bütün katedral ve kiliselerin bir hastaneye sahip olmasını emretmiştir. Hincmar "Capitula ad presbyteros/Rahiplerin Başı" adlı eserinde rahiplere fakir ve hasta insanlara yardım etmelerini tavsiye etmiştir. 814 yılında Charlemagne'nin ölümünden sonra yaygın istismar ve bozukluk dönemi alınan bütün tedbirlere rağmen etkisini göstermiştir. Hastaneler, bu çöküş esnasında ortaya çıkan diğer ihtiyaçlardan dolayı gelir kaybına uğramışlardır (Walsh, 1910: 482). Louis (Fransa kralı I. Louis) 822 yılında Chur piskoposu Victor'a Evkaf hakkında yazdığı bir mektupta hastanelerin ortadan kaldırılmasını kınayarak bunu şikâyet etmiştir. Fakat birçok rahip, bu çetin şartlar altında yardım severliği ve gayretleri ile sıyrılabilmişlerdir. Bunlar arasında Ansgar (Hamburg Başpiskoposu ölm. 865) Bremen'de bir hastane kurmuş ve hastaneyi her gün ziyaret etmeyi kendisine vazife edinmişti. X. yüzyılda manastırlar hastane çalışmalarında önemli bir rol oynamışlardı. Ünlü bir Benedict Manastırı, 11 Eylül 910 yılında kurulmuş ve Almanya ve Fransa'ya örnek teşkil etmiştir.⁶⁵ Bunun yanısıra 910 yılında alınan izinle birlikte her manastırda, dinî revirlerin yanı

⁶⁵Cluny, bağımsızlığını St. Benedict Manastırı'ndan aldığı sertifika ile 11 Eylül 910 yılında Dükler Wilhem I. Aquistanien ve Graf Macconais tarafından kurulmuştur. Cluny Manastırı'nın kuruluş sözleşmesini. Dindar Gillaume nehre yakın Bourges kentinde 910 yılında imzalamıştı. Burgundy'nin ormanlarındaki avcılığıyla

sıra stajyer doktorların bakımını üstlendiği bir hastane kurulmaya başlanmıştır. Ayrıca hastanelerdeki görevlerin dikkatli bir şekilde belirlenmesi ise kanunlarla sağlanmış ve bu kanunlar her servisin veya hastanın gereksinimlerini de karşılayacak şekilde hazırlanmıştır (Walsh, 1910: 482).

Ortaçağ'da iki tanesi Cluny'den başlayan Santiago, Vazelay ve Saint Gilles olmak üzere dört tane belli başlı hac yol bulunmaktadır. Hac dönemlerinde Cluny Manastırı, hem hastane hem konaklama yeri hem de tapınak görevlerini üstlenirdi. Bu tür görevleri yerine getirmesi açıdan önemli olan manastırlar arasında Benedict ve Cisterciens tarikatlarına bağlı olanlar da yer almaktadır. Bunlardan Benedict tarikatına ait olanlar Picardy'de Corbie⁶⁶, Hirschau⁶⁷, Brauweiler⁶⁸, Deutz⁶⁹, Ilseburg⁷⁰, Liesborn⁷¹, Prüm⁷² ve Fulda⁷³; Cisterciens

---

yaptığı bağışlar yoluyla, William, Cluny kilisesini, kendi, ailesi ve duacılar gelebilecek tüm borçlardan muaf tuttu. Aynı yaştaki patronlar, genellikle menfaatlerini gözetler ve kendi erkek akrabalarını başrahip olarak onların yerine koymayı umdular. William birinci başrahip Berno ile Cluny reformlarını başlatmak ve laik engellerden manastırı kurtarmak için bu düzenlemeyi yaptı. Cluny başrahipleri uluslar arası alanda deneyimli politikacılar ve Cluny manastırları da Avrupa'daki en varlıklı, en saygın ve en görkemli manastırlardı. X. yüzyılın ikinci yarısından XII. yüzyılın başlarına doğru Cluny tarikatı gücünün zirve noktasına erişmişti. Bu tarikata ilk bayan üyeler XI. yüzyılda kabul edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Smith, L. M. (1920). *The Early History Of The Monastery Of Cluny*. London: Oxford University Press. ss. 9-16.

⁶⁶Bu manastır 659/661 yıllarında Merovenj kraliyet ailesinin himayesi altında II. Clovis'in dul eşi Balthild ve oğlu III. Clotaire tarafından inşa ettirilmiştir. İlk rahipler 590 yılında St. Columbanus tarafından kurulan Luweuil Manastırı'ndan geldi ve klasik öğrenmeti iletirmek için İrlanda saygısını Corbie taşıdılar. Columbanus'un şekillendirdiği gibi kurucuların kuralı Benedictine kuralına dayalıydı. Manastırı desteklemek için mülk hediyelerinin yanı sıra yerel rahiplerin müdahalesinden onları özgürleştirmek için birçok muafiyetler başrahiplere hibe edildi. Bu muafiyetler 855 yılında Papa III. Benedict tarafından onaylandılar. David Ganz eserinde açık bir şekilde hastanenin kuruluşu ve özelliklerinden bahsetmese de yapılan kanunlarla birçok şeyin korunduğunu bahsederken bunların arasında hastanenin ismini de zikretmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Ganz, D. (1990). *Corbie in The Carolingian Renaissance*. Sigmaringen: Thorbecke. ss. 14-35.

⁶⁷Hirschau Manastırı bir zamanlar Almanya'daki Benedict Tarikatı'nın en önemli manastırlarından biriydi. Günümüz Baden-Württemberg'de yer almaktadır. Hirsau'da St. Nazarius'a atanmış bir Hristiyan şapeli VIII. yüzyılın sonuna doğru yapılmıştı. 830'lu yıllarda Fulda Manastırı'ndan ayrılan 15 rahibin bir kolu tarafından kuruldu. Kont Erlafried St. Benedict Kuralını kabul etmek şartıyla mastıra yeni vakıfla birlikte geniş topraklar ve çeşitli hediyeler bağışladı. Daha geniş bilgi için bkz: Alston, G.C. (1910). "Abbey of Hirschau". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 7. New York: Robert Appleton Company. s. 363.

⁶⁸Almanya'da 1024 yılında Ezzo ve eşi Matilda tarafından kurulan eski bir Benedict Manastırı'dır. Ezzo ve eşi Matilda ve iki büyük oğlu Kont Liudolf ve Swabia Dükü II. Otto bu manastırda yatmaktadırlar. Daha geniş bilgi için bkz: McCord, J.R. (2001). "Ezzonids". *Medieval Germany An Encyclopedia..* Ed: John M. Jeep. New York: Garland Publishing. ss. 218-219.

⁶⁹Bu manastır 1003 yılında bir Roma kalesi içinde III. Otto'nun yakın danışmanı Köln başpiskoposu muhterem St. Heribert tarafından kurulmuştur. Heribert 1021 yılında öldü ve burada yaptırdığı Romanesk kiliseye gömüldü. Daha geniş bilgi için bkz: Holladay, J.A. (2001). "Cologne, Art". *Medieval Germany An Encyclopedia..* Ed: John M. Jeep. New York: Garland Publishing. ss. 218-219. s. 135. (134-137; Herbert L. Kessler. (2011). "Shaded with Dust: Jewish Eyes on Christian". *Judaism and Christian Art –Aesthetic Anxieties from the Catacombs to Colonialism*. Ed: Herbert L. Kessler and David Nirenberg. University of Pennsylvania Press. s. 64; Schmitt, J. C. (2010). *The Conversion of Herman the Jew*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press. s. 95.

⁷⁰Ilseburg Manastırı, Wernigerode yakınında Ilseburg'da kurulan Benedict Tarikatı'na bağlı bir manastırdır. Manastır 15 Nisan 1003 tarihinde Halberstadt Piskoposu için İmparator III. Henry tarafından bağış amacıyla inşa

tarikatına ait olanlar ise, Arnsberg, Baumgarten, Eberbach⁷⁴, Himmenrode, Herrnalb⁷⁵, Volkenrode⁷⁶ ve Walkenried idi (Walsh, 1910: 482).

Piskoposluğun ruhban sınıfı, Aachen Konsülü'nün (817, 836) disiplin kararına uyum sağlamaktaydı. Bununla birlikte dinî yetkililer bir hastanenin kilise koleji ile uyum içinde sürdürülebileceğini kararnamelerle garanti altına almışlardı. Dinî yetkililer tarafından manastırlar, kanunlar vasıtasıyla hastanelere olan desteklerini sürdürmeye zorlanmışlar ve hastalardan sorumlu tutulmuşlardır. Ayrıca bu hastaneler şehirlerde kurulduğu sırada onların manastırlara yaptıkları etkilerden daha fazla şey beklenmiştir. Dolayısıyla bu hareket gereğince piskopos, bu kurumların önderi olarak kabul edilmiş ve hastaneler bunlar tarafından

---

edilmiş ve 1009 yılında manastır olarak kurulmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: http://www.klosterilsenburg.de/index.php?option=com_content&view=article&id=15&Itemid=8&lang=en&limitstart=1. 29.10.2014.

⁷¹ Manastırın temeli geleneksel olarak 785 yılında Şarlman/Charlemagne'ye bağlanır. 815 yılından sonraki tarihlerde kurucuları Bozo ve Bardo'nun isimleriyle anılır. İlk olarak Liesborn bir rahibeler manastırı veya kadınlar dernek kuruluşudur. Fakat XII. yüzyılda işler değişmesinden sonra buraya 1131 yılında Benedict Tarikatının keşişlerinin yerleştiği görülmektedir. Löffler. K. (1910). "Liesborn". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 9. New York: Robert Appleton Company. ss. 237-238.

⁷² Bu manastır hasta ve fakirler için bir bakım yeri idi. Eski bir Benedict Manastırı, Frank dul Bertrada ve onun oğlu Charibert tarafından 23 Haziran 720 yılında Lorraine'de kuruldu. Manastırın ilk yöneticisi Angloardus'dur. Bertrada'nın büyük kızı Bertha'nın Kral Pepin'in eşi olmasından sonra Prüm Karolenjlerin ünlü manastırı olmaya başladı ve büyük yetkilerle zenginlikleri elde etti. 13 Ağustos 762 yılında Pepin manastırı yeniden inşa etti ve manastıra malikaneler ihvan eyledi. Kral manastıra Başrahip Assuerus'un denetimi altında Meaux'dan rahipler getirdi. Kilise Savior'a ithaf edilmesine rağmen Şarlma dönemine kadar tamamlanamamıştı. Ancak 26 Temmuz 799 yılında Papa III. Leo tarafından tasdik edildi. Charlemagne ve sonraki imparatorlar manastırın cömert patronları olmuşlardır. Daha geniş bilgi için bkz: Löffler. K. (1911). "Prüm". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 12. New York: Robert Appleton Company. s. 519.

⁷³ Alman İmparatorluğunun bu piskoposluk bölgesi Fulda'daki Benedict Manastırı'ndan ismini almıştır. Bu manastırın kuruluşu 12 Mart 744 yılına kadar eskiye gitmektedir. Fulda Manastırı zamanla tam teşekküllü bir yapı haline gelmiştir. İçerisinde çaresizler için bir hastane ve bakım evi bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: Lins. J. (1909). "Fulda". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 6. New York: Robert Appleton Company. ss. 313-315.

⁷⁴ Bu manastır 13 Şubat 1136 tarihinde Clairvauxlu Bernard tarafından kuruldu. Rhine bölgesindeki ilk Cistercian manastırlarından bir tanesidir. Eberbach kurulduktan kısa bir müddet sonra Almanya'nın en büyük ve aktif manastırlarından bir tanesi olmuştur. XII. ve XIII. yüzyıllarda 100 rahip ve 200'ün üzerinde yatılı kardeş bu manastırda kalmaktaydı. Bu manastır, üzüm bağlarının işlenmesi sürecinde elde edilen şaraptan ekonomik olarak büyük gelirler elde etmiştir. Ayrıca bu manastır bir kompleksten oluşmaktadır. Doğu kısmının haricinde hastane, servis binaları ve XVIII. ve XIX. yüzyılların şarap mahzenlerinden oluşmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: France, J. (2012). *Separate but Equal Cistercian Lay Brothers 1120-1350*. Kentucky: Liturgical Press. ss. 129-133.

⁷⁵ Herrnalb'da 1149 yılında Eberstein Kont Berthold tarafından kurulan bu manastır Cistercian manastırlarından bir tanesidir. 1270 yılından kalan vakıf düzüğünün bir kopyasına göre bir nevi aile manastırındır. Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.cister.net/abbey/en/49/herrenalb/>. 31.10.2014.

⁷⁶ Volkenrode Manastırı 1131 yılında Elbe ve Weser nehirleri arasında kurulan bir Cistercian manastırındır. Daha geniş bilgi için bkz: Burton, J.; Kerr, J. (2011). *The Cistercians In The Middle Ages*. Woodbridge: The Boydell Press. s. 36.

kurulmuştur. Örneğin Heribert⁷⁷(ölm. 1021) Cologne’de, Godard⁷⁸ (ölm. 1038) Hildesheim’de, Conrad⁷⁹ (ölm. 975) Constance’da ve Ulrich (ölm. 973)⁸⁰ Augsburg⁸¹,da hastane kurmuşlardır. Fakat benzer hüküm diğer kiliseler tarafından düzenlenmiştir. Dolayısıyla Trier⁸²,de St. Maximin, St. Matthew, St. Simeon ve St. James hastaneleri bünyesinde kurulmuş oldukları manastırların isimlerini almışlardır.10 yüzyıla kadar hastane bakımından muadillerine oranla biraz geri kalmış olan Almanya sınırları içinde 1207 ve 1577 yılları arasında 155 tane hastane kurulduğu görülmektedir (Walsh, 1910: 482).

1201 yılında Belçika’nın Ghent şehrinde Ghentli Ermentrude Uttenhove tarafından kurulan “Byloke Hospital” bir diğer manastır hastanesidir. Byloke Manastırı’nın bünyesinde kurulan bu hastane, Flanders Kontu ve Kontesi ve Ermentrude’nin himayesi altında 1228 yılında şimdiki yerine taşınmıştır. Ayrıca Cistercian Rahibeler Manastırı, onun 200 metre kuzey-doğusunda kurulmuştur. Bu manastırın orijinali Lokeren’de bulunan “Oudenboshe kız evi”dir. Hastaneye çevrilen bu kız evi, 1234 yılında “Clairvauxlu Başrahip Drogo”nun yönetimi altında özerkliğine kavuşmuştur. Bu hastanede dinî cemaatten erkek ve kız kardeşler kalmış ve hizmet etmişlerdir. Ayrıca bu hastane, L Şapel planı üzerine inşa edilmiştir (Hourihane, 2012: 701-702).

Ortaçağ hastaneleri yolcular için oteller, ihtiyaç içindeki fakirler için dispanserler, yaralıları için klinikler ve ameliyathaneler ve kör, yaşlı, aksak ve de akıl hastaları için

⁷⁷ St. Heribert Cologne başpiskoposu olduğu dönemde bu hastaneyi yapmıştır. Zaten kendisi de 16 Mart 1021 tarihinde bu şehirde ölmüştür. Daha geniş bilgi için bkz: Ott. M. (1910). “St. Heribert”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 7. New York: Robert Appleton Company. s. 264.

⁷⁸960 yılında dünyaya gelmiştir. Uzun eğitim sonrasında 991 yılında Benedikt terbiyesine kabul görüldü. Hildesheim piskoposu olduğunda gençlerin eğitimi için okullar açarken kiliseleri de ihmal etmemiştir. Daha geniş bilgi için bkz: MacAuley. P. (1909). “St. Godard”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 6. New York: Robert Appleton Company. s. 621.

⁷⁹Conrad fakirlerin en büyük dostu idi. Onların ihtiyaçlarını karşılayacak yerler inşa ettirmenin yanında birçok eski kiliseyi de restore etmeyi ihmal etmemiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Ott. M. (1908). “Constance”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 4. New York: Robert Appleton Company. ss. 286-288.

⁸⁰ Daha geniş bilgi için bkz: Schmid. U. (1912). “St. Ulrich”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 15. New York: Robert Appleton Company. s. 123. Küçükken hastalıklıydı. Yeterince olgunluğa sahip olduktan sonra St. Gall’in Manastır Okulu’na gönderildi. I. Otto döneminin aktif dinî liderlerindendir.

⁸¹ Daha geniş bilgi için bkz: Lins. J. (1907). “Augsburg”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 2. New York: Robert Appleton Company. ss. 73-78. Ulrich’in fakirlerle çok alakalı olduğunu ve toplumun ihtiyacını karşılayacak kurumlar yaptığı belirtilmektedir.

⁸² Daha geniş bilgi için bkz: Lins. J. (1912). “Trier”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 15. New York: Robert Appleton Company. ss. 42-44. Ayrıca, Trier: Kuzeydoğu Almanya’da Moselle Nehri güzergâhında Luxembourg sınırına yakın bir şehirdir. Treveri tarafından –bir güneyli Gaulish kavim- kuruldu. Roma İmparatorluğu ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu zamanında bir ticaret şehriydi. Bkz. <http://www.thefreedictionary.com/Trier>. 12.03.2014.

barınaklar içermişlerdir. Ayrıca manastır hastaneleri, terapik ve ruhsal birçok yöntemi geliştirmeyi başarmışlardır (Walsh, 1924: 244).

2.2.2. Tarikatlar Tarafından Kurulan Hastaneler

Hastalara yardım etmek amacıyla kurulan dinî ve hayır tarikatları hastanelerin gelişmesinde önemli bir aşama katetmişlerdir. Bunların ilki X. yüzyılın sonuna doğru Siena’da Soror’un(ölm. 898) Santa Maria Hastanesi’ni kurduğunda ve kurallarını belirlediğinde ortaya çıkmıştı. Çok fakir bir ayakkabıcı tarafından kurulan bu hastaneye ait ilk kayıt 29 Mart 1090 yılına aittir. Santa Maria della Scala olarak da geçen bu hastane, kurulduğu tarihten sonra dünyada ayakta kalan en eski hastane olma ünvanını elinde bulundurmaktadır (Baron, 1990: 1449). Hacılar ve yolcular için kurulmuş ilk hastanedir. Çünkü Siena, Kuzey Avrupa’dan başlayıp İtalya’nın kuzeyinden Roma’ya gelen ana yol üzerinde idi. Hastanede kalanların sayısının artması ve hastanenin başarısı Siena’daki zengin organizasyonları kimin kontrol ettiği hakkında çatışmalara sebep olmuştu. Bu hastane, rektör tarafından yönetilmekteydi. Hastanenin ilk rektörü 1200 yılında Beringario ve son rektörü ise 1855-1861 yılları arasında görev yapan Antonio Riniero’dır. Hastane mührü bakire, çocuk ve sağ elinin içinde bir haçla örtülmüş adımları göstermektedir. Bunun sebebi de her yaşta hastaya hizmet vermesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu hastanede kadınların ve erkeklerin koşulları bir birinden farklı idi. III. Celestine bir fırsatını bulup hastaneyi piskopos hükümlerinden muaf tutup halkın tekeline bırakana kadar (1194) hastane yönetimi piskoposların elinde kalmıştır. Benzer kurumlar, St. Augustine’nin kuralları tarafından yönetilenlerin çoğu İtalya’nın büyük bir bölümünde ortaya çıkmıştı. Fakat bu kurumlar XIII. yüzyılın başlarında sulh rahiplerinin kontrolünden halkın kontrolüne geçmiştir (Walsh, 1910: 482; Baron, 1990: 1449-1451). XII. yüzyılın ikinci yarısında kuzey ülkeleri olan Belçika, Fransa ve Almanya’da kurulan Beguines’ler ve Beghards’lar (Kuzey Avrupa ev hayatının dışına çıkıp toplum yararına faaliyet gösteren kadınlar) hem onların hayır işlerini hem de hasta bakımını içermekteydi.⁸³Bunlar, bir nevi sadece hemşirelerin yer aldığı dispanser gibi kurumlardı. Hemşireler hastalarla ve fakirlerle ilgilenmenin yanında çevre sakinlerini de sağlık hususunda eğitme vazifesini üstlenmişlerdi. Macar St. Elizabeth, Eisenach’ta iki, Wartburg’ta da bir tane olmak üzere toplamda üç tane hastane kurduğunu. Alexians ve

⁸³Daha geniş bilgi için bkz: Gilliat-Smith, E. (1907). “Beguines & Beghards.” *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 2. New York: Robert Appleton Company. ss. 389-390.

Antonineslerin çalışmasını ve kökenini makalelerde Alexians ve St. Anthony Tarikatları ya da Antonines'ler olarak tanımlanmışlardır. Fakat bu dönemde kurulan tarikatların en önemlisi “Holy Ghost (Kutsal Ruh)” tarikatı olmuştur (Walsh, 1910: 482-483; Patten, 1913: 483). Ayrıca bu isimde Montpellier’de 1145 tarihinde bir hastane inşa edilmiştir (Ackerknecht, 1955: 93; Garala, 2012: 2). Bu hastaneyi kuran kişinin Montpellierli Guy olduğu bütün araştırmacılar tarafından kabul görmektedir. Fakat Montpellierli Guy’un hangi yıllar arasında yaşadığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden bu hastanenin kuruluşu hakkında tam olarak teferruatlı bilgi bulunmamaktadır. Fakat Montpellierli Guy’un 1180 yılında bu hastanedeki çalışmalarıyla başarılı olduğu bilinmektedir. Bu hastane, kuruluşundan sonra doktorların eğitimi için Avrupa’nın en önemli eğitim merkezi haline gelmiştir (Garala, 2012: 2). XII. yüzyılın ortalarına doğru (M.S. 1145) Montpellierli Guy tarafından bu şehirde Kutsal Ruh onuruna açılan hastanede yetkili kardeşleri için St. Augustine Kurallarını sunmuştur ve bu da 23 Nisan 1198 tarihinde III. Innocent tarafından onaylanmıştır. Bu enstitü, hızlı bir şekilde Fransa’nın geneline yayılmıştır. 1204 yılında aynı papa Sassia’da St. Maria olarak adlandırılan bir hastane inşa ettirmiştir. Bu hastane, 25 Mart 1204 tarihinde kurulmuştur.⁸⁴ Papa III. Innocent⁸⁵ Sassia’da bulunan St. Maria hastanesinin ismi Montpellierli Guy’un Roma’ya gelip hastanenin yöneticiliğini aldığı zamandan itibaren “Santo Spirito (Latince Kutsal Ruh anlamına gelmektedir)” hastanesi olarak değiştirilmiştir. Ayrıca bu hastane hacılar için otel vazifesi de görmektedir. Bu hastane, İngiliz kralı John (1199-1216)’da dâhil olmak üzere pek çok zengin tarafından desteklenmiştir (Hassall, 2009: 2-12). Kral John bu hastanenin açılış amacını ve III. Innocent’in hastane hususundaki cömertliğinden bahsederken bu kiliseye yaptığı yardım hakkında bir bildiri yayınlamıştır.⁸⁶

⁸⁴http://magnacarta.cmp.uea.ac.uk/read/original_charters/Notification_of_the_King_s_grant_to_the_Hospital_of_S_Maria_in_Sassia_of_100_marks_each_year_at_the_Michaelmas_Exchequer_pending_the_vacancy_of_the_church_of_Writle_which_the_King_has_given_to_the_hospital. 26.10.2014.

⁸⁵ Papa III. Innocent’ten bir yüzyıl sonra Avrupa’da 500 civarında hastane vardı. Daha geniş bilgi için bkz: Picardi, N. (2010). “Birth in Rome of the first hospital in the history of Europe. Further development of the Roma’s Hospitals”. *Ann. Ital. Chir.* S. 81: 329-335. s. 334.

⁸⁶ İngiliz kralı John’ın St. Maria Kilisesi ve hastanesi için vermiş olduğu metin: Ioh(anne)s Dei gratia rex Angl(ie) dominus Hybern(ie) dux Norm(annie) et Aquit(anie) et com(es) And(egauie) omnibus ad quos presens carta peruenerit salutem. Sciatis nos diuine pietatis intuitu et pro salute anime nostre et animarum antecessorum et heredum nostrorum et ob reuerentiam domini pape Innocentii tercii cuius preces super hoc recepimus concessisse et presenti carta confirmasse hospitali quod idem dominus pap(a) construxit apud ecclesiam sancte Marie in Saxia que Anglorum dicitur et Anglorum fuit hospitio deputata an(te) basilicam b(e)ati Petri positam secus stratam centum marcas annuatim percipiendas ad scacc(arium) nostrum in termino sancti Michael(is) quousque ecclesia de Writele quam dedimus predicto hospitali in puram et perpetuam elemosinam ad usus et sustentationem infirmorum et pauperum eiusdem hospital(is) vacauerit. et cum vacauerit predicta ecclesia cessabimus in solutione predictarum centum marcar(um). Test(ibus): domino H(uberto) Cant' archiepiscopo. E(ustachio) Eliens'. I(ohanne) Norwic' et W(illelmo) London' episcopis. G(alfrido) fil(io) Petri com(ite) Essex'.

Ayrıca bu hastanenin kurulduğu yerde yaklaşık 728 yılında Wessex Kral Ina tarafından İngiliz hacılar için bir okul kurulmuştu (Walsh, 1910: 483; Heath, 1911: 146-147).⁸⁷ Papa'nın emriyle Montpellierli Guy Roma'ya gelmiş ve Sassia'daki Kutsal Ruh Hastanesi'nin yönetimini eline almıştır. Bu hastane, 300 hastanın kalabileceği ve 600 muhtacın ihtiyacının karşılanabileceği küçük pencerelerle aydınlatılan dikdörtgen şeklinde bir mimariye sahipti. Montpellier'in bu kadar önemli olmasının sebebi ise 1160'lı yıllarda bu şehirde kurulan tıp okulunun hastanelerin gelişimindeki büyük etkisidir. Bu yüzden Papa III. Innocent Montpellierli Guy 1180-90 yıllarındaki Montpellier hastanesindeki (Hospital of Holy Ghost) reformlarından etkilenecek Roma ve Sassi'daki hastanelerin idaresini ona bırakmıştır. Zaten 1180-1190 yılları arasındaki belgeler de Montpellier hastanesinin yeni kurulan Hospitallers tarikatı gibi öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca 1180'ler gibi erken bir tarihte Montpellier'deki Holy Ghost hastanesi korunmasız veya terk edilmiş çocukları kabul etmişti. Papa III. Innocent Montpellier'in bu özelliklerinden etkilenecek hastane inşasına dair almış olduğu karar, tüm Avrupa'da hastaneler inşa edilerek uygulanmıştır. Neredeyse her şehirde Kutsal Ruh (Holy Ghost) adında bir hastane inşa edilmiştir. Dolayısıyla bu adı taşıyan kurumların tümü Montpellierli Guy tarafından 1180 yılında Montpellier'de Hospitallers tarikatının bir kolu olarak kurulan The Hospitallers of the Holy Ghost (Kutsal Ruh Şövalyeleri/Tabipleri) tarikatına bağlı değillerdi (Rudge, 1910: 477).

Bizzat Kardinal Giovanni Colonna Roma'da Lateran'dan çok da uzak olmayan bir yerde St. Andrea hastanesini (1216) kurduştur. Ayrıca Kardinal Pietro Colonna isteklerine uygun St. Giacomo hastanesi ise 1339 yılında Augusta'da kurulmuştu (Loughlin, 1908: 125-127). Daha önce Giacomo'nun kız kardeşi Beata Margarita'nın kalıntılarının kaldırıldığı Catite'de St. Silvestro'nun Fransisken Manastırı ve tedavi edilemez kimseler için St. Giacomo Hastanesi'ni kurmuş kardinal aileleri bu dinî geleneği devam ettirmişlerdir (Loughlin, 1908: 125-127). Ortaçağ boyunca Roma'da papalar tarafından şehirde hasta sağlığı ve hastalıklar için 30 tane hastane inşa ettirilmiştir (Walsh, 1910: 483). Bunların yüzyıllara göre sayılarını

---

com(ite) W(illelmo) Marescall(o). R(oberto) com(ite) Leycestr'. Dat' per manum S(imonis) preposit(i) Beuerlac' et archid(iaconi) Well' apud Westm' xxv. die Marc(ii) anno regni nostri quinto. Bkz: http://magnacarta.cmp.uea.ac.uk/read/original_charters/Notification_of_the_King_s_grant_to_the_Hospital_of_S_Maria_in_Sassia_of_100_marks_each_year_at_the_Michaelmas_Exchequer_pending_the_vacancy_of_the_church_of_Writtle_which_the_King_has_given_to_the_hospital. 26.10.2014.

⁸⁷ Vatikan'a yakın bir yerde kurulan ve "Darülaceze" görevi yapan bu okul "Schola Saxonum" diye bilinmektedir. Bu okulun amacı hem eğitim hem de hacıların diğer ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Burası daha sonraları "Santa Spirito Hastanesi"nin içinde kalmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Heath, 1911: 146-147.

sıralayacak olursak XI. yüzyılda dört, XII. yüzyılda altı, XVI. yüzyılda on, XIV. yüzyılda beş ve XV. yüzyılda beş olmak üzere toplam otuzdur (Walsh, 1910: 483).

2.2.3. Askerî Tarikatlar Tarafından Kurulan Hastaneler

Kudüs'ün 638 yılında Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethinden sonra Hristiyanların hac vazifelerini yapmalarına izin verilmiş ve Avrupa'nın her yerinden Kutsal Toprakları hacılar her yıl ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretlerde hacılara yardım etmek için birçok tarikat kurulmuştur. Hospitalier tarikatı da daha XI. yüzyılda Kudüs'e gelen hasta ve fakir hacıları bakmak amacıyla kurulmuş hayır tarikatlarından bir tanesi olmuştur. O sıralarda Batı Akdeniz'in en önemli ticaret şehirlerinden biri olan İtalyan'ın Amalfi şehri halkı, Doğu'da ihtiyaç duyulan malları oraya götürüyordu. İslâm ülkesinin her yerinde serbestçe ve emniyet içerisinde seyahat edebiliyorlardı (Willermus Tyrensis, 2009: 102-103). Ayrıca bu tüccarlar, fırsat buldukça Kudüs'ü de ziyaret ediyorlardı. Fakat ziyaretleri esnasında kalabilecekleri mekânların olmaması bunlar için büyük bir eksiklikti. Bu ihtiyaç onları Mısır Fatimî Halifesi Mustansır-Billah'ın karşısına çıkmaya kadar götürmüştür. Halifeye bu konudaki ricalarını yazılı olarak ulaştıran Amalfililer halifenin izni dâhilinde Kudüs'te uygun olan bir yere bina inşa edebileceklerine dair izin almışlardır. Aldıkları izinden sonra kendi aralarında topladıkları para ile önce Meryem Ana'nın şerefine bir manastır kurmuşlardır. Daha sonra ise bu manastıra gelen misafirlerin kalabilecekleri misafirhaneler eklemiştir. Bu binanın yapımı tamamlandıktan sonra Amalfi'den bir başrahip ve keşişler getirilerek manastırın idaresi tahsis edilmiştir. Bu manastırı kuranlar ve bakımını sağlayanlar hep Latin ırkından olduğu için burası, o tarihten sonra hep Latin Manastırı olarak anılmıştır (Willermus Tyrensis, 2009: 103-104; Altan, 2002: 87-88).

Bu manastıra sadece erkek hacılar değil kadınlar da gelmekteydi. Aynı ihtiyaç kadınlar için de hâsıl olunca Amalfili tacirler tarafından kadınlar için Maria Magdalena'nın hürmetine küçük bir manastır kurulmuş ve burada kadın rahibeler, gelenlere hizmet etmek amacıyla görevlendirilmiştir (Willermus Tyrensis, 2009: 104). Mevcut olan manastırda her türlü tehlikeyi göze alıp ibadet için Kutsal Topraklara gelen kadınlar için uygun bir yer bulunmamaktaydı. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi veren Willermus, tacirlerin başlangıçta kendileri için yaptırdıkları manastır ile kadın hacı adaylarının barınması için kurulan rahibe manastırının sonradan sayıları artan hacılar için yeterli olmadığından bahsetmektedir. Çünkü

fakir hacı adaylarının genellikle Kudüs'e ulaşımına kadar seyahat paralarını tükettiklerini, aç susuz ve bitkin bir vaziyette şehre girip kutsal yerleri ziyaret ettikten sonra barınacak yerleri olmadığını da belirtmektedir. İşte bu sebeple Latin Manastırı tarafından Kudüs'te kendilerine tahsis edilmiş alan içinde fakir ve hasta hacılara yardım etmek amacıyla bir hastane kurulmuştur. Yalnız bu hastane, bir nevi darülaceze görevi görmekteydi. Böylece bu hastanede hasta olsun veya olmasın ihtiyaç sahibi hacıların barınma imkânı sağlanmış oluyordu. Ayrıca hem kadın hem de erkek manastırlarında artan yiyeceklerle bu darülacezede kalanların günlük yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan bir düzenleme de yapılmıştır. Bu kuruluş, İskenderiye'de patriklik yapmış olan St. Ioannes'in adına takdis edilmiştir (Runciman, 1987: 129; Altan, 2002: 88).

Sade bir hayat sürmek, namuslu ve itaatkâr kalmak hususunda manastır yemini eden Amalfililer tarafından idare edilen kuruluşun, başlangıçta pek malı ve geliri yoktu. Willermus, bu konuda Amalfili'de oturanların kendi aralarında para toplayıp manastır başrahibine gönderdiklerine dair bilgi vermektedir. Bunun yanısıra Avrupa'dan da bu kuruluş için yardım toplanıp gönderilmiştir (Willermus Tyrensis, 2009: 105). Gelen yardımlarla ilk önce bu kuruluştaki görevli rahip ve rahibelerin ihtiyaçları karşılanmıştır. Yardımların geri kalan kısmı ile de darülacezede bulunan hacıların ihtiyaçları giderilmiştir. Bu teşkilât, I. Haçlı Seferi'nden sonra Kudüs'de kurulan Haçlı Krallığına kadar yıllarca bu koşullar altında bir hayır kurumu olarak varlığını sürdürmüştür (Altan, 2002: 89). Fakat ilerleyen yıllarda Müslümanların Kudüs ve civarını geri almak için giriştikleri saldırılardan püskürtmek ve bu toprakları elde tutmak amacıyla birçok askerî tarikat kurulmuştur. Bunların en ünlüleri arasında sağlık hususunda hizmet veren St. John Şövalyeleri Tarikatı (The Knights of Hospitallers) ve Tötonik (Teutonic) Tarikatı da yer almaktadır (Nicholson, 1990: 182).

Kudüs ve civarının Müslüman saldırılarından korunması amacıyla bu bölgede birçok tarikat kurulmuştur. Bu topraklardaki hastanelerin büyümesi XI. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı Seferleri esnasında hız kazanmıştır. Ayrıca Haçlı Seferleri, hasta askerlerin bakım problemi karşısında şövalyelik tarikatlarının çeşitlenmesine sebep olmuştur. 1099 yılında Haçlılar tarafından Kudüs ele geçirildikten sonra St. John'un Şövalyelerinin çalışması artmış ve gelişmiştir. Hem hasta askerlerin hem de bu topraklara gelen hacıların sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için geniş kapsamlı bir hastaneye ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacın giderilmesi için katkıyı sağlayanlardan ilki St. Jean Tarikatının Tapınak Şövalyeleri (The Knights of

Hospitallers) oldu (Walsh, 1910: 482). Bu tarikat tarafından 1099 yılında Kudüs'te daha önce kurulmuş olan darülacezenin yerine içinde binden fazla hastanın tedavi edilebileceği büyük bir hastane ile bir katedral inşa edilerek Saint Jean Baptist (St. Vaftizci Yahya)'e adandı. Burası bu tarihten sonra "Saint Jean" adıyla anılmaya başlandı (Altan, 2002: 88). St. Jean adıyla anılmaya başlayan bu sağlık kuruluşu, Batı tarihindeki -klasik çağ hariç- ilk müstakil hastane olarak kabul edilmektedir. Hospitalier mensupları, bu ilk Hristiyan hastanesiyle İslâm bimâristan geleneğini Batılılara tanıtmışlar ve asırlar boyunca Avrupa'nın çeşitli yerlerinde kurdukları yeni hastanelerde İslâm tıbbını ve tekniğini yaymışlardır (Şeşen, 1994: 19).

Bu kuruluşun başındaki kişiye "Magister" adı verilmekteydi. 1099 yılında Kudüs'ün Haçlıların eline geçmesi esnasında bu unvanı taşıyan Gerard adında bir kişiydi. Gerard, Fâtımî valisi İftihârüddeve tarafından Haçlı kuşatması başlamadan önce bütün Hristiyanlarla birlikte şehirden çıkarılmıştı. Gerard'ın bölgenin şartları hakkındaki bilgisiyle şehri kuşatan Haçlılara büyük yardımı dokunmuştu. Kudüs'ün 15 Temmuz 1099'da zaptından sonra burada kurulan Kudüs Haçlı Krallığı da Gerard'ın St. Jean kuruluşunu desteklemiş ve pek çok hacı darülacezede görev almıştır. Böylece yeni koşullar altında süratle gelişen kuruluş, kısa sürede bağımsız bir tarikat haline gelmiştir. Bu noktadan sonra tarih sahnesine Hospitalier adıyla çıkan bu tarikat doğrudan doğruya Papa'ya itaatle mükellefti. Din adamları gelirlerinin 1/10'unu bu tarikata verirken pek çok zengin de tarikata geniş araziler bağışlamıştır. Kudüs Kralı II. Baudouin (1118-1131) döneminde bu tarikat, daha da gelişmiştir. Hospitalier tarikatının ilk üstadı, Gerard'ın ölümünden sonra onun yerini alan Puylu Raymond (1120-1160) tarikatın sadece hayır işleriyle değil, aynı zamanda askerî konularla da ilgilenmesi ve hac yollarını açık tutmak için savaşmaya hazır olması gerektiğini düşündü. Böylelikle bu tarikat, kuruluşundaki amacının dışında askerî bir kimlik kazanmaya başladı. Kısa sürede iyi derecede donanımlı bir orduya sahip oldu (Martin, 2004: 85-86; Altan, 2002: 89).

Ayrıca bunlar Kudüs'te hacılar için birçok hastane kurdular. Tapınak şövalyelerinden önce de bu topraklarda hastane mevcuttu. En eskisi Azize Maria Latina'nın hastanesi idi ve bu da Benedict Manastırı ile birleşmişti. Bir görüşe göre bu hastane 800 yılında Charlemagne tarafından kurulmuştu. Maurus'un (Amalfi'den varlıklı bir tüccar) kurduğu hastane dışında veya bunun dışında St. John Tarikatı'nın, büyüüp büyümediği kesin değildir. Her halükarda I. Haçlı Seferi (1099) döneminde Gerard ikinci hastanenin amiri, Yahya Peygamber kilisesinin yanında kuruma yeni bir bina vermiş ve bundan dolayı da onun adını almıştır.

Ayrıca bu tarikat “Kutsal Topraklar”da (Kudüs ve civarı) ve Avrupa’da hızlı bir şekilde yayılmıştır. Özellikle Akdeniz limanları ki, bunlar, haçlılarla doluydu. Onun asıl amacı, hastane kurmaktı ve Wisburglu John’un (M.S. 1160) aktardığına göre Kudüs’teki hastane, 2000 üzerinde hasta kabul edebilmekteydi. Bu tarikatın askerî özelliği XII. yüzyılın ortalarına doğru tanıtılmaya başlandı (Walsh, 1910: 483).

Tötonik (Teutonic) Tarikatı’nın kuruluşu tam olarak bilinmemekle birlikte kurumsallığını tamamladığı 1190 yılı kuruluş yılı olarak kabul görmektedir. Ayrıca Lacroix bu tarikatın 1128 yılında St Augustine kurallarına göre Kudüs’te Haçlı Almanlar tarafından kurulduğunu belirtmektedir (Lacroix, 1874, 194). Bu tarikatın kuruluşuna dair diğer bir inanış ve genel geçer olanı şöyledir: Yaklaşık 1128 veya 1129’da Kudüs kuşatması ve ele geçirilmesi esnasında Kudüs’e eşiyile kutsal yerleri ziyaret ve dinî vecibeleri yerine getirmek için zengin bir Alman yerleşmişti. Bu topraklara kendi vatanında birçok kişi hasta olarak gelmiş ve çok zorluk çekmişlerdi. Yolculuk ve merhamet, onun evinin içine bazı hüznüleri taşımıştır. Ama ilerleyen günlerde bu Alman zengin, kendi vatandaşları için Meryem Ana’ya adanmış bir şapel ve bir hastane inşa ettirmiştir. O bu kuruluşta hastaların ihtiyaçlarını karşılamak için zamanının çoğunu ve imkânlarının tamamını harcamıştı. Ayrıca hastaların bakımı ile kendisi ilgilenmekteydi. Bütün harcamalara serveti yeten zengin Alman, bu kurumu genişletmiştir. Alman, bu kurumun ve hayır işlerinin devamı için sadaka verecek kişiler arama yoluna gitmiştir. Ayrıca bu Alman’ın eşi de medikal bakım ve hemşirelik hizmetlerinin karşılığını ödeyemeyecek kadar fakir olan kadın hacıların bakımına kendisini adanmıştı. Ülkesinin zengin insanları ona sadece para vermekle kalmamış hatta onu işinde desteklemişlerdir. Kutsal toprakların korunmasında savaşmak için evlerini ve ülkelerini terk eden asil kanlı ve soylu ailelere sahip insanlar, Kudüslü St. John Tarikatı’nın üyesi olduktan sonra Meryem Ana’nın Hospitalier (Tapınak Şövalyeleri) başlığı altında onların korunmasında orduların profesyonelliği ile fakir ve hasta bakımı için kendilerini görevlendirdiler. Bu küçük topluluk, Kudüs’teki St. John’un Tapınak Şövalyeleri Başrahibi Grand’ın yönetimi altına girdi. Dolayısıyla onlar, gerçekten bu tarikata katılmamışlardı ve hareketlerinde sahtelik vardı. Töton Tapınak Şövalyeleri, Kudüs’ün Selahaddin Eyyübî tarafından kuşatılıp alınmasına kadar hastanede ve o bölgedeki işlerini devam ettirdiler. Bu olay, tarikatın gelişmesi için ciddi bir sebep oldu. Selahaddin Eyyübî bu insanların bazılarının Kudüs’te kalıp hayır işlerine devam etmelerine izin verdi. Dolayısıyla Töton tarikatı, Akra

kuşatması esnasında Avrupa'nın büyük Askerî ve Dinî Tarikatlarından biri gibi davrandı (Woodhouse, 1879: 263-265).

Alman askerleri, hastalıklardan, Fransızlar ve diğer Haçlı Birlikleri'nin dillerini anlamamaları yüzünden terk edilmelerinden dolayı çok acı çektiler. Alamnların çektiği bu zorluklardan dolayı Bremenli ve Lubeckli bazı vatandaşlar, bir sahra hastanesi oluşturdular ve kendi hasta vatandaşlarının bakımıyla ilgilendiler. Selahaddin Eyyûbî, şehirdeki halkı sürgün ettikten sonra bu tarikata Meryem Ana Hastanesi üyelerinden katılımlar oldu ve Kudüs'teki Meryem Ana Hastanesi Töton Şövalyelerinin unvanıyla anılmaya başlandı (Martin, 2004: 84). Bu tarikatın Suabia Dükü Frederick'in (Almanya'nın tarihi ve kültürel bölgelerinden biridir. Sınırları tam olarak tam olarak bilinmemektedir) anayasasına borçlu olduğu söylenmektedir. Fakat işlemin ayrıntılarını vermek ya da bunu belirlemek için büyük bir gizlilik vardı. Templars ve Hospitallers tarikatlarının kuralları ve kuruluşunu model alan yeni tarikatın Papa III. Celestine tarafından 1191 yılında varlığı onaylanmıştı. Onun her yerde bir hastane inşa etme gerekliliği hususunda belirlenmiş kurallar ve hasta bakımının mükemmelliği kendilerine bağlı üyelere tarikat tarafından tanıtılmıştı. Onun aktivitesiyle birlikte merkezini daha sonra Kutsal Topraklar'dan Avrupa'ya taşıdı. Özellikle Almanya'da onun sıkı organizasyonu ve mükemmel idari metotları nedeniyle mevcut birçok hastanenin yönetimi bu tarikata verildi. Töton Tarikatı, sayısız kurumları içinden Elbing ve Nuremberg'dekilerle büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Bununla birlikte, sağduyulu yönetim ve onun vefalı amacına rağmen ekonomik kayıplar yüzünden Tötonik Tarikatı çok ağır bir mağduriyet yaşadı ve XV. yüzyılın sonundaki savaşta enerjisini tamamen harcadı (Woodhouse. 1879: 265-266).

Bu tarikatın ilk üstadı Walpotlu Henry'dir. Böylelikle Töton tarikatı papalık nezdinde bir meşruluk kazanmış oldu (Lacroix, 1874: 193). Bu yaklaşık olarak 1190 yılında bazı araştırmacılara göre ise 1191 ve daha sonrasında olduğu yönünde değişik görüşler mevcuttur (Woodhouse. 1879: 265-266). Sean Martin, 5 Mart 1198 yılında Akra Tapınağının birleşimindeki Kudüs Hastanesi ve Töton Şövalyelerinin bir kilise tarikatı olduklarının kabul gördüğünü belirtmektedir (Martin. 2004: 85). Fakat yukarıda da değinildiği gibi genelde kabul edilen tarih, 1190'dır.

2.2.4. Şehir Hastaneleri

Haçlı Seferleri, Batı'nın, Doğu'daki özgür düşünceyle tanışmasına, ticari ilişkilerine hız kazandırmasına, feodal ve köy sisteminden sıyrılmasına ve şehirleşmesine vesile olmuşlardır. Haçlı Seferleri ile gelişen ekonomik koşullar iki şekilde hastanelerin gelişmesine olumlu katkıda bulunmuştur. Bunlardan ilki kentlerin artan nüfusunun çok sayıda hastane ihtiyacını da beraberinde getirmiş olmasıydı. Diğeri ise hayırseverlerin çalışması için daha fazla imkân sağlanmasıdır. Dolayısıyla manastırların eksik kaldığı yerde şehrin önde gelenleri tarafından bu tür kurumların daha fazla kurulmasına başlanmıştır. Hayırsever kişilerin, yani loncaların, tarikatların ve belediyelerin hastane kurma ve bağış yapmasına serbestlik verilmiştir. Bu hareketin liderliğini de İtalyan şehirleri yapmıştır (Walsh, 1910: 483). XII. yüzyılda Monza'da 3, Milan'da 11 ve XIV. yüzyılda Floransa'da 30 hastane vardı. En ünlüleri: 1304 yılında Naples'te Nicolo ve Giacomo Sccondito kardeşler tarafından kurulan La Casa Santa di Santa Maria Annunziata; Dante'nin aşkı Beatrice'in babası Falco Portinari tarafından Floransa'da 1285/1288 yılında yaptırılan Santa Maria Nuova ve Dük Francesco Sforza ve eşi Bianca Maria tarafından Milan'da 1456 yılında yaptırılan Ospedale Maggiore'dir (Walsh, 1910: 483). Santa Maria Nuova'yı 1337-1340 yıllarında ziyaret eden Rus bir seyyah kayıtlarında bu hastaneye olan hayranlığını anlatmaktadır. Ayrıca bu hastanenin hacılar, yardıma muhtacı olanlar, yabancılar hatta diğer ülkeleden gelenler için Hristiyanlık hayırseverliğinin dışında inşa edildiğini belirtmektedir. Daha da fazlasıyla bu ihtiyaç sahiplerini beslemek, giysi ve ayakkabı ihtiyacını karşılamak ve onlara değer vermek bu hastanenin özelliklerinden olduğunu notlarına eklemiştir (Günther, 2010: 385). Santa Maria Nuova Avrupa'nın Ortaçağ'da en iyi hastaneleri ve ilk Hristiyan hastaneleri arasında yer almaktadır. İlaç ve yiyecekler, her hastanın hastalığına göre doktorlar tarafından reçetelenmekteydi. Birçok zengin ve soylu, yolculuk esnasında hasta düştüklerinde bu hastanede tedavi olmayı tercih etmişlerdir (Park; Hendersen, 1991: 164-188). Bu hastane de hemşireler hastalara bakmanın haricinde koğuşlardaki yatakların temizliği ile de ilgilenmekteydiler. Santa Maria hastanesinde kadınlar ve erkekler için ayrı koğuşlar bulunmaktaydı. Ayrıca XIV. yüzyılın erken dönemlerinde bu hastanede maaşlı hekimler çalışıyorlardı (Buklijas, 2008: 151-154). Bu Floransa'nın en eski ve en önemli hayır kurumlarından biridir. Ayrıca bu kurum yapılan bağışlar ve miraslar sayesinde yüzyıllarca zenginleşmiş ve güçlenmişti. Tarihsel öneminin yanı sıra çok zengin sanatsal mirasa sahiptir.

Ayrıca bu hastane de bir rektör tarafından idare edilmekteydi.⁸⁸ Floransa'daki St. Maria Hastanesi'ne haç planlı koridor dizaynı XIV. yüzyılda uygulanmıştır (Günther, 2010: 386). Santa Maria Nuova hastanesinin manastır kısmının temellerinde aile reisi kadınların (Fortinari Ailesi) kemikleri hala ziyaret edilmektedir.⁸⁹

Geleneksel bir şekilde "Ca' Granda" olarak bilinen Ospedale Maggiore, Milan Dükü Francesco Sforza tarafından 1456 yılında İtalya'da kurulan en eski hastanelerden biridir.⁹⁰ Bu hastanenin amacı Milan kentindeki fakir insanların bakımı ve tedavisinin yanında tek bir büyük kurum (Domus Magna Hospitalis) üzerinden Milan'daki çeşitli kurumlardan birleşen sağlık kuruluşlarındaki hastalar tarafından sağlık verimliliğini artırmaktır (Cogliati, 1884: 9-10).⁹¹ Bina projesi Filarete olarak da bilinen Rönesans mimarı Antonio di Pietro Averlino (1400-1469) tarafından çizilmiş fakat sadece güney kısmına kendi projesi uygulanmıştır. Hastane organizasyonu manastır başrahibi Gian Giacomo Gilino (1445-1500) tarafından belirlenen kurallarla dönemindeki bütün diğer kurumlar için bir model olmuştur (Riva; Mazzoleni, 2012: 1). Bu kuralların bir benzerini İngiltere Kralı VII. Henry için tamamlanan Santa Maria Hastanesi Kanunlarında görmek mümkündür. Gilino, bu hastanede verilen hizmetler ve çalışanları hakkında bilgi vermenin yanında bilhassa hastanedeki hekimler, cerrahlar ve hemşireler olduğunu vurgulamış ve de her yıl iki binin üzerinde hastayı kabul ettiğini de belirtmiştir. Verilen sayılar, önemli bir ölçek olsa da Santa Maria Nuova'daki hasta sayısından daha azdır. Çünkü Santa Maria Nuova Hastanesi bin kadar kimsesiz çocuğun bakımıyla da ilgilenmiştir (Hendersen, 2006: 280). Ayrıca bu hastanenin giderlerinin bir kısmı ekonomik refahı yüksek kişilerce yapılan yardımlarla karşılanmıştır.⁹²

İtalya'daki bir diğer hastane ise kimsesiz çocukların bakımı için yetimhane olarak kurulmasına rağmen hastane hüviyeti kazanan Ospedale delgi Innocent'tir. 1294 yılında

⁸⁸ Daha geniş bilgi için bkz: <http://brunelleschi.imss.fi.it/itineraries/place/OspedaleSantaMariaNuova.html>. 21.10.2014.

⁸⁹ Kemik Manastırı. (The Cloister of Bones) bir tapınak ve eski bir mezar sitesi, XIX. yüzyılda Pietra Serena'da Costoli tarafından inşa ettirilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: <http://brunelleschi.imss.fi.it/itineraries/place/OspedaleSantaMariaNuova.html>. 21.10.2014.

⁹⁰ Daha geniş bilgi için bkz: Cesare Tanzi. *Notizie Economico-Statistiche Sulla Beneficenza E Sull'Ordinamento Dell'Ospedale Maggiore Di Milano*. Tipografia L. P.

⁹¹ Daha geniş bilgi için bkz: Medici E Chirurghi. (1857). *Notizie Storiche Del Grand'Ospitale Di Milano Dei Butratti De' Soui Benefattori Coll'elenco Degli Autori E Descrizione Dei Momumenti*. Milano: Tipografia Di Pietro Agnelli. s. 16-17; Cogliati. Milano 1884. ss. 9-10. Giovanni Battista Duca. (1729). *Notizie Istoriche Relative A Francesco Sforza*. Milano: Dalla Tipografia Di Giacomo Prila. s. 8.

⁹² Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Pietro Canetta. (1887). *Elenco Dei Benefattori Dell' Ospedale Maggiore Di Milano 1456-1886*. Milano: Tipografia L. F. Cogliati.

şehrin terk edilmiş çocuklarının Koruyucuları ve Eğiticileri gibi Florentine Cumhuriyeti tarafından müreffeh ve güçlü İpek Dokumacıları Loncası diye adlandırılmış ve loncaların çabaları karşılığında ödeme de yardım için yerel ve ithal ipek vergilendirilmiştir. Terk edilmiş çocukların durumu için adanan -bir Innocent Hastanesi (Hospital of Innocent)- yeni bir yetimhane inşa edilmişti. Bu kurum küçük çocukların bakımına adanmış ilk yetimhane olma özelliğini bu konu ile ilgili yeni bulgular bulununcaya kadar taşıyacaktır (Günther, 2010: 386-387). Bu yetimhanenin mimarı İpek Dokuma Loncası'nın bir üyesi olan Filippo Brunelleschi'dir. Bu mimar, daha çok Floransa katedrali Duomo'nun kubbesine onun yeni bir tekniğiyle yaptığı destekle tanınmıştır. Florentine Meydanı olarak Piazza della Santissima Annunziata'nın bir parçası gibi hastaneyi canlandırmıştır. Ancak o, son halini görmemiştir. Onun bu hastane için yaptığı dizayn günümüzde bir başyapıt olarak kabul edilmekte ve mimari tarihçileri tarafından Rönesansın ilk örneklerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Yapıya 1419 yılında başlanmış ve ilk açılış St. Agatha Günü'nden sonraki Agatha Smeralda olarak adlandırılan 5 Şubat 1451'de yapılmıştır. Hastane kayıtlarına göre ilk yıl 90 bebek geldi. Başlangıçta bebek ağlamasını bekleyen kadınların bebeklerin kaldığı yere açılan penceresinin yanına bebekler için bir kâse yerleştirilmişti. Sonunda Innocent'in yatay çarkı oluşturuldu ki, orada aileleri çocuklarından ayrılıyordu ve kimin yetimhaneye bıraktığı belli olmuyordu. 1490 yılında Andrea della Robbia, 10 emsalsiz, yuvarlak sırlanmış bebek kapartmalarını dış sütunların arasına yerleştirmekle görevlendirildi (Kalinowski, 2011: 94-95).

Geleneğe göre, Ospedale, 1277 yılında Santa Maria şirketi veya del Ceppo dei poveri (yoksulların bağış gölgesi) tarafından kurulmuştur. 1345 yılına ait belgelerde kadınların ikametine sunulacak yeni bir manastır için çalışmaların devam ettiğinden söz edilmiştir. Bağışların alınmasından sonra 1348'de Kara Ölümünün hortlamasıyla hastane şehrin merkezi olmaya başlamıştır. Başlangıçta katedral bölümü verilen Pistoia halkı 1350'den beri şirketin yönünü belirlemeye çalışmışlardır. 1401 yılında Postia'nın fethinden sonra Floransalıların bu hastanede tedavi olduğu dönemin kayıtlarında mevcuttur. 1456 yılında hastane yöneticileri Floransalı mimar Bartolomeolu Michelozzo'yu binanın restorasyonu için görevlendirmişlerdir. Rektör seçimleri, 1498 yılında olduğu gibi genelde heyecan içindeki bir kargaşayla Pistoiseli soylu aileler arasında geçmekteydi. 1494 yılında Compagnia del Ceppo uzaklaştırılarak hastanenin yönetimi komünal başrahip tarafından ele alınmıştı. 1501 yılında

bu hastane, Floransa'daki Santa Maria Nuova Hastanesine ibraz edilmiştir. Bu hastane yenileme çalışmaları esnasında daha estetik bir görünüm kazanmıştır. Leonardo Buonafede (Florentine *spedalingo*), anıtsal ana özelliğin bu periyotta süslemesinin gerçekleştirilmesini emretmiştir. Bu hastane, XIII. yüzyılda inşa edildiğinde mimari olarak pencereleri XVI. yüzyılda restore edilmesinden öncesine oranla küçüktü. XV. yüzyılda bu hastaneye kemerler eklendi ve bu da Floransa'daki Ospedale degli Innocenti'e⁹³ örnek teşkil etmiştir. Bu hastane 1525 yılında Santi Buglioni'den gelen sırlı süsleme ile restore edilmiş; Virtues'un sahnesiyle mucizenin yedi çalışma portleri karıştırılmıştır. Buradaki seramik panel, 1586 yılında yenisiyle değiştirilmiştir.

İtalyan hastanelerine gelince onlar da yardıma ihtiyacı olan, hasta, fakirler, yolcular veya terk edilmiş ve yetim çocuklar gibi her türden insanın sığınacağı yerlerdi. Hastanelerin merkezini bütün yataklardan görülebilen şapel ve yataklar için ayrılan geniş holler oluşturmaktaydı. Ayrıca hastanelerde mutfak ve çamaşırhane gibi servis odaları, görevliler için yaşam alanları ve de yöneticiler için ofisler bulunmaktaydı. XIV. yüzyılda İtalyan hastaneleri, manastırlar gibi revakları ve avlularıyla gösterişten uzaktılar. Bu sadeliğin en güzel örneklerine Floransa'daki Ospedale di S. Mateo'da görmek mümkündür (Günther, 2010: 385).

Alman şehirleri diğer ülkelere oranla hastane hususunda daha az aktifti. Şehir ve hastane sayılarını şöyle sıralayabiliriz: Stendal 7; Quendlinburg 4; Halberstadt 8; Magdeburg 5; Halle 4; Erfurt 9; Coogne 16 tane hastaneye sahipti (Walsh, 1910: 483).

Böyle bir ortamda çeşitli anlaşmazlıklar da görmek mümkündür. Örneğin şehir hastanelerinin belediyeler ve bağışçılar tarafından paylaşımı hususundaki anlaşmazlıklar XII. ve XVI. yüzyıllar arasında çok yoğundu. Paylaşım hususunda belediyeler, bu hareketi kabullenmelerine rağmen fikirlerde farklılıkları kabullenmemişlerdir (Walsh, 1910: 483). Lallemand, hastanelerin kuruldukları sırada yönetimlerinin devralınmasına ve de ödenek ve toprakla özel girişimlerin desteklenmiş olmasına rağmen XI. ve XVI. yüzyıllar arasında nispeten birkaç kurumun belediye tarafından yapıldığını ilan ederken (Lallemand, 1903: 51);

⁹³Hastanenin kurulması, hizmet alanları ve özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: Gavitt, P. (1990). *Charity and Children in Renaissance Florence: The Ospedale Degli Innocenti*. Michigan: The University of Michigan Press. ss. 33-59; Woods, W. K. (2007). *Making Renaissance Art*. London: Yale University Press. s. 158.

Uhlhorn ve Ratzinger gibi yazarlar da şehir hastanelerinin şehir otoriteleri tarafından kurulduğunu ve bağışlandığını savunmuşlardır. Bununla beraber bu sorunun ötesindeki durum hastanelerin kontrolünün özellikle İtalya ve Almanya’da belediyelerin eline sessiz bir şekilde geçmiş olmasıdır. Kural olarak geçiş kolaylıkla sivil ve üst otoriteler arasındaki anlaşmanın temeli üzerinde etkili olmuştur. Örneğin 1307 Lindau; 1319 Lucerne; 1283 Frankfort ve 1321 Cologne’de hastaneler belediyelerin eline geçmiştir. Bunlardan Frankfurt’taki Kutsal Ruh Hastanesi’nin tam olarak ne zaman kurulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla ilgili en eski vesika XVI. Yüzyılda kötü bir tercümesi olan 1273 tarihine ait belgedir. Bu hastane, “Erkek Kardeşler ve Kız Kardeşler Evi” olarak da tanımlanmaktadır. 1283 yılında bu hastanenin yönetimi dinî zümrenin elinden halk zümresinin eline geçmiştir (Ehwald, 1906: 4-9).

Bu durumda anlaşmazlık çıkmasına sebep olan problemler, Büyük Kilise Otoritesine sunulmaktaydı. Böylece Göttingen’deki Ruh’ul-Kudüs Hastanesi de 1470 yılında, Basel Konsili⁹⁴ gereğince belediyeye verilmişti.⁹⁵ Dikkat edilmesi gereken bu geçişler dinî veya kilise otoritesine karşı muhalefet olmadığını ima etmektedir (Walsh, 1910: 483). Bazı modern yazarlara rağmen 1311 yılındaki Viyana Konsili⁹⁶’nin kararından hareketle Kilise, hastanelerin kontrolünde rahiplere, paylaşım yapmayı yasaklamış olduğuna rastlanmaktadır.⁹⁷ Frère Orban’a cevap olarak Lallemand, konsülün neyi yasakladığı hususunda hastanelerin ve onların yönetimlerinin piskoposlar gibi rahipler üzerindeki görünümüne de dikkat çekmektedir (Walsh, 1910: 483). Bireylerin maaşları için hastanenin para kaynağı olan gerçek hayırseverlerin gayelerinden döndürülmelerine dair bu kararname kabul edilmiştir. Aslında bu

⁹⁴ Bu konsil 14 Aralık 1431 tarihinde toplanmıştır. Daha geni bilgi için bkz: <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/FLORENCE.HTM#>. 15.11.2014.

⁹⁵ 15-26 Kasım 1433 yılındaki 15. Oturum’da alınan kararlara dayanmaktadır. Bu maddede gruplar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için kutsal konseye yetki verilmektedir. İşte bu yetki gereğince Göttingen’deki Ruh’ul-Kudüs Hastanesi’nin yönetimi anlaşmazlığın giderilmesi adına belediyeye verilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/FLORENCE.HTM#>. 15.11.2014.

⁹⁶ 1 Ekim 1310 tarihinde çağrı yapılan Viyana Konsili. 1 Ekim 1311 tarihinde başlamıştır. 1311-1312 yıllarında toplanan I. Viyana Konsili’nin en önemli meseleleri Kilise reformu. Filistin’in yeniden fethi, bazı dogmatik kararların teyidi ve ekonomik yönden zengin olan. çok sayıda taraftarı bulunan ve Papa’yı destekleyen Templier tarikatının imparator (Fransa kralı Philip IV) tarafından sıkıştırılmasıyla ortaya çıkan problemler olmuştur. Ayrıca bu konsilde Arapları Hristiyanlaştırmanın en iyi yolu düşüncesiyle belli başlı üniversitelerde İbranice, Yunanca, Arapça ve Kildanice kürsülerinin kurulmasının karara bağlanması önem arz etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/VIENNE.HTM>. 14.11.2014.

⁹⁷ 1311 yılında Viyana’da V. Clerment eşliğinde 150 piskoposla toplanan bu genel konsül hastane yönetimleri hakkında kuralları belirleyerek nasıl bir yol izleyeceklerine dair görüş alış verişinde bulunmuşlardır. Daha geniş bilgi için bkz: Par Jean Van Damme (1854). *Main-Morte et La Charité*. Bruxelles: Imprimerie De A. Labroue et Compagne. ss. 191-193.

kararname, hastanenin fon kaynaklarını kötü amaçla kullanmak isteyenleri engellemek ve bu kurumlara doğru kişileri getirmek için ivedilikle alınan bir kararname olmuştur. Diğer yandan, aynı yıl Viyana Konsili'nde (1311) hastane gelirlerinin israfı ve suistimali dikkate alınarak bu kurumların kontrolü, denetimi ve yönetiminin özellikle dinî kişilere verilmesine yönelik karar alınmıştır.⁹⁸

Fransa'da laik kontrol lehine olan hareket daha yavaş ilerlemiştir. Kral Philip Augustus 1200 yılında tüm hastane ve hastane fonlarının piskopos ya da başka bir kişi tarafından idare edilmesini emretmiştir. 1212 yılında düzenlenen Paris Konsili'nde hastanedeki hastaların sayısını azaltmak için önlemler alınmıştır. Alınan en önemli önlem, hastalardan daha ziyade sağlıklı insanları ilgilendirmekteydi. Ayrıca 1214 yılındaki Rouen Konsili'nde de bu uygulamadaki kararlılık devam ettirilmiş; dinî bir meslek gibi hasta bakımıyla ilgili kesin bir vurgu yapılarak hastanede çalışanlara yönelik reformlar ele alınmıştır. 1214'deki Rouen Konsilin'de yayınlanan bildiri hastanede ve cüzzam evlerinde çalışanlar, yoksulluk, iffet ve itaat yemini etmişlerdi. Bu kurumlarda gerekli olanlardan fazlası azaltılabilirse azaltılacaktı. Diğer bir deyişle bu sağlıklı kişiler, bu kuruma hasta bakımı ve evlerin gelirlerini yönetmek için girmişlerdi. 1260 yılındaki Arles Konsili'nde yaygın ihmaller üzerine çıkarılan kanunda hastaneler, yiyecek ve elbiseler haricinde kendileri için hiçbirşeyi korumayan, kendi yönetimlerinin yıllık raporlarını sunan bir toplum, yaşam lideri kişiler tarafından dinî yargı altında yerleştirilebilir ve yürütelebilirdi.⁹⁹ Benzer kararnameler, Avignon Konsili (1336) tarafından da çıkarılmıştır. Fakat kilise meclisi ve piskoposların protestoları artan karışıklıklara karşı faydasız kalmıştır. Paris'teki Hôtel-Dieu iyi yönetilmiş olsa bile XV. yüzyılın başlarında kargaşadan çok etkilenmiştir. Reformdaki çeşitli teşebbüslerden sonra Notre-Dame bölümü hastane yönetimini üzerine almak için belediye meclisine ricada bulunmuştur (Nisan 1505) (Rousselet, 1888: 1-2; Coyecque, 1889: 268-295). Sekiz kişiden oluşan bir yönetim kurulu vardı ve buraya belediye üyeleri, atanmışlardı. Ayrıca mahkemenin onayından dolayı Hôtel-Dieu'dan sorumlu kabul ediliyorlardı (Lallemand, 1903: 112; Walsh, 1910: 484).

⁹⁸ Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/VIENNE.HTM#02>. 15.11.2014; Schroeder, H.J. (1937). *Disciplinary Decrees of the General Councils*. London: B. Herder Book Co. ss. 365-442.

⁹⁹ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için künyesi verilen şu esere bakmakta fayda vardır. Hicks, L. V. (2007). *Religious Life in Normandy. 1050-1300 Space. Gender and Social Pressure*. New York: The Boydell Press. s. 59.

2.3. ADA AVRUPA’SINDA (BÜYÜK İNGİLTERE’DEKİ) HASTANELER

İngiltere’de hastaneler, uygulama ve diğer özellikleri bakımından farklılık göstermektedir. Bunlar, hacılar ve hastalar için hastaneler, evsizler ve bakıma ihtiyacı olanlar için evler, akıl hastanesi ve cüzzam evleridir. Ortaçağ İngiltere’sinde hasta bakımı, diğer hayırsever kurumlarda olduğu gibi, uzun bir süre manastır tarikatlarına emanet edilmiştir. Kıtadaki hastaneleri örnek alan her bir manastır, yakın çevredeki hastalıklı insanların ve de kendini hasta hisseden kişilerin tedavisiyle ilgilenmiştir.

2.3.1. Konukevleri ve Hastaneler

İngiltere’nin eski hayır kurumları konuksever evlerdi. Misafirhane, konukevi veya hastane nasıl ifade edilirse edilsin yüklenmiş olduğu isim, muhtaç olanlar için bir sığınma yeri olma özelliğinin önüne geçemeyecektir. İngiltere’de hastalar ve hacılar için yapılan hastaneleri zamansal ve işlevsel olarak periyotlara ayırmak mümkündür. İlk periyod, 925-1170 yılları arası kapsamaktadır. Yolcular zamanın acımazlığı tarafından tehlikeye maruz bırakılmıştır. Fakat o erken dönemlerdeki eski konukseverlik dinî borç olarak görüldüğünden herhangi bir yabancıyı veya yoldan geçen bir hacıyı konuk etmek kutsal bir görev sayılmıştır. Bazı kamu kurumlarının talebiyle konuklara yaygın bir şekilde özel eğlenceler tertip edilmiştir (Clay, 1909: 1-2).

Belgeler ışığında İngiltere’deki hastaneler veya düşkün evlerinin ilk örneklerinin X. yüzyılda (925-940) kurulduğuna rastlanmaktadır. Bunlardan ilki, şehrin uzak bir bölgesinde diğeri de kalabalık kısmında olmak üzere her ikisi de Yorkshire¹⁰⁰’de kurulmuştur (Clay, 1909: 1-2). Yolcuların kurtlar ve ormandaki diğer yırtıcı hayvanlara yem olmamaları için Holderness’deki Flixtonda sığınacakları bir evdi. Diğer taraftan York kenti, gelen herkesin eğlenme imkânı olan işlek ve çok büyük bir yerdi. Athelstan¹⁰¹, ihtiyacı olanlara yardım

¹⁰⁰ Yorkshire kentinde Ortaçağ boyunca kurulan sağlık ve hayır kurumlarının sayısı bir haylidir. Bu hayır kurumlarının örnekleri arasında Seizevaux (1292). Loudham (1336) ve Talkan (1400) yer almaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: Tillott, P.M. (1961). *A Hisyory of the Country of York: the City of York*. Yorkshire: Victoria Country History. ss. 420-44. Ayıca kitabın internet görünümü için bkz: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=36379&strquery=hospital#>. 20.11.2014.

¹⁰¹ Athelstan. 924-927 yılları arasında Anglo-Saksonların krallığını ve 927-939 yılları arasında da İngilizlerin krallığını yapmıştır. O Elderli Kral Edward’ın ve ilk eşi Ecgwynn oğludur. Tarihçiler onun Anglo-Saksonların en büyük ve İngiltere’nin ilk kralı olduğunu bildirmektedirler. Hiç evlenmedi ve kendisinden sonra üvey kardeşi Edmund tarafından başarılı olundu. Holman, K. (2003). *The A to Z Vikings*. Maryland: Scarecrow Press. s. 38.

edenlerin Katedral Kanunlarında kutsal hayat insanları olduklarını St. Peter hastanesinin yapımında akın akın gelenlere yardım edenlerin hayırseverliğinde farkına varmıştı (Clay, 1909: 2).

Diğer iki hayırsever evin Sakson başrahipleri Worcesterli Oswald¹⁰² ve Wolstan'a¹⁰³ ait olduğu belirtilmektedir. En azından bu alandaki araştırmacılar XI. yüzyıldaki gelenekten, St. Wulstan hastanesinin XI. yüzyılda onun adını taşıyan katedral şehrinde kurulduğunu belirtirken, daha sonraları onun isminden açık bir şekilde sıkıldığını ortaya çıkarmışlardır (Clay, 1909: 2). Unutulmaması gerekiyor ki; başrahipler, özellikle kutsama esnasında verilecek hayırseverlik için onların yeminlerince kısıtlanıyorlardı. Norman günlerinde dinsel bir soru günümüze uygun bir şekilde şöyle bir madde de yer almaktaydı: “Rabbinin adıyla, fakir, yabancı ve bütün yokluk için boynu bükük sen merhamet ve şefkat sunar mısın?” (pauperibus et peregrinis omnibusque indigentibus). Bunun için seçilen piskopos “Yapacağım” diye yanıtladı (Clay, 1909: 2). Yaklaşık 900 yıl önce derlenen bu formül, Exeter Pontifical’de ortaya çıkmış ve Osmund¹⁰⁴’un Sarum Kullanımı¹⁰⁵’nda tekrarlanmıştır.

İngiltere’deki ilk otellerde hacıların da aralarında kaldıkları geçici yerler mevcuttu. İngilizlerin Sakson ataları, sadece Roma’yı ziyaret etmekle kalmışlardır. Ayrıca sık sık ulusal tapınaklarını da ziyaret etmişlerdir. Muhtemelen hac ziyaretine Normanların gelişiyle yeni bir ivme kazandırılmıştır. Bu durum, manastır hayatını güçlendirmiştir. St. Benedict Kuralı da zaten misafirlerin Mesih’in Kendisi’ymiş gibi kabul görmelerini salih vermekteydi. Fetihden sonraki yüzyılda, ondan önce olanlar gibi merhametin başeserleri de manastırda yapılmıştır (Clay, 1909: 3). York şehrindeki St. Mary ve Winchester’deki Yabancılar Salonu’nda olduğu gibi manastır girişinde hastane yer almaktaydı. Daha sonra 1076 dolaylarında hastane olarak atfedilen hacıların evini dış duvarların dışındaki barınak takip etmiştir. XII. yüzyıl boyunca

¹⁰² Worcesterli Oswald hakkında daha geniş bilgi için bkz: Parker, S.A. (1911). “St. Oswald”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 11. New York: Robert Appleton Company. s. 348.

¹⁰³ Wolstan hakkında daha geniş bilgi için bkz: Hunter-Blair, D.O. (1913). “St. Wolstan”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 15. New York: Robert Appleton Company. s. 687.

¹⁰⁴ Salisbury piskoposu olan St. Osmund 3 Aralık 1099’da öldü. Erken Norman soylusu ve İngiliz rahiplerdendir. O. Lord Chancellor (1070-1078) ve Salisbury Piskoposu’na hizmet etti. Daha geniş bilgi için bkz: Barker, S. A. (1911). “St. Osmund”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 11. New York: Robert Appleton Company. ss. 340-341.

¹⁰⁵ Erken XIII. yüzyıldan itibaren Wiltshire’deki Salisbury’de geliştirilen Sarum Kullanım ismi İngiliz Kilisesi’nde kutsal ayini sahnelemede düzenli bir şekilde İngiltere’deki Batı ya da Roma Ayini’nin XIV. yüzyılın en güzel yerel lisanında Reformasyon’a kadar uygulanmaktaydı. Sarum, Salisbury için Latin dünyasında Sarisburium’un kısaltmasıdır. Güney İngiltere’de doğan bir şehir ve piskoposluk bölgesidir. Daha geniş bilgi için bkz: J. Robert Wright. “The Sarum Use”. *Historiographer of the Episcopal Church*. <http://anglicanhistory.org/essays/wright/sarum.pdf>. 09.07.2014.

daha fazla bağımsız kurum kurulmuştur. Yolcular, sakatlar ve hatta cüzamlılar yani insanoğlu hangi zümreye sahip olursa olsun kabul görmekteydi. 1148 yılında Smithfield'deki St. Bartholomew hastanesi hasta hacılar için bir sığınaktı.¹⁰⁶ Bu kurumlar, muhtaçların çeşitli hastalıklarına çare aramaktaydı. Bunlar arasında göz hastalıkları da mevcuttu. “Epilepsi, felç, ödem, ateş ve delilik hastalıklarına yenik düşen kurbanlara ilaç bulunmakla birlikte sağır ve dilsizler iyileşti” söylenilerek dönem insanlarında hastanenin kalitesi ve yetkisi alanında bir algı oluşturulmaktaydı (Clay, 1909: 3-4).

Yabancı ve fakirlerin kabulü için sabırla bina yapan tarikat kardeşleri Osbern ve Godwin'den Dover evi hastanesi için Cantenbury Başpiskoposu Theobald yaklaşık 1141 yılında yardım talep etmiştir. St. Bartholomew hastanesi genelde cüzam hastaları için kullanılırdı. 1163'teki referanstan önce yabancılar için hastane yapılmıştır. Hiç şüphesiz bu hastane, Haçlı Seferleri'nden dönenlerin uğrak yeri olmuştur. Fakat uzun süre önce gerçekleşen bir olay kalabalığı Dover'a çekmiş ve daha sonra yetersiz olduğu görülen eski hastane cüzamlıların başlıca yeri olmuş ve rıhtım yakınında yeni bir Maison Dieu (Tanrı/Dua Evi) inşa edilmiştir.¹⁰⁷ Bu hastane, 1203 yılında genelde Cantenbury Katedralini¹⁰⁸ ve Thomas Becket¹⁰⁹'i ziyarete gelenler için Burghlu Hubert¹¹⁰ tarafından kurulmuştur.¹¹¹ Burgh Hubert hastaneyi finans edebilmek için River ve Kingdoen malikânelerini vermiştir. Ayrıca Simon da arazi bağışlamıştır. Orjinal binalar yönetici ve kardeşler için ekli oturma odaları, bir mutfak ve geniş bir salondan oluşmakta ve hastane, sürekli kalanların haricinde yaralı askerler

¹⁰⁶ Yukarıda verilen tarihte hastanenin işlevi anlatılmaktadır. St. Bartholomew Hastanesi 1123 yılında Rahere tarafından kurulmuştur. Ayrıca bu hastaneyi Rahere'nin kurduğuna ait bir parşümen parçası mevcuttur. Bu parşümen parçasında mülkiyetle ilgili bilgiler de yer almaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: Moore, N. (1918). *The History of St. Bartholomew's Hospitals*. London: C. Arthur Pearson Limited. ss. 7-8.

¹⁰⁷ 1135 yılında İngiltere'nin birçok yerinde vuku bulan isyanlar dönemin yöneticilerini bir hayli uğraştırmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Clay, 1909: 4.

¹⁰⁸ Bu katedral 1067'den önce inşa edilmesine rağmen ve yangın nedeniyle tamamen yok olması sonucunda 1070 yılında Lnafranc tarafından yeniden inşa edilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Burton. E. (1908). “Canterbury”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 3. New York: Robert Appleton Company. ss. 299-301.

¹⁰⁹ Cantenbury başpiskoposluğu yapan Thomas Becket 21 Aralık 1118'te Londra'da dünyaya geldi ve 29 Aralık 1170'de Cantenbury'de öldü. Daha geniş bilgi için bkz: Thurston. H. (1912). “St. Thomas Becket”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 14. New York: Robert Appleton Company. ss. 676-678.

¹¹⁰ Arşiv kayıtlarında kent yöneticisi ve mahkeme başkanı olarak geçmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: *Archeologia Cantiana*. (1878). Cilt XII. Transactions Ent Archeological Society. London. s. 304.

¹¹¹ Bu hastane hastaların kaldığı koğuşlar bakımından günümüze yakın bir iç dizayna sahiptir. Hastaların yatakları koridorlara yerleştirilmiş koğuşlarda bulunurdu. Dover'daki Maison Dieu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Jusserand, J.J. (1921). *English Wayfaring Life In The Middle Ages*. London: T. Fisher Unwin Ltd. s. 121; Miller, R.W.H. (2012). *One Firm Anchor: The Church and Merchant Seafarer, an Introductory History*. Cambridge: The Lutterworth Press. s. 52. ; *Archeologia Cantiana*. (1878). Cilt XII. Transactions Ent Archeological Society. London. s. 304; http://www.dover-kent.co.uk/places/maison_dieu.htm. 21. 11.2014.

ve hacıları da ağırlamaktaydı. 1227 yılında bu hastaneye bir şapel eklenmiş ve İngiltere Kralı III. Henry bunun takdisine katılmıştır (Warren, 1828: 24).

İngiltere'deki hastanelerin niteliklerine göre ikinci periyodunu 1170 yılında başlatıp 1270 yılında sonlandırmak mümkündür. 1170 yılının başlangıç olarak kabul görmesinin sebebi, İngiltere'nin de dâhil olduğu İngiltere'ye doğru büyük bir hac yolculuğunun başlamasıdır. Canterburyli St. Thomas'ın mezarı, dindar yolcuların gayesi olmaya başladığında bu yayalar için konaklama yeri bulmak şart olmuştur. Şehidin ismini taşıyan Canterbury¹¹² ve Southwark¹¹³ hastaneleri, öncüler arasında olmuştur. Birkaç yıl içinde bu gibi evler (genellikle Tanrı Evi/Domus Die olarak isimlendirilir), Diver, Ospringe ve Maidstone gibi Hacıların Yolu boyunca ve çoğunlukla güney limanlarında kurulmuşlardı. Strood, uzak yerlerden gelen yolcuların olduğu kadar yakın yerleşkelerdekilerin, fakir, zayıf, bakıma muhtaç ve yaşlı insanların ölene veya iyileşene kadar ki bakım yeri olmuştur. Norfolk, Kent gibi Walsingham karayolu yakınında hayır evleri ile donatılmıştı. Ayrıca Thetford'da nehir geçişine yakın bir yerde de hastane vardı. Bu dönemde hastane görevi yapan otellerin bulunduğu şehirleri şöyle sıralamak mümkündür: Newcastle, Hexham, Ripon, Stamford, Aynho, London (St. Mary Hastanesi) ve Ledbury (Clay, 1909: 4).

Ortaçağ'da hastaneler, aynı zamanda misafirhane işlevi de görmekteydiler. Oxford'un eteklerinde (1194 yılında bir tüzükte belirtildiğine göre) Herebergeria Hospitalis St. John Baptist (Vaftizci St. John Hastane Konutu) olarak adlandırılan; 1233 yılında yeniden kurulan bu hastane, bakıma muhtaç insanların ve yabancıların hastalık ve ihtiyaçlarına çare bulacağı bir yer olmuştur. Zaten Vaftizci John Hastanesi'nin kökeni işlevsel olarak 1180'lere dayanmaktadır. O dönemki görevi, sadece yolcuları ağırlamaktı. Bu hastanenin kim tarafından kurulduğu bilinmemekle birlikte, 1231 yılında Kral III. Henry tarafından Doğu Kapısı dışından Yahudi bahçesinin bir hibesiyle tekrardan kurulmuştur. 1246 yılında Papa

¹¹²Canterbury'deki St. Thomas Hastanesi, St. Thomas'ın ölümünden altı yıl sonra (1176) yılında inşa edildi. Bu hastane hacılara hizmet vermekteydi. Kurucusu kayıtlarda Edward Fitz Oldbold (1190) ve daha fazla bağışlarla Başrahip Hubert Walter'dir (1203). XIV. yüzyılda kral III. Edward döneminde Başpiskopos Stratfordlu John tarafından yenilendi. Daha geniş bilgi için bkz: Hill, D. I. (2004). *The Ancient Hospitals and Almshouses of Canterbury*. Canterbury Archaeological Society 1964. new edition by Marjorie Lyle. ss. 23-32.

¹¹³ Bu hastane 1173 yılında kurulmuş ve 1215 yılından sonra St. Thomas Becket adını almıştır. Bu hastane Augustinian tarikatına bağlı rahip ve rahibeler tarafından yönetilmiştir. Hastane, Fakirler, evsizler ve hastalar için bir bakım evi ve sığınak görevi yapmıştır. XV. yüzyılda Richard Whittington tarafından dullar için bu hastanede bir koğuş oluşturulmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: "St. Thomas's Hospital-AConcise History". *Gkt gazete*. <http://www.gktgazette.com/2002/feb/features.asp>. 22.11.2014.

Innocent yayınlamış olduğu eski yönetmeliğe ek maddelerde kral tarafından yenilenmesi üstlenilen ve bağışlanan bu hastanenin rahiplerce seçilecek bir yönetici tarafından yönetilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. 1294 yılında da rahipler, kilise bahçesinin 30 metre güneyinden 100 m² ölçülerinde bir arsa almışlardır. Bu bahçenin 1290 yılında sürgün edilen Yahudilerin Mezarlığı olma ihtimali de vardır. Bu hastanenin üyeleri, erkek kardeşler ve kız kardeşlerden oluşmaktaydı. Rahip olacakları varsayılan erkekler buraya manastır yeminiyle bağlıydılar. 1457 yılında hastane ve gayrimenkulleri Magdalen Kolejinin kuruluşu için William Waynfleet'a verilmiştir.¹¹⁴

Salisbury'de St. Nicholas'ın mahkûmları (yatalak hastalar veya tedavisi için hastanede kalmak zorunda olanlar) yolcular gibi, hasta ve bakıma muhtaç gibi tarif edilmektedir. Bu hastanenin kökeni hakkında bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen Harnham'da yeni Salisbury şehri ve katedralinden önce XII. yüzyılın sonlarından veya XIII. yüzyılın başlarından itibaren vardır. Kanıtlanmamış bir iddia da Piskopos Richard Poore tarafından katedralin 1220 yılında başlamasından sonra yapıldığıdır. Dolayısıyla 1227 yılında Salisbury Kontesi Ela'nın ve Piskopos Richard'ın iki imtiyaz belgesinden anlaşıldığına göre piskoposun himayesinde, yolcular, hastalar ve fakirler için sağlık ve hayırseverlik yükümlülükleri, bir şapel, bağışlar ve bir kahya bulunmaktaydı. Hastane çalışmalarındaki büyük değişiklikler –kanun, himaye, sorumluluklar ve binalar- birkaç yıl sonra Piskopos Poore'nin varisi Piskopos Robert Bingham tarafından 1229 yapılmaya başlanmıştır. Bu yeniliklerden dolayı o, hastanenin ilk kurucusu varsayılmaktadır. Bu hastanenin üç enstitüsünün yönetimi sağlamak amacıyla iki tane yönetmelik yayınlamıştır. O, ilk önce 31 Mayıs 1244'te bu üç enstitünün hepsinin dekan ve Salisbury patronlarının meclisini atadı ve onlar da ivedilikle hastanenin, şapelin ve köprünün güvenliğinden sorumlu olacak kendi yardımcılarını tayin ettiler (Pugh; Crittall, 1956: 343-356). Fakat daha sonra müdür ve dekanın aynı çatı ve yönetimi altında birlikte çalışmalarına karar verilmiştir. 14 Eylül 1245 yılında dekan ve papazlar meclisinin himayesi şartıyla 3 kuruma aynı müdürü tayin etmişlerdir (Wordworth, 1902: xlv). Piskopos Bingham, hastanenin amacının Hz. İsa'nın hasta ve zayıf fakir insanlarına yardım etme arzusu olduğunu açıklamıştır. Bir rahip olan müdür, tüm gelirleri almakla, alınan gelirlerle, köprünün onarımı, hastaların bakımı ve diğer

¹¹⁴Daha geniş bilgi için bkz: Markham, M. "Medieval Hospitals". *Vale and Downland Museum-Local History Series*. <http://wantage-museum.com/wp-content/uploads/2013/04/Medieval-Hospitals.pdf>. 24.11.2014; Page, W. (1907). *A History of the County of Oxford*. Cilt 2. Victoria County History. ss. 158-159.

rahiplerin maaşlarını ödemekle görevliyidiler (Pugh. 1956: 343-356). Yani bu hastane görevlileri yol üzerinde olmaları nedeniyle çevrenin bayındır işleriyle de yakından ilgilenmişlerdir.

St. Mary Hastanesi veya Manastırı, Piskopos Kapısı olmadan Bishopsgate Sokağı'nın kenarında Londralı bir vatandaş olan Walter Brown ve eşi Rose tarafından inşa edilmiştir. Bu arazi belediye meclis üyesi olan Eildred'in oğlu Walter tarafından hastane yapılması amacıyla bağışlanmıştır. Binanın temeli, Londra Başrahibi Walter tarafından 1197 Haziran'ında atılmış ve Tanrı ve Meryem Ana onuruna Londra piskoposu Steli Willian (1199-1221) tarafından Mère l'Eglise Meryem Ana Kilisesi olarak adlandırılmıştır. Bu hastane St. Augustin Kanunları'ndan oluşan bir yönetmelikle idare edilmiştir. Bu hastanede kalan erkek kardeşler ve kız kardeşlere fakir hastaların sağlığı emanet edilmiştir Fakat bütün bunların hepsi, bir manastır başrahibinin sorumluluğuna bırakılmıştır (Page, 1909: 530-535). Bu hastanedeki rahip ve erkek kardeşler Londra Piskoposuna bağlıydılar. Londra piskoposu kanunların uygulanması boş kadrolarla ilgili manastırda kalanlara söz hakkı tanınmıştır. Burası 1235 yılında tekrardan inşa edilmiş ve kilise daha uzağa taşınmıştır. Bu hastanenin su ihtiyacı, Londra piskoposu John tarafından 1277 yılının sonunda Stepney'de onlar için bir bahar hediyesi olarak adlandırılan Snecockeswelle karşılanmıştır. O dönemde, yeni bir teknoloji ile su yerin altından borularla getirilmiştir. 1279 yılında bir manastır başrahibi seçmek gerektiğinde vekalet bırakılması kanunlar tarafından yasaklanmıştır. Benzer koşullarda dekan ve papazlar meclisi piskoposun yerine geçmişlerdir. 1316 senesinde Piskoposluk boşalmış St. Paul'un dekan yardımcıları ve papazlar meclisi St. Mary Hastanesini ziyaret etmiş ve bazı ihtiyadi tedbirler yayınlamışlardı (Page, 1909: 530-535). Ayrıca St. Mary yönetmenliklerinde Chichester'de iki kat hayırsever çalışma devam etmiştir. St. Mary Yönetmenliğine de: "Eğer herhangi biri, hastalığa düşer ve arkadaşları tarafından terk edilirse bir süre için kabul istemeli, o iyileşene kadar memnuniyetle kabul görmeli ve ona bir yatak tahsis edilmelidir. Gece yarısından sonra kabul edilen ve sabah erkenden giden fakir insanlar hususunda bekçi, onların ayaklarının yıkanmasına ve mümkün olduğu kadarıyla onların ihtiyaçlarının karşılanmasına özen göstereyin" denilmiştir (Clay, 1909: 4-5).

Yine bu konu ile ilgili British Museum'da St. Mary'e atfedilen bir eser bulunmaktadır. Bu eser British Museum'da "Hacı" diye adlandırılmaktadır. Bu Hacıların ilerlemesi şeklinde

kinayeli bir şiiirdir ve gezgin maceralarını anlatmaktadır. Örnekleme ve açıklama muhtemelen dünyevî hac deneyimlerinden alınmıştır (Clay, 1909: 5-6).

İngiltere'deki hastanelerin üçüncü periyodu 1270-1470 yılları arasını kapsamaktadır. Bu periyodu da iki kısma ayırmak mümkündür:

2.3.2. Hacılık ve Başboşlara Karşı Alınan Önlemler

Hacın önemli olduğu büyük asır geçti. Fakat başboşluk giderek artan bir problemdi ve İngiltere'deki 1350 yılında hazırlanan "İşçiler Kanunu"nda düzensiz dolaşmayı önüne geçmek, tembellik, dilencilik ve gelişi güzel sadaka vermeyi dizginlemek için düzenlemeler yapılmıştı.¹¹⁵ Bu, yerel ve genel birçok hükümlerle takip edilmiştir. Değersiz başboşlardan daha ziyade fakir halk, cüzamlılar gibi, kör, topal ve yaşlılık ve çeşitli diğer hastalıklarla ezilmiş insanlara yardım edileceği 1359 yılında Londra belediye yetkilileri tarafından ilan edilmişti (Clay, 1909: 6-7). 1369 yılında şehri terk eden dilenciler, başboşlar ve hacılar için bir yönetmelik uygulamışlardır.¹¹⁶ 1383 yılında Westminster¹¹⁷ Yönetmeliği başboşların eski alışkanlıklarından daha çok ülkede bir yerden bir yere gezinmeleri ve çalışmaları ile alakalı

¹¹⁵ Bu kanun İngiltere kralı III. Edward zamanında çıkarılmıştır. Bu kanunun yütülüğe girmesinde en büyük etken Kara Ölüm (Black Death)'e aittir. III. Edward 1350 yılında almış olduğu kararlar için bkz: *Anno 25 Edward III. Stat. I. And A.D. 1350. The Statutes at Large From the 15th Year of King Edward III.* (1762). Cilt II. Ed: Danby Pickering. London: Cambridge University Press. ss. 31-71.

¹¹⁶ Bu uygulamaların en büyük amacı Kara Ölüm'ün acı tecrübesini bir daha yaşamamaktır. Çünkü hastalıklara en kolay yakalanıp onu diğer insanlara buşatırabilecekler evsizler ve başboş insanlardı. Bu sebeple İngiltere'de çeşitli zamanlarda yönetmelikler ve tüzükler yayınlanmıştır. Ayrıca İngiltere'de Kara Ölüm yıllarında toplamda 170 tane cüzam evi kurulmuştur. Bunlar hemen hemen İngiltere'nin her yerinde bulunmaktadır ve dinî liderlerin ve azizlerin isimlerini taşımaktadırlar. Ayrıca bu cüzam evlerinin bir kısmı dönemin mevcut hastanelerinin bünyesinde yer almaktaydı. Daha geniş bilgi için bkz: Hope, R. C. (2009). *The Leper in England: with some account of English lazaret-houses. E-book. Project Gutenberg.*

¹¹⁷ Ortaçağ'da Westminster'de St. Cross ve St. James olmak üzere iki tane hastane vardır. Bunlardan St. Cross Hastanesi 1136 yılında Blioslular Henry tarafından kurulmuştur. Bu Westminster'in güney tarafında hastane binaları ve bir kiliseden oluşmaktaydı. Bu hastane Ortaçağ İngilteresi'nin en büyük düşkünler (huzurevi) evi idi. Buranın inşası yaklaşık olarak 30 yıl içerisinde bitirilebildi. 30 yıl içerisinde tamamlanan bu huzurevi İngiltere'nin en eski ve en iyisidir. Binaların ve alanın çoğu halka açıktı. St. Cross Hastanesi ile ilgili Daha geniş bilgi için bkz: Hopewell, P. (1995). *Saint Cross. England's oldest almshouse.* Chichester. ss. 3-4; Goose, N.; Looijesteijn, H. "Almshouses in England and the Dutch Republic circa 1350-1800: a comparative perspective". <http://uhra.herts.ac.uk/bitstream/handle/2299/9020/904742.pdf?sequence=3>. 25.11.2014; Page, W. (1912). "Winchester: The hospital of St Cross'. A History of the County of Hampshire": Cilt 5. ss. 59-69. St. James Hastanesi kadın cüzamlılar için yapılmış bir hastanedir ve II. Henry'e kadar herhaği bir kayıt bulunmamaktadır. 1205 yılında Kral John cüzamlı kadınları Hampstead'ta gizli bir bölgeye yerleştirdi. Hastanenin yeri şimdi St. James Sarayı tarafından işgal edilir. ; Page, W. (1912). "Winchester: The hospital of St Cross'. A History of the County of Hampshire": Cilt 5. ss. 542-546.

araştırma emri vermiştir.1388 Kanunu dilenci gibi hacca gidenlerin istihdama uygunluklarının bir önceki tüzüğe göre ele alınmaları gerektiğini ilan etmiştir.¹¹⁸

2.3.3. Vakıflar Tarafından Açılan Yardım Evleri

Ortaçağ İngilteresi'nde yardım işlerini yerine getiren vakıf genelde St. John vakfı olmuştur. Bu yardım evleri yukarıda olduğu gibi hacılar, başıboşlar (kimsesizler) ve yardıma muhtaç herkesin başvuru yapabilecekleri kurumlardı. Buna rağmen varlığını korumayan yardım evlerinde asıl amacından uzaklaşmasından dolayı alınan başvurular esnasında büyüyen bir ayrımcılık görülmekteydi. Birçok durumda daha fazla yatak gündelik gelenlerden ziyade kronik hastalar için rezerve edildi. Yine bu dönemde Cantenbury'deki St. Thomas hastanesi ise eski işi olan muhtaçlara yardım eşini devam ettirmekteydi (Ingram, 1964: 23-32). Fakat sağlığı iyi olan fakir hacıların sadece bir gece konaklayabilecekleri yönündeki Stratord Başpiskoposu'nun yenilenen tüzüğü ile bakım evlerindeki bu olumsuzluğun önüne geçilmeye çalışıldı. Yardıma ihtiyacı olanlar için kendilerini ifade eden bir dilekçe örneği hazırlandı (Clay, 1909: 8).

Ana binanın devrinin kapanmasıyla birlikte ve çıkarılan geçici hüküm gereğince özel durumlarda hastane veya benzeri kurumlarda bir veya iki yeni vakfın adının geçmesi zorunlu hale gelmiştir. St. John adının geçtiği vakıf hastanesi veya konaklama yeri bunlardan birincisini teşkil etmektedir. Bu kurum, hasta, sakat askerler, fakir hacılar ve yaya seyahat etmek zorunda olan insanların bir gece veya daha uzun süre dinlenebilmeleri ve rahatlayabilmeleri için 1275 yılında Winchester'de inşa edilmiştir (Clay, 1909: 8; Keene, 1985: 203). İkincisi Ely Piskoposu¹¹⁹,nun teşvikiyle 1393 yılında Brentford¹²⁰da içinde birçok kompleks bina ile inşa edilmiştir (Clay, 1909: 8). Bu vakıf, fakir yolcuların ve hacıların konaklayabilecekleri, ibadetlerini yerine getirebilecekleri ve birçok ihtiyaçlarını

¹¹⁸1388 yılındaki kanunlar için bkz: Anno 12 Rich II. And Anno Dom. 1388. Cap. VIII and IX.. Cilt II. Ed. Danby Pickering. Cambridge University Press. London 1762. s. 303; Clay, 1909: 7.

¹¹⁹ Bu dönemdeki Ely Başpiskoposu 1388-1425 yılları arasında görev yapan Fordhamlı John'dur. Fordhamlı John göreve geldiği zaman bazı reformlar ve düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca kendisi İngiltere Kralı II. Richard için sekreterlik yapmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Low, J. L. (1881). *Durham (Diocesan Histories)*. New York: E. & J. B. Young & Co. s. 196.

¹²⁰ Brentford batı Londra'da bir yerleşim alanıdır. Middlesex ülkesinin Hanwell ve Ealing antik kilise yönetim bölgesinin tarihsel bir parçasıdır. Daha geniş bilgi için bkz: Bolton, D. K.; Croot, P. E. C.; Hicks, M. A. (1982). "Ealing and Brentford: Growth of Brentford". A History of the County of Middlesex. Cilt 7. Ed: T.F.T. Baker and C. R. Elrington. Willesden: Acton. Chiswick. Ealing and Brentford. West Twyford. ss. 113-120.

karşılatabilecekleri şekilde tanzim edilmişti. Brackley’de eski bir hastane insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden yapılandırılmıştı.¹²¹ Buna rağmen konukseverliğin ihmal edilmesinden dolayı 60 yıl sonra bu kurum, ortadan kaldırılmıştır. Bunun ardından geçici bir rahatlama dönemi gelmiştir. Ayrıca hastane hayırseverliğinin kapsamı ve yardımının geçerli bölümü gibi Petition ve 1414 tüzüğü kadınları doğumda yardımcı olarak adlandırmaktadır. Kadınlar sağlıklarına kavuşana kadar gözetim altında tutulduğu Salisbury’deki Holy Trinity vakfının kuruluş senesinde de bu husus yer almaktadır (Clay, 1909: 8).

Genel olarak bakıldığında hacılar ve yardıma ihtiyacı olanlar için sadece dinî bölgedeki küçük kiliseler, büyük katedraller veya manastırlar hizmet sunmamışlardır. Bunlara ek olarak şapelinde bünyelerinde hastane, yarımevi veya bakımevi bulundurma düşüncesini barındırmışlardır (Heath, 1911: 62).

2.3.4. Huzurevi Görevi Yapan Hastaneler

Bu hastanelerin çoğunluğu yaşlı ve bakıma muhtaç insanlar içindi. Bu işlevi gören kuruma rastgele “hastane”, “imarethane”, Maison Dieu” ve “yatakhane denilmekteydi. Geçmişte önemine dikkat çekilen bu bakım evleri günümüzde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu evlerde bakıma muhtaç insanlara sağlık, barınma ve iâşe yardımında bulunulmaktaydı. Ayrıca onların dinî ibadetlerini yerine getirebilmeleri için uygun ortamlar da oluşturulmuştu.

---

¹²¹Ortaçağ’da Brackley’de iki tane hastane mevcuttu. Bu hastanelerden ilki St. James veya St. John hastanesi bütün kurumlarıyla ana kiliseden tamamiyle ayrılmıştır. XIII. yüzyılda Papa III. Alexander döneminde. 1278 yılında Papa III. Nicholas ve daha sonra Papa X. Gregory dönemlerinde imtiyaz verilmiş ve garanti altına alınmıştır. Bu hastane hem fakir hastalar hem de cüzamlıların bir sığınma yeri olmuştur. Bunun hakkında teferruatlı bilgi için bkz: Serjeantson, R. M.; Adkins, W.R.D. (1906). 'Hospitals: St James & St John. Brackley'. *A History of the County of Northampton*: Cilt 2. ss. 151-153. İkinci hastane ise St. Leonard hastanesidir. Bu hastane cüzam hastalarına atanmıştır. Bu hastane kayıtlarda genelde Hospitale infirmorum (hasta hastanesi) ya da Hospitale leprosum (cüzam hastanesi) olarak geçmektedir. Bu hastane ile ilgili ilk belge 1280 yılında St. Leonard hastanesinin müdürü St. John hastanesinin yöneticisine bir dönüm arazi karşılığında Brackley’deki Newland’da vermiş olduğu bir çiftliğe dair bir vesikadır. Daha geniş bilgi için bkz: Serjeantson, R. M.; Adkins, W. R. D. 'Hospitals: St Leonard. Brackley'. *A History of the County of Northampton*: Cilt 2 (1906). s. 153-154.

2.3.4.1. Şehirlerdeki Örnekleri

Kalıcı sağlık için kurulan bakım evlerinin en eskisi Canterbury'deki St. John bakım evidir. 1084 yılında kurulan bu bakım evi hala faal bir şekilde faaliyet göstermektedir. Bu bakımevi çeşitli hastalıklardan muzdarip erkekler ve kadınlar için kurulmuştur.¹²² Bu bakımeviden yararlanabilmek için belirli şartlara haiz olmak gerekmektedir. Örneğin geçimini sağlayamayacak kör, topal, sağır ve hasta erkek ve kadınlar bu kurumdan yararlanabileceklerdi. Ayrıca bu kurumların en erken örneklerine İngiltere'nin baş katedral şehri olan Durham'da da rastlamak mümkündür. Örneğin Durham piskoposlarının başı olan St. Giles şehrin ve malikânelerin etrafında bakım evleri tanzim edilmesine neden olmuştur. Ayrıca Kepier'de (Kepyur) bir hastane ve bakım evi 1112 yılında Durhamlı St. Giles tarafından yaptırılmıştır.¹²³ St. Giles tarafından tanzim edilen bu sağlık kompleksi, St. Augustinian Kanunlarına göre tanzim edilmiştir (Knowles; Hadcock, 1953: 269). Diğerleri Northallerton yakınındaki St. James, Greatham'daki St. Mary ve Gateshead'daki St. Edmund'un yaptırdıkları bakım evleridir. En ünlü piskopos hastanesi, Winchester yakınındaki St. Haç'inkidir. İngiltere'nin Hampshire bölgesinde yer alan Winchester'deki St. Haç Hastanesi 1133 yılında inşa edilirken Noble Yoksulluk Yardımevi ise 1136 yılında kurulmuştur. Bunlar Birleşmiş Krallık'taki en eski hayır kurumlarıdır. Bu kurumlar İngiltere Kralı Stephen'in genç kardeşi Fatih William'ın büyük oğlu Winchester Piskoposu Bloidli Henry'dir. Burası İngiltere'nin en eski yardımevi olmakla birlikte en büyüğü olması özelliğini de taşımaktadır. St. Haç Yardımevi Oxford veya Cambridge koleji ölçeğinde inşa edilmesine rağmen bu üniversitelerin kolejlerinden daha eskidir. Yardımevi ve bahçesi, belirli zamanlarda halka açıktır (Hopewell, 1995: 66-70). Diğer yardım kuruluşları ise din adamları

¹²² Canterbury Başpiskoposu Lafranc (1070-1090) tarafından inşa ettirilen bu bakım evi Canterbury şehrinin kuzey kapısında yanında yer almaktadır. Bu bakım evi erkekler ve kadınlar için ayrı kapılara sahiptir. İhtiyaç sahibi kişilerin her türlü bakımı ile ilgilenilmekteydi. Bu bakım evinin bitişiğinde St. Gregory'nin onuruna bir kilise inşa edilmiştir. Ayrıca aynı başpiskopos tarafından Canterbury'deki St. Nicholas kilisesinde cüzamlılar için hastane inşa ettirilmiştir. Ayrıca Daha geniş bilgi için bkz: Gervase The Monk of Canterbury, (1880). *Gervasii Monachi Cantuariensis Opera (The Gesta Regum With Its Continuation. The Actus Pontificum. and The Mappa Mundi)*. ed. With note William Stubbs. The Historical Works of Gervase of Canterbury. Cilt 2. London: Longmans. s. 368; 'Hospitals: Hospitals in and around Canterbury'. in A History of the County of Kent: Cilt 2. ed. William Page (London. 1926). ss. 209-216. <http://www.british-history.ac.uk/vch/kent/vol2/pp209-216> [accessed 25 December 2014].

¹²³ The Publications Of The Surtees Society. "St. Giles". Memorials of St. Giles. Durham, being grassmen's accounts and other parish records, together with documents relating to the hospitals of Kepier and St. Mary Magdalene (1896). Cilt 95. Edinburgh: Blackwood & Sons. 1986. s. xv; 209-210.

ile ilgilidir. St. Paul Katedrali¹²⁴,nin bulunduğu bölgede fakirler için bir hastane vardı. Salisbury’de Piskopos tarafından kurulan St. Nicholas bakım evine (hastane)dekan ve papazlar meclisi atanmıştır.¹²⁵ Chichester ve Hereford’daki bakım evleri de din adamları tarafından yönetilmiştir (Clay, 1909: 16).

Şehir merkezlerinin haricinde kasabalarda da bakım evleri veya bu işlevi yerine getiren hastaneler vardı. Bakımevlerinin kontrolü belediyenin geleneksel işleri arasında yer almaktaydı. Kasabalılar meclise çağırılmadan önce Exeter, Northampton, Nottingham ve Wallingfordlular St. John hastanelerinin bu yerlerdeki güvenilir kişileriydiler. Southampton ve Lynn cüzzamhaneleri belediye yöneticilerinin tekelinde olmalarının ilk örneklerini oluşturmaktadırlar. Scarborough’daki hastaneler¹²⁶, I. Edward döneminde verilen izinle eski kasabanın yerlileri tarafından inşa edilmiştir. Ayrıca buna Bedford, Gloucester, Huntingdon, Pevensey, Sandwich, Wilton ve Devenish hastanelerini de örnek gösterilebiliriz (Clay, 1909: 16-17).

İngiltere’deki bir diğer bakım evi de esnaf locasının bakım evleridir. Esnaf loncası, şehrin ekonomisinde önemli bir yere sahipti ve bazen onların dindarlık işleri hastane bakımını da içermekteydi. Colchester’deki St. Haç ve St. Helen esnaf localarının himayeleri altında 1407 yılında yeniden canlandırılmıştı.¹²⁷ Bristol Barstaple’ı 24 fakir insan için kendi bakım evini inşa ettirirken; kendi, eşi ve ona katılan diğerleri için bir dernek kurdu muştur.

¹²⁴ Bu katedral 604 yılında kurulmasına rağmen 1087 yılında çıkan yangın sonucunda birçok manastırla birlikte kullanılamaz hale gelmiştir. Yangın sonrasında uzun bir süre tadilat görmüştür. Ayrıca bu katedral Londra Piskoposluğunun merkezidir. Daha geniş bilgi için bkz: Komisyon, (1914). *The Anglo-Saxon Chronicle*. Ed: From the Translation in Monumenta Historica Britannica ve Other Versions J. A. Giles. London: G. Bell & Sons. s. 158.

¹²⁵ St. Nicholas hastanesi bu yardımevinin temelini oluşturmaktadır. XII. yüzyılın sonunda veya XIII. yüzyılın başlarında kurulduğu tahmin edilen bu hastane 1478 yılında fakirler için yardımevi (almshouse) olma özelliğini kazanmıştır. Tarihçilerin çoğu bu değişimin Piskopos Beauchamp tarafından başladığı hususunda hem fikirdirler. Daha geniş bilgi için bkz: 'Hospitals: St Nicholas. Salisbury'. in *A History of the County of Wiltshire: Cilt 3*. Ed: R B Pugh and Elizabeth Crittall (London. 1956). ss. 343-356. <http://www.british-history.ac.uk/vch/wilts/vol3/pp343-356>. 28.12.2014.

¹²⁶ Scarborough kenti Kuzey York bölgesinde olması hasebiyle buradaki hastanelerdeki York’un merkezindekilerden etkilenmiş olmalıdır. Çünkü Scarborough şehrinde St. Nicholas ve Şehit St. Thomas Hastaneleri görülmektedir. Bunlardan St. Nicholas hastanesi engizisyon hastanesidir ve 1297-8’de Şehit St. Thomas Hastanesi ile birlikte kurumuştur. Daha geniş bilgi için bkz: 'Hospitals: Scarborough - Yarm'. in *A History of the County of York: Cilt 3*. ed. William Page (London. 1974). ss. 330-336. <http://www.british-history.ac.uk/vch/yorks/vol3/>. 29.12.2014.

¹²⁷ Colchester Birleşik Krallık İngilteresi’nin doğu bölgesindeki Essex Kontluğu’na bağlı tarihi bir kenttir. İngiltere’nin en eski şehri olduğu Colchesterlular iddia etmektedir. Ortaçağda Colchester hakkında daha geniş bilgi için bkz: A P Baggs, A.P; Board, B.; Crummy, P. vd. 'Medieval Colchester: Growth of the town'. in *A History of the County of Essex: Cilt 9, the Borough of Colchester*. Ed: Janet Cooper and C R Elrington (London. 1994). ss. 38-47. <https://www.british-history.ac.uk/vch/essex/vol9/pp38-47> [accessed 15 January 2015].

Kurumlar ayrı ayrı tanzim edilmiştir. Her iki kurum, bir müdür tarafından yönetilirdi. Bu müdür kanunlar yapmak için güce ve ortak bir mühüre sahipti (Clay, 1909: 17-18).

Ortaçağ İngiltere'sinde herhangi bir dinî kuruluşa bağlı olmadan açılan hayirevleri de mevcuttu. Köylerde malikâne sahibi ya da toprak sahibi kendi çalışanları ve komşuları için hayirevleri kurabiliyorlardı. Bunlar Arundel¹²⁸, Newbury'e yakın Donnington¹²⁹, Heytesbury, Ewelme ve Thame'de bu tür özel hayır kuruluşları hayırseverlerden tarafından tahsis edilmiştir (Clay, 1909: 19).

Katolikliği kabul eden Yahudiler için de İngiltere'de hastane kurulmuştur. Bu bakımevlerinin önde geleni Londra'da bulunmaktaydı. Bu kurumda kalan kişiler, hastalıkla boğuşmuyorlardı. Fakat kendi geçimlerini sağlayamadıkları için dinden dönenler gibi aileleri ile bağlarını tamamen koparıyorlardı. Yahudilikten dönenler sık sık manastırlara gönderilirdi (Tovey, 1738: 227). III. Henry, Converts Evi, St. Mary Hastanesi veya Converts Inn'i Eski Tapınak yanında kurduğunda dinden dönen Yahudilerin bakımı için özel bir hükümü 1232 yılında yayınlamıştı.

İngilterede fakir rahipler ve yatalak soylular için de evler mevcuttu. 1225'ten önce baş dekan Canterbury'de Fakir Rahipler hastanesini inşa ettirdi.¹³⁰ 1442 yılında Lonra'da St. Charity ve St. John Evangelist (Gezici Protestan) kurulmuştur. Bu ruhani bakım evleri, genellikle Papey diye adlandırılmaktadır (Clay, 1909: 23-25). Ayrıca İngiltere'de kadınlar ve çocuklar için de evler mevcuttu. Salisbury'de dulları ve babasız çocukları korumak için Kutsal Üçleme'nin bir parçası olarak restore edilen St. John hastanesi hizmet verirken Lonra'da da aynı işlevi, St. Katharine hastanesi görmekteydi. Buna ek olarak St. Leonard

¹²⁸ 1376 yılında ölen Arundel Kontu Richard üniversite ile bağlantılı hastane veya imarethane vakfı kurmayı amaçlamıştı. Onun planı varisi tarafından üniversite ile birlikte gerçekleştirildi. Daha geniş bilgi için bkz: 'Hospitals: Holy Trinity. Arundel'. in A History of the County of Sussex: Cilt 2. ed. William Page (London. 1973). s. 97-98 <http://www.british-history.ac.uk/vch/sussex/vol2/pp97-98> [accessed 16 January 2015].

¹²⁹ Bu hayirevleri veya imaret haneler genelinde Donnington'ta XV. ve XVI. yüzyıllarda hayırseverler tarafından kurulmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: Hospitals: Donnington'. in A History of the County of Berkshire: Cilt 2. ed. P H Ditchfield and William Page (London. 1907). s. 93-94 <http://www.british-history.ac.uk/vch/berks/vol2/pp93-94> [accessed 16 January 2015].

¹³⁰ Thorne zamanında Grey Friars adlı bir hayısever tarafından 1225 yılında fakir rahipler için kurulmuştur. St. Augustien başrahibi tarafından 1243 yılında kurulumu kabul edilen bu hastane St. Mary Kilisesi arazisi üzerinde yer almaktaydı. Hastane ve kilise yöneticileri arasında 1249 yılında bir anlaşma yapıldı ve 1271 yılında kilise hastaneye devredildi. Daha geniş bilgi için bkz: 'Hospitals: Hospitals in and around Canterbury'. in A History of the County of Kent: Cilt 2. ed. William Page (London. 1926). s. 209-216 <http://www.british-history.ac.uk/vch/kent/vol2/pp209-216> [accessed 18 January 2015].

hastanesi de diğer hizmetlerin yanında bu tür hizmetleri de sunmaktaydı. Ortaçağ İngiltere'sindeki hastanelerin birçoğu birçok işlevi aynı anda yürütmekteydiler. Yukarıdaki St. John Hastanesi ve diğerlerinde olduğu gibi bu hastaneler hem bakıma ihtiyacı olanlara yardım ederken hem de insanların hastalıkları ile de mücadele etmekteydiler (Clay, 1909: 25-30).

Ortaçağ İngiltere'sinde fakirler, hastalar ve hacılar için yapılan kurumların yanında körler için de bakım evleri mevcuttur. Bu dönemde bazı akıl hastaları azizlerin kabirlerine veya mezarlarına yakınları tarafından sürtilerek onların kabirlerinden fayda beklemekteydiler. Bunun bir örneğini XIII. yüzyılda Canterbury'de görmek mümkündür. Akıl hastası bir kişi, arkadaşları tarafından St. Thomas'ın türbesinin etrafından yerde sürüklenerek St. Thomas'ın ruhundan şifa beklemekteydi. Rochester'daki St. Bartholomew Hastanesi'ne akıl hastalarının ve epilepsi hastalarının tedavileri için 1342 yılında bölümler eklenmişti. Kent'teki Rochester'daki St. Bartholomew Hastanesi 1078 yılında Piskopos Gundolf tarafından kurulmuştur.¹³¹ Ayrıca 1369 yılında Londra'da akıl hastası olan dinî gruba ait olanlarla ve halktan kimselerin de gidebileceği bir hastane mevcuttu (Clay, 1909: 32). Bunun haricinde 1247 yılında Londra'da kurulan Bethlehemli St. Mary hastanesi de zihinsel hastalıklara sahip olanların sığınma yeri idi.¹³² Yine bu dönemde Salisbury'deki Holy Trinity Hastanesi, sadece hasta insanları ve doğum yapan kadınları kabul etmiyordu. Bunlarla birlikte akıl sağlığı zayıf insanları da kabul ediyordu (Clay, 1909: 33-34).

2.3.5. Asiller Tarafından Metropollerde Kurulan Hastaneler

Ortaçağ İngilteresi'nde yukarıdaki hastanelerin haricinde daha kapsamlı olan ve asiller tarafından kurulan vakıf ve şehir hastaneleri de mevcuttur. Özellikle Londra'dakilerde kurulan hastanelerin ihtiyaçlarını karşılayan vakıflara da rastlanmaktadır. Bu zengin vatandaşlar hastanenin yanında vakıflarını da oluşturmuşlardı. Kurulan bu hastanelerin bazıları hem İngiltere'deki diğer hastanelere hem de İngiltere dışındakilere örnek olmuşlardır. Hatta

¹³¹Bu konu hakkındaki arşiv belgeleri için bkz: C. H. Fielding, F. C. (1910). *The Records of Rochester*. Dartford: Snowden Brothers. West Kent Printing Works. s. 234; Hastanenin işlevi hakkında 1929 yılında The hospital of St Bartholomew. Rochester. Kent 1929 adında bir belgesel yapılmıştır. Bu belgeselde hastanenin işlevi yanında tarihçesinden de bilgiler verilmektedir. Belgeselin internet adresi için bkz: St. Bartholomew Hospital, (1929). *The Hospital Of Bartholomew. Rochester Kent*; https://archive.org/details/The_hospital_of_St_Bartholomew_Rochester_Kent-welcome. 09.12.2014.

¹³² Daha geniş bilgi için bkz: Andrews, J. ; vd. (1997). *The History Of Bethlem*. London: Routledge. ss. 55-59.

bazıları da kuruldukları tarihten kısa bir süre sonra tıp eğitiminde birer ekol haline gelmişlerdir. Londra'daki asiller, hastane kurulması esnasında bu işte tecrübeli olan manastırlardan ve tarikatlardan faydalanmışlardır. Manastırların eğitim, barınma ve diğer alanlardaki etkinliğinin yanı sıra sağlık alanında da payı büyüktür. Yardıma muhtaç insanların ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi onların tedavileriyle de ilgilenmekteydiler. Örneğin; Penitential, “Theodor’un İlahî Kitabı’nda” hastaların manastırda ücretsiz tedavi edildiği hususunda bilgi vermektedir. Ayrıca manastırlar hastanelerin kurulmasında da etkin rol oynamışlardır. Bu bölüm içerisinde manastır hastaneleri ile ilgili kısım yer aldığından burada etkinlikleri üzerinde fazla durmaya gerek duyulmamaktadır. Fakat doğrudan etkili olmasalar da hemen hemen kurulan bütün hastanelerde izleri bulunmaktadır. Dolayısıyla İngiltere’deki hastane geleneğinin başlaması manastırların bu topraklarda kurulmaya başladığı tarihle aynıdır. Hardun, bu konuyu aydınlatmak için St. Albans’ta 794 yılında büyük bir hastane kurulduğunu söylemektedir. Fakat Albans’ta hastane olarak 1125 yılında cüzamlılar için kurulan cüzam evinin haricinde bir hastaneye rastlanmamaktadır. Mevcut olan bu hastane, Ortaçağ’da “Tanrı’nın Laneti” olarak görülen cüzamın tedavisi için St. Julian onuruna kurulmuş cüzamevidir. Bu hastanenin bilinen ilk yöneticisi Ilbert’tir.¹³³

Manastırlarda olduğu gibi başpiskoposlar ve piskoposlar tarafından da bu dönemde varlıklı insanlar, hayırseverler ve yöneticiler hayır kurumları hususunda teşvik edilmişlerdir. Örneğin St. Albans’ta kurulan hastaneden kısa bir süre sonra Alcuin, York Başpiskoposu’nun II. Eanbal için yazdığı mektupta, fakir ve hacıların dinlenebilecekleri ve rahatlayabilecekleri bir hastanenin kurulması için kendisine tavsiyede bulunduğu hususunda bilgi vermektedir. Zamanın yöneticileri, bu konuda oldukça yüce gönüllüydüler ve II. Eanbal’in 936 yılında İskoç’a karşı gerçekleştirmiş olduğu başarılı kampanyadan dönmesi sonrasında York’taki St. Peter Katedrali’nin dünyevi kanunları veya İskoç inzivacılar için yapılan bazı hibelerle bir hastane kurulmasına vesile olmuştur. Bu hastane ilk olarak St. Peter hastanesi olarak bilinirken daha sonra içindeki kiliseden dolayı St. Leonard ismini almıştır. Bu hastanede 206 duhanın (muhtaç sahibi kişilerin) eksikliklerini gidermede bir usta, on üç kardeş (tarikat üyesi/üyeleri), dört dünyevi, sekiz kız kardeş (bayan tarikat üyesi/üyeleri), otuz koro üyesi ve altı dilenci (yardım toplayan) görev almıştır. Başpiskopos Lanfranc, 1084 yılında

¹³³ Daha geniş bilgi için bkz: 'Hospitals: St Julian by St Albans'. in A History of the County of Hertford: Cilt 4. Ed: William Page (London. 1971). ss. 464-467. <http://www.british-history.ac.uk/vch/herts/vol4/pp464-467> [accessed 18 January 2015].

Canterbury'inin kuzey kapısının dışında St. Gregory hastanesini kurmuş ve onu toprakları ve diğer gelirleri ile bağışlamıştır. Taştan yapılmış olan bu büyük bina, kadınlar ve erkekler için ayrılmış iki bölümden oluşmaktadır.¹³⁴

XII. yüzyılın ilk çeyreğinde St. Bartholomew hastanesinin kurucusu I Henry'nin soydarısı Rahere dinî bir topluluğa katılmış ve kraldan Londra yakınlarındaki Smithfield'de bir toprak bağışı elde etmiştir.¹³⁵ St. Bartholomew Hastanesi ve Manastırı'nın kurucusu olan Rahere, I. Haçlı Seferi sonrası Londra'ya gelip orada 5 yıl kalan Tapınak Şövalyeleri'nden etkilenmiş ve 1115 yılında Roma'ya yaptığı ziyarette, St. Paul Katedrali'ndeki kanunları listelemiştir. Ayrıca Rahere Roma'da bulunduğu esnada hastalandı ve oniki havariden biri olan St. Bartholomew'un çağrısına uyarak Londra'ya döndüğünde onun onuruna bir manastır ve bir hastane kurmuştur (Moore, 1918: 23-24). 1123 yılında Kutsal Haç (Holy Cross) ve St. Bartholomew onuruna kurulan bu hastane VIII. Henry tarafından ona el koyulana kadar Londra'nın en önemli hastanesi olmuştur.¹³⁶ Günümüzde de mevcudiyetini koruyan hastane, fakir, kimsesiz, bölge yoksulları, gezginler, evsizler ve hastalar için inşa edilmiştir (Power, 1923: 8). Bu hastanede yoksul hastaların sağlık durumu iyileşene kadar onlarla ilgilenilmiştir. Eğer hastanede bir çocuğun annesi ölmüş ise o çocuk, yedi yaşına kadar bakılırdı. Fakat annesi hayatta ise çocuk annesinin iyileşeceği güne kadar hastane tarafından koruma altına alınırdı. Ayrıca 1148 yıllarında St. Bartholomew Hastanesi hasta hacılara da hizmet vermiştir (Heath, 1911: 62). Genel hastaneler hastalar için kendilerini geliştirirken St. Bartholomew Hastanesi yer temini ile vakit kaybetmiştir. St. Bartholomew Manastırı ve Hastanesi inşa edildiği esnada manastırda bir başrahip ve onüç rahibe varken; hastanede bir yönetici, sekiz erkek kardeş ve dört kız kardeş de hizmet vermekteydi (Power, 1923: 8). Bu hastane, zamanla kendisini geliştirecek ve kurulduğu andan yedi buçuk asır sonra 25 koğuş, 650 yatak, 450 ameliyat yakası ve 250 tıbbî ve bayan hastalıkları vakası ile tam teşekküllü bir hastane haline

¹³⁴ Bu hastane Vaftizci St. John Hastanesi olarak da bilinmektedir. Ayrıca aynı başpiskopos cüzamlılar için de St. Nicholas kilisesine ek olarak bir cüzzamevi inşa ettirmiştir. Bu iki hastanenin de kuruluş tarihleri birbirine çok yaındır. Daha geniş bilgi için bkz: 'Hospitals: Hospitals in and around Canterbury In A History of the County of Kent: Cilt 2. Ed: William Page (London. 1926). s. 209-216. <http://www.british-history.ac.uk/vch/kent/vol2/pp209-216> [accessed 18 January 2015]; Walsh, 1910: 484.

¹³⁵ John Timbs bu hastanenin metropollerde açılan ilk büyük hastane olduğunu söylemektedir. Timbs, J. (1867). *Curiosities of London*. London: Longman. Green. Reader and Dyer. s. 36.

¹³⁶ Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Thornbury, W. (1878). 'St Bartholomew's Hospital'. In *Old and New London*. Cilt 2. London. ss. 359-363. <http://www.british-history.ac.uk/old-new-london/vol2/pp359-363> [accessed 16 January 2015].

gelmiştir. Ayrıca bu dönemde hastanede her koğuş için kız kardeşler veya hemşireler görevlendirilmişlerdir (Timbs, 1867: 37).

Rahere, St. Bartholomew hastanesinin yöneticisini St. Augustine Manastırı'ndan seçmesine rağmen ilk yönetici olarak kendisini atfetmekteydi (Webb, 1921: 76-92). Bu hastanede yönetici olmanın kuralı iyi huylu olmak, istenilen yardımlara karşılık vermek, hastanın sevgi ve sebatla ihtiyaçlarını gidermek, şefkatli ve nazik olmaktır. Hastane, ilk başta fakir bir şekilde donatılmıştır. Bu hastanesinin ihtiyaçlarının karşılanması yönetici, erkek kardeşler ve acemilerin omuzlarında idi. Onlar yaptıkları vaazlarla haktan yardım talep etmişlerdir. Bu hastane 1423 yılında Whittingtonlu vasiler tarafından restore edilmiştir. Fakat yeniden yapılması için 1730 yılında Gibbs tarafından yıktırılmış ve daha modern bir şekilde inşa ettirilmiştir (Thornbury, 1878: 359-363).

St. Bartholomew hastanesinin ilk vekili, yönetim işinden daha ziyade hastanesinin eksiklerinin ve ihtiyaçlarının giderilmesiyle ilgilenmekteydi. Kendisinden sonra gelenler de onun bu görevini devam ettirmişlerdir. Zaman içerisinde manastırın hastane üzerinde olan hakları, hususunda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Böylelikle hastane zamanla manastırın etkisinden sıyrılmış ve yönetsel olarak özgürleşmiştir. Hastanesinin gelirleri kendi kendini yönetebilmesi için yeterli değildi ve bu yüzden kilise tarafından desteklenmesi gerekiyordu.¹³⁷

Winchester'daki Kutsal Haç Hastanesi, 1132 yılında Kral Stephen'ın üvey kardeşi Piskopos Bloisli Henry tarafından kurulmuştur (Walsh, 1910: 484).¹³⁸ Ünü sınırları açmış bu hastane, hala Itchen ve Southampton yolu üzerinde Winchester'den bir mil uzaklıkta yer almaktadır. II. Innocent (1137) ve II. Lucius (1144)'in bu hastanesinin kuruluşlarına dair vermiş oldukları kayıtlar, hala mevcudiyetini korumaktadır. Bu hastanesinin ilk yöneticisi Limosalı Robert'dır. Bu hastaneye yeni piskoposluk boyunca (Ilchester Richard (1174-1188) saygı gösterme konusunda piskopos ve Hospitallers Tarikatı arasında ciddi tartışmalar ortaya çıkmıştır. Sonunda 10 Nisan 1185 tarihinde bu tarikat 100 kişi yerine 200 kişinin bakımını karşılama adına piskoposla yaptığı anlaşma gereği piskoposluk yöneticiliğinden resmen vazgeçmiştir. Ancak kayıtlar göstermektedir ki; Hospitallers Tarikatı ellerinden gelenin en

¹³⁷Hospitals: St Bartholomew'. in A History of the County of London: Cilt 1. London Within the Bars. Westminster and Southwark. ed. William Page (London. 1909). pp. 520-525 <http://www.british-history.ac.uk/vch/london/vol1/pp520-525> [accessed 19 January 2015].

¹³⁸ Daha geniş bilgi için bkz: <http://hospitalofstcross.co.uk/history/>. 21. 12. 2014.

iyisini yaptıklarından dolayı 1187 ve 1189 yıllarında iki tane ödül almıştır. 1197 yılında Papa III. Celestine, Londra Piskoposu, Lincoln ve Reading başrahibini anlaşmazlığı bitirmek ve piskopos lehine ödülleri vermek için onları görevlendirmiştir. Bundan iki yıl sonra Kral John, bu hastanenin yönetimini tekrar Hospitallers Tarikatı'na vermiştir (Page, 1903: 193-197). Dolayısıyla Papalık komisyon kararı onaylandı ve piskoposlar tarafından günümüze kadar muhafaza edilecek olan yönetici ataması, 1204 yılında Winchester Piskoposu tarafından gerçekleştirilmiş oldu. Bu hastaneye ait kayıtlar çalışkan Piskopos Wykelam'ın Manastır Başpiskoposu Robert Hales'ten onları aldığı zaman olan 1379 yılına kadar Hospitallers tarafından tutulmuştur. Hastanın yönetimi/himayesi üzerine uzun süren tartışmalar kurucunun niyetini engelledi ve hastanenin tam teşekküllü bir şekilde hizmet vermesini geçiktirmiştir. Yani yönetici hususundaki bu belirsizlik ve kaos ortamı, hastanenin gelişmesine engel olmuştur. Bazen farklı dinî gruplar arasındaki anlaşmazlık, toplumda huzursuluk yarattığı gibi kurumlar üzerinde de yaratabileceğinin en açık örneğini bu Kutsal Haç Hastanesi'nde görmek mümkündür (Page, 1903: 193-197).

Ortaçağ Londra'sında bakıma muhtaç ve yoksullar için Piskopos kapısı dışında sonradan St. Mary Spital olarak bilinen Augustinian Manastırı ve Kutsal Meryem Hastanesi en önemli kurumlardan biridir. St. Mary Hastanesi, 1197 yılında Walter Brunus¹³⁹, eşi Rosia ve diğer Londra vatandaşları tarafından Piskopos kapısının doğu tarafında barlara yakın bir yerde kurulmuştur (Timbs, 1867: 743; Walsh, 1910: 484). Bu hastane, St. Augustinian Tarikatı'na bağlıdır. Burada düzenli kalan papazlara ek olarak hem erkek hem de kız kardeşleri bulunmaktadır. Bu kardeşlerin hastanedeki görevleri tüzükte de belirtildiği gibi Tanrı'ya hizmet etmektir. Kurulduğu tarihten bir asır sonra (1303) bu hastanede yatılı kalan 12 papaz, 5 erkek ve 7 kız kardeşin hizmet verdiği görülmektedir (ed. Sheppard, 1957: 21-23). 130 yatak kapasitesine sahip ve Londra'nın en büyük hastanelerinden biri olan St. Mary Hastanesi, 1540 yılında manastırların kapatılması ile birlikte ortadan kalkmıştır.¹⁴⁰

¹³⁹ Walter Brunus 1202-1203 yıllarında Londra valiliği yapmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: White, W. (2007). *The Medieval Hospital and Medical Practise*. Barbara S. Bowers. (ed.). Hampshire: Ashgate. s. 60

¹⁴⁰ Walsh, bu hastanenin yatak kapasitesi 180 olarak vermektedir. Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Walsh, J.J. (1910). "Hospitals". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 7. New York: Robert Appleton Company. s. 484. Ayrıca konu ile ilgili bkz: White, W. (2007). *The Medieval Hospital and Medical Practise*. Ed: Barbara S. Bowers. Hampshire: Ashgate. s. 60; Timbs, J. (1867). *Curiosities of London*. London: Longman. Green. Reader and Dyer. s. 743.

1172 yılında St. Thomas Becket'in kilise tarafından tanınmasının ardından orjininde St. Mary Overy Manastır Hastanesi olan bu kurum, St. Thomas'a atfedilmiştir. Kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte XII. yüzyılın başlarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Fakat kurulduğu tarihten bir asır sonra yangın sonucunda kullanılamaz hale gelen bu hastane, 1215 yılında Winchester Piskoposu Rochesli Peter tarafından Londra'da tekrar kurulmuştur. VIII. Henry, hastanenin faaliyetlerini durdurmasına rağmen VI. Edward, 1551 yılında hastaneyi tekrar faal duruma getirmiştir. Bu hastane alanının darlığından dolayı nehre doğru kuzey-güney istikametinde planlanmıştır. Her koğuş, 28 yatak kapasitesine sahipken hastanenin kabul edebileceği hasta sayısı maksimum 600'dür. Şu anda bile St. Thomas ve St. Bartholomew Hastaneleri Londra'daki en önemli hastaneler arasında yer almaktadır (Roberts; Godfrey, 1951: 79-80). Bu hastanenin destekçilerinin olduğu Londra'da vakıflara ait uzun bir liste bulunmaktadır. Tanner'in Notitiæ adlı eserinde, bu vakıfların 460 tanesinin ismi geçmektedir. Ayrıca bu kurumlar, piskoposluğun yönetimi altındaydılar. Bu durum, 1217 yılında düzenlenen Durham Konsülü'nde çıkan yasadan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu yasada hastane kurmak isteyenlerin piskoposluktan yönetmelik ve kuralları almaları istenmiştir. Bu da açıkça piskoposlukların hastanelere nasıl müdahale ettiklerini göstermektedir. Bununla birlikte 1414 yılında Oxford Üniversitesi'nden V. Henry'e gelen şikâyet raporlarıyla hastane yöneticileri ve mütevelli heyeti üyelerinin gelirlerini korumak adına hastalara ve fakirlere yaptıkları olumsuz tutumlar hakkında bilgi verilmiştir (Walsh, 1910: 484).

2.4. ORTAÇAĞ İNGİLTERESİ'NDE CÜZZAMEVLERİ

Cüzzamın yıkıcı ve korkunç hasarından hiçbir rütbe ve mevki sahibi insan kaçamaz. Aslında Ortaçağ İngilteresi için 173 tane cüzzamhanenin ismi verilmektedir.¹⁴¹ Bu hastanelerin varlığı, Kara Ölüm ile ortaya çıkmamış aksine bu hastalık öncesinde ve sonrasında kurulmaya devam etmiştir. 1100 yılından önce antik sayılabilecek Rochester ve

---

¹⁴¹İngiltere'de cüzzamevlerinin kurulduğu şehirler ve sayıları şöyledir: Berkshire (1). Buckinghamshire (2). Cambridgeshire (2). Cornwall (3). Cumberland (1). Derbyshire (4). Devonshire (6). Dorsetshire (3). Durham (2). Essex (4). Gloucestershire (6). Hampshire (2). Herefordshire (1). Hertfordshire (6). Huntingdonshire (1). Kent (15). Lancashire (1). Lincolnshire (2). Leicestershire (4). Middlesex (7). Norfolk (22). Northamptonshire (5). Northumberland (3). Nottinghamshire (3). Oxfordshire (4). Shropshire (2). Somersetshire (6). Staffordshire (3). Suffolk (10). Surrey (1). Sussex (6). Warwickshire (3). Westmoreland (4). Wiltshire (7). Worcester (1) ve Yorkshire (20). Daha geniş bilgi için bkz: Robert Charles Hope (2009). The Leper in England: with some account of English lazarus-houses. Gutenberg Ebook. s. 16-17.

Harbledown cüzzam evleri kurulmuştur. Bunları 1135 yılından önce Alkmonton, Whitby, London, Lincoln, Colchester, Norwich, Newark, Peterborough, Oxford, Newcastle, Wilton, St. Alban, Bury ve Warwick cüzzamhaneleri takip etmiştir. Bunların kuruluşundan sonra gelecek yirmi yıl içerisinde kurulanlar ise; Canterbury’de St. Laurence, Dover’da Buckland, Lynn, Burton Lazars, Aylesbury, York, Ripon ve Northampton’a ek olarak diğer sığınma evleri Carlisle, Preston, Shrewsbury, Ilford ve Exeter’i örnek gösterebiliriz. Ortaçağ İngiltere’inde bazı cüzzam evleri hastalıktan yakınlarının zarar görmesi sonucunda zenginler tarafından kurulmuştur. Örneğin; 1160 yılında Maiden Bradley’de Wiltshireli asilzade Mannasseh Bysset’in bir kızının II. Henry için açılan kanala düşmesi ve cüzzam hastası olması sebebiyle bu şahıs tarafından Meryem Ana ruhu onuruna cüzzamlı fakir kadınlar için bir cüzzam evi inşa ettirilmiştir. Cüzzam evinin kuruluşuyla birlikte Mannasseh Bysset Kidderminster şehrindeki kendi payını bu hastaneye bağışlamıştır. Yine bu şahıs Doncaster şehrinde aynı yıl kurmuş olduğu cüzzam evini St. James’in ruhuna atamıştır (Hope, 2009: 26-29). XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde cüzzamlı her hastayı kabul etmeyen hastanelerde mevcuttu. Bunlar Londra’daki St. Giles Hastanesi ve Oxford’daki St. Bartholomew Hastanesi’dir. XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan bir diğer cüzzam hastanesi ise St. Katherine Hastanesi’dir (1316). XIV. yüzyılda York şehrindeki St. Nicholas Hastanesi’nin yöneticisi, 4 tanesi tanrı için 36 erkek kardeş ve kız kardeşi kabul etmiştir. Bunlardan 4 tanesi cüzzamlı idi ve bu hastanede hayatlarını sürdürüyorlardı. Bu uygulama, ne yazık ki yaygın bir şekilde Lincoln’daki Kutsal Innocent Hastanesi, Londra’daki St. Giles Hastanesi ve Oxford’daki St. Bartholomew Hastanesi’nde uygulanıyordu. XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde 1373 yılında Sudbury’de 3 kişiyi tedavi etmek amacıyla yeni bir cüzzam hastanesi kurulmuştu. Buradan hastanelerin hepsinin özellikle cüzzamlı hasta kabulünde daha titiz davrandıkları görülmektedir. 1384 yılından kısa bir süre önce cüzzamlılar ve sakatlar için Boughton’da Blean adı adında bir ev kurulmuştu. İngiltere kralı II. Richard bu yüzyılda Londra’da iki hastanenin tamamlanması için para hibe etmişti. XV. yüzyılda da İngiltere’de cüzzam hastanelerinin kurulması hala cüzzamın bir illet olarak ada insanlarına musallat olduğunu göstermektedir. 1406’da Alkmonton, 1434’te Sherburn ve 1446 yılında ise Blyth’de cüzzam hastaneleri kurulmuştur. Sherburn’deki cüzzam hastanesinin orjinalinde ise 2 cüzzamlı hasta için kurulduğu görülmektedir. Bu yüzyılda bunlara ek olarak yeni cüzzam hastaneleri de kurulmuştur (Clay, 1909: 35-45).

2.5. İSKOÇYA VE İRLANDA'DAKİ HASTANELER

Reformdan önce İskoçya'da 77 tane hastane kurulmuştur. İskoçya'nın bazı şehirlerinde hastanelerin sayısı şöyledir: Glasgow 2, Aberdeen 4 ve Edinburg 5. Roxburgh'taki St. Magdalen Hastanesi Kral I. David (1124-1153) tarafından; Soltre'deki Holy Trinity 1153-1163 yılları arasında hüküm süren Kral IV. Malcolm tarafından; Rothean'daki yaklaşık 1226 yıllarında John Bisset tarafından; Galloway içindeki Hollywood Robert Bruce'ın kardeşi Edward (ölm. 1318) tarafından; Linlithgow'daki St. Mary Magdalen ise I. James (1424-1437) tarafından yaptırılmıştır. Aberdeeb'deki mevcut üç hastaneye Piskopos Gavin Dunbar (1518-1532) dördüncüsünü eklemiştir. Hastanenin şekli genellikle kilise ile benzerlik göstermektedir. Orta kısım, odalardan şekillenmiştir. Yataklar, haç şeklinde olan kısımlara yerleştirilmiştir ve şapelin doğudan görünmemesi sağlanmıştır. Hastaneler, hemşireler tarafından desteklenen bir muhafız veya yöneticiye sahiptir. Bu hastane, kurucuları ve kendisine bağış yapanlar için orada tedavi gören hastaların dua etmelerine yardımcı olacak bir din adamını bünyesinde bulundurmışlardır (Bellesheim, 1887: 185).¹⁴²

İrlanda'daki hastanelerin sayısının mevcudiyeti Hospital, Spital, Spiddal (Hastane) ve benzeri gibi yer isimleri tarafından doğrulanmıştır. Hastane olarak bilenen kırsal kapı ya da başka bir ifade ile belirtmek gerekirse toprak evi, hasta bakımı için verilen bir sokak olduğunu göstermektedir. Erken Ortaçağ'da İrlanda'da günlük hayatı düzenleyen ve Brehon Kanunları olarak bilinen kanunlar, hastanelerin vergiden muaf olması, dört tane kapısının olması ve zeminden merkezine doğru bir su ırmağının olmasını şartını getirmiştir. Brehon Kanunları hastaya yönelik bazı iyileştirmeler de yapmıştır. Hastane'de hastanın endişelenmemesi için köpekler, soytarılar ve cadı kadınların hastadan uzak tutulmasını ve her kim birini haksız yere yaralarsa onun hastane de veya özel evdeki bakımlarını karşılaması gerektiğini kanunlaştırmıştır. Ayrıca eğer bir kişi yaralı olarak hastaneye gittiyse, annesi hayatta ve

¹⁴² Ayrıca konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Mackenzie, E.C.; Walcott, B.D. (1874). *The ancient Church of Scotland*. London: Virtue, Spalding and Daldy, Ivy Lane, Paternoster Row.

müsaitse onunla gitmesi gerektiği bu kanunun diğer bir maddesini oluşturmaktadır (Joyce, 1903: 616; Walsh, 1910: 484).¹⁴³

İrlanda'da 1174 yılında Richard Strongbow tarafından kurulan Kikmainham Manastırı'nın en önemli hastanelerinden bir tanesine St. John'un Şövalyelerine sahipti. St. John Şövalyelerine ait diğer komutanlıklar; Killhill, Limerick Eyaleti'ndeki Emly'e yakın Hastane, Lout Eyaleti'ndeki Kilsaran ve Wexford'da bulunmaktaydı. XII. yüzyılın sonuna doğru İrlanda'nın çeşitli yerlerinde Yardımcı Rahiplerin veya Haç-Taşıyanların (Piskopos) kurumlarına rastlamak mümkündür. St. John Baptist Hastanesi Meath Lordu Lacieli Walter tarafından Richard I. döneminde Kells'te kurulmuştur (1189-1199) (Cobbett, 1829: 248). Bir tane de Armagh Başpiskoposu'nca imtiyazı onaylanmış Ardee Lordu Pippardlı Roger tarafından 1207 yılında Ardee'de kurulmuştur. Dundalk'ta Verdonlu Bertrand tarafından kurulan manastır daha sonraları her iki cins için de bir hastane olmaya başlamıştır. Teach Eoin olarak bilinen St. John Baptist Hastanesi / İrlanda'nın Tipperary Eyaleti'nin ilk Baron'u Theobald Walter tarafından 1200 yılında Nenagh'ta Augustine kanunlarına göre kurulmuştur (Carte, 1736: XXI). Louth Eyaletine bağlı Drogheda'daki St. Mary Hastanesi (1206), esasında Eugene'ye bağlı Armagh Başpiskoposu Swemeleli Ursus'a borçlu olduğu tüzüğe XIII. yüzyılda bağlı kalmaya başlamıştır. Hz. Meryem'in Hizmetkârı Cashel Başpiskoposu Sör David Latimer tarafından Cashel'de 14 yatağa ve 3 dinî görevliye sahip St. Nicholas Hastanesi kurulmuştur (1224-1235). İlk başta Benedict Manastırı'na bağlı olmasına rağmen daha sonra 1272 yılında o havalide bulunan Cistercian Manastırı'na katıldığı görülmektedir.¹⁴⁴

Ortaçağda günümüzdeki kadar olmasa da hasta ve yardıma muhtaç insanlar için gerekli önlemler imkânlar dâhilinde alınmıştır. Buna örnek olarak Dublin ve civarında hasta sağlığı için gerekli önlemlerin alınmış olması gösterilebilir. 1220'lerde Dublin Başpiskoposu Henry Loundres Dublin yakınlarında Steyne olarak adlandırılan bir yerde St. James ve Tanrı

¹⁴³ Brehon Kanunları 1169 yılında Norman istilası ile uygulanamaz hale gelmesine rağmen XIII. yüzyılda yeniden canlanacak ve XVII. yüzyıla kadar devamlılığını koruyacaktır. Bu tarihten sonra İngiliz hukuku ile modern İrlanda hukukunun temellerini oluşturacaktır. Daha geniş bilgi için bkz: Joyce, P. W. (1903). *A Social History of Ancient Ireland*. Cilt 1. London: Longmans. s. 617; Bryant, S. (1923). *Order & Law Under Native Irish Rule*. London: Harding & More LTD. s. 302.

¹⁴⁴ William Coppet bu hastaneyi bilinenin aksine Cashel hastanesi olarak vermektedir. Ayrıca bu hastane ve bağlı olduğu manastırın Benedict Tarikatı tarafından kurulmuş ve daha sonra Cistercien Tarikatına bağlanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Daha geniş bilgi için bkz: Cobbett, W. (1829). *A History of the Protestant Reformation in England and Ireland*. London: Published by The Author at No. 183. Fleet Street. s. 259.

onuruna bir hastane inşa ettirdi ve toprağı ve gelirleriyle onu bağışladı. St. John Baptist Manastırı şehrin doğu kapısı olmaksızın St. Thomas Caddesi'nde bulunmaktaydı. Yaklaşık XII. yüzyılın sonlarında hastalar için Palmerli Ailred burada bir hastane kurmuştur. Bu hastane, 1361 yılında 115 fakir hastaya bakmakta idi ve Kral III. Edward tarafından 20 yıl hibe edilmişti. Ayrıca bu hibe 1378 ve 1403 yılında yinelenmiştir. Yaklaşık 1500'lü yıllarda Dublin Başpiskoposu Walter arazinin boş bir yerinde 10 fakir adam için bir taş ev kurulmak üzere imtiyaz vermiştir. 8 Haziran 1504 yılında o zamanki St. Patrick Katedrali'nin dekanı John Allen, Allen, Barret, Begge, Hill, Dillon ve Rodiger ailelerinin dışından esasen seçilecek hasta fakirler için söz konusu hastaneyi Dublin ve Meath Başpiskoposluk bölgesinde kurmuştur. Katoliklere, iyi şöhrete ve dürüst iletişime sadık kalmak için; o, onların desteğı ve bakımı için toprakları tahsis etmiş ve daha ileride Meath Ülkesi'nin Duleek şehrinde bir mesajla hastaneyi bağışlamıştır.¹⁴⁵ Reformdaki bu fonlar ve hayır işleri, İrlanda Protestan Kilisesi'nin malı olmaya başlamıştı (Walsh, 1910: 485).

Kıtık ve öldürücü salgın hastalık Ortaçağ boyunda bu ülkelerde varlığı bilinen pek çok kurumun özellikle cüzzamhaneleri cezalandırmıştır. Ancak bu adlandırma sık sık sıradan hastalıkları tedavi eden hastanelere ve de vebaya yakalananlara verilmişti. Ortaçağ için uzmanlar her ne kadar dönemin hastalığı olarak cüzzamı görmeseler de araştırmacılar, cüzzamın XII. ve XIII. yüzyıllarda zirve noktasına çıktığından hem fikirlerdir (Covey, 2001: 317). Ortaçağ'da dünyanın birçok yerinde görüldüğü gibi İrlanda'da cüzzam hastalığına rastlanmaktaydı. Dolayısıyla bu hastalığı kontrol etmek ve hastalığa yakalananların acılarını bir nebze de olsa azaltmak için İrlanda'da bazı cüzzam hastaneleri kurulmuştur. Fakat hasta fakirler için genel hastanelerden onları ayırt etmek kolay değildi. Bu yüzden 869 yılında Innisfallenli rahiplerce inşa edilen cüzzam evi nadiren "nosocomium (hastane)" olarak kabul edilmiştir. Buna rağmen araştırmalar tarafından İrlanda'da cüzzamlılar için inşa edilen en erken kurum olarak görülmektedir. Waterford fakirler için kurulan bir hastaneye 1185 yılında Benedict Tarikatı tarafından onay verilmişti. Dublin'deki St. Stephen (1344) özellikle şehirdeki fakir cüzzamlıların yerleşim alanı olarak isimlendirilmiş ve 1360-1370'li yıllarda bir tapu hediyesi olarak hibe edilmiştir. Cüzzam tepesi olarak da adlandırılan şehrin yerleşim yeri, muhtemelen başka bir sığınak yeri idi. Yaklaşık 1453 yılında şehirdeki fakirlere yapılan

¹⁴⁵ Konu ile daha geniş bilgi için bkz: Archdall, M. (1876). *Monasticon Hibernicum: or A History of the Abbeys, Priors and Other Religious Houses in Ireland*. Cilt 2. Dublin: W.B. Kelly, 8, Grafton-Street and 4, Lower Ormond-Quay.

Galwey'deki hastane, ne bir cüzzam eviydi ne de Dungarran'da cüzamlılar için özel bir kurum olarak eski hastaneyi almak yolunda bir sebep oluşturmuştur (Walsh, 1910: 485).

2.6. HRİSTİYAN İSPANYASI VE PORTEKİZ'İNDE HASTANELER

Burada Hristiyan İspanyası terimi kullanmamızdaki maksat Ortaçağ'da günümüz İspanya topraklarının büyük bir bölümü, Müslümanlar tarafından yurt edinilmiş ve o topraklara Endülüs adı verilmiştir. Bizde bu başlıkta sadece hristiyanların yaşamış olduğu bölgelerde açılan hastaneleri inceledik. Bu bölgeler; Katalanya, Aragonya, Kastilya ve Leon krallıklarından oluşmaktadır.

İspanya ve Portekiz'deki hastanelerde Batı Avrupa'daki diğer hastaneler gibi hacılar, gezginler, hastalar, bakıma muhtaç olanlar ve bireylerin ihtiyaçlarına göre şekillenmişlerdir. Ayrıca bu bölgede görülen hastanelerde İslâm kültürünün büyük etkisi vardır. İslâmiyet bilimi diğer alanlarında olduğu gibi hastane ve tıp alanında da bu bölgeyi fazlasıyla etkilemiştir (Bahrami, 2009: 95). Ortaçağ İspanya'sında hastane kurulumu ve işleyişi, hususunda St. Benedict Kanunu'nun yanında yerel İspanyol Örfü'nde uygulanmıştır.¹⁴⁶ Erken dönemlerde de İberya yarımadasında hastanelerin varlığı bilinmektedir. Dolayısıyla 1100 yılından evvel León'daki çalışmalar ve manastırın katkıları bu bölgedeki hastanelerin gelişmesine yardımcı olmuştur.¹⁴⁷ Bu bölgedeki hastane görünümdeki barınaklar genelde yerel fakirlere ve hastalara hizmet etmişlerdir. Navarre Kralı García Sánchez III 1052 yılında León'da Santa Maria de Najera'yı inşa ettirmiştir. 1084 yılında Piskopos Pelayo katedrale yakın bir yerde hasta, kör, topal, sağır ve açlar için bir sığınma yeri açmıştır. Daha sonra Piskopos Pedro, bu kurumu şehrin dışına taşımıştır. Erken XII. yüzyılda Santiago Başpiskoposu Gelmirez, bu emsali takip etmiştir (Collins, 2012: 81-82). Hacıyolu boyunca hacıların ayaklarının yıkandığı Oviedo¹⁴⁸, da Hospital de Juan (Juan Hastanesi), X. yüzyıl sonunda Pamplona yakın bir yerde

¹⁴⁶ St. Benedict Kanunu için bkz: R.B. (1980). *The Rule of St. Benedict*. Ed: Timothy Fry (Collegeville. Minn.. 1981). 53.1.16.21. ss. 255-259; Logeman, H. (1888). *The Rule of S. Benet Latin and Anglo-Saxon Interlinear Version*. London: The Early English Text Society. s. 89.

¹⁴⁷ 1084 yılında León'da kurulan ve piskoposlarca yönetilen ilk hastane Hospital de San Juan'dır ve 1250 senesinde ise buna sekiz tane daha hastane eklenmiştir.

¹⁴⁸ Şehrin tarihi VIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 761 yılında Benedict keşişleri günümüzde şehrin bulunduğu kısımda bir manastır inşa etmişlerdir. Avusturya'nın dördüncü kralı Kral I. Fruela bu manastırın yanında bir saray ve bir kilise yaptırmıştır. 792 yılında kral olan II. Alfons sarayını Oviedo'ya taşımıştır ve bu yeni kurulmuş yerleşkeyi kraliyetin başkenti ilan etmiştir. X. yüzyılın başına kadar kraliyet merkezi olarak kalmıştır. Santiago de Compostela hac yolu üzerinde olup Ortaçağ'da tüm Avrupa tarafından bilinen bir menzil idi. Daha geniş bilgi

Hospital de la Trinidad de Arre (Arre Telhis Hastanesi), XI. yüzyılda Astorga’da Hospital de San Esteban (San/St. Esteban Hastanesi), Somport geçidinde Hospital de Santa Cristina (Santa/Azize Cristina Hastanesi) ve XII. yüzyılın başlarında Pyrenees bölgesindeki Aubrac ve Roncesvalles’deki hastaneler kurulmuştur. Burgos’ta bilinen otuz hastane arasında Hospital del Rey (Kral Hastanesi), Hospital del Emperador (İmparator Hastanesi) ve Hospital de Santa Maria Real (Hakiki St. Maria Hastanesi) yer almaktadır. Bunların hepsi Santiago yolu üzerinde bulunmaktadırlar ve hacıları, barındırmak üzerine uzmanlaşmışlardır. Hospital de San Lucas’ta (San/St. Lucas Hastanesi) sakatlar barındırılmış ve katedralin yanındaki katedral evinde de yerel halk için darülaceze kurulmuştur. Dolayısıyla, Astorga’da 20 ve Salamanca’da 28 hastane mevcuttur. XI. yüzyılın sonunda Valladolid’de kurulan Hospital de Esgueva (Esgueva Hastanesi) XV. yüzyıldaki 20 hastane arasında ilki olma özelliğine sahiptir. Bir Kastilya şehri olan Sevilla’da 1248’den sonra Kral X. Alfonso ve Aragonese bölgeindeki diğer yerleşimciler tarafından 1300 yılına kadar 5 tane hastane kurulmuştur. Diğer beş hastane ise; XIV. yüzyılda inşa edilmiştir. Kordoba’da XIII ve XIV. yüzyıllarda kurulan en az 33 hastanenin varlığı bilinmektedir. Hristiyanlarca kurtarılmış (Reconquista)ve dinî zümre tarafından yönetilen yeni şehir Valensiya’da bir düzüne yakın hastane mevcuttu.¹⁴⁹ Fakat bu sayı, XV. yüzyılda 14’e kadar çıkacaktır. XIII. yüzyılda Saragosa’sında 7 tane

---

için bkz: Wickham, C. (2009). *The Inheritance of Rome*. Penguin Books. ss. 500-503; Collins, R. (2012). *Caliphs and Kings Spain 796-1031*. West Sussex: Wiley-Blackwell. ss. 109-110.

¹⁴⁹ 1094 yılında Rodrigo Diaz de Vivar tarafından reconquista olarak görülüp ele geçirilen Valensiya 1102 yılında Murabıtların eline geçmiştir. 1238 yılına kadar Müslümanların elinde kalan bu şehir Aragonlu I James tarafından ele geçirildi ve Valensiya Krallığı kuruldu (1238). 1100 yılı öncesinde Bivar Kontu Ruy (El Cid)’in Valensiye ile ilgili faaliyetleri için bkz: Chronicle Of The Cid. İspanyolca’dan tercüme Robert Southey. Giriş ve tanıtım Henry Morley. <http://www.gutenberg.org/cache/epub/8491/pg8491-images.html>. 24.12.2014; Fuentes. V. (1908). “El Cid”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 3. New York: Robert Appleton Company. ss. 769-770. Ortaçağda Valensiya’da hem erkekler hem de kadınlar için hastaneler, fakirler için bakım evleri, yolcular ve hacılar için konaklama alanları inşa edilmiştir. Valensiya’da bu hastane ve yardım kurumlarının içinden modern donanımıyla öne çıkan St. Vincent hastanesidir ki Valensiya şehrinin dışında kurulmuştur. Bir diğer hastane ise; Vlensiya şehrinin koprüsünün başıda ve Kutsal Savior dinî bölgesine hastalar için St. William’ın Trinitarian hastanesi yerleştirilmişti. Esirlerin fidyesi için En Kutsal Üçlü Telhis Tarikatı (Order of Most Holy Trinity) hastane kurdu. Esirlerin fidyesi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: James William Brodman. “Ransoming Captives in Crusader Spain: The Order Of Merced on the Cristian-Islamic Frontier”. *The Library of Iberian Resources Online*. <http://libro.uca.edu/rc/prolog.htm>. 24.12.2014. Üçlü Telhisçiler (Trinitarians) Tarikatı bu bölgede bir hayli sağlık hizmetine imza atmıştır. William Escrivá Valensiya hastanesini 1242 yılında kurulmuştu. Bu hastane şehrin Hristiyanlar tarafından fethinden çok kısa bir süre sonra kurulmasından dolayı işlevsel olarak biraz durağan görünmelteydi. Valensiya’da yerel hastanelerin kurulması en erken 1251 yılına denk düşmektedir. Roncesvallesli St. Mary Tapınak Şövalyeleri fakir hacılar ve hastaların sağlığı için İspanya yolunda Roncesvallesli Kutsal Mary hastanesini kurdular. Valensiya kentinde Kudüslü St. Lazarus Tarikatı tarafından kurulan St. Lazarus hastanesi çaresiz ve bulaşıcı hastalıklar hususunda uzmanlaşmıştır. Bu hastaneye varlıklı kişiler tarafından bağış yapılmıştır. Ayrıca Valensiya kentinde cüzamlılar içinde cüzzam evleri kurulmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: Burns, R. I. “The Hospitals of the Kingdom of Valencia”. *The Crusader Kingdom of Valencia*. Chapter 13. *The Library of Iberian Resources Online* (<http://libro.uca.edu/ck/crusader.htm>). 24.12.2014. s. 3-5.

hastane vardı. Portekiz’de tam da Douro’nun kuzeyinde 47 tane huzurevi 25 tane cüzzam evi bulunmaktaydı. Ayrıca bu dönemde Porto’da da 8 hastane yer almaktaydı.¹⁵⁰

Katalonya bölgesine gelince burası Karolenjlerin etkisi altında idi. 816 senesinde gerçekleşen Aachen Konsili kararları gereğince katedraldeki dinî görevliler ve diğer dinî topluluklar tarafından yoksullar için barınakların yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁵¹ Karolenj hâkimiyeti altındaki başka yerlerde bu tür hastaneler, IX. ve XI. yüzyıllar arasında görülmeye başlanmıştı. Katalonya bölgesindeki hastanelerin temelinde fakirler, hastalar, hacılar ve yolculara yardım etme arzusu yatmaktaydı. Bu bölgede kurulan ilk hastaneleri tespit etmek bir hayli zordur. Fakat en erken döneme rastlayanlar St. Benedict manastırlarına bağlı olan Rode’tesi Sant Pere ve Casserres’deki Sant Pere, yolcular ve hacılar için yerleştirilmiş olan iki manastır hastanedir. Bu hastanelerin sahip oldukları manastırlar X. ve XI. yüzyıllarda Ortaçağ Katalanyası’ndaki en önemli manastırlardır. Ayrıca Oraçağda burası Katalanyalı asillerden ziyade Fransız krallar ve hayırseverler tarafından himaye edilmiştir.¹⁵² Bu hastanelerden ilki X. yüzyılın sonuna doğru; ikincisi ise XI. yüzyılda kurulmuştur. Bunların her ikisi de manastır duvarlarının dışında iki katlı basit bir pansiyon gibi inşa edilmişlerdir. Aynı zamanda etrafında Kerdanya kontu, 965 yılında Kerdanya’dan Konflent’e giden ıssız bir nokta olan Coll de la Perxa’da yolcular için bakımevi yapmıştır. Bu bakım evinin hizmeti burada kalan erkek kardeşler ve köleler tarafından görülmüştür. Ayrıca, Puymorens Tepeleri, Arnes, Sentilla ve Santa Cecillia de Rella’da başka sığınma evleri mevcuttu. Klusa vadisinde hacılar için bulunan diğer üç hastane Arles, Soreda ve St. Hilarde Rasez manastırlarına bağlıydılar. Kasaba, köyler, kırsal alanlarda bulunan diğer barınakların örnekleri XI. yüzyılda artmaktadır. Barselona’da 1045 dolaylarında Piskopos Deodat fakirler için bir hastane başlatmıştır. Bu hastanenin diğer ismi “En Guitard”dır. Aynı yıllarda adı Arnau olan ve fakirler için oluşturulan diğer hastane ise Urgell’deki katedralin yanında yer almaktadır. Girona’da muhtemelen eski Roma surlarının içinde X. yüzyılda bir hastane vardı.¹⁵³ Başka bir hastane,

¹⁵⁰Daha geniş bilgi için bkz: Brodman, W. B. *Charity and Welfare: Hospitals and The Poor in Medieval Catalonia. The Library of Iberian Resources Online*. Chapter 3. s. 1-2.

¹⁵¹Erken Ortaçağlarda burada birçok konsil tertip edilmiştir. 816 ve 819 yılları arasında toplanan konsillerde St. Benedict Kuralları kabul edilmiş ve uygulamalar onun çerçevesinde şekillendirilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Lynda L. Coon. (2011). *Dark Age Bodies Gender and Monastic Practice in the Early Medieval West*. USA: University of Pennsylvania Press. s. 54.

¹⁵² Daha geniş bilgi için bkz: *Metropolitan Museum of Art. The Art of medieval Spain A.D. 500-1200*. Ed: John P. O’Neill. New York: Metropolitan Museum of Art .s. 186.

¹⁵³Girona’da bilinen en eski hastane, Seeli St. Pere Hastanesi’dir. Bu hastane Eski Hastane (Old Hospital). See Hastanesi ve Capellans Hastanesi gibi bilinir. Burası, St. Nicolau Kilisesi’nin yanında plaza ve St. Pere de

1083 yılında Kardona (Cardona)'da kurulmuştu. 1068 yılında Tostlu Arnau Mir'in eşi Arsendis eşinden Algar, Montmagastre ve Artesa'daki gibi fakirler için bir hastane kurmasını istemiştir. İspanya'nın Katalonya bölgesinin şehirlerinden Vic'de ise XI. yüzyılda katedralinin arka tarafında din adamları için hastane gibi hizmet veren bir Albergueria (konut) vardı.¹⁵⁴ 1101 yılında Ager dinî konseyi tarafından yolcular için bir sığınak inşa ettirirken 1116 senesinde de Rosellolu Kont Arnau Hristiyan fakirler için Perpignan'daki St. Joan Kilisesi'nde bir sığınak inşa ettirmiştir. Katalonya boyunca, gerçekten Hristiyan İbery ve Batı Avrupa gibi dinî zümreler, piskoposlar, hayır kurumları, zengin ve belki de saygın bireyler ve hatta belediyeler, ev gibi sayısız barınakları ihtiyacı olanların hizmetine sunmuşlardır.

Katalanya bölgesinin merkezi Barselona, bu bölgedeki en eski sığınma evlerinden birine sahipti. Bazen "En Guitard" olarak adlandırılan See Hastanesi'nin kuruluş tarihini belirlemek çok zordur. Çünkü bu sığınma evinin kuruluşuna dair üç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki, 995 ve 1011 yıllarına ait belgelere dayanmaktadır ve bu belgeler, burada bir sığınma evinin varlığını doğrulamaktadır. Başka bir görüşte Barselona'daki bu hastanenin el-Mansur'un baskısından sonra şehrin bir parçası olarak 1023 yılında Piskopos Deodat tarafından kurulduğunu savunmaktadır. Bu kurum ile ilgili son görüş ise; Guitard olarak adlandırılan yapının bir Barselonalı vikont için erken bir kurum olup Kont

---

Galligans Manastırı'nın arasına yerleştirilmiştir. Buradaki hastane ile ilgili ilk referans 1228 yılına ait olmasına rağmen daha büyük yeni bir hastanenin daha önce 1211 yılında St. Marti kilisesindeki hayır kurumu tarafından kurulmuş olması gerekiyordu. Aslında 1095 yılındaki bakım evinin mirasının devam ettiği görülür. 1317 yılındaki reformlara göre kurulan Yeni Hastane şehir belediyesinin yüksek rütbeli memurları ve şehirdeki üç tarikatın her birinden seçilen üç konsül tarafından yönetilmekteydi. Daha geniş bilgi için bkz: Brodman, J. W. *Charity and Welfare: Hospitals and The Poor in Medieval Catalonia. The Library of Iberian Resources Online.* Chapter 3. ss. 2-7.

¹⁵⁴ Avrupa'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Vic'de Ortaçağ'da cüzzam hastalığının görülmesinden dolayı cüzzamevleri açılmıştı. Vic'deki bu kurumlardan en önemlisi XIII. yüzyılda bir şapelin inşaatıyla St. Jaume dels Malats olarak veya XIV. yüzyılda cüzzamlıların St. Jamue Evi gibi bilinmeye başlandı ve burada küçük bir erkek kardeşler grubu hizmet vermiştir. Bu zamana kadar en az üç hastane işlev görmekte idi. Bunlardan ilki En Cloquer 1217 yılında Vic'in içinde duvarların dışında inşa edilmişken 1246 yılında St. Bartomeu kilisesinde yolcular ve başboşlar için bir sığınak olarak ikincisi inşa edilmişti. Yalnız bu sığınma evi daha sonra En Cloquer'e dahil olmuştur. Sonuncusu ise 1275 yılında Maltalı Ramon tarafından inşa edilen St. Trinitat Hastanesi'dir. Bu yapılar fakirler için sadece sığınak değillerdi. Bunlar aynı zamanda cüzzamlılara ve veba kurbanlarına da hizmet vermekteydiler. XIV. yüzyılda zengin bir vatandaş olan Terradesli Ramon tarafından yetim çocuklar, hasta ve hacılar için geleneksel bir sığınma evi 1338 yılındaki vasiyeti gereğince bırakmış olduğu 600 poundla inşa edildi. Bu kurum 1384 yılında on iki yatakla işleve başlamış ve 1441 yılında bir şapelle daha da genişletilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: James Willam Brodman. *Charity and Welfare: Hospitals and The Poor in Medieval Catalonia. The Library of Iberian Resources Online.* Chapter 3. s. 7.

Roman Berenguer I tarafından 1045 senesinde tekrar bağışlandığı ile ilgilidir.¹⁵⁵ Buna rağmen yeni bir Romanesk (Romanesque) katedralinin yapımı, 1058’de onaylanmıştır. Kuruluşun gerçek tarihi onun faaliyetini bozmuştur. 1090 yılından sonra yeniden inşa edilmiş ve bundan itibaren de kaynaklarda kendisinden çok az bahsedilmiştir. XII. yüzyılda Sarria, Las Cortes ve Reixac arazilerinden bir bağış elde edilmiş ve 1175 yılına kadar papazlar tarafından doğrudan denetlenmiştir. Darülacezelerin yeterli bağışlardan yoksunluğu gerçekten yeni kurulan En Colom¹⁵⁶ Hastanesi’nin içinde birleştirilmesine yol açmıştır. Bu hastanenin yapımı ve donatılması Colom’un vasiyetinin ortaya çıkmasından öncesine (1229) dayanmaktadır. Barcelona katedralinin diğer rahibi Pere Desvilar, XIII. yüzyılda kendi adını taşıyan bir hastane kurmuştur. Bu kurum St. Macia himayesi altında En Colom ve cüzzamevine yakın Raval bölgesinde kurulmuştur. Desvilar, Colom Hastanesi’nin aksine bu hastanenin kurulmasında doğrudan rol oynamıştır. Fakat azatlı kölelerine ve vasilerine görevini bırakmıştır. Pere Desvilar’ın Ağustos 1256’daki iradesi gereğince Desvilar’ın malları ilk önce onun vasisi Salesli Pere ve daha sonra kilise meclisi tarafından seçilen bir rektör tarafından bir düşkünler evi ve şapel yapımı için kullanılmıştır.¹⁵⁷

Barcelona’da dinî zümre haricinde kurulan ilk hastane, Bernat Marcus’tur. Bu hastane Santa Maria del Mar’da oturan zengin biri tarafından bağışlanmıştır.¹⁵⁸ Barcelona’dan Fransa’ya giden yol üzerinde Montjuik’teki kentsel evler ve arazi hastane, şapel ve mezarlık ile donatılmıştır. 1166 yılındaki bağışçının vasiyetine göre hastane, kimsesiz çocuklara, hacılara ve fakir hastalara hizmet etmekle sorumlu idi. Vakfın tarihçesi özel vakıfların

¹⁵⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Antoni Conejo da Pena. (2002). *Assistència i hospitalitat a l’edar mitjana. L’arquitectura dels hospital catalans: del gòtic al primer renaixement*. Cilt I. Universitat de Barcelona Facultat de Geografia i Història Departament d’Història de l’Art: s. 157.

¹⁵⁶ Bu hastane Joan Colom’dan adını almıştır. Joan Colom dinî zümrenin önemli bir üyesidir. Ayrıca Aralık ayı için kilise meclisinin gelirlerini denetledi ve sık sık bir hakem ve yargıç işlevini görmüştü. Ayrıca Kral I. Jaume’nin saymanı olma ihtimali de vardır. O. Piskopos Paloulu Berenguer’in çağdaşdır ve onun aşığı Pia Almoina katedrali için çok önemliydi. Daha geniş bilgi için bkz: Brodman, J. W. *Charity and Welfare: Hospitals and The Poor in Medieval Catalonia. The Library of Iberian Resources Online*. Chapter 3. s. 3.

¹⁵⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Brodman, J. W. *Charity and Welfare: Hospitals and The Poor in Medieval Catalonia. The Library of Iberian Resources Online*. Chapter 3. ss. 3-4.

¹⁵⁸ Daha geniş bilgi için bkz: Parchment, B. (23 August 1184). *ACB Cartes Reials*. 52-2; Bensch, S. P. “From Prizes of War to Domestic Merchandise: The Changing Face of Slavery in Catalonia and Aragon. 1000-1300”. *Viator*. S. 25. 1994. ss. 73. 87.

tehlikesini göstermektedir. Bernat'ın oğulları Bernat ve Roman babalarının başlatmış olduğu şapel ve darülacezeyi tamamlamıştır.¹⁵⁹

XIII. yüzyıldaki Pere Desvilar'ın isim benzeri olan ve aynı meslekten olmayan Pere Desvilar bir hastane kurmuştur. Fakat Bernat Marcus'un aksine o, Valensiya'daki çağdaşı tüccar, Clapersli Bernat'ın Valensiya'nın onurlu vatandaşları olan sakat fakirler için başlatmış olduğu hastane gibi yönetime doğrudan haizdi. Pere'nin hastanesinin kuruluşu 1300 senesi öncesine dayansa da 1308 yılında şehir yöneticilerinin kontrolüne bırakılmasıyla bu tarih kuruluş tarihi olarak daha çok kabul görmektedir.¹⁶⁰ Bu hastanenin ruhani destekçileri Peter ve St. Martin'dir (Pena, 2002: 289). Barselona şehrinin doğusunda modern Ciutadella'nın yakınında Santa Eulàlia Manastırı'nda yoksul hastanesi kurulmuştur. Manastır, X. yüzyılda kurulmasına rağmen Piskopos Oleguer tarafından Augustinian toplumunun 1120'lerdeki kanunlarına göre yeniden restore edilmiştir. 1212 yılı itibariyle manastırın yanında bu hastanenin inşa edildiği görülmektedir. Belkide isimsiz bir hayır kurumu üyeleri olan Berenguer ve onun eşi Pereta'nın 1210 yılında arazi satın alarak fakirler için hastane kurdukları görülmektedir. Çünkü Santa Eulàlia etki alanına yerleştirilen bu hastaneye ek olarak bir şapel ve mezarlık yaparak manastırın haklarını ihlal etmeyeceğine dair Berenguer söz vermişti. 1213 yılında hastane ve kanunlar arasındaki eski finansal haklara dair bir takım anlaşmazlıklar dinî yetkililerin hastane üzerindeki yetkilerini devretmesine neden oldu (Lluis, 1935: 299-3059. Bu hastane Barselona'ya gelen hacıların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Barselona'ya gelen hacılara üç geceliğine yatak tahsis edilirken yemek ve içecek iiaşesi de verilmiştir (Pena, 2002: 292).

Ortaçağ'da Dominiken ve Fransisken rahiplerinin yol güzergâhları üzerinde bunlara hizmet etmesi amacıyla hastaneler kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi de Barselona sınırları içerisinde Vilafranca del Penedes'e yakın olan Olesa de Bonesvalls'dedir. Bu hastane, Dominiken ve Fransisken rahip ve hacıların yol güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Onun ilk başkanı 1262 senesinde Cervellolu Guillem'in mirasından gelmektedir. XVII. yüzyıla kadar bu hastanenin rektörü St. Pau Kilisesi papazı tarafından seçilmiş ve bu seçim Barselona'daki Dominiken tarikatı yöneticileri tarafından tasdik edilmiştir. Vilafranca del Penedes'deki bu

¹⁵⁹Daha geniş bilgi için bkz: : Brodman, J. W. *Charity and Welfare: Hospitals and The Poor in Medieval Catalonia. The Library of Iberian Resources Online.* Chapter 3. ss. 4.

¹⁶⁰Daha geniş bilgi için bkz: Brodman, J. W. *Charity and Welfare: Hospitals and The Poor in Medieval Catalonia. The Library of Iberian Resources Online.* Chapter 3. ss. 4-5.

hastane, 1141 yılında St. Valenti Hastanesi olarak bilinirken XIV. yüzyılda üçlü teşhise (Trinitarians) ait St. Marya Hastanesi olmuştur (Pena, 2002: 161). Barselona Piskoposluğu sınırları içindeki diğer hastaneler; Arraona-Sabadell, Piera, Cubelles, Vila-Rodona, Cornellà, Terrassa, Sant Celoni, Hospitalet, Subirats, Caldes d'Estrac, Sant Cugat del Valles ve Cervello'ydu. Ayrıca 1287 yılında kurulan ve ismi kayıtlarda olmayan bir konukevi 17 yatağa sahipti.¹⁶¹

Bu dönemde Barselona'nın dışındaki Katalonya bölgelerinde de hastaneler bulunmaktaydı. 1059 yılında Urgell şehrinde de fakirler için bir hastane kurulmuştur. Organya'da 1156 yılında, Agramunt'ta tahriben 1175 ve Sanaüja'da 1201 yılından önce hastaneler kurulmuştur. İlk olarak adından 1247 yılında bahsettiren ikinci veya ilk hastanenin belediyenin kendisi tarafından yaptırıldığı görülmektedir. Kerdanya kapısındaki eski Santa Eulàlia kilisesinden neften iki kapı ile ayrılan bu hastane yerleştirilmişti. Urgell'in tıbbî topluluğu ile hiçbir bağlantısı bulunmayan bu hastane, ilk önce ihtiyacı olanlar için bir barınak ve yerleşim yeri olmuştur. Bu hastaneye yatak, çarşaf ve çeşitli bağışların yanında istenirse 6 diner miktarında da nakit bağış yapılabilirdi. Bu hastane 1364 yılında mülkleriyle Dominiken tarikatına transfer olmuştur. Fakat buranın Town Hastanesi'ne mi, yoksa başka bir isimle başka yere mi? taşındığı tam olarak bilinmemektedir. 1258 yılında eski Urgel Hastanesi yeniden isimlendirilmiş ve Fakir Rahipler Hastanesi (Hospital of Poor Clerics) ismini almıştır.¹⁶²

2.7. HASTANELER ÜZERİNDE PAPALIĞIN ETKİSİ

Ortaçağ'da Avrupa'nın genel şartları göz önüne alındığında papalığın etkisinin görülmediği alan hemen hemen yoktur. Özellikle Batı Avrupa'daki bütün devletler üzerinde yaptırım gücüne sahiptir. Bu dönemde eğitimi de tekelinde barındıran Papalık, yetiştirmiş olduğu doktorlar ve onların çalışacakları hastaneleri de gözetim altında tutmaktaydı. Ayrıca hastanelerin yöneticilerini de çoğunlukla piskoposluk bölgelerindeki papalık yetkilileri tarafından atanmaktaydı (Walsh, 1910: 485).

¹⁶¹Daha geniş bilgi için bkz: : Brodman, J. W. *Charity and Welfare: Hospitals and The Poor in Medieval Catalonia. The Library of Iberian Resources Online. Chapter 3. s. 5.*

¹⁶²Daha geniş bilgi için bkz: : Brodman, J. W. *Charity and Welfare: Hospitals and The Poor in Medieval Catalonia. The Library of Iberian Resources Online. Chapter 3. ss. 6-7.*

Papalığa ait sayısız belge, hastanelerin lehine papaların gayret ve ilgisini ispatlamaktadır. Vatikan herhangi bir kaynaktan gelecek saldırıya karşı onların başarısını sağlamak ve onlara kalkan olmak amacıyla dindar kralların altındaki hayırseverin güvenlik ve iyiliğini sağlardı. Kendine ait bir mezarlık, bir din görevlisi ve bir şapel için hastane iznine onay verir; Haksız yere el konulan ve hacz edilen şirketlerin iadesine zorlaması, hastane mülkiyet kanunlarını savunması ve ihlalleri düzetmek için müdahale etmesi ve Vatikan'a tabi olması hastaneyi piskoposluk yargısından muaf tutardı. Özellikle kurucular ve patronlar, hastanedeki şapel veya mezarlıkta dua edenler, hastaneye yardım için çağrı yapıldığında katkıda bulunanlar ve hasta bakımında kendi servislerini bağışlayanlar için papalar, günah bağışlamakta oldukça liberaldiler (Lallemand, 1906: 92; Walsh, 1910: 485).

2.8. ORTAÇAĞ HASTANELERİNİN KARAKTERİSTİK YAPISI

Ortaçağ hastaneleri birbirinden farklı özellikleri yapılarında barındırdıkları için bu kurumların hepsini aynı çerçevede tanımlamamak mümkün değildir. Çünkü onların yönetimi, ekipmanları ve boyutlarındaki genişlik farklıdır. Bu farklılıklar içerisindeki ortak yönleri ve özellikleri, mevcut koşullar göz önüne alındığında hasta için en iyisini yapmaya çalışmalarıdır. Ayrıca Ortaçağ Avrupası'ndaki bütün hastanelerin yönetim tarzları ve kanunları birbirinin aynısı ya da birbirinden çok az bir farkla ayrılmaktadır (Bowers, 2007: 79).

Hastanelerin kuruluşuna başka bir açıdan bakıldığında bölgenin coğrafi ve doğal şartlarının önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu yüzden bazı temel şartlar, Ortaçağ boyunca göz önünde tutulmuştur. Bunlar genelde hastanelerin ihtiyaçları gereğince şekillenmektedir. Bu dönemin karakteristik özelliklerinin başında hastanelerin güvenlik endişesi gelmektedir. Kurumların güvenliklerini sağlama hususunda genelde nehir kıyıları tercih edilmiştir. Örneğin; Paris'teki Seine üzerinde Hôtel-Dieu, Roma'da Tiber nehrinde üzerinde Santo Spirito, Prag'ta Moldau nehrinde St. Francis, Ren nehrinin geçtiği Mains ve Constance'daki ve Tuna nehrinin geçtiği Radisbon'daki hastaneler buna örnek teşkil etmektedir. Foossanova ve Beaune'de olduğu gibi binanın altından bir nehir yolu geçirdi. Hastanelerin pek çoğu, özellikle küçük olanlar fakir sınıfların kolaylıkla ulaşabilecekleri kasaba veya şehrin merkezi kısmında kurulmuşlardır. Fakat İngiliz hastanelerini en iyisi ve Floransa'daki Santa Maria Nuova gibi hastaneler temiz hava sağlamak ve bulaşıcı hastalıklardan korunmak amacıyla

şehir dışında inşa edilmişlerdir (Walsh, 1910: 485). Çünkü hastalar, şehrin karmaşasından ve keşmekeşliğinden ne kadar uzaklaştırılırsa iyileşme süresinin o kadar kısa olacağı düşüncesi hâkimdi. Bu yüzden sağlık kurumları oluşturulurken yukarıda da değinildiği gibi nehir kenarları ve yerleşim birimlerinin dışı tercih edilmiştir (Bowers, 2007: 103).

Kurum ile ilgili olarak özel bir konut ve mütevazı binaların çoğundaki gibi durumlarda bu hastanelerin pek çoğuna yerleştirilmiş hastaların küçük bir sayılarının (7, 15 veya 25) kurucu ve hayırsever tarafından belirlendiği unutulmamalıdır. Fakat geniş bir araziye kurulan ve mimarlar tarafından planlanan hastaneye bol miktarda yer bağışı sağlanmıştır. Örneğin Roma'daki Santo Spirito'daki ana koğuşun uzunluğu 409 ft.¹⁶³ (124,5 m) eni 40 ft. (12 m); Tonnerre (Fransa'da bir şehir) uzunluğu 260 ft. (79 m) eni 60 ft. (18 m); Angers'ta uzunluğu 195 ft. (59 m) eni 72 ft. (yaklaşık 22 m); Ghent'te uzunluğu 180 ft. (yaklaşık 55 m) eni 52 ft. (yaklaşık 16 m); Frankfort (Frankfurt)'ta uzunluğu 130 ft. (yaklaşık 40 m) eni 40 ft. (12 m) ve Chartres'te uzunluğu 117 ft. (yaklaşık 36 m) eni 42 ft. (yaklaşık 13 m) idi. Bu tip hastanelere geniş pencereleri sayesinde bol hava ve güneş ışığı girebiliyordu. Üst kısımlar hareketsizken alt kısımlar açılıp kapanabiliyordu. Bunlara, bazı durumlarda (Santo Spirito, Roma örneğinde olduğu gibi) tavanın ortasından yükselen bir kubbe eklenmiş ve bu kubbeler de gösterişli kolonlarla desteklenmiştir. İçerisi nişler, yağlı boya resimler ve armalarla dekore edilmiştir (Walsh, 1910: 485). Sanatsal yapıya da önem verilmiştir. Bunun en güzel örneğini Siena'daki hastane oluşturmaktadır. Bu hastanede zamanının ötesinde ve aynı dönemdeki devletlerde olmayan bir sanatsal yapıda duvarları freskler ile süslenmiştir (Gardner, 1902: 189). Tonnerre'deki hastane 1293 yılında St. Louis'in baldızı tarafından birçok avantajla kombine edilerek kurulmuştur. Ahşap kemerli tavana sahip nehrin iki kolu arasında yer alan bu yapı duvarlardaki yüksek bir konuma sahip boyalı pencerelerce aydınlatılıyordu. İyileşmekte olan hastaların yürüyebileceği veya güneş ışığında oturabileceği düzenlenebilir havalandırmadan duvar boyunca dar bir koridor uzanmaktaydı. Ayrıca bu kısmın pencere pervazlarının yüksekliği yer yer zeminden yaklaşık 4 metreyi bulabilmekteydi. Yataklar alçak bir bölme ile birbirinden ayrılmakta idi. Lakin hastalar arasındaki mahremiyet koruma altındaydı. Hastaların koğuşun sonundaki ayin mekânındaki ayinlere katılmalarının söylenmesine izin verildiği gibi bir rahatsızlık duyması halinde yatakları farklı bir yere taşınabilirdi. Bu münasebetle ana koğuşta bir şapelin ayarlanması birçok kurumda benimsenmiştir; fakat duvar

¹⁶³ Aslı "Foot" olup kullanımda kolaylık sağlaması açısından "fit" olarak kısaltılmıştır. 1 fit 30,48 cm'dir. Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/foot.02.08.2015>.

giriş sistemleri, genellikle geniş açık bir koridordaki birçok safta yatakların yerleştirilmesine izin vermiyordu (Walsh, 1910: 485).

Hastane inşaatı, XV. yüzyılda Avrupa’da mükemmel bir dereceye ulaşmıştı. XV. yüzyılın bitmesine kadar tamamlanmamış olmasına rağmen belki de bunların en ünlüsü 1445 yılında Milan’da açılan hastanedir. Dr. W. Wylie, Hastanelerdeki Bolyston Ödüllü Denemesi’nde Milan’daki Büyük Hastane’nin 1456 yılında açıldığını söylemektedir. Francesco Sforza’nın tasarladığı bu hastane sanatsal portrelerle (fersko) süslenmiştir (Baron, 1190: 1451). Bu dikkate değer yapı, hala kullanılmakta ve 2000’den daha fazla hastaya hizmet verebilmektedir. Binalar, meydanın etrafına yerleştirilmiş ve diğerlerinden esas olarak daha büyük olan hastaneyi iki kısma ayırmıştır. Haç şeklinden esinlenilerek inşa edilen yapının ana koğuşların merkezindeki kemerin altında bir sunak yer almaktadır ve hastaların günlük muayenesinde ilahi hizmet icra edilirdi.¹⁶⁴ Bu koğuşlar, tavanları kadar şaşalı olmayan her iki yanda koridorlara sahiplerdi ve bu koridorların üzerindeki pencereler için bolca oda bulunmaktaydı. Tavan yerden 30-40 fit yükseklikteydi ve bütün zemin kırmızı tuğlalarla veya bayraklarla kaplıydı. Çok geniş olan koridorlar, koğuş haricinde hiçbir şey değillerdi. Koğuşlar ilk kez açık mangal kömürleri sayesinde ısınmıştır. Bu hastane Reformasyon’dan kısa bir süre önce ve Roma Kilisesi’nin gücünün zirvesinde olduğu dönemde inşa edilmiştir. Bu hastane hastanelerin gelişmesinin ve ne kadar çok Kilisenin bir parçası olduğunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir (Walsh, 1910: 86).

Bir manastıra hastane kısmı oluşturulduğunda ve ayrıntılar manastır yönetmenliğine göre belirlendiğinde hastanenin idaresi doğal olarak başrahip ve manastır başrahibinin yönetimindedir. Dolayısıyla hastane şövalyeleri tüzüğü her hastanenin başındaki komutanın görevlerini düzenlerdi. Üstün bir rahip olduğunda Almanya’da verilen bu son unvan, İtalya’da yönetici olarak adlandırılırken diğer kurumlarda ise resmi görevli efendi, vekil veya rektör gibi bilinmekteydi. Bu görevliler piskopos, rahipler meclisi veya belediye bazen de kurucu veya patron tarafından tayin edilmekteydi. Rahip olmayanlar da rahipler kadar söz sahibidirlere. Gerçekten, Pavia’daki St. Matthew örneğinde olduğu gibi yalnızca ruhani

¹⁶⁴ Prof. Dr. Polat Has, “Tarihte Batı Tıbbının Doğudan Aldıkları” adlı makalesinde Avrupa’da haç planlı yapılan hastanelerin bilhasaa Milano’dakilerin Mısır’daki 1284 yılında inşa edilen Kalavun hastanesinden etkilendiği belirtmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/tarihte-bati-tibbinin-dogudan-aldiklari>.

sınıftan olmayan yöneticilerin söz sahibi olabilmesi şartıyla hastane için bazen kanunlar yapılmıştır (Walsh, 1910: 486).

Benimsenmiş olan kuralların öncülüğünü Kudüslü St. John'un Tarikatı çekmekteydi ve St. Augustine ve Dominicanlerin Kanunu birçok kurum tarafından takip edilmiştir. Rektör veya efendinin ilk görevi hastanenin araç ve gereç envanterini ele almak oldu; O, bu işe bir ay içinde başlamalıydı ve atamasından sonra bir yıl içinde bu işi bitirmek zorundaydı. Yönetici, hastanenin denetiminin haricinde emanet için ona sıklıkla tevdi edilen paranın mevduatını ve hastanenin kendi mallarını içeren bütün mali idare ve hesaplardan sorumluydu. Her hastayı kabul etmek ve hastanede uygun birimlere yönlendirmek onun görevleri arasında yer almaktaydı. Erkek kardeşler ve kız kardeşler bir papazın ellerinde veya İngiltere'deki Coventry'de olduğu gibi dinî bir görevlinin ellerinden aldıkları yoksulluk, iffet, sadakat sözüyle bağlıydılar. Bütün dinî kurumlarda olduğu gibi dinlenme, yemek ve elbise detaylarındaki gibi görevlerin skalası sıkı bir şekilde saptanmıştı. Hastane kalanlar için refakatsiz dışarı çıkmak, geceyi dışarıda geçirmek veya hastane dışındaki başka sudan ferahlık almak için izin verilmekteydi. Bu kuralların ihlali durumunda ise ceza uygulanmaktaydı (Walsh, 1910: 486).

Hastaların kabulünde en üst seviyede hoşgörü sahipti. Coyecque'nin Paris'teki Hôtel-Dieu hakkında söylediğine göre “askerler, vatandaşlar, din görevlileri ve dinî görevi bulunmayan Yahudiler ve Müslümanlar Hôtel-Dieu yokluk ve perişanlığından iz kalmayacak şekilde tamir etmişlerdir.” Ayrıca hastane görevlileri, belirli zamanlarda sokaklara çıkarak hasta olanları getirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Bir hasta, hastaneye girdiğinde eğer Hristiyan ise akıl sağlığı bedensel sağlığına yardımcı olsun diye günah çıkarmaya ve Hristiyanlığın varlığını kabule giderdi. İlk kez hastaneye başvuran, o evin (hastanenin) sahibi gibi tüzük uyarınca tedavi edilirdi (Walsh, 1910: 486). Kendi yeteneğine göre hasta dinî törene kabulde ve kilise ayininde duanın gereklerini yerine getirirdi. Özellikle onlara bağıştta bulunanlar, yöneticiler ve sıkıntı yaşayabilecekleri kişiler için dua etmeleri tavsiye edilirdi. Akşamüstü bir ayin türü söylenirdi. Koğuşlardan her biri, “Seignor malades, proies por” (Efendiler hastalar, av için) diye başlardı. Üst kademedeki, asiller ve hayırsever kişilerin ziyaretlerinden memnuniyetlerini alkışlarla gösterirlerdi. Bu ziyaretlere İsveçli Katherina, İskoçya Kraliçesi Margaret, Lorraine Düşesi Margaret ve Fransa Kralı IX: Louis'inkileri örnek gösterebiliriz (Walsh, 1910: 486).

Hastanın bedensel sağlığına dair dzenlemeler talimatnameler gereğince belirlenmiştir. Hasta, asla yanında refakatçisi olmadan tek başına ayrılamazdı. Hemşireler ise yirmi dđrt saat vazife başında idiler. Bu sebeple hasta fenalaştığında koğuştan özel bir odaya taşınır ve orada özel bir ilgi gđrürdü. Floransa'daki Santa Maria Nuova'da deliler için özel bir bđlüm mevcuttu. Benzer hđkúmler doğum yapanlar için uygulandı ve bunlar doğumdan sonra 3 hafta kadar hastanede tutulurdu. Hastanelerin her t¼rl¼ temizliği ve diğer konfor ihtiyaçlarının ödemeleri belliydi (Walsh, 1910: 486).

Tıbbî tedavi erken dđnemler boyunca keşişler ve diğer din gđrevlileri tarafından verilmekteydi. Hastanın bakım ücreti ve şiddetli ağrıları göz önünde tutularak cerrahî operasyonlara din gđrevlileri tarafından XII. y¼zyıl boyunca kısıtlamalar getirilmiştir. Bunun için 1130 yılındaki Clermont, 1131 yılındaki Reims, 1139 yılındaki II. Lateran¹⁶⁵ ve 1215 yılındaki IV. Lateran¹⁶⁶ kons¼llerine bakılabilir (Walsh, 1910: 486). Zaman zaman bir doktor ya da cerrah bazı durumlarda yardımcı olarak davet edilmekteydi. Bu uygulama, genellikle Salerno ve Montpellier gibi gelişmiş üniversitelerdeki tıp okullarında gđr¼lmekteydi. 1524 yılında Londra'daki hastanelerin yeniden organize edilmesiyle niyetiyle Floransa'daki Santa Maria Nuova'dan Floransalı kurum ile ilgili bilgi istemiş olan VIII. Henry'e gđnderilen rapor çok önemli bir dokümandır. Bu doğrultuda hastaneye üç tane genç hekim yerleştirilmiş ve bu hekimler getirmiş oldukları bazı kurullarla birlikte hastaların iyileşme aşamalarını kayıt altına alarak gelişmelere göre ilaç ve tedavi uygulamışlardır. Ülser ve diğer hafif rahatsızlıkların tedavisi için bir dispanser hastaneye eklenmişti. şehrin önde gelen cerrahı ve asistanları tarafından karşılıksız ihtiyaçı olanlara hastane eczanesinden ilaç yardımı yapılmıştır (Walsh, 1910: 486). Santa Maria Nuova hastanesindeki eczacının gđrevleri ve elinde bulunan ilaçlara dair bir liste Lallemand L'Histoire de la Charité" adlı eserinde yer almaktadır (Lallemand, 1906: 225-226).

¹⁶⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Second Lateran Council (1139) <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/LATERAN2.HTM> (Giriş ve terc¼me Norman P. Tanner tarafından yapılmıştır). Bu kons¼l¼n 12. ve 18. Maddeleri bununla ilgilidir.

¹⁶⁶1215 yılında toplanan bu kons¼l 12. Genel Kons¼l veya 4. Lateran Kons¼lü olarak geçmektedir. Bu kons¼le Avrupa krallarının haricinde Kıbıs; İstanbul Latin ve Kud¼s kraları da katılmışlardır. Bu kons¼l¼n 22. Maddesi insan sağlığıyla ilgilidir. Bir hastanın tedavisinde yapılması gerekenler bu maddede anlatılmaktadır. Bu kons¼l¼n 18. Maddesi buna ayrılmıştır. Bu kısımda hiçbir din adamının ne maksatla olursa olsun kan alma veya cerrahî operasyon yapma gibi bir eyleme girişemeyeceği belirtilirken. Bunun sonucunda karşı karşıya kalacağı cezalarda izah edilmiştir. Daha geniş bilgi için: H.J. Schroeder; O.P..Disciplinary Decrees of the General Councils Text. Translation and Commentary.B. Herder Book Co.. London 1937. s. 263-264; Fourth Lateran Council (1215). <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/LATERAN4.HTM>. 25.10.2014.

Her bir hastane, giderlerini karşılamak için kendine gelir sağlayan topraklara sahipti. Bu, bazen bütün köy olduğu gibi çiftlikler, üzüm bağları ormanları da içerebiliyordu. Onun gelirleri, genellikle buğday, tuz, yağ, düzenli bağış yapan hayır kurumları ve kendisine bağlı kiliselerden gelmekteydi. Birçok durumda rahiplerin her biri, özellikle kanunlar gereği hastaneleri destekleyen piskopos yasalarına uymak zorundaydılar. Rahip sınıfından olmayanlar masa temini, aydınlatma ve ısıtma gibi hastanenin özel ve genel bazı ihtiyaçlarını cömertçe karşılamaktaydılar. Bir hayırsever için bir veya birden çok yatak bağışlamak ya da birinin tedavi ve bakım giderlerini karşılamak nadir değildir. Hastanenin ve sahiplerinin bu cömertliğinin serseri ve hasta numarası yapanlar tarafından sıklıkla ihmal edilmesi başvurularla ilgili sıkı tedbirlerin alınmasına neden olmuştur. Bazı durumlarda hasta sayısının fazla olması nedeniyle diğer hastanelerde de yatak bulmakta güçlük çekilmiştir (Walsh, 1910: 486).

2.9. ORTAÇAĞ AVRUPA’SININ BİTMEYEN HASTALIKLARI

Ortaçağ Avrupası’nda siyasî, dinî ve sosyal olaylar kadar hastalıklar da yüzyıllarca kendilerinden bahsettirmeyi başarmışlardır. Bu hastalıkların başında yüzyıllarca varlığını koruyan ve ancak 1873 yılında Gerhard Armauer Hansen tarafından tam teşhisi konulan cüzzam ve “Yersinia pestis” adındaki bakterinin sebebiyet vermesiyle oluşan enfeksiyonel hastalık olan veba gelmektedir. Bu hastalıklar, toplumda büyük kırılmalara sebebiyet verdikleri gibi insanların toplumdan tecrit edilmesine de neden olmuşlardır. Cüzzam hastalığının tedavisi veya hastaların acılarının dindirilmesi için dünyanın diğer coğrafyalarında olduğu gibi Ortaçağ Avrupası’nda da hastaneler ve bakım evleri açılmıştır. Fakat cüzzam karşısında bu gibi tedbirler alınırken veba karşısında XIV. yüzyılın tıpçıları bile çaresiz kalmış ve bazıları da bu hastalığın pençesinde ölüp gitmişlerdir.

2.9.1. Cüzzam ya da Tanrı’nın Laneti

“Mycobacterium leprae” mikrobu insan vücudunda meydana getirdiği bulaşıcı ve müzmin bir hastalık olan “Lepra, lepef, leper, leprosy, cüzzam veya Ortaçağ Avrupa insanların tabiriyle Tanrının Laneti” olan bu hastalığın kökleri insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Hangi lisanda hangi şekilde söylenirse söylensin insanlığı belkide tarihte bu hastalık kadar meşgul eden, aciz bırakan bir hastalık görülmemiştir. Bu hastalığın anavatanın Asya

olmasına rağmen dünyanın birçok yerinde izleri görülmüştür. Ortaçağ Avrupa'sı da bu hastalıktan nasibini alan yerler arasında yer almaktadır. Tanrının Laneti, sevenleri birbirinden ayırdığı gibi toplumun dışına itilmelerine ve tamamen toplumdaki soyutlanmalarına da neden olmuştur. Bu hastalığın acı tecrübesini yaşayan Avrupa, tedavisi için çaba sarf ederken bir yandan da bu hastalıktan acı çekenlerin barınabilecekleri hastaneler veya cüzzamevleri inşa etmiştir.

Cüzzam hastalığı tıbbî olarak üç kısma ayrılmaktadır. Bu türler arasında en tehlikelisi ve en bulaşıcısı olanı “Lepromalı cüzzam”ki hastalığın vücutta en ağır şekilde görülen halidir. Bu türün başlıca belirtisi, “leproma” denilen deri üzerinde belli belirsiz kırmızı şişliklerdir. Burnun içinde, yüzde, el üstünde ve eklemlerdeki şişlikler hastaya kaba bir görünüm verir. Bu durumda hastanın yüzünde aslanı andırır bir görüntü oluşur. Ayrıca kol ve bacaklarda deri kalınlaşırken; saçlar hariç yüz kısmındaki kıllar ortadan kalkar (Handerson, 1918; 50). Bu tür belirtilerden sonra vücut organları, tahrip ve kaçınılmaz son olur (Ziegler, 1998; 105). Tıpçılar tarafından yapılan sınıflandırmada sinir cüzzamı ikinci sırayı almaktadır. Bu hastalık ilkinde oranla bulaşıcılık açısından daha zayıf olmasına rağmen sinirsel belirtileri çoktur. Deri lezyonları ya rengini kaybetmiş lekeler şeklinde ya da genellikle halka biçiminde, çok defa pembe veya esmerimsi hafif kabarcıklar halindedir. Sinirlere yaptığı etkiden dolayı hasta derideki zarar görmüş kısımlarda ısı ve diğer hissi şeylerden yoksunluk olur. Bununla birlikte bazı sinirlerde ağrılar ve felçler görülebilir. Bilhassa dirsek sinirlerinde kalınlaşma ve dokusal beslenme bozuklukları ortaya çıkar. Cüzzamın sonuncu türü ise “tüberkülozumsu cüzzam”dır. Bu tüberküloz mikrobuna benzediği için iki hastalık arasında birçok benzerlik vardır. Bu türün belirtileri şişkin lekeler ve sızıntılı kabarcıklardır. Bu kabarcıkların üzerine camla bastırıldığında deri veremini andıran tanecikler görülür, fakat bu tür cüzzamda burunda ve dudaklarda mikrop bulunmaz (Palalı, 1993: 150).

2.9.1.1 Cüzzam Hastalığının Ortaçağ'a Kadar ki Tarihi Seyri

Birçok bilim adamı cüzzam hastalığına ait en eski vesikanın M.Ö. 1550 yılına ait eski bir Mısır papirüsü olduğu görüşünde iken yine M.Ö.600'lü yıllara ait Hint belgelerinde de bu hastalığa benzer bir hastalıktan bahsedilmektedir. Ayrıca M.Ö. 460'lı yıllarda Hipokrat tarafından da bu konu tartışılmasına rağmen cüzzam hastalığının ilk kanıtı arkeologlar tarafından Kudüs'te yapılan kazılar sonucunda çıkarılan bir ceset DNA'sına uygulanan

rad yokarbon 1-50 CE metoduyla ortaya çıkarılmıştır (Butler, 1997: 521; Carney vd., 2009:2). Yunan kayıtlarında bu hastalığın M.Ö. Avrupa’da da görüldüğüne dair bilgiler mevcuttur. Bazı araştırmacılar bu hastalığın Büyük İskender’in Hindistan Seferi’nden dönüşü sonrasında Avrupa’ya geldiğini söylerken bazıları da Pompei ordularının Anadolu’dan Roma’ya dönüşü olan M.Ö. 62 yılında geçtiğini söylemektedir.¹⁶⁷ Bizans döneminde de cüzzam hastalığı görülmesi üzerine Kayseri’deki hastanenin bir kısmı, cüzamlılar için ayrılmıştı. Bu dönemde yaşayan St. Basil’in çalışmalarının önemli bir kısmı da bu hastalığın tedavisine yöneliktir (Walsh, 1911; 24). Ayrıca bu hastalık, İslâmî dönemde de tartışılmış ve İbni Sîna¹⁶⁸ cüzzamın kökeni hakkında görüş bildirmiştir (Ziegler, 1998; 106). Yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi bu hastalığın uğramadığı millet kalmamıştır. Modern döneme kadar bu hastalığın tedavisi için uğraşılmış; fakat tam bir başarı elde edilememiştir. Ancak modern çağlarda bu hastalık, ölümcül olmaktan çıkmış ve tedavi edilebilir bir hale getirilmiştir.

2.9.1.2. Ortaçağ Avrupa’sında Cüzzam

Tarih boyunca her zaman cüzzam korkulan bir hastalık olmuştur. Bu yüzden Ortaçağ’da ölümcül birçok hastalık cüzzam diye nitelendirilmiştir. Günümüzdeki mevcut bilgiler ışığında Ortaçağ Avrupa’sındaki her hastalığı cüzzam olarak nitelemek ilmî olarak etik değildir. Fakat bu dönemde kurulan cüzzam evlerinin çokluğundan olayı cüzzam hastalığının Ortaçağ Avrupa’sında yaygın görüldüğünü söylemek mümkündür. Bir köyde bir evde ve bir şehirde birden fazla cüzamlı olabiliyordu (Clay, 1909; 35). Uzun bir süre “Tanrının laneti” olarak görülen bu hastalık, insanlar arasındaki ayrımın daha da belirginleşmesine sebep olmuştur. Bu hastalıktan korunmanın tek yolu cüzamlıların izole etmekten yani ayırıştırmaktan geçtiği düşünülmekteydi. Örneğin Ortaçağ boyunca Avrupa’da, cüzzam hastaları özel giysi giyiyor, yüzük takıyor, etraftakileri uyararak için çan veya zil çalıyor ve hatta rüzgârın yönüne bağlı olarak yolun belli bir tarafından yürümek zorunda bırakılıyorlardı (Trautman, September 1984; 690). XI. ve XIII. yüzyıllarda Haçlı Seferleri sırasında çok yaygınlaşan cüzzam XIV. ve XV. yüzyıllarda etkisini kaybetmiştir. Ortaçağ Avrupa’sında bu hastalığa yakalananlar, yasal

¹⁶⁷ Daha geniş bilgi için bkz: <http://web.stanford.edu/group/parasites/ParaSites2005/Leprosy/history.htm>. 12.03.2015

¹⁶⁸ İbn Sîna, M.S. 980 yılında Buhara yakınlarında bulunan Afşana’da dünyaya geldi. Tam adı Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. El-Hasan b. Ali. Sîna Türk okuyazar bir aileden gelmektedir. İbn Sîna hakkında daha geniş bilgi için bkz: Serdar, M. (2012). “Türk-İslam Düşünce Tarihinde Yeni Aristoteledçilik ve Yeni Platonculuk”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu 28-31 Nisan 2011*. Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları. 361.

olarak toplumdan dışlandıkları gibi malları ve hakları da ellerinden alınmaktaydı. Ayrıca Katolik inancına göre boşanmanın mümkün olmadığı bir inanış tarzında eşler için bu hastalık boşanma şartı sayılabiliyordu (Trautman, September 1984; 690). Bu dönemde cüzzam teşhisi doktorlardan ziyade etraflarındaki güvenilir kişilerce konulurdu. Şayet hasta kişiye cüzzam teşhisi konulursa verilen karardan geri dönüş pek mümkün değildi. Bu teşhis konulan kişinin dinî bir törenle toplumla ilişkisi kesilirdi. Cüzamlılar, kilise, çarşı-pazar, kuyulardan ve nehirlerden doğrudan su içemez, yıkanamaz; yukarıda da değindiğimiz gibi özel bir giysi giymeden dışarı çıkamazdı (Handerson, 1918: 49).¹⁶⁹ Solunum yoluyla bulaşan bir hastalık olduğundan karga ağzına benzer bir maske takarlardı. Bu cüzzamlı hastalar ticari malları dokunamadıkları gibi çocuklardan da uzak durmak zorundaydılar (Aydın, 2006: 101). Yani Ortaçağda bu hastalığa yakalananlar genelde kırsal alanlara sürülür ve orada yaşamaları için onlara toplumsal dışlama ve baskı yapılırdı (Trautman, September 1984: 690).

Cüzzam Avrupa’da XII. ve XIII. yüzyıllarda zirve noktasını yaşamıştır (Clay, 1909: 35). Hastalığın tedavisi ya da cüzzamlıların kontrol altında tutulması için cüzzam evleri veya cüzzam hastaneleri yapılmıştır. Fakat bu yüzyıllarda Avrupa’da kurulan cüzzam evlerinin bir kısmı hastane olmaktan daha ziyade buradaki cüzzamlıların inziva hayatı yaşadığı bir tür hapisane niteliğindedir. Bu hastanelerden bazıları da gerçekten bu hastalığın tedavisi için çaba sarf etmekteydi (Utterback, 2001: 691). Genel hastanelere bu dönemde cüzamlılar için bir kısım eklenirse bunların giriş ve çıkışları ve de koridorları hastalığın yayılma riskinden dolayı diğer koşullardan farklı idi. XIV. yüzyılda bu hastaneler, Avrupa’da yaşanan ekonomik krizden etkilenmişlerdir. Birçok cüzzam hastanesi bağışların yetersizliğinden dolayı bu dönemde boşaltılmıştır. Bu dönemde bazı cüzzam evleri hamile kadınlar için ev ve diğerleri için de okul olmuştur. Bazı cüzzamevleri ise tamamen kapatılmıştır (Darton, 1996: 5). Ayrıca bu dönem, veba gibi büyük bir salgının Avrupa’yı yerle bir ettiği bir dönem olduğundan bu salgının cüzzam evlerinin kapanmasında dolaylı da olsa etkili olduğu söylenebilir.

---

¹⁶⁹ Toplu kullanım alanlarının içerisinde belki de en önemlisi pazar alanlarıdır. Bu alanlarda diğerlerine oranla daha çok insanın bulunması ve temel besin gıdalarının buralarda satılmasıyla nedeniyle bunlardan hastalık geçmesine ihtimaline karşı cüzamlıların Pazar alanlarına alınmamasına ihtimam gösteriliyordu. Daha geniş bilgi için bkz: Handerson, H. E. (1918). *Gilbertus Anglicus Medicine of the Thirteenth Century*. Cleveland, Ohio: The Cleveland Medical Library Association. s. 49.

Ortaçağ için uzmanlar her ne kadar dönemin hastalığı olarak cüzzamı görmeseler de araştırmacılar cüzzamın XII. ve XIII. yüzyıllarda özellikle İngiltere’de zirve noktasına çıktığından hem fikirlerdir (Covey, 2001: 317). Avrupa’nın birçok yerinde inşa edilen bu hastaneler genelde dindar kişilerin katkıları ve dinî zümreler tarafından İncil’de belirtildiği üzere İsa’nın rızasını kazanmak için kuruluyorlardı (Aydın, 2006: 102).

Cüzzam hastalığı, zengin-fakir, iyi-kötü, genç-yaşlı, güzel-çirkin ve de mekân gözetmeksizin tarih boyunca insanların korkulu rüyası olmuştur. Yüzyıllar boyunca ya üstü kapatılmaya ya da bu illete yakalanan insanların acısı dindirilmeye çalışılmıştır. Ne kadar tedbir alınmışsa da bu hastalığın izleri kolay kolay Ortaçağ Avrupa’sı topraklarından silinememiştir. Bazen cüzzam hastaları şehirlerden, toplu yaşam alanlarından kovulmuş, bazen de bunların tedavisi ile yakından ilgilenilmiştir. Yine bu dönemde cüzzamın korkusundan farklı hastalıklar da cüzzam olarak nitelendirilmiştir. Ancak hem dinî zümreler hem de varlıklı kişiler tarafından kurulan cüzzam evleri ne cüzamlıların hepsine hitap edebilmiş ne de bu hastalığın tedavisinde belirli bir ilerleme kaydetmiştir. Fakat Modern çağın temellerini atıldığı XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki çalışmalara mükemmel bir zemin oluşturmuşlardır. Ortaçağda bu hastalığın yaygın bir şekilde Avrupa’da görülmesinde sosyo-kültürel etkenin büyük rolü oynadığı gibi bu kurumlar dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenmişlerdir. Örneğin cüzzam uyum yıllar Avrupa’da sürdüğü için insanlar, buna karşı belli başlı tedbirler almış ve korunmanın yolunu öğrenmişlerdi. Fakat aniden Avrupa’yı ele geçiren vebada tamamen çaresiz kalmışlardı. Giden geleni aratır gibi tarih boyunca bir hastalık insan hayatını daha az tehdit ederken, onun yerini bir yenisi almıştır. Yani her dönem, kendine özel hastalıkları ve tedavi yöntemlerini beraberinde getirmiştir.

2.9.2.Veba

Ortaçağ Avrupası’nda vebanın ortaya çıktığı XIV. yüzyıl birçok olayın meydana geldiği bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde siyasî ve dinî güçler arasındaki ipler kopmaya ve dinin siyaset üzerindeki etkisi kaybolmaya başlamıştır. Ayrıca halk da bazı dogmaları irdelemeye ve kiliseyi sorgulamaya bu dönemde başladı. Bu sorgulama sonucunda egemenlik sahibi olan kral veya dinî unsurlar istedikleri yaptırma hususunda zayıfıyete düşmüşlerdir. Bu da halk ile yönetici unsurları karşı karşıya getirerek isyanların çıkmasına sebep olmuştur. İşte bu gibi sebebiyetler yüzünden XIV. yüzyıl halkı, çeşitli savaşlar, kıtlıklar ve hastalıklarla baş

etmek zorunda kalmasının yanında eskiye oranla omuzlarında daha ağır yükleri taşımaya maruz kalmıştır. Ayrıca bu dönemde siyasî otorite bu yükleri hafifletmek yerine kayıplarını karşılama adına ya vergileri artırma yoluna gitmiş ya da daha fazla kişiyi mecburi görevmiş gibi orduya dâhil etmiştir. Yine bu dönemde İtalya yarımadasındaki siyasî durum, pek de durgun değildi. Papalık ve Cermen kökenli Kutsal Roma İmparatorluğu arasında papalık devletlerinin kontrolü için sürekli bir mücadele vardı (Genç, 2011: 124-125). Bu dönemde Venedik ve Ceneviz arasında ticaret merkezleri kavgası yaşanırken, İspanya, Almanya, İskoçya, Burgonya Dükalığı ve Britanya arasında da savaş durumu vardı. Zaten Fransa ile İngiltere arasında 1337 yılında “Yüzyıl Savaşları” patlak vermişti. Bu kadar olayın içinde bir de “Büyük Kıtık” (1315-1322) felaketi zor durumda olan Avrupa’yı daha da zor duruma düşürdü (Slavicek, 2008: 18). Tam bu felaketler bitti derken en tehlikelisi olan veba salgını Avrupa insanının üstüne hiç kalkmayacak bir kara bulut gibi çöktü. (Genç, 2011: 125).

1894 yılında Fransız bilim adamı Alexander Yersin tarafından bulunup onun soy ismine atfen “yersinia pestis” adı verilen virüsün sebebiyet verdiği hastalığa veba denilmektedir. Bu hastalığın hıyarcıklı, septisemik ve akciğer vebası diye çeşitli türleri bilinmektedir (Varlık, 2011: 175). Bu hastalık insnalık tarihi kadar eski olup dinî kitaplardaki ayetlerde de yer almıştır. Örneğin Eski Ahid’in çeşitli yerlerinde İsrailoğulları’nın isyankâr davranışlarının Allah’ın gazabını üzerlerine çektiği, bu sebeple veba ile cezalandırıldıkları ifade edilmektedir. Hz. Peygamber de bir yerde veba çıktığını duayanların oraya gitmemelerini ve oradakilerin de oradan ayrılmamaları gerektiğini söylemiştir (Varlık, 2011: 175).

Veba, insanlık tarihi kadar eskiye gitmektedir. İnsanlara musallat olmaya başladığı ilk andan itibaren dünyanın birçok yerinde farklı zamanlarda da olsa bu hastalık görülmüştür. Hatta veba, bazı toplumlarda savaşla eş tutulmuştur. Örneğin; M.Ö. 429-430 yıllarında Yunan topraklarında görülen veba Platon’un nazarını cezp etmiş ve Atinalılar ile Spartalılar arasındaki 30 yıl süren savaşın M.Ö. 431’de bitmesinde bu hastalığın etkili olduğu görüşü Platon tarafından ileri sürülmüştür. Zaten Platon hayatını tarif ederken savaşın içinde büyüdüğünü vurgulamaktadır. Platon’un gözünden bakmak gerekirse; veba, insanda ölümle hayatta kalım arasında bir savaştır (Maxfield, 2009: 156). Bu hastalık ilkçağlardan günümüze kadar üç aşamada ele alınmaktadır. Bunlardan ilki, bunlardan ilki M.S. 541 yılında Jüstinyen Vebası’dır. İkincisi ise VIII. yüzyılın ortalarına kadar aralıklarla süren vebadır ve bu İslâm

topraklarında da görülmüştür. En büyük yıkıma sebep olan XIV. yüzyıldakidir. 1330’lu yıllarda Orta Asya steplerinde başlayıp 1347’de İpek yolu boyunca ilerleyen ticaret kervanları aracılığıyla İslâm dünyasına ulaşmış ve bütün dünyaya yayılmıştır (Varlık, 2011: 175).

Ortaçağda insanların özellikle Avrupa’dakilerin başına karabulut gibi çöken vebanın üç türü bulunmaktadır. Bunlar: hıyarcıklı, septisemik ve pönomik’tir. Avrupa kıtasında en yaygın görüleni ise hıyarcıklı olanıdır. “Yersinia pestis” adlı bir bakteri vebaya yakalanmış bir kemirgenden diğerine taşıdıkları pireler yoluya geçmektedir. Bu hastalığın yayılmasında rol oynayan kemirgenler dağ sıçanları, tarla sincapları ve başıboş köpeklerdir (kırlarda gezen çayır köpekleri). Fakat bu mikrobun insanlar arasında yayılmasına sebebiyet veren hayvan ise faredir. Bilhassa insanların yaşamış oldukları evlerde istenmeyen misafirler olan “kara faresi” (Latincesi *rattus rattus*) bunda en büyük rolü oynamıştır. Bu hastalık uzun bir müddet hayvanlara misafir olup insanları pek etkilemediğinden dolayı insanlar arasında çok da önemli olarak görülmemiştir. Fakat hayvanlar ölüp taşımış oldukları hastalıklı pireler hayvanların ev sahiplerine musallat olmaya başlayınca insanlar için tehlike çanları çalmaya başlamıştır. Çünkü bu pireler hastalığın taşıyıcıları idi (Hays, 2009: 37-38). Bu pirelerin ısırığı, hastalığı insanın lenf sistemine göndererek kasıklarda, bacaklarda ve koltuk altlarında hıyarcık denilen ağrılı şişlikler oluşmaktadır. Bu hastalığın bulaştığı insan için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Şayet bu hastalıkta şişlikler patlarsa ve zehirli bakteri dışarı yayılırsa hastanın kurtulma şansı vardır. Fakat dışarı çıkmanın gerçekleşmemesi halinde hasta ilk şişliğin görülmesinden sonraki üç gün içinde ölmektedir (Genç, 2011: 125).

Bu hastalığın ikinci şekli “Septisemik” olanıdır. Bu şekli lenf sistemi yerine kan sistemini enfekte ederek tesir göstermektedir. Bakteri kan sisteminde hızlı bir şekilde yayıldığından dolayı belirtileri ortaya çıkmadan hasta saatler içinde ölebilmektedir.

Bu hastalığın diğer bir çeşiti olan “pönomik” veya “akciğer vebası” olarak adlandırılır. Pönomik vebada hastada akciğer iltihabı gelişmekte ve bunun sonucunda hasta kan tükürmeye başlamaktadır. Bu tükürüğün hastanın elbiselerine ve havaya bulaşarak yayılmasıyla ve onunla temasa geçen veya havayı soluyan kişiler de hastalanmaktadırlar. Vebanın türleri içinde en tehlikelisi bu akciğer vebasıdır ve buna tutulanlar birkaç gün içinde ölmektedirler.

Veba hastalığında ölümler aniden gerçekleşmekte ve bu hastalığa tutulan kişide kan ve iltihapla dolu şişlikler oluşmakta ve buna paralel olarak titremeler, ateşlenmeler ve baş ağrıları eşlik etmektedir (Elliott, 2006: 8-9). Kan ve iltihapla dolu koyu renkli şişliklerden dolayı bu hastalığa “Kara Ölüm” denilmektedir.

Bu hastalığın ortaya çıkış nedeni günümüz tıbbi açısından kesin olarak bilinmemesine rağmen dönemin insanların bu konu hakkında çeşitli fikirleri mevcuttur. Bunların en başında gelen görüş; günahkâr insanları cezalandırmak amacıyla “Tanrı’nın cezası” olarak kabul edilendir. Bu görüşe göre bu günahkâr insanları cezalandırmak amacıyla Tanrı bu hastalığı yeryüzüne indirmiştir. Bu konudaki bir diğer fikir ise; 1345 yılında Mars, Satürn ve Jüpiter’in birleşmesinden kaynaklanacağı fikridir (Jacquart, 1988: 234; Byrne, 2006: 23). Bu fikir, Alman doğa filozofu Köhnlü Albert tarafından Paris konsilinde dile getirilmiş, ona göre bu birleşme, 20 Mart’ta saat 13:00’da gerçekleşmiştir (Genç, 2011: 125). İngiltere’de de buna benzer bir fikir vardır. Örneğin vebanın İngiltere’de görülmesinden sonra Meaux Manastırı’ndan Thomas Burton, vebanın İngiltere’de hızlı bir şekilde yayılmasını 27 Mart 1349 gerçekleşen depreme bağlamıştır (Byrne, 2006: 23-24).

Yukarıda vermiş olduğumuz fikirlerin ve teorilerin haricinde hastalığın yayılmasında Avrupalılar tarafından en çok kabul gören etken kötü hava koşullarıdır. Bu hastalık esnasında sıcak ve nemli havanın bozulduğu, akciğerlere girdiği ve bunun bozuk bir kana sebebiyet verdiğine inanılmıştır. Bunlara ek olarak astronomik olayların da vebayı etkilemiş olduğunu savunanlar da yok değildi. Avrupa’ya vebanın girdiği yerin Sicilya olmasını ve burada bulunan Etna Yanardağı’nın bunun kanıtı olduğunu savunmaktaydılar (Hays, 2009: 43). Ayrıca ayın da vebayı etkilemiş olabileceği teorisi de XIV. yüzyılda nedeni bilinmeyen bu hastalığın sebebiyetini bulma yolunda atılmış adımlardan bir tanesini oluşturmaktaydı.

Veba’nın Avrupa’ya yayılmasına geçmeden önce hangi yollarla Avrupa kıtasına geçtiğine dair bilgi vermek gerekmektedir. Bu yüzden vebanın ilk görüldüğü yer olan Asya’ya değinmek zorundayız. Çünkü vebanın yayılış yoluyla ilgili fikirlerde çeşitlilik olsa da genel görüş, bu hastalığın Asya kıtasından geldiği yönündedir. Genel kabul bu hastalığın ilk önce Çin’de ortaya çıktığı ve Baykal Gölü ve Aşağı Volga iskanetinde ilerleyerek Kırım’a

kadar ulaştığıdır.¹⁷⁰ 1345 yılında Kırım'daki Ceneviz kolonisini ele geçirmek isteyen Moğolların vebadan ölenlerin cesetlerini mancınıkla birlikte surlardan içeri atarak bu hastalığın Kefe'de yayılmasına neden olmuşlar ve bu şekilde şehri ele geçirmişlerdir (Gasquet, 1908: 5-7). Bu esnada Kefe'de bulunan ticaret gemilerinin aldıkları mallarla birlikte Sicilya'nın Messina limanına gitmeleriyle hastalık Avrupa kıtasına ayak basmış oldu. Kronik yazarı Henry Kington, bu hastalığın ilk olarak Hindistan'da ortaya çıkmış olduğunu, önce Küçük Asya'ya ve daha sonra da 1347 yılı Ekiminde Sicilya'ya geldiğini ve tüm İtalya'ya yayıldığını söylemektedir. Ayrıca bu hastalığın Avrupa'ya gemilerde yer alan hayvanlardan değil Ceneviz gemilerinden birinde yer alan bir Fransisken keşiş tarafından taşınmış olduğuna yönelik görüş de vardır (Genç, 2011: 127). 1347 Eylül ayında Messina'ya varmış olan veba Kasım ayında da Marsilya'ya geçtiğine dair başka bir bilgi bulunmaktadır.¹⁷¹

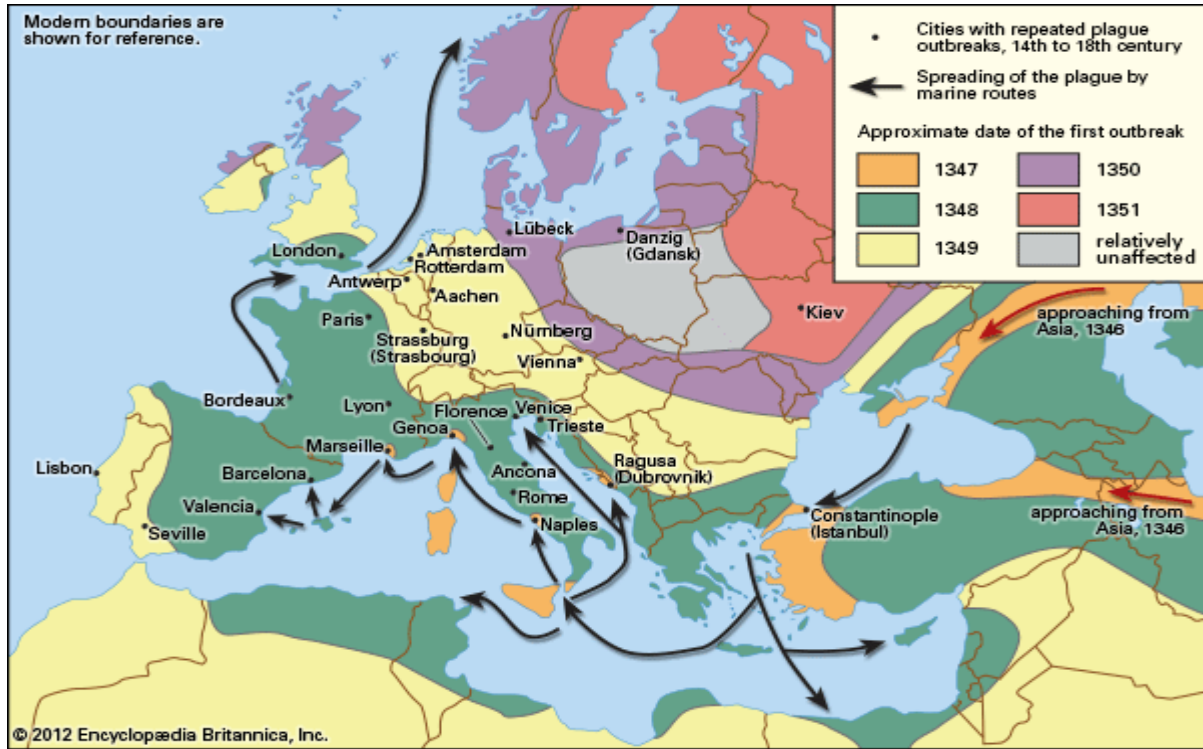

¹⁷⁰ Hecker bu konuda 1333 yılında hastalığın Çinde patlak verdiğini ve buradan yayılmaya başlayarak 1348 yılında Avrupa'ya geçtiğini belirtmektedir. Veba'nın Avrupa'ya geçişi 15 yıl kadar bir süre zarfında olmuştur. Çinde bu hastalığın çıkmasının nedeni belki de Kiang ve Hoai nehirlerinin sulamış olduğu tarım bölgelerinde kavurucu bir kıtlığın başgöstermesidir. Daha geniş bilgi için bkz: Hecker, 1888: 24.

¹⁷¹ Gaquest "The Black Death" adlı eserinde vebanın Avrupa kıtasına yayılmasını 1348 yılı olarak göstermektedir. Ayrıca yayılım haritasında herhangi bir farklılık olmamakla birlikte sadece tarihlerde farklılıklar vardır. Kefe şehrinde İtalya'ya giden ticaret gemileriyle bu hastalık Avrupa'ya ulaşmış ve oradaki kötü yaşam şartlarından dolayı kısa sürede yayılmıştır. Vebanın Avrupa'da yayılması hakkında daha geniş bilgi için bkz: Gasquet, 1908: 18-38.

Harita 1. Vebanın Çıkış Noktaları ve Avrupa'ya Çıkış Yolları¹⁷²

Veba'nın Avrupa'da yayıldığı rotaya bakılacak olunursa; ticarî rota doğrultusunda bir yayılma gösterdiği görülmektedir.

Harita 2: Vebanın Avrupa'da Yayılım Rotası¹⁷³

Buna göre Nisan'da Toulouse'a, Haziran ayının sonunda Bordeaux'a, ticarî gemilerle güney İngiltere'ye, İrlanda'ya, 20 Ağustos tarihinde Siena yoluya Paris'e ve 29 Eylül'de Londra'ya ulaşmıştır. Kış aylarında hava şartlarından dolayı vebanın azaldığı görülmüştür. Çünkü virüsü taşıyan pireler iklimsel değişikliklere duyarlıdır ve sadece belirli nem ve sıcaklıklarda büyüme gösterebilmekteydiler. Dolayısıyla onlar için en elverişli mevsim yaz idi. Bu yüzden yaz aylarında hıyarcıklı vebadan ölenlerin sayısı çoktu. Kış aylarında daha az görülüp olanlarda genelde akciğer vebasıydı (Hays, 2009: 39; Genç, 2011: 127). 1349 yılında yayılımını devam ettiren veba Londra'dan Norveç'e, Danimarka'ya ve Almanya'ya

¹⁷² Harita için bkz: <http://blogs.biomedcentral.com/bugbitten/2015/03/16/rats-exonerated-reservoir-hosts-black-death/>. 29.05.2015.

¹⁷³ Harita için bkz: <http://kids.britannica.com/comptons/art-166726/The-reach-of-the-Black-Death-in-Europe-from-1347>. 29.05.2015.

ulaşmıştır. Aynı dönemde Portekiz, Avusturya ve Macaristan gibi merkezi Rhine bölgesi de bu hastalıktan etkilenmiştir. 1350 yılının yazında Almanya'nın merkezinde, kuzey Polonya'da, Lübeck'ten sıçramış olan İsveç ve Baltık liman kentlerinde; 1351 yılında günümüz Litvanya'sında bir bölge olan Courland'da ve Belarus'da veba vakalarına rastlanmıştır. 1352 yılında ise Rusya'ya geçtiği görülmüştür. Veba'dan zarar görmeyen ya da çok az zarar gören yerler de bu dönemde mevcuttur. Bu yerler genelde veba görülen yerlerle ticarî münasebetleri kesip şehirlerine oralardan insan giriş çıkışını yasaklayarak bu laneten kurutulmayı başarmışlardır. Vebadan bu tedbirler sayesinde çok az zarar gören ya da hiç zarar görmeyen ülkeler ve bölgeler İspanya'da Galicia, Hollanda, İzlanda, Bohemya, Finlandiya ve Leh olan Galiçya'dır (Biraben, 1998: 350-351). Fakat bunların içinden İzlanda'ya 1402 yılında veba ulaşmış ama çok etkili olmamıştır. Veba, Grönland'a ulaşmamış olmasına rağmen buradaki insanlar vebalı bölgelerden aldıkları haberler endişeye kapılmışlardır (Genç, 2011: 127). Spielvogel, *World History* (Dünya Tarihi) adlı eserinde Asya'dan yola çıkan vebanın 1347 yılının Aralık ayında Sicilya'ya ulaştığını düşünmektedir (Duiker; Spielvogel, 2007: 379). Bu salgının Avrupa'ya geçiş tarihinde farklılıklar olmasına rağmen en genel geçer tarih 1348'dir.

Veba halk arasında görüldüğünde bu hastalıktan korunmak amacıyla çeşitli fikirler ileri sürülmüştü. Fakat her ne kadar fikirler ileri sürülse de veya tedbirler alınsa da çaresizlik Avrupa toplumunda diz boyuydu. Bu çaresizlik, sadece halkta görülmemiş; hastalık karşısında doktorlarda bu çaresizler safında yer almışlardı. 1348 yılında bu çaresizlik karşısında başvurulacak tek merciler olduklarından dolayı kral VI. Philippe, Paris Üniversitesi tıp fakültesinden kara ölümün sebepleri hakkında bir rapor hazırlanması istenmiştir (Siraisi, 1990: 62). Veba karşısında çaresiz kalan Ortaçağ doktorları, sebebini bilmedikleri bu hastalıktan korunmak için ülke dışına çıkılması gerektiğini düşündükleri gibi bazılarının da festivaller gibi kalabalık organizasyonlardan uzak durmaları gerektiğini fakat sağlıklı insanların arasında olmak gerektiğini de savunmuşlardır (Elliott, 2006: 9).

Veba, tıp literatüründe yeni bir tür olan veba broşürünü ortaya çıkarmıştır. Hastalıktan kaçınmak için tavsiyeler ve bilimsel açıklamalar içeren bu broşürler veba döneminde çok sayıda olmalarına rağmen bunlardan pek azı Burgundy'li John'un "Treatise of Epidemic" (Salgın Tezi/Bilimsel Eseri) adlı eserinde popüler olmuştur. Orjinali Latince olan bu eserde hastalıktan korunmak için alınması gereken önlemler şöyle sıralanmıştır: "Yemek ve içmekte

aşırıktan, banyo yapmaktan ve tüm seksüel ilişkilerden kaçınılmalıdır. Çok az ya da hiç meyve yenmemelidir. Balla yapılmış herhangi bir şeyden ya da bal liköründen uzak durulmalıdır. Soğukta ya da yağmurlu havada şöminede hafif ateş yanmalıdır, sisli ya da rüzgârlı havada evden ayrılmadan önce her sabah güzel kokular solunmalıdır. Kişi zengin ise amber, misk, biberiye ve benzerlerini, fakir ise limon renkli zerdeçal, karanfil, Hindistan cevizi ve benzerlerini koklamalıdır. Amberden ya da diğer kokulardan bir demet elde taşınmalıdır. Yatağa gidince pencereler kapatılmalı, dumanı ve güzel kokusu odayı doldursun diye ardıç dalları yakılmalıdır ya da toprak bir kaba dört adet yanan kömür konulmalı, üzerine biraz toz barut serpilmeli ve dumanı solunmalıdır. Salgın sıcak havada olursa, sıcaktan ziyade soğuk şeyler ve daha çok et yenilmelidir. Yenen miktardan daha fazla içilmeli ve su ile beyaz şarap içilmelidir. Bol miktarda sirke kullanılmalıdır. Hava kötüyse ya da sisliyse evden ayrılmadan önce güller, menekşeler, zambaklar, beyaz ve kırmızı sandal ağacı dalı, misk ya da kâfuru koklanmalıdır” (Wallis, 2010: 422-424; Genç, 2011: 129).

Hastalığın yayılmasının sebebi olarak kötü hava görülmüş ve bu kötü havayı yok etmek için de güzel kokulu demetleri taşımak ilk korunma yöntemi olmuştur. Bu tedbirler yol boyunca demet demet çiçek satıcılarının oryata çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca bu hastalık, manastır hayatında da değişimlere sebep olmuştur. Örneğin bazı manastır üyeleri kendilerini safahata verirken, bazıları da inzivaya çekilerek her şeyi daha ölçülü yapmaya başlamışlardır. Bunların haricinde etraflarındaki hastaları düşünmemek için müzik dinleyenler ve şehri terk etmeyi düşünenler de olmuştur. Fakat fakirler için şehri terk etmek o kadar da mümkün değildi. Zaten bu hastalık daha çok fakir aileler içerisinde görülmüştür (Genç, 2011: 129-1309). Ayrıca bu dönemde hastalıktan kurtulmak amacıyla tuhaf maskeler takılmış ve dualar edilmiştir (Hollihan, 2009: 46; Johnson, 2010: 15)).

Kiliseler, bu dönemde sadece ibadet amacıyla kullanılmamıştır. Hasta halkın varlığından dışarıdakileri haberdar etmek için kiliselerin çan kulelerine siyah bayraklar asarak bu hastalık için diğer bir önlemin alınmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu önlemleri almak yeterli olmamıştır. Çünkü ölen cesetlerden diğer sağlıklı insanları uzak tutmak için bu cesetlerden biran evvel güvenli bir şekilde kurtulmaları gerekmiştir. Örneğin kilise görevlileri, kapıların önüne bırakılan ölenlerin cesetlerini alarak yerleşim yerlerinden uzaklara götürmüşlerdir (Elliott, 2006: 10; Genç, 2011: 130). Yine bu dönemde papa, vebalı cesetlerin atılması için Avignon ve Fransa’da ırmak kutsamıştır (Genç, 2011: 130).

Veba salgınının Avrupa'da görüldüğü dönemde en büyük riski hastalarla ilgilenen doktorlar yaşamıştır. Çünkü bunlar gerektiğinde vebalı hastalarla temas etmekte ve zorunlu olarak aynı havayı solumaktaydılar. Bu yüzden doktorlar hastalığın zararlı etkilerinden korunmak amacıyla belli başlı tedbirler geliştirmişlerdir. Bunlar; gömlek ve eldiven giymek, tarçın ve bitkilerle ıslatılmış burun torbaları takmak veya maskeler takmak gibi önlemlerdi. Ayrıca bu dönemde veba salgınından korunmak amacıyla alınmış başka önlemler de vardı. Örneğin mendillerden oluşan toplar hoş kokulu yağlarla bulanarak yakılıyor, insan idrarında yıkanılıyor, tılsımlar takılıyor ve evlerin içinde ölü hayvanlar bulunduruluyordu (Genç, 2011: 130).

Vebanın en çok hasar verdiği yer olan İtalya'da da resmi talimatlarla önlemler alınmıştır. Vebadan ölenlerin eşyaları ve yatakları gömülürken yaşadıkları evler, dumanla dezenfekte edilerek sirke ile temizlenmiştir. İtalya'da dönemin tanınan tıp profesörlerinden Folignolu Gentile ve Pennalı Giovanni vebaya karşı stratejiler geliştirmişler ve bu stratejileri sivil memurlar vasıtasıyla doktorlara göndermişlerdir. Ayrıca Perugia yönetimi doktorlardan vebadan ölenlerin cesetlerini incelemelerini ve hastalığın sebebini bulmalarını istemişlerdir. Yine bu dönemde vebadan korunmak amacıyla yasalar da düzenlenmiştir (Wray, 2009: 4-6). Avrupa'da vebanın ilk görüldüğü yer olan İtalya'da alınan en mantıklı tedbir hastaları bir yere kapatarak onların sağlıklı insanlarla temasının önüne geçilmesidir. Yani karantina sistemi uygulanarak vebanın yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır (Genç, 2011: 130).

2.9.2.1. Vebanın Avrupa'nın Demografik Yapısına Etkileri

Veba salgını XIV. yüzyıl boyunca Avrupa'da zengin fakir ayrımı yapmadan toplumun her kesiminden insanın korkulu rüyası olmuştur. Vebadan dolayı Ortaçağ Avrupa'sında demografik bakımdan büyük değişimlere yaşanmıştır. Çünkü veba salgını, üç kişiden birinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Bu dönemde bazı köyler haritadan silinirken, bazıları ise halkının çoğunu bu hastalıktan kaybetmiştir. 1340 yılında 76 milyon olan kıta nüfusu 1450 yılında tersine ivmeyle 50 milyona düşmüştür. Normalde bu sayının artması gerekiyordu. Fakat vebadan dolayı Avrupa toplumunda büyük nüfus kırılması yaşanmıştır (Ramankutty; vd., 2006: 17). Hatta ölen kimsesizlerin farkına ancak cesetleri kokmaya başladıklarında varılmıştır (Genç, 2011: 131). Bazı bölgelerdeki ölüm sayılarını vermek gerekirse, Norveç ve İzlanda'nın üçte ikisi, Bristol nüfusunun onda dokuzu (Mortimer, 2009: 202), Avignon'da

150 bin, Paris'te 50 bin, Londra'da 100 bin kişi, Venedik nüfusunun % 70'i, Cenevz'in % 68'i, Floransa'da 45 bin, Marseilles'te bir ayda 16 bin, Siena'da 70, St. Denys'de 14 bin, Strasburg'da 16 bin, Lubeck'te 9 bin, Basle'de 14 bin, Erfurt'ta 16 bin, Weimar'da 5 bin, Limburg'da 2500 kişi ölmüştür (Hecker, 1833: 58-60). Sayılara bakıldığında o dönemin Avrupa'sı için küçümsenmeyecek kadar çoktur. Neredeyse Avrupa nüfusunun büyük çoğunluğu bu hastalığın pençesinden kurtulamamıştır. 1351 yılında Papa Clement VI. için hazırlanan raporda toplam sayı 23. 840.000 olarak hesaplanmıştır (Genç,2011: 131). Belki bunlara ek olarak Almanya'da Fransisken Rahiplerinden 124, 434 kişi ve İtalya'da Minoriteslerden (Fransisken Tarikatı üyesi) 30.000 kişiyi de ilave etmek gerekmektedir (Hecker, 1888: 40).

Vebadan ölenlerin hepsi fakir insanlardan oluşuyordu. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi toplumsal hiçbir statü bu hastalığın karşısında direnememiştir. Örneğin İngiltere Kralı III. Edward'ın kızı prenses Joan¹⁷⁴, danışmanı Oxfordlu John ile Kastilla Kralı XI. Alfonso da bu hastalıktan hayatlarını kaybetmişlerdir (Genç, 2011: 131). Ülkelere ve bölgelere göre vebadan ölenlerin oranları şu şekildedir:

Bölge ve Ülke	Vergi ve Kira Ödeyen Ev Sahipleri	Vergi ve Kira Ödeyen Halk	Genel Nüfus
Navarre Krallığı	55-60	60-65	60-65
Katalonya	(71)	(74)	(60-70)
İspanya	55-60	60-65	60-65
Floransa			60
Tuscany			50-60
Piedmont	42	50	52.5
İtalya			50-60
Provence	54.5	60	60
Languedoc ve Forais	50-55	55-60	60
Salvor Kontluğu	50-55	55-60	60
Fransa	50-55	55-60	60
İngiltere	55	60	62.5
Toplam Sentez	50-55	55-60	60

¹⁷⁴ Rosemary Horrox. Joan'ın Kastilya kralının varisi Pedro ile evlenmek için yola çıktığını ve 2 Eylül 1348 yılında Bordeaux'ta öldüğünden bahsetmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Rosemary Horrox. (1994). The Black Death. Manchester: Manchester University Press. s. 250.

Tablo 1: Veba Kaynaklı Ölüm Oranlarının Yüzdesi (%)¹⁷⁵

Vebadan en büyük zararı din grupları görmüştür. Çünkü onlar manastırlardaki hastanelerde hastalarla birebir ilgilenmekte ve öldüklerinde de onların defin işlemlerine iştirak etmekteydiler. Bu yüzden her ne kadar korunmaya çalışmış olsalar da veba virüsünden birçoğu kaçamamıştır. Bu yüzden birçok keşiş hayatını kaybetmiştir. Örneğin Northamptonshire'da 64 keşişten 32'si, Warwickshire'da 50 rahibeden 20'si ölmüştür (Mortimer, 2009: 202; Genç, 2011: 132). Yine bu dönemde Norwich'deki Dominiken keşişlerinin hepsi ölürken Lutfield'deki keşişlerden kimse hayatta kalmamıştır (Page, 1905: 349; Mode, 1916: 16). Ruhban sınıfının vebadan kayıplarını yüzdeler olarak şu şekilde göstermek mümkündür: Exeter'de %50, Winchester'de %49, Norwich'de %49, Ely'de %48, Lincoln'de %44 ve York'da %39'dur (Genç, 2011: 132). Yukarıda da değinildiği gibi veba yüzünden bazı bölgelerin nüfusu tamamen yok olurken bazılarının ise bir hayli azalmıştır. Demografik yapının bozulmasından kaynaklanan sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bu, Ortaçağ Avrupa'sında ekonomik problemlerin de doğmasına neden olmuştur.

2.9.2.2. Vebanın Avrupa Ekonomisine Etkileri

Vebanın olumsuz etkilerinin en fazla görüldüğü alanlardan bir tanesi ekonomidir. Nüfusun azalması tarlalarda çalışan insanların azalmasına ve bu da üretimin durma aşamasına gelmesine neden olmuştur. Çünkü veba salgınından sağ kalmayı başaran işverenler ya da toprak sahipleri değirmenlerini ve tarlalarını işleyecek eleman bulamayacak dereceye gelmişlerdir. Bu durum hayatta kalan işçiler için de bir fırsat doğurmuştur. Çünkü bu işçiler, bunu fırsata çevirerek gündeliklerini artırma ve yeni haklar elde etme yoluna gitmişlerdir. Çaresiz durumda olan işverenler ise arazilerini işletmek için işçi grubunun şartlarını kabul etmek zorunda kalmışlardır (Genç, 2011: 133-134).

Vebadan çok sayıda insanın ölmesi tarım yapılan arazilerin ve malikânelerin de boş kalmasına neden olmuştur. Bu da bu arazileri kiralayacak ya da satın alacak kişilerin olmamasına ve bu gayrimenkullerin fiyatlarının aşırı derecede düşüşüne sebebiyet vermiştir. Bu durum, köylülerin işine de yaramıştır. Kişi başına düşen para miktarı artmış ve hayatta

¹⁷⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Ole J. Benedictow. (2004). The Black Death 1346-1353. Woodbridge: The Boydell Press. s. 352.

kalan köylülerin birçoğu boş arazileri kiralayabilmişlerdir (Genç, 2011: 135). Ayrıca bu boş araziler için daha az para ödeyerek de kendi arazilerinin efendileri olabilmışlerdir (Hays, 2009: 49).

Ve banın yaygın olduğu dönemde sadece işçi grubunun ücretleri artmamıştır. Bu dönemde hastalığın çaresini bulma hususunda başvuru makamı olan doktorların ücretlerinde de artış olmuştur. Hatta bu artış develasyon misali yüzde yüz olarak fiyat listesine yansımıştır (Genç, 2011: 135).

Ve ba yüzünden uluslararası ticarete derinden sarsılmıştır. Gemicilerin çoğunun hayatını kaybetmesi bunda bir etken olmuş ve veba salgınından dolayı limanlara gemilerin giriş çıkışı yasaklanmıştır. Özellikle ticaret hususunda en büyük zararı İtalya görmüştür (Genç, 2011: 135).

Ve ba halkın ekonomik durumunda düzelmelerin olmasına sebebiyet de vermiştir. Daha önceden nüfus fazla olduğundan üretilen ve yetiştirilen ürünler halkın hepsinin ihtiyacını karşılayacak derecede değildi. Kara ölüm yüzünden tüketici sayısının azalması; üretilen ürünlerden yapılan yemeklerin maliyetlerini de büyük oranda düşürmüştür. Yani üretim fazla ama alacak kişi de az olunca ürün fiyatlarında kendiliğinden bir düşüş olmuştur. Bu sayede halkın yediğı yemeklerin çeşitlerinde artış olduğu gibi hayat standartlarında da düzelmeler meydana gelmiştir. Örneğin daha fazla et ve tereyağ yeme ve şarap ve içki içme oranı artmıştır (Benedictow, 2004: 390). Yani burada alt sınıftan bir üst sınıf olan orta sınıfa geçiş olmuştur (Peters, 2005: 45).

Bu dönemde alternatif gıdalarda da çeşitlilik yaşanmıştır. Örneğin insanların sofralarına tavşan eti, geyik eti ve balık gibi yeni ürünler girmiştir. Ayrıca çivitotu, kızılkök ve karabuğdayın ekimi de bu dönemde başlamıştır (Genç, 2011: 136).

Ekonomide dengesizlikten dolayı Avrupa ülkelerinde dengeleyici politikalar denenmiştir. Avrupa'daki çeşitli otoriteler tarafından işçilerin hareketliliğini, ücretleri ve mal fiyatlarındaki dengesizliği düzenleme adına çaba sarf edilmiştir. Ayrıca rüşvetler ve ödüller veren gizli anlaşmaların yapılmasının da önüne geçilmeye çalışılmıştır (Bowers, 2008: 62). Yani artık bu noktadan sonra işverenler kendi arazilerinde veya iş yerlerinde çalıştırmak için

işçilerle gizli anlaşma imzalamayacaklardı. Buradan da daha önce bu iki grup arasında gizli anlaşmaların yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu anlaşmalar, çalışanlara fazladan ücretler ve ödüller sunmaktaydı. Bu fazladan ücret ve ödül sayesinde işverenler buldukları işçilerin başka işverenlerin iş yerlerinde çalışmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Bu dönemde dengeleyici politika uygulamadan ve para politikasını değiştirmeden dolayı isyanlar çıkmıştır. Özellikle bu isyanlar, veba salgını döneminde önceki dönemlere oranla dört misli artmıştır. Bu dönemde İngiltere’de, Fransa ve Flanders¹⁷⁶’te bu türden birçok isyan çıktığı görülmektedir. İlk olarak Parisli burjuvalar, meclis üyesi olan Charles Taussac önderliğinde değişen para politikası ve “Yüzyıl Savaşları” nedeniyle artan vergilerden dolayı isyan etmişlerdir (Genç, 2011: 139).

Veba yıllarında sahiplerinin ölmesinden dolayı birçok hayvan başıboş kalmıştır. Hayatta kalan insanlar tarafından bu hayvanlar alınarak sayıları daha da artırılmıştır. Bilhassa küçükbaş hayvan yetiştiriciliği önem kazanmıştır. Çünkü bu hayvanların bakımı ve işçi sayısına olan ihtiyaç büyükbaş hayvancılığa oranla daha azdır. Yine bu dönemde sahipsiz kaldıkları için bir hayli zayıf düşen hayvanlar için tarlalara gıda malzemesinden ziyade onların beslenmeleri için yem ürünler dikilmiş ve hayvanlar içine düştükleri zayıfıyettten kurtarılmıştır (Genç, 2001: 139). Bu uygulamaların İspanya ve İngiltere’de yaygın bir şekilde hayata geçirildiği görülmektedir. Bu dönemde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin daha popüler olmasının bir diğer nedeni ise; bu hayvanların hem yününden hem de etinden faydalanılma imkânının olmasıdır. Veba esnasında Siena’da yün kıyafet endüstrisi durmuştur (Hays, 2009: 45). Fakat vebadan sonra ölü haldeki bu endüstri kolu tekrar canlanmış ve ihraç miktarı artmıştır (Byrne, 2004: 64).

Veba Salgını, esnaf loncalarının yapısının bozulmasını da etkilemiştir. Vebadan önce lonca üyesi olabilmek için lonca üyelerinin birinci dereceden akrabası olmak gerekmektedir. Veba esnasında birçok üyenin ölmesi ve onların yerinin doldurulması için bu kuraldan vazgeçilmiştir. Bu da tanınmamış olan birçok kişinin sektöre girmesine ve kalitenin düşmesine neden olmuştur (Peters, 2005: 45).

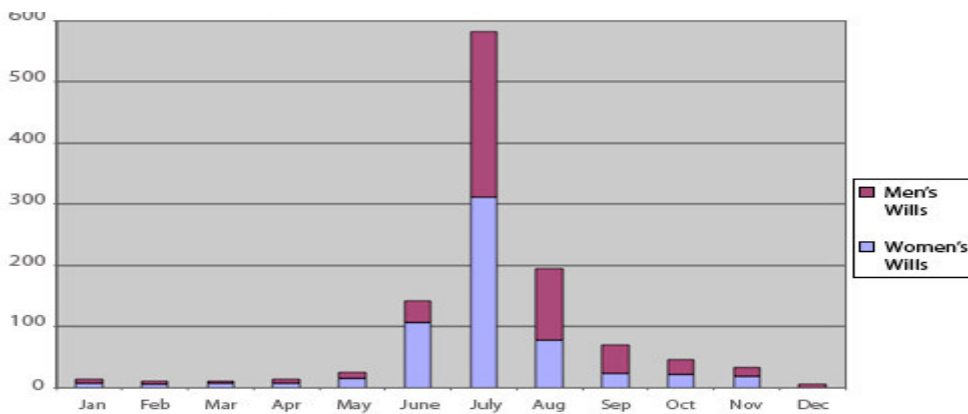
¹⁷⁶ Flanders: KuzeyDenizi kıyısında eski Flandra Kontluğu ve etradındaki topraklardan oluşan tarihi bölgeye verilen isim. Bu bölge Flandre Ailesi tarafından itare edilmekteydi. Ayrıca bu bölge günümüz Belçika sınırları içerisinde yer almaktadır ve önemli bir ticaret kentidir. Daha geniş bilgi için bkz: Vries, A. (2007). *Flanders: A Cultural History* New York: Oxford University Press. ss. xi-xiii.

Veba salgını yıllarında birçok ürünün fiyatında azalma görülürken bazı ürünlerin fiyatlarında da artış yaşanmıştır. Örneğin bu dönemde en çok ihtiyaç duyulan tıbbî ürünler, tabut, bitkiler ve kefen için kullanılan kıyafetlerin fiyatlarında artış yaşanmıştır. Bunlara paralel olarak doktor, cerrah, mezarıcı ve noter gibi meslek erbablarının da ücretlerinde artış olmuştur (Byrne, 2004: 62).

2.9.2.3. Vebanın Avrupa'daki Sosyal Hayat Üzerindeki Etkileri

Ortaçağ Avrupa'sının başına kara bir bulut gibi çöken veba hayatın diğer alanlarında olduğu gibi sosyal hayat üzerine de bir takım olumsuz etkileri olmuştur. Dünyadan göçmeden önce dünyalıklarının bırakılmasına yönelik etkiler ki bunlar vasiyetnamelerle yapılmıştır. Bir diğeri de kadınların, erkeklerin yetersiz olduğu yerde devreye girmesi; eşlerinden kalan arazi veya işyerlerinin başına geçmesi ve rahip eksikliğinden dolayı günah çıkarma işlerine bakmasıdır.

Ölüm korkusu, insanlarda mallarını da kaybetme korkusunu doğurmuştur. Bu nedenle veba salgınının yaşandığı dönemde sosyal hayata dair ilk etkisini vasiyetnamelerde görmek mümkündür. Çünkü salgından sağ kurtulamayacağını düşünen birçok kişi arazi ve mallarının dışarıdan gelen yabancıların eline geçmemeleri için vasiyetnameler düzenlemişlerdir. Bu nedenden dolayı bu dönemde vasiyetname yazdıranların sayısında bir hayli artış yaşanmıştır. Bunun en güzel örneğini İtalya'daki Bologna oluşturmaktadır. Bologna'da veba salgını sırasında hazırlanan vasiyetnamelerin kadın ve erkeklere göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Grafik 1: Bologna'da Veba Salgını Yaşandığı Yıllarda Yazıların Vasiyetnamelerin Cinsiyete Göre Dağılımı ve Niceliği¹⁷⁷

Grafiği analiz etmek gerekirse veba virüsü taşıyan pirelerin yaz sıcaklığında gelişmek için uygun ortam bulmalarından dolayı bu aylarda veba hastası olanların sayısının daha fazla olduğu ve buna paralel olarak vasiyetname yazdıranların da yaz aylarında arttığı görülmektedir. Grafikteki bir diğer husus bu dönemde kadınların da erkekler kadar vasiyetname yazdıklarıdır. Fakat hastalığın etkisinin geçmesiyle birlikte bu geleneğin de yok olma noktasına geldiği görülmektedir. Vasiyetname, noterin toplum içerisinde aranırlığını ve itibarını artırmıştır. Bizler açısından da bu, noterlerin tasdik eyledikleri vasiyetnamelerin önemi büyüktür. Çünkü dönemle ilgili yeteri kadar kaynak mevcut olmadığından dolayı mevcut vasiyetnamelerle bu eksiklik bir nebze de olsa giderilmeye çalışılmaktadır (Hays, 2009: 45).

Bu dönemde sosyal hayatın temeli olan ailesi yapısı çok zayıflamıştır. Baba evlada, karı kocasına ve kardeşler birbirlerine yasaktılar. Ayrıca akrabalar da birbirleriyle görüşmemektedirler (Hecker, 1888: 75). Dolayısıyla ölümlerini gömmek için para ya da arkadaş yoksunluğu çekilmiştir. Ev halkı, ölümlerini bir çukura götürüp gömmekte ve imkânsızlıktan dolayı bir rahibe dahi ihtiyaç hissetmemektedirler. Hatta kiliselerde ölümler için çan bile çalınmıyordu (Genç, 2011: 141). Şayet çalınsa kanaatimizce hiç susmaması gerekirdi.

Kadınlar, veba döneminde dinî zümrenin büyük kayıplarından ötürü dinî vazifelerde görev almışlardır. Örneğin 1349 yılında İngiltere'nin Bah ve Wells piskoposu olan Shrewsburyli Ralph rahip eksikliğinden dolayı ölenlerin günahlarının çıkarılmasında dinî zümreye ait olmayan erkek ve kadınlara da izin vermiştir (Braid, 2010: 352).

2.9.2.4. Vebanın Avrupa'daki Dinî Hayat Üzerindeki Etkileri

Sosyal hayatın vazgeçilmez dinamiklerinden olan dinî hayat da vebanın etkisinden kaçamamıştır. Veba salgını, birçok dinî ayinin ertelenmesine sebep olmuş ve birçok manastır üyesinin de ölmesine neden olmuştur. Ayrıca veba salgını, insanları ahlak bozukluğuna

¹⁷⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Harita için bkz: Wray, S. K. <http://chnm.gmu.edu/cyh/primary-sources/184>. 31.05.2015.

itmiştir. Papazlar, bu ahlak yoksunluğundan geri durmayarak kendi görevlerini ihmal etmişlerdir. Canterbury piskoposu bu olayı vebanın sebebiyet verdiği terör olarak görmektedir (Braid, 2010: 353).

Vebadan birçok ruhbanın hayatını kaybetmesi kilisenin halk üzerindeki otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur. Kilise eski otoritesini yeniden kazanabilme adına daha önceki kurallarında yumuşamaya giderek vebdan eşlerini kaybetmiş olan orta yaşlı erkekleri hatta eşleri hayatta olanları dahi manastırlara kabul etmiştir. Çok genç yaşlarda olanlar da yine bu dönemde kiliseye alınmıştır. Birçok yerde görev yapmayı kabul eden rahipler, kilise bünyesinde yeterince bilgi ve tecrübeye sahip olmayanların bulunmasına neden olmuşlardır (Genç, 2011: 142). Bu dönemde din adamları da büyük güven kaybı yaşamışlardır. İnsanların, vebanın sebepleri ve çaresizliği karşısında Tanrı'nın bir cezası cevabından başka bir cevap veremeyen manastırları ve de kiliseleri bırakıp kaçmaları böyle bir güven kaybına neden olmuştur. Bu da halkın kiliseye olan inancını temelden sarsmıştır (Peters, 2005: 46-47; Genç, 2011: 142).

Veba, sadece ruhban sınıfını etkilemekle kalmamış aynı zamanda manastırlar üzerinde de etki sahibi olmuştur. Örneğin vebanın yoğun bir şekilde görüldüğü 1347-1350 yılları arasında özellikle İngiltere'deki manastır ve manastırlara bağlı kurumların, sayılarında normalin üstünde bir artış görülmektedir. Bu artışın sebebi olarak manastırların, vebanın pençesinden kurtulmaya çalışan insanlara yardım etme arzusundan kaynaklandığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar manastırlar keşişlerin inziva hayatı yaşadığı, dinî kaideleri yerine getirdiği yerler olsa da temelinde muhtaç insanlara yardım yatmaktadır. Bu sebeple de veba esnasında İngilterede manastırlara bağlı yeni kurumlar açılmıştır. Fakat bu manastırlar ve kurumlar, vebanın etkisini kaybetmeye başladığı andan itibaren ortadan kalkmaya başlamışlardır. İngiltere'de vebadan dolayı manastır ve manastırlara bağlı kurumların sayılarında şu şekilde bir değişim yaşanmıştır:

Ay	Yıl	Kuruluş	Değiştirmek	İstifa/Feragat/Kapanma
Eylül	1347	5	1	0
Ekim	"	9	4	0
Kasım	"	9	3	1
Aralık	"	7	1	0
Ocak	1348	9	2	2

Şubat	"	10	6	1
Mart	"	17	3	1
Nisan	"	12	4	0
Mayıs	"	5	3	0
Haziran	"	5	2	0
Temmuz	"	8	8	0
Ağustos	"	8	1	0
Bu tarihte veba İngiltere görülmeye başladı				
Eylül	"	9	3	0
Ekim	"	18	3	0
Kasım	"	28	3	0
Aralık	"	12	5	0
Ocak	1349	20	1	0
Şubat	"	23	0	0
Mart	"	44	1	0
Nisan	"	39	0	0
Mayıs	"	68	0	0
Haziran	"	144	0	1
Temmuz	"	150	1	1
Ağustos	"	107	0	0
Eylül	"	71	0	0
Ekim	"	53	1	0
Kasım	"	44	1	1
Aralık	"	24	2	3
Ocak	1350	27	1	0
Şubat	"	35	5	0
Mart	"	14	4	1
Nisan	"	16	3	0
May	"	11	2	0
Haziran	"	18	3	0
Temmuz	"	16	4	3
Ağustos	"	11	1	0

Tablo 2: Vebanın İngiltere'deki Manastırların Sayısına Etkisi

Zaten bu kurumlar ne dinî ne de krala ait bir yöneticinin bulunmadığı sahipsiz bölgelerde ortaya çıkmışlardır ve bunlar St. David, St. Asaph ve Landaff için Galli kurumlardan oluşmaktadırlar (Mode, 1916: 13-14).¹⁷⁸

Rahiplerden istedikleri cevapları alamayan insanlar bu hastalığa bir günah keçisi aramışlar ve Hz. İsa'nın katilleri olarak gördükleri Yahudileri günah keçisi olarak ilan

¹⁷⁸ Vebanın İngiltere'deki manastırlar üzerindeki etkisi hakkında daha geniş bilgi için bkz: Mode, P.G. (1916). *The Influence of the Black Death on the English Monasteries*. Chicago: The University of Chicago Libraries.

etmişlerdir. Şehirlerinden Yahudileri temizlemek isteyenler için bu bir fırsattı. Bu Yahudilere katliam yapılmasını tetiklemiştir (Hays, 2009: 51). Bu kişiler Yahudilerin zehir kuyularına girdiklerine dair dedikodular yayarak insanları Yahudilere karşı daha da kışkırtmışlardı (Totaro, 2008: 64). Onlara göre Hristiyanlarla birlikte aynı su kuyularını kullanan Yahudiler, bu suyoluyla zehirlerini taşıyorlardı ve vebadan daha az etkileniyorlardı. Bu iddilerden dolayı binlerce Yahudi yakılmış, kılıçtan geçirilmiş ve asılmıştır. Hristiyanlığı kabul edenler sağ bırakılmış ve geri kalanlar öldürülmüştür. Örneğin öldürülenlerin bedenleri şarap fiçilerine konarak Rhine nehrine atılmıştır. Yine Strasburg'da 2000 Yahudi mezarlıklarının içinde canlı canlı yakılmışlardır. Yakılmaktan kurtulanlar çoğu yakalandıkları yerde öldürülmüşlerdir (Hecker, 1888: 68). Bütün bu olanların temelinde Flagellant hareketi yatmaktadır. Veba salgınından dolayı otorite sembollerine ve kiliseye karşı kin oluşmuştur. Bu kin, en büyük etkisini Almanya'nın Rhine bölgesinde göstermiştir. Çünkü bu bölgede otorite zayıftı ve yerel lordlar da etkisizdi. Mayence'de ağustos ayında Flagellantlar tarafından 12 bin Yahudi (Hecker, 1833: 112-113) öldürülünce papa VI. Clement bu duruma sessiz kalmamış ve Sorbonne fakültesine Flagellism hakkında fikrini sormuştur. Sorbonne fakültesinden Veneteli Jean papaya bunlar Tanrı'nın isteğinin zıttını yapıyorlar diye cevap vermiştir. Bunun üzerine papa, 20 Ekim'te bir bildiri yayınlayarak bu hareketi mahkûm etmiş ve İngiltere, Fransa ve Kastilya kralları gibi çeşitli sivil otoritelere mektuplar göndermiştir. Yine bu dönemde Fransa'daki Paris ve Montpellier tıp fakülteleri Yahudilere yapılanların hata olduğunu ilan etmişlerdir (Genç, 2011: 143-144).

2.9.2.5. Vebanın Avrupa'nın Kültürel Hayatında Bıraktığı İzler

Avrupa'da yaşanan veba salgını kültürel alanlarda da etkili olmuştur. Bu Yüksek Ortaçağ'ın gelişen kültürünün bitmesine neden olduğu gibi sanat "hastalıklı" bir vaziyet almış ve artık daha az yaratıcı olmuştur (Genç, 2011: 144). Ayrıca veba edebi eserleri de etkilemiştir. Örneğin Giovanni Boccaccio'nun Decameron adlı eseri vebanın korkunç yanlarını gün yüzüne sermektedir. Bu eserde vebadan ölen birinin sokağa atılan yırtık pırtık kıyafetlerini önce tırmalayan sonra dişlerini ve burunlarını bu kıyafetlere süren iki domuzun, zehirlenmiş gibi sendeleyerek yere yıkıldıklarını¹⁷⁹ yazarak hastalığın yayılmasına yeni bir

¹⁷⁹ Eser için bkz: Giovanni Boccaccio. (1903). *The Decameron*. İng. Ter: John Payne. London: The Bibliophilist Library.

boyut kazandırmıştır (Hecker, 1888: 15)¹⁸⁰ Veba, yerel dillerin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Bowers, 2008: 58). Ortaçağ'da eğitim dili Latince'dir. Dolayısıyla hem okumada hem yazmada bu dili edebi olarak tek kullanan sınıf ruhban sınıfıydı. Dinî kısımda değindiğimiz gibi ruhban sınıfından çeşitli nedenlerle ölen kişilerin sayısı bir hayli fazlaydı. Bu sebeple birçok kilise boş kalmış ve deneyimsiz insanlar dinî görevlere getirilmişlerdir. Bu da ruhban sınıfının güç kaybetmesine neden olmuştur. Buna paralel olarak Latince'de güç kaybetmiştir. Sonuç olarak Latincenin güç kaybetmesi ulus dillerinin gelişmesine ve güçlenmesine neden olmuştur (Genç, 2011: 144).

Veba salgını döneminde veba imajı sanatsal olarak başına altın bir taç giymiş alaycı tavırla sırttan bir iskelet figürü ile kişiselleştirilmiştir. Yine bu dönemde "Dance Macabre" (ölüm dansı) ise yaygın bir şekilde tema olarak kullanılmıştır. Fakat entelektüel devamlılık kaybolmuştur (Bowers, 2008: 62). Halk başka şehirlerde okumayı göze almadıkları için kendi yaşadıkları yerlerde bu dönemde yeni üniversiteler açılmıştır. Bu üniversiteler eskilerine oranla küçük üniversiteler olmuşlardır. Bu yeni kurulan üniversiteler bazı bağışlarla finanse edilmiş ve ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Bu kurumlarda eğitim verecek hocalar daha küçük üniversitelerden buralara getirilmişlerdir (Abbott, 2008: 66).

---

¹⁸⁰ Hayvanlar arasında da bu hastalıktan dolayı kısımlar olmuştur. Örneğin köpekler, kediler ve kuşlar bu hastalıktan etkilmişlerdir. Ayrıca XIV. yüzyılın cahil yazarları tarafından hayvanlar arasında vebanın bu şekilde yayıldığı bilinmesine rağmen sessiz kalınması Hecker tarafından eleştirilmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Hecker, J.F.C. (1888). *The Black Death and The Dancing Mania*. London: Cassel & Company, Limited.

3. ORTAÇAĞ AVRUPASINDA TIP EĞİTİMİ

Doğu dünyasında bilimin güneşi tüm parlaklığıyla zihinleri aydınlatırken Batı dünyasında içine düşmüş olduğu bilgi yoksunluğundan kurtulmanın çaresini aramaktaydı. İşte bu yoksunluktan kurtulmada her toplumda olduğu gibi Batı'da da yol göstericilik vasfına Ortaçağ'da dinî yetkililer soyunmuştur. Avrupa'nın her tarafına dinî yaymak ve insanları doğru yola sevk etmek amacıyla kurmuş oldukları manastırlar, kiliseler ve XI. yüzyılın sonundan itibaren oluşmaya başlayan üniversitelerle Batı insanının hayatının her alanına nüfuz etmeye çalışmışlardır. Bu etki alanlarından bir tanesini de eğitim oluşturmaktadır. Geçmişin bilgi ve birikimini aktarmada birinci yol olan eğitimin içerisinde insanların sağlığı ile ilgilenen tıp eğitiminin önemi yadsınamayacak kadar büyüktür. Bu sebeple günün hastalıkları ve eskiden gelen tıbbî aktarımlar Ortaçağ Avrupa'sında yeni hekim adaylarına çeşitli eğitim kurumları tarafından aktarılmıştır. Tıp alanındaki birikim cihanşümul olduğundan milletler ve kültürler arası etkileşimin olması kaçınılmazdır. Ortaçağ Batı Avrupa'sı da bu etkileşime dâhil olmuş ve kendi sistemini geliştirmiştir. Avrupa'nın bu sistemin neresinde olduğunu ve bu işi ne kadar başardığını anlama açısından Ortaçağ Avrupa'sında tıp ilminin popüler olduğu mekânlar, eğitimin sistemleşmesi, tıp ilminin icrası, dersler, sınavlar ve öğrencilerin sosyal statülerinin incelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla biz de çalışmanın bu kısmında bunları izah etmeye gayret gösterdik.

3.1 TIP EĞİTİMİ

Ortaçağ Avrupa'sının genel yapısına bakıldığında birbirine zıt kavramlardan oluşmuş terme çatma bir yapı göze çarpmaktadır. Bu zıt kavramlardan oluşmuş yapının çağında düşünce yerine inanç, eleştiri ve tartışma yerine körü körüne benimseme, bilgi ve birikim yerine skolâstik felsefe, bilim yerine din, bilimsel yapıt yerine Kutsal Kitap (İncil), ulus yerine Hristiyan topluluğu, ülke yerine kilise, kral yerine papa ve bu dünya yerine öbür dünya yer almıştır. Bu yüzden bu çağ, bazı araştırmacılar tarafından “biraz kilise, biraz teoloji, biraz engizisyon ve biraz da yanmış insan eti kokar” diye nitelendirilmektedir (Bayat, 2010: 155).

XI.-XII. yüzyıllarda, Müslüman bilginlerin eserlerinin Endülüs, Sicilya, seyyahlar ve Haçlı Seferleri sayesinde Avrupa'ya aktarılarak Latince'ye ve Katalanca'ya tercüme edilmesi Batı'da bir uyanışı tetiklemiştir. Bu uyanış kısa sürede gerçekleşen bir uyanış olmaktan

ziyade uzun yılları kapsamayan bir uyanıştır. Çünkü yüzyıllardır gerisinde kaldıkları bilimin eşliğine varmak onlar için pek de kolay olmayacaktır. Avrupa’da yüzyıllarca Doğu’dan yapılan tercüme ve bu tercümelerin üzerine koydukları kendi deneyimleri sayesinde XVI. yüzyılda tarihinin dönüm noktalarından biri olan Rönesans’ın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzden Ortaçağ Avrupa’sında tıp ve tıp eğitimi İslâm öncesi dönemde Hristiyan inancının hâkim olduğu, bilimsel gelişmelerin engellendiği, bilim adamlarının reddedildiği karanlık bir dönemi yaşamış ve Müslümanların etkisiyle bir uyanış dönemine girmiştir (Bayat, 2010: 155).

Tıp çalışmaları ve insan sağlığı açısından “Karanlık Dönem” olarak nitelendirilen VI. ve IX. yüzyıllar arasını kapsayan dönemi Erken Ortaçağ olarak adlandırmak mümkündür. Bu dönemde genelde Yunan bilim adamlarından kalan bilgiler ışığında tıbbî çalışmalar yapılmıştır. İkinci dönemi ise IX. yüzyıldan XII. yüzyıla ve sonrasına tarihlemek mümkündür. Bu dönem, Antik Yunan bilimini alıp geliştiren İslâm âlimlerinin tesirinin etkin olduğu bir uyanış dönemidir (Walsh, 1920: 21).

Eğer bilim ve düşüncede gelinen seviyenin ilerisine gitmek için gayret gösterilmeyip durağan bir şekilde bırakılırsa bu insanlık adına olumsuz bir gelişme olur. Var olanın korunması bilim ve düşünce hayatını durdurmasının yanında insanlığının geleceğini de tehlikeye atar. O nedenle hangi alanda olursa olsun bilimsel gelişmelerin önüne set çekilmemeli, düşünce ve uygulamalar yenilenmeli, geliştirilmeli, ilaveler yapılmalı ve tekrar gözden geçirilmelidir. Arzulananın bu olmasına rağmen Ortaçağ Avrupa’sı bilim ve düşüncenin önüne çekilen setle kısır bir döngü içerisinde hapis olup kalmıştır. Bilimsel gelişmelerin durdurulduğu bu dönemde, tıbbî hâkimiyeti altına alacak şey Galen¹⁸¹’in biçimlendirdiği tıp olmuştur. Ancak, tarihsel sorun olarak ortaya çıkan “niçin” Galen’in benimsediği değil de “nasıl” benimsediğidir (Aydın, 2006: 91). Dolayısıyla dogmatik bir

¹⁸¹ Galen Batı’da Galenos olarak bilinirken İslâm dünyasında Calinus olarak biliniyordu. İbn Haldun “Mukaddime adlı eserinde Galen’den övgü ile bahsetmektedir. Tıp Bilimi kısmından Galen hakkında şunları kaleme almıştır: “Kitapları Arapçaya çevrilmiş olan eski bilginlerden Calinus bu ilmin en büyük ustası rehberidir. Rivayete göre Calinus, İsa’nın (A.m.) çağdaşı olup, Sicilya’da gurbette ölmüştür. Eserleri tıp ilminin ana kaynaklarından olup, kendinden sonra gelenler onun eserlerini örnek edinmişlerdir.” Daha geniş bilgi için bkz: İbn Haldun. (1954). *Mukaddime*. C. II. Çev: Zeki Kadiri Ugan. Ankara: Maarif Basımevi. s. 650. Ayrıca İbn Haldun’un Galen’in yaşadığı dönem hakkında verdiği bilgi yanlıştır. Fakat tıp ilmindeki yeri hakkındaki bilgiler yerinde ve doğrudur. Çünkü Galen döneminde Roma İmparatorluğu’nun en büyük hekimi idi ve kendisinden sonrakileri etkilemiş ve eserleri nesiller boyunca rehber kitap olarak kullanılmıştır. Yani Galen’in M. S. 199-201 yıllarında öldüğü düşünülür. Daha geniş bilgi için bkz: Özmakas, Y. (Ekim 1993). “Bergamalı Galenus”. *Bilim ve Teknik Dergisi*. Sayı 311. ss. 768-769.

çerçevede Galen'e ait tıbbî bilginin kabul edilmesi Ortaçağ tıbbını bir "Galenik tıp" haline getirmiştir. Skolâstik tıp olarak da adlandırılan Ortaçağ tıbbına Batılı bilim adamları sıkı sıkıya sarılmış ve bu tıbbî hiçbir zaman sorgulama gereği duymamıştır. Bu dönemde hekimlerden çok din adamlarının eline geçen tıp uğraşında Galen'in söyledikleri birer dinî emir gibi yerine getirilmiş ve asla onun uygulamalarının dışına çıkılmamıştır. Ayrıca savaşlar, kıtlıklar ve salgın hastalıkların kol gezdiği Ortaçağ Avrupa'sında bilimsel ve teknik unsurların gelişmesi pek mümkün değildir. Bu yüzden Ortaçağ Avrupa'sında da görüleceği üzere sosyo-kültürel olaylar her zaman milletlerin ilerlemesinin önünde bir engel oluşturmuştur (Aydın, 2006: 91).

Avrupa insanının Hristiyanlığa sıkı sıkıya bağlı olduğu dönem Ortaçağ'dır. Çünkü Hristiyanlık, aciz ve yoksullara merhamet ve kardeşlik sunarak bu çerçevede yaşamlarına bir anlam katmıştır. Bu suretle bedensel hastalıkların sadece tanrının yardımıyla iyileşebileceği inancı Hristiyanlık âleminde yerleşmiştir. İsa'nın Tanrı'nın yardımıyla hastalıklar karşısında göstermiş olduğu mucizelerin geçtiği İncil'deki öyküler bu inancı daha da kuvvetlendirmiştir. Dolayısıyla tedavide ilacın yerini kutsal su, dua ve ellerin vücudun üzerinde gezdirilmesi almıştır (Lewis, 1998: 44; Aydın, 2006: 91-92). Hatta dinsel inançlar doğrultusunda madalyaların içinde saklanan aziz ve azizelere ait saç, sakal, diş, tırnak vb. şeyler de mukaddes sayılmış ve hastalıklara iyi geleceği umuduyla yanlarında taşınmıştır (Aydın, 2006: 92). Ortaçağ Avrupa'sı bilimsel değerlerden uzak düştükçe batıl inançlar onların benliklerini daha fazla ele geçirmiştir.

Ortaçağda Hristiyanlık tıbbî bir hayır işi olarak görmüştür. Hastalara yardım etmeyi zorun bir iş olarak gören din, bunun için gerekli tedbirleri almış ve hastaların bakımının yapılacağı mekânların tedarikiyle ilgilenmiştir. Toplum içerisinde kim olursa olsun ayırım gözetmeksizin herkes ile ilgilenilmek dinî bir vazife olarak görülmüştür. Zaten din adamları bu inanç gereği tıbbî yardımı ve tıp eğitimini dinin bir gereği olarak algılamışlardır. Dolayısıyla tıp papazların, rahiplerin ve rahibelerin tekelinde kalmıştır (Lewis, 1998: 44; Aydın, 2006: 92).

Ortaçağ Batı tıbbında büyü ve telkin de önemli bir yere sahiptir. Histeri, hafıza kaybı, iktidarsızlık ve benzeri diğer rahatsızlıklar ruhun şeytana kaptırılması anlamını taşıyordu. Söz konusu durumlarda hastalıkların erken sebeplerinden biri olarak cadılık faaliyetleri görülmüş

ve şeytan çıkartma yöntemleri bunların tedavisinde kullanılmıştır. Dolayısıyla tıbbın bu dönemde insanlara sunabileceği hizmetler de çok sınırlı sayıda kalmıştır. Bunlar yıllarca uygulana gelen kan, idrar ve tükürük incelemelerine dayandırılan kan akıtma, müşhil kullanma, kusturma, lavman yapmaktan öteye geçememiştir (Lewis, 1998: 64-65).

Ortaçağ Avrupa'sında tıp eğitimi ve tıbbî çalışmalar ilk önce manastırlarda başlamıştır. Manastırlar hem tedavi etme hem de bilgi ve birikimini yeni nesillere aktarma hususunda önemli kurumlar olmuşlardır. Manastırların etkisiyle birlikte tıbbî çalışmalar yapan veya sadece tıp eğitimi veren üniversiteler açılmıştır. Geç Ortaçağlarda açılan bu üniversitelerin bir kısmı bünyelerine tıp fakülteleri ya da okullarını dâhil etmişlerdir.

3.1.1. Manastırlarda Tıp Eğitimi

Bu dönemde yapılan çalışmalar hocaların eserlerden öğrendiklerini öğrencilerine aktardıkları ve öğrencilerinde bunları kopyaladıkları bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemin tıp eğitimi hususunda varlık gösteren tek eğitim organı manastırlar olmuştur. Modern tıbbın temellerinin atılmasından önce manastır tıbbının bilinmesi elzemdir. Biz de burada bu sebepten dolayı ilk önce manastır tıbbını incelemeyi uygun gördük.

3.1.1.1. Manastır Tıbbı ve Monte Cassino

Ortaçağ'da Avrupa tıbbının erken dönemi olarak adlandırılan “Manastır Tıbbı”nın icra edildiği manastırlar, ardı arkası kesilmeyen savaşlar, kıtlıklar ve salgın hastalıklar döneminde hastalar için tek umut kaynağı olmuşlardır.¹⁸² Ortaçağda belli bir dinî zümreye ait insanların çalışma, eğitim ve ibadetlerini tamamen Yaratıcıya has kılmak için toplumdan ayrı bir şekilde gruplar halinde yaşayabilmelerini temin amacıyla inşa edilmiş yapı ya da yapılar kompleksine manastır denir (Ülgen, 2011: 316). Bu manastırlar dinsel tarikatların elinde olmasına rağmen toplumun her kesiminden (hasta, yetim, kimsesiz, yaralı ve yardıma muhtaç olanların) insanın

¹⁸² Avrupa'da 529 yılında St. Benedict adına Monte Cassino'da kurulan ilk manastırdır ve kendisinden sonra kurulacak olanlara örnek teşkil etmiştir. St. Benedict, bu bölgedeki pagan inançları yıkan ilk kişi olarak kabul edilmektedir. Bu manastır kurulmadan St. Benedict, burayı terk etmedi ve Monte Cassino'da St. Benedict Kanunlarını yazdı. Daha geniş bilgi için bkz: Neil, C. (2006). *From Constantine to Charlemagne: An Archaeology of Italy AD 300–800*. England: Ashgate Publishing. s. 113.

ihtiyaçlarını karşılamayı dinî bir görev olarak atfetmişlerdir.¹⁸³ Manastırların bir diğer özelliği de suya yakın yerlerde kurulmuş olan birer tarım istasyonu oluşudur. Bu zellik Ortaçağ boyunca bahçecilik fikrinin manastırlarla bütünleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Ortaçağ manastırlarını, okulları, bahçeleri ve atölyeleri ile kendi kendine yeten birer bilim ve sanat yuvası olarak nitelendirmek mümkündür. Ayrıca bu kurumlar kurulacak olan üniversitelerin de temellerini oluşturmuşlardır (Aslanoğlu, 1969/2: 35).

St. Benedict tarafından Monte Cassino'da 529'da kurulan ilk tarikat manastırı tıpla yakından ilgilenmiştir (Huddleston, 1911: 526-528). Zaten St. Benedict oluşturmuş olduğu kurallarda muhtaç olanlara derman olmaları ve hastaları ziyaret etmeleri hususunda takipçilerini teşvik etmişti.¹⁸⁴ Bununla birlikte St. Benedict, rahiplere ğretmen gibi hareket etmelerini de yasaklamıştır. Fakat ğrencileri St. Benedict'ten sonra bu yasaklamaya uymamışlardır. Sadece hastalara bakmakla yetinmeyen, öğrenmeye, öğretmeye arzulu keşişler manastırın içerisinde oluşturmuş oldukları hastaneye ek olarak açmış oldukları tıp okuluyla da tarikatın öğretilerini temelden sarsılmışlardır (Packard, 1920: 9). Benedict Tarikatı manastırındaki eğitim, tarikatın bakış açısına göre şekillenmiştir. Bu manastırdaki tıp teoriden öteye geçememişti ve uygulanan tedavi yöntemleri St. Benedict'e izafe edilse de bunun tarihsel açıdan gerçekliği yoktur. Ayrıca tıbbî açıdan da bir o kadar değersiz kalmıştır (Ordronaux, 1871: 17). Monte Cassino Manastırı, St. Benedict tarafından inşa edilmiş olmasına rağmen VI. yüzyılın sonunda Lombard istilasında yağmalanmış ve Benedict keşişleri de manastırı terk ederek Roma'ya kaçmışlardır. 720 yılında geri dönen keşişler burayı tekrar onarıp canlandırmışlarsa da 884 yılında Müslüman-Arapların saldırısıyla burası zarar grmştir. Bu tarihten yetmiş yıl sonra manastır ikinci kez onarılmış ve Avrupa'nın önde gelen manastırlarından bir olmuştur (Durant, ? 184: Packard, 1920: 8-9). Özellikle İşlmiyet'in İtalya ve Sicilya coğrafyasında yayılması manastırlardaki düşünsel hayat üzerinde etkili olmuştur. Çünkü manastırların düşünsel hayatında kilise bağnazlığı mevcuttu ve bilimin önüne set çekmişti. Fakat Monte Cassino Manastırı, kilisenin kalbinde yer almasına rağmen bilim sayesinde bu bağnazlıktan sıyrılmıştır. Bu özeliklerinden dolayı Monte Cassino, dönemin önde gelen tercüme ve bilim merkezlerinden biri haline gelmiştir.

¹⁸³ Ortaçağ'daki manastırların işlevleri ve bu manastırlardaki gündelik yaşam hakkında daha geniş bilgi için bkz: Jessopp, A. (1888). *The Coming of The Friars*. London: T. Fisher Unwin. ss. 113-165.

¹⁸⁴ "Infirmum visitare (hastaları ziyaret etmek)" Daha geniş bilgi için bkz: Logeman, H. (1888). *The Rule of S. Benet Latin andAnglo-Saxon Interlinear Version*. London:Then Early EnglishText Society. s. 20.

Monte Cassino Manastırı'nda hastalıkların tedavisi için birçok çareler aranmış ve birçok uygulama da denenmiştir. Örneğin; Almanya Kralı II. Henry 1022 yılında mesanesindeki taşa çare bulmak amacıyla manastıra gitmişti. IX. yüzyılda Bertharius ve XI. yüzyılda Desiderius (Papa Victor III) St. Benedict tarafından uygulanan tıbbî mucizeler üzerine 4 kitap kaleme almışlardır. Bu tıp okulunda verilen eğitimin mahiyeti hakkında teferruatlı bilgi bulunmamasına rağmen tıp eğitiminin rahipler tarafından yapılması da gelenek haline gelmiştir (Packard, 1920: 9-10; Walsh, 1911: 12).

Manastırların içerisinde gelen hastaların bakımını yapmak için hastaneler oluşturulmuştur. Manastırların içerisinde oluşturulan bu hastanelerden en bilineni 720 yılında İrlandalı bir keşiş tarafından kurulan İsviçre'deki St. Gall Manastırı'na ait hastanedir.¹⁸⁵ St. Benedict Kuralları'na göre yönetilen bu manastırın 820 yılı civarındaki planına bakıldığında hastane olarak işlev gören yerde, doktorlar ve hastalar için ayrı bir konut, ayrı bir mutfak, ayrı banyolar, bakımevi, bitki bahçesi ve kan alma odası bulunduğu görülmektedir (Silverman, 2002: 12). Erken dönem manastırlarının karakteristik özelliklerinden dolayı mimari yapı ve kapsam olarak birbirlerinin aynısı gibidirler (Silverman, 2002: 12). Manastırlardaki rahip doktorlar hastaların tedavisi için saygı duyulan teknikler uygulamamışlardır. Bu saygı duyulan tekniklerin başında herbal tedavi gelirken azımsanmayacak derecede rağbet gören kan alma da bir diğer yaygın tedavi yöntemidir. Çünkü bu dönemin doktorlarında insanvücudunda çok kan olduğu ve bu kandan düzenli aralıklarla alınmadığı takdirde insanların hastalanacağına inancı hâkimdi. Bu inanç gereği sıklıkla insanlardan kan almışlardır (Ülgen, 2011: 336-337; Silverman, 2002: 11). Dolayısıyla 500-1050 tarihleri arasında Ortaçağ toplumunda misafirperverlik merkezleri olarak görev yapmış olan manastır hastanelerini rahipler, hacılar, yoksullar ve hatta soylulara tedavi sunan yerler olmuşlardır (Silverman, 2002: 10-11).

Tamamen özerk olan bu hastanelere yöneticiler, o bölgenin başpiskoposu veya en büyük dinî yetkilisi tarafından atanıyorlardı. Ayrıca bu hastaneler, bahçelerinde yetiştirmiş oldukları bitkilerden ilaç üretmiş ve bu ilaçları hastaların tedavisinde kullanmışlardır. Başlıca tedavi yöntemleri; dua, efsun ve madalyonlar içerisinde muhafaza edilen aziz ve azizelere ait

¹⁸⁵ Bu manastırın kuruluşuna dair çeşitli tarihler verilmesine rağmen 720 yılı en genel geçer olanıdır. Bu manastırla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Alston, G.C. (1909). "Abbey of St. Gall". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 6. New York: Robert AppletonCompany. ss. 347-348.

nesnelerdir. Manastırlardaki rahipler, dinin izin verdiği ölçüde Hipokrat ve Galen'in tıbbî reçetelerini uygulamaya çalışmışlardır. Bu manastır hastanelerindeki tıbbî bakım, tıbbî nitelikte olmaktan daha ziyade sağlık dışındaki dünyevi ihtiyaçları karşılamaktan ibaretti. Örneğin: aç olanın doyurulması, kalacak yere ihtiyacı olanın barındırılması ve giysi ihtiyacı olanlara elbise temin edilmesi vb. dünyevî ihtiyaçlardı (Atabek, 1977: 43).

Erken dönemde manastırlarda yaşayan rahipler o çağda okuyup yazmasını bilen nadir insanlardı. Bu vesileyle ellerine geçirmiş oldukları yazmaları büyük bir titizlikle kopyalamış ve muhafaza etmişlerdir. Roma imparatorluğu Batı ve Doğu imparatorluklarına ayrıldıktan ve özellikle Barbarlar Roma'yı istila ettikten sonra Batı Avrupa Yunan dilini tamamen unutmuştur. Bu dönemde Latince, Roma kilisesi ve devlet yönetimlerinin resmi dili olmuştur. İşte bu Latince sayesinde din adamları Yunan medeniyetine ait bazı tıbbî eserlere sahip olabildiler. Ostrogot kralı Theodoric'in başvekili olan Cassiodorus (490-585), politika hayatından çekilip manastıra sığınca kitaplarını da beraberinde götürmüştür. Manastırda bulunan rahiplere Hipokrat'ın bitkiler ve tedavi usullerine ait kitabını okumalarını hatta Yunanca bilmeseniz dahi Dioskorid'in çayırlarda gördüğü ve titizlikle çizdiği otları dikkatle inceleyin diye tavsiyede bulunmuştur. Cassiodorus'un tavsiyesine uyan rahipler, manastırın içinde "Hortuli" denilen ve içinde tıbbî bitki yetiştirilen bahçelere büyük önem vermişlerdir (Atabek, 1977: 43; Şahin, 2010: 43). Zaten bu dönem manastırlarının en önemli mimari özelliklerinden bir tanesi; ilaç yapımında kullanılacak bitkilerin yetiştiği bahçelere sahip olmasıdır. Bu bahçelerde çok geniş bir bitki örtüsü mevcuttur. Ayrıca bu bitkilerin isimleri, özellikleri ve kullanım alanları doktorlar ve bitki alanında uzmanlaşmış rahipler tarafından bilinmektedir. Buna ek olarak, astroloji ve büyü teorileri örneğindeki alternatif açıklamalarla birlikte Galen'in "Dört Sıvı" (Theory of Four Humors) teorisine dayanan bitkilerin etkisinin teorik açıklaması için doktorlar Ortaçağın tıbbî dokümanlarına bağlı kalmışlardır. Galen'in uluslararası kabul gören bu teorisindeki dört sıvı: kan, balgam, sarı safra ve siyah safradır. Hastalık, bu dört sıvının dengesiz karışımından kaynaklandığı şeklinde tanımlanmıştır. Bu sebeple manastır doktorlarında Galen'in uygulamalarından dolayı bazı otların sıvılar arasındaki dengesizliği düzelttiği görüşü hâkim olmuştur (Silverman, 2002: 11).

Erken dönemde manastırlar tıp eğitiminin verildiği yerler olmuşlardır. Yapılan tıbbî çalışmalarla hem antik tıbbın hem de düzenli tıp uygulamalarının kaybolmasının önüne geçmiştir (Siraisi, 1990: 7). Bazı okullar bu dönemde hem tıp eğitiminde hem de farklı ilim

dallarında öne çıkmışlardır. Bu dönemde öne çıkan manastır okulları, İtalya'da Monte Cassino, Bobbio, Pomposa, Classe, Almanya'da Fulda, Wissenbourg, Gandersheim, İsviçre'de St. Gall, Fransa'da Corbir, Tours, Toul, Cluny ve İngiltere'de St. Albans, York ve Yarrow manastır okullarıdır. Manastır okullarında genel öğrenme tekniği soru-cevap şeklindedir. Bu dönemde çeşitli kitapların elyazmaları nadiren bulunabildiği için öğretmenler o kitaplardan öğrendiklerini öğrencilerine aktarmışlardır. Öğrenciler de öğrenmiş oldukları bilgileri kopyalamakla yetinmişlerdir (Graves, 1910: 13-19; Ülgen, 2011: 335-336). Ayrıca Arap bilim adamı Ebul Ferec, yaşadığı dönemi kesin olarak belirlenen Æginalı Paul'un İskenderiye Üniversitesi'nde tıbbî çalışmalardan ziyade cerrahî çalışmalara ağırlık verdiği ve kadın hastalıklarında da uzmanlaştığını belirtmektedir (Walsh, 1920: 33).

Manastırlardaki din adamları hastalarla ilgilenme hizmet anlayışını manastırların dışına da taşımış ve ev ev gezerek ihtiyacı olanlara yardım götürmüşlerdir. Manastırlardaki rahiplerin zamanla dinî vazifeleri olan dua etmekten daha çok tıbbî işlerle meşgul olmaları Papalığın nazarından kaçmamış ve bunların tıpla ilgilenmeleri yasaklanmıştır (Aydın, 2006: 93; Bayat, 2010: 158). Manastırdaki din adamlarının tıpla ilgilenmesini yasaklanması, 1131 yılında Papa II. Innocent tarafından Rheims Konsili'nde gündeme gelmiş ve ondan sonra bunu 1139'daki II. Lateran Konsili takip etmiştir.¹⁸⁶

3.1.1.2. Avrupa'da Modern Tıbbın Temellerinin Atılması

Ortaçağ Avrupa'sında modern tıbbın temellerinin atılması birbiri ardına kurulan tıp okulları ve üniversiteler sayesinde olmuştur. Yukarıda da yer yer değinildiği gibi Ortaçağ Avrupa'sı tıp ilminde döneminin bir hayli gerisinde kalmıştır. Ayrıca iyi bir sağlık hizmetinden de söz etmek mümkün değildir. Diğer bilimlerde olduğu gibi tıp ilminin de kilisenin kontrolü altında olması bu geri kalınlıkta büyük etki sahibidir. Kilisenin hükümranlığı altında ezilen tıp ilmi ilerleyebilmek için ne yeteri derecede eğitime ne de tıbbi

¹⁸⁶1131 yılındaki Rheims Konsilinin VI. maddesinde manastırlardaki keşişlerin düzenlenen kanunları ve tıbbi öğrenmeyi para kazanmak amacıyla yapmalarını gerektiği belirtilmektedir (ne monachi aut regulares canonicileges aut medicinem lucrî cause discant). Rheims Konsilinin diğer maddeleri için bkz: Joannes Dominicus Mansi. (1776). *Sacrorum Conciliorum Nova, et Amplissima Collectio (1109-1166)*. Cilt 21. ss. 459.1139 yılında düzenlenen II. Lateran Konsili'nin 9. maddesinde manastırlardaki dinî zümrelerin asil işleri olan dua etmek ve yalvarmanın yerini tıbbî işlere yeterinden fazla ayırmalarından dolayı böyle bir kararın alınmasına sebep olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: : Joannes Dominicus Mansi. (1776). *Sacrorum Conciliorum Nova, et Amplissima Collectio (1109-1166)*. Cilt 21. s. 528; Schroeder, H. J. (1937). *Disciplinary Decrees of the General Councils*. London: B. Herder Book Co. s. 201-202.

aletlere ve ilaçlara sahiptir (Packard, 1920: 7). Dolayısıyla dogmatik kuralların arasında sıkışan bilimsel düşünce, sınırlarını aşmaktan aciz bırakılmıştır. Avrupa'da dinî kurullarla aciz bırakılan bilimsel düşünce, İslâm Medeniyeti ile temas kurduktan sonra içine düştüğü çıkmazdan kendisini kurtarmaya başlamıştır. İspanya, güney İtalya, Sicilya'daki Müslümanlar ve Avrupa'dan Doğu'daki İslâm Medeniyeti merak eden bilim insanları ve seyyahlar, Haçlı Seferleri ve hacıların hac yolu üzerinde karşılaştıklarını aktarmaları Avrupa'nın zincirlerini kırmasına vesile olmuştur. Doğu'daki bilgi ve birikimin Batı'ya aktarılmasında coğrafi konumlarından dolayı Sicilya ve İtalya bir köprü vazifesi görmüştür.¹⁸⁷ Bu etkileşimin kalıcı ve köklü izleri XII. ve XIII. yüzyıllarda Batı Avrupa'da kendini hissettirmiştir.¹⁸⁸ Bu dönemde Avrupa'nın birçok yerinde komplike fakültelerden oluşan üniversiteler kurulmuş ve tıp fakülteleri veya tıp okulları da bunların içinde yer almıştır. Ortaçağ'ın ünlü ve en erken tıp okulu olan Salerno Tıp Okulu'nun haricindeki diğer okullar olan Bologna, Paris, Padua ve Montpellier XII. ve XIII. yüzyıllarda kuruldukları üniversitelerdeki diğer fakülteler kadar etkin olamamışlardır. Çünkü bu dönemlerde Bologna hukuk alanında Paris ise psikoloji alanında kendini kanıtlamıştır. Dolayısıyla bu yüzyıllarda adı geçen üniversitelerde tıp dersi, kurs görünümünde kalmış görünmesine rağmen zaman içerisinde sistemleşerek gelişmiştir. Ayrıca XIII. yüzyıl içerisinde kurumsal olarak kendilerini tamamlamışlardır (Bullough, 1961: 207).¹⁸⁹

XII. yüzyılda Salerno ve diğer yükselmeye başlayan üniversitelerdeki gelişmelere bağlı olarak başlayan tıbbî pedagoji, Ortaçağ ve Rönesans boyunca konuların öğretiminin küçük bir alanını kapsamıştır. Profesyonel ve entelektüelin farklı tipi, Avrupa'nın tıbbî elitinin şeklini erken modern döneme kadar bu şekilde belirlemiştir. Tıp üniversiteleri

¹⁸⁷ Bu aktarım sadece tıp alanında olmamış diğer ilim dallarında da olmuştur ve bilhassa felsefî eserler Batılı düşünürlerin ilgisini çekmiştir. Çünkü ellerinde Antik Yunan Medeniyetine ait eserler çok azdı. Bu yüzden Batı'da unutulmaya yüz tutan Antik Yunan Medeniyeti eserleri İslâm Medeniyeti sayesinde tekrar vücut bulmuştu ve Batı tarafından tanınmıştı. İşte bu dönemde Hipokrat ve Galen'e ait tıbbî eserler Müslüman bilim adamlarının katkıları ve çağın ötesindeki görüşleriyle Batı'ya bu yollardan aktarılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Browne, E. G. (1921). *Arabian Medicine*. Cambridge: Cambridge University Press. ss. 68-72.

¹⁸⁸ Bu dönem eğitimin gelişmesinde bir diğer etki de Haçlı Seferleri olmuştur. İspanya'da ve Sicilya'da yakından tanıdıkları İslâm ilmine Kudüs ve Ortadoğu coğrafyasında birebir aşit olmuşlar ve hatta içinde yer almışlardır. Bu dönemde zaten birçok Batılı bilim adamı İslâm coğrafyasının yolunu tutmuştu. İşte bu noktada teoloji, tıp, felsefe, hukuk, matematik ve birçok pozitif ilimde çalışmalar olmuştur. Haçlı Seferleri'nin üniversitelerin gelişmesinde diğer unsurlarla birlikte etkin bir rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Daha geniş bilgi için bkz: Parry, A.W. (1920), *Education in England in the Middle Ages*. London: W.B. Clive. s. 132.

¹⁸⁹ Ayrıca diğer ilimlerde İslâm ilmi ve birikiminin etkisinin olduğu gibi bu tıp okullarının kurulması ve gelişmesinde İslâm tıbbının etkisi inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. Daha geniş bilgi için bkz: Compayre, G. (1902). *Abelard and The Origin and Early History of Universities*. New York: Charles Scribner's Sons. s. 242.

fakültelerinin kurumsal organizasyonu asıl müfredat bölümleri ve üniversite eğitimi almış doktorların üstünlüğüne dair iddialar XIII. ve XVII. yüzyıllar arasındadır. Uygulayıcıların hiyerarşisinin bütün sergilenmiş devamlılığı ve bazı yönleri ve yerleri hakkındaki iddialar da XIII ve XVIII. yüzyıllar arasını kapsamaktadır. Üstelik Ortaçağ ve erken modern üniversitelerin tüm hekimlerinin sadece bir azınlığı kayıtlı olmasına rağmen, üniversite müfredatının sistemleştirilmiş aktarımı ve desteklenmiş tıbbî kitapların, kavramların ve tekniklerin bir kısmının yetkisi ki tıbbî uygulamalar ve inançlar için toplumun geneline yayılmasına temel oluşturmuştur. Üniversite kayıtları, profesörlerin tıbbî yazılarıyla ele alındığında tıbbî iddiaların entelektüel temeli ve elit bir eğitim hakkında zengin bilgi kaynağı oldukları görülecektir (Siraisi, 1990: 48).

1500'den önce kurulan bütün üniversitelerde nerdeyse tıp fakültesi bulunmaktadır. Fakat Avrupa boyunca kurulan üniversitelerin dağılımı kronolojik ve coğrafi olarak çok dengesizdir ve bu tıp fakülteleri kapsamlarına göre etki ve prestije sahiptirler. Ortaçağ üniversitelerindeki kuruluş yayılımı iki şekilde gerçekleşmiştir. İtalya, Fransa, İngiltere ve İber yarımadasında olan eski üniversiteler XII. ve XIII. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. XII. ve XIII. yüzyıllarda kurulan üniversitelerin gelişmesi birçok nedene bağlıdır. Örneğin gelişmelerinde dinin, yerel ve bölgesel siyasî otoritelerin etkisi büyüktür. Ayrıca bu, genelde üniversite hareketi olduğu gibi eski üniversitelerde bir disiplin olarak tıbbın başarılı şekilde kurulmasının esasını teşkil etmektedir. Aynı zamanda da Batı Avrupa'da genel olarak ekonomik, demografik ve kentsel büyüme olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle hekimlerin kimliğinin yeni şekillerinin görünümü, pedagoji ve fikirlerde Aristo mantık ve felsefesinin erken etkisi Latince birçok tıp ders kitabının yeni bir kullanılabilirliği Latince literatür sağlayan okulların son bir artışına bağlı olarak kendini ilk önce tıp eğitiminde göstermiştir. Tıpta üniversite müfredatları için seçim, gelişim, materyaller ve basit metotların adaptasyonunun yaratıcı süreci yaklaşık olarak XII. yüzyılın sonundan XIV. yüzyılın başına kadar sürmüştür (Siraisi, 1990: 48-49).

İyi bir donanımla kurulmuş Latince akademik tıpta materyaller ve metotlar öğretilirken bir anda üniversite hareketinin ikinci aşamasına geçilmiştir. Alman topraklarında ve Orta Avrupa'da üniversitelerin kuruluşu İmparator IV. Charles'in Prag Üniversitesi'ne 1348 yılında verdiği tüzükle başlamış ve 1500'lerin sonuna kadar devam etmiştir. Bu vakıfların arkasındaki itici güç genelde devletin ihtiyaçlarının kendi algısı ve dünyevi

yöneticinin iradesi olmuştur. Bu arada, süreç, İtalyan üniversiteleri vasıtasıyla zaten XIV. yüzyılda başlamış olan Rönesans'ın kontrolü altına girmiştir (Siraisi, 1990: 49).

Ortaçağ ve Rönesans üniversitelerine ait tıp fakültelerinin büyük kurumsal, profesyonel ve entelektüel önemi, onlarda okunan ve öğretilen disiplin içeriği ne onların şahsi malı ne de onlarca meydana getirilmiştir. Çünkü tıp evvela bir açıklama sistemi ve teknikler serisidir. Medikal uzmanlığın kazanılması hem entelektüel teşebbüs hem de kazanılan becerilerin ilerlemesine bağlıdır. Zaten ifade edildiği gibi tıpta entelektüel teşebbüs, antik ve İslâm dünyasının astrolojisi, mantığı, astronomisi ve doğa felsefesinde temelleştirilmiştir. Onunla uğraş genelde kitaplarla alakalı olanların işiydi. Dolayısıyla daha az eğitim alan tıpçılar ise bu uğraşta zayıf kalmışlardır. Açıkçası bunlar öğrenilen gelenekten doğan fikirlerin sözlü aktarımında yer almışlardır. Beceriler, bir eski uygulayıcı, kulaktan dolma, kişisel deneyim ve folklorun resmi veya gayri resmi çıraklık döneminin bazı kombinasyonu yoluyla gelişmiştir. Öğrenme biçimleri hem üniversitenin içinde hem de üniversitenin dışında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tıbbî uzmanlık edinme görevi, XII. ve XV. yüzyıllar boyunca ve daha sonrasında, şartların bir çeşidinde, resmi kuruluşların geniş ölçüde değişen seviyelerinde, düşünselleştirmede ve sofistikedeki izlenmiştir. Tıp eğitimi, üniversite sınıfında, özel öğrenim yoluyla veya deneyimin paylaşılması ile resmen kabul edilmiştir. Latin edebi kültürü bazı durumlarda bir ön koşul olmuştur (Siraisi, 1990: 49-50).

3.1.1.3. Aydınlik Döneme Rehberlik Eden Tıp Eğitimi Çeşitleri

Antik Yunan ve İslâm tıbbi hem teknik alanda hem de izah hususunda Batı tıbbının gelişmesinde önemli bir birleşen olmuşlardır. Batı Avrupa'da Antik Yunan-İslâm tıbbına en doğrudan erişim Latince'ye tercüme edilmiş kitaplar sayesinde olmuştur. Bu işi yapabilmek için Latince gramere sahip olmak gerekiyordu. Yalnızca bir avuç çevirmen ve Yahudi doktorun Latince ve onun dışındaki diğer Avrupa dillerindeki materyallere ulaşabildiklerini düşünmek bu dönemde Avrupa'nın eğitim hususunda ne kadar hazin bir vaziyette olduğunu görmemize yardımcı olmaktadır. Üniversitelerin tıp fakültelerinden mezun olanlar kesinlikle Latince tıp eğitimi ile donatılmışlardı. Buna ilaveten onların varsayıldığı gibi doğa felsefesi ve liberal sanatlar çalışması vasıtasıyla kazanmış oldukları genel fizik bilimi bilgisi ve rasyonel argümanlarla birlikte kendi tıbbi zenginliklerini gerçekleştirmiş olduklarını söylemek de mümkündür. Bununla birlikte üniversiteler Latince okuryazarlıkla sınırlı değillerdir.

Latince tıp kitapları diğer ortamlarda/dillere kopyalanmış, çalışılmış, derlenmiş veya tertip edilmiş halde olabilir. XII. yüzyılda manastır kütüphanelerinde keşiş pratisyenleri eğitmek amacıyla tıbbî kısımlar inşa edilmiştir. Dolayısıyla bu kısımlar teolojik ve felsefe yazarları için insanın fiziksel doğası hakkındaki fikirlerin önemli bir kaynağı olmuştur. Takip eden yüzyıllarda tıpla ilgilenen rahiplerin çoğu şüphesiz Latince okuyuzarlardı. Fakat onların çoğu tıbbî kazanımları kadar bir üniversite bağlamı yerine bir dindar olmak zorunda kalmışlardır (Siraisi, 1990: 50). Örneğin 1340 ve 1350’li yıllarda kendisi muhtemelen Paris ve Bologna üniversitelerinde sanatlar ve tıp okumuş olan Berthold Blumentritt, Wurzburg’da bir kanunlar evinde eğitim vermekteydi. Berthold Blumentritt, orada oluşan tıbbî çalışmalara İbn Sîna’nın Kanun adlı eserinin “emriyoloji bölümünden” bir dizi sorular ilave etmiştir. Ayrıca bazı üniversitelerin kurslarında tıp için öğretilen felsefî yaklaşımı tamamen özümlediği ve öğrencilerine aktardığı da bilinmektedir. Ancak XIII. yüzyılda en önemli yeni eğitim kurumları haricindeki üniversiteler keşiş tarikatlarının tıp çalışması için çok az imkân sağlamışlardır. Çünkü onların kütüphaneleri genelde dinî ve felsefî kitaplardan oluşmaktaydı. Bu kütüphanelerde ancak birkaç tane tıp kitabına rastlamak mümkündür. Fakat, üniversite profesörü Taddeo Alderotti’nin tıp kitaplarını Bolognalı Fransisken rahipler için miras bıraktığında ortaya çıktığı gibi laik üniversitedeki tıp eğitimini büyük bir merkeze yakınlığı, kütüphaneleri ve rahiplerin ilgisi şekillendirmektedir (Siraisi, 1990: 51).

Ayrıca, XIII. ve XIV. yüzyıllar antik dönem ve İslâm öğretimine dayanılarak Latince yazılmış cerrahî büyük eserler üniversitelere kısmen bağımlı olan ya da bağımsız cerrahlar tarafından oluşturulmuştur. Aslında cerrahînin, akademik dünya ve el sanatları dünyasına hangi öğrenimin ve tekniksel geleneklerin yoluyla bağlı olduğu özellikle dikkate değerdir. XV. yüzyılda Padua ve aynı dönemin diğer laik kentsel çevrelerinde Latincenin yanı sıra İtalyanca tıp ve astrolojik çalışmalar diğer mesleklerdeki kültürlü insanlar kadar üniversite deneyimi olmayan doktorlar ve cerrahlar tarafından tercih edilmiştir. Geç XIV. ve XV. yüzyıllarda tıp ve cerrahî üzerine yazılmış kitaplar dinî ve akademik çevrelerin dışındaki meslekten birçok uygulayıcının deneyiminde önemli bir role sahiptir. Kuşkusuz yerel tıp kitapları için hedef kitle, tıp mesleğinin dışındaki bazı okuyucuları kapsamaktadır. Çalışma ve başvuru için yerel tıp kitaplarını kullanan uygulayıcılar tıp üzerine çizilmiş Latince metinler ya da bu şekildeki en yöresel yazılardan itibaren Latin kökenli meslektaşları gibi tıbbî fikirlerin aynı sistemine öncelikli olarak dâhil olmayı öğrenmişlerdir. Yerel tıp kitaplarının

çalışılması bilinmeyen bir öğretmenden gelen rehberlik veya resmi talimatla birlikte ne ölçüde olması muhtemeldi. Ancak son derece olası görülüyor ki bir doktor için çıraklık bazı ahbaplar kazanmayla birlikte herhangi bir kitaba sahip olmayı da içermektedir. Yerel dillerde tıp yazma derinliği ve kapsamındaki çeşitli büyüme İngiliz sahneden alınan örneklerle gösterilebilir. Anglo-Sakson döneminde eski İngilizce bazı önemli Ortaçağ tıp metinleri olmasına rağmen XII. ve XIII. yüzyıllarda Orta İngilizcede sadece birkaç ilaç tarifi yer almaktadır. O döneme ait Fransızca tıp yazıları büyük olasılıkla tariflerden veya diğer kısa pratik metinlerden oluşmaktadır. XIII. yüzyıla ait bir el yazması, birçok hastalığın tedavisini şiirsel olarak ele almıştır. XIV. ve XV. yüzyıllarda ilaç koleksiyonları ve diğer basit metinler, Orta İngilizcede miktarınca üretilmiştir. Sıklıkla risalelerin bir dizisi tıbbın çeşitli yönlerini kapsayan bir el yazması, kitabın içine yerleştirilmiştir. Bu tarz uygulamalarla eser sahibini kendi emrinde genel bir referans çalışmasına yönlendirmektedir. XV. yüzyılın sonuna gelindiğinde Latince'den İngilizceye tıbbî ders kitaplarının adaptasyonu ve çevirileri ancak karmaşık, uzun ve sofistike çalışmaların bir kısmını içermektedir. İngiltere'de üretilen Latince tıp kitapları kadar İngilizceleri de önemli olmuşlardır. Çeviri için seçilmiş çalışmalar genellikle iyi ayarlanmış yeni tarih ve pratiktir. Örneğin, cerrahî, kan alma ve jinekoloji üzerine risalelerin XII. ve XIV. yüzyıllar arasında Latince oluşması veya derlenmesi geç XIV. veya erken XV. yüzyıllarda İngilizceye tercümesidir. Bununla birlikte bu çalışmalar, teorik ve açıklayıcı malzeme içeren antik ve Ortaçağ İslâm tıbbına sonsuz şükran borçludurlar. Yerel eş değeri olmayan teknik Latince terimlerle karşılaştıklarından itibaren tıbbî ve cerrahî kitap çevirmenleri zor bir görevi kabul etmişlerdir. Bu sorun için onların yaratıcı çözümleri daha önce Yunanca ve Arapçadan Latinceye tercümede Latince tekniksel dağarcığın genişlemesine yardımcı olduğu gibi yerel teknik dağarcığın oluşmasına da yardım etmiştir. XV. yüzyıla gelindiğinde İngilizce cerrahî ve tıp üzerine teknik kitaplara sahip olan doktorlar, Londra'da Latince okuyabilen mezun doktorların devamını oluşturmuşlardır (Siraisi, 1990: 51-53).

Aynı zamanda ve diğer yerel dillerde tıp teknikleri üzerine yazılmış olan açıklamalar dair bir hikâye anlatılmış olabilir. Alman toprakları ki burada küçük boyutlu tıp fakülteleri mevcuttu ve XV. yüzyıldan önce bu topraklarda deneyimli doktor nerdeyse yok denecek kadar azdır. Bu yüzden bu bölgede yerel dillerdeki tıp kitapları büyük önem arz etmektedir. Örneğin 1280'den daha evvel Wüzburg'da bir hekim olan Ortolf von Baierland (Bavyera) 167 bölümden oluşan kapsamlı bir Almanca tıp el kitabı yazmıştır. Fizyolojik teorinin bazı

hesabının yanı sıra hastalıklar, ilaçlar ve çizilmiş standart Latince veya tercüme edilmiş Yunan ve Arap yazarlar Costantine Africanus, Hipokrat'ın Özdeyişleri ve de İbn Sîna hakkında bilgiler de bu eserde kendine yer bulmuştur. XIV. ve XV. yüzyıllar boyunca Ortolf'un çalışması Almanya ve Orta Avrupa'da en yaygın tıbbî el kitaplarından biri olmaya başlamıştır. Aralarında Latince de olmak üzere birçok dile ya tamamen ya da bir kısmı tercüme edilmiştir (Siraisi, 1990: 53-54).

Latin resmi eğitim dünyasından doğrudan ya da farklı şekillerde yazılmış metinlerin sıyrılması tıbbî açıklama kavramlarının yayılması bakımından son derece önemlidir. Yazılı kelimenin rolü tedavi edici tekniklerin asıl kazanımı ile iyileştiğinde daha belirsizdir. Ortaçağ tıbbında bilinen müdahale çeşitlerinin çoğu Yunan tıp yazarları ve onların Müslüman yorumcuları ve çeviricileri tarafından izah edilmiştir. Elbette bunların en önemlileri olarak bu bilgiyi kapsayan çalışmalar, iç ve dış üniversitelerde hem Latin hem yerel dillerde çalışılmıştır. Hiç şüphesiz, teknikler ve belki de bazı tekniklerin teşvikinde ve diğerlerinin kullanımının azaltılması hakkındaki bilginin yayılmasında bu tür kitaplar büyük bir rol oynamışlardır. Fakat tedavi tekniklerinin antik açıklamaları ve bunların sonradan öğrenilen kitaplarda İslâm ve Batıya ait bilgilerin eklenmesi ve yorumlanmasıyla gerçek Ortaçağ ve erken Rönesans pratiği büyük oranda bir problem olarak kalmıştır.

Erken Ortaçağ'dan itibaren İtalya ve Sicilya coğrafi konumun sağladığı avantajı sonuna kadar kullanmış ve bilimsel gelişmelerin kendi bölgelerinde yayılmalarında öncü olmuşlardır. Bilimsel çalışmalarda yoğunlaşma olduğu gibi bazı bilim dallarında da uzmanlaşmış kurumlar ve şehirler yine bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bunlar; Sicilya'da Sirakusa, İtalya'da Bologna, Napoli ve Napoli'nin birkaç km güneyinde yer alan Salerno'dur. Özellikle bu şehirlerde Hristiyan bilginler, durmaksızın Arapça ve İbraniceden bilimsel değeri olan eserleri başta Latince ve diğer Batı dillerine tercüme etmişlerdir. Fakat bunların içerisinde yer almasına rağmen Salerno gerek Tıp Okulu ve gerekse burada görev yapan bilim adamlarıyla bilhassa tıp alanında farklılık göstermiştir. Biz de bu kısımda Salerno gibi sadece tıp ile ilgilenmiş ve tıp ilmine katkıda bulunmuş tıp okullarını ele alacağız.

3.1.1.4. Salerno Tıp Okulu

Avrupa’da sağlık kurumlarının ortaya çıkışıyla ilgili çok çeşitli nazariyeler ortaya atılmıştır. Salerno Tıp Okulu gibi daha sonradan ortaya çıkacak birçok sağlık kurumunun temelinde Avrupa’da bulunan ve temelleri bu topraklarda 529 yılında atılan manastırların ve bu manastırlardaki din adamlarının rolü büyüktür. Yani Ortaçağ’da eğitim ve öğretim kurumlarının vazifesini genel anlamda manastırlar yerine getirmekteydi. Kilise öğretilerinin baskısı ve kontrolü altında olan Avrupa Tıbbı manastırlardaki keşiflere çok şey borçludur. Çünkü onlar Latince, Grekçe ve Arapçadan çeviriler yaparak birçok önemli eseri Batı dillerine kazandırmayı başarmışlardır. Genel anlamda hasta bakımı ve şifahî bilgiler doğrultusunda varlığını sürdüren bir tıp anlayışından söz etmek mümkündür. Ayrıca anatomi ve fizyoloji gibi bilimin diğer dallarından yararlanacakları seviyeye gelinmemişti (Packard, 1920: 7). Fakat bütün olumsuzluklara rağmen Doğu ile Batı arasındaki bilgi transferi, başlamıştı ve Avrupa kıtası üzerinde bazı noktalar çoktan bunu bir görev olarak üstlenmişlerdi.

Bilim alanında gelişmek için bilgi transferini bir görev olarak gören şehirlerin başında Salerno gelmektedir. Bu şehrin ismi Latince Salum (Salt) yani tuz ile birlikte Limus adlı nehrin bileşiminden geldiği nazariyesi gibi Hz. Nuh’un en büyük oğlu Sam ile de ilişkilendirilmektedir. Çünkü Hz. Nuh’un oğlu Sam tarafından İtalya’da “S” harfi ile başlayan Sipontum, Samnia, Salernum, Surrentum ve Sena-Vetus adlı beş şehir kurulduğuna inanılmaktadır. Salerno şehrinin Roma yönetiminden sonra Lombardlar ve Gotların yönetiminde de bulunması burada kozmopolit bir yapı oluşturmuştur (Ordronaux, 1871: 17). Ayrıca Salerno bir Salentini şehridir.¹⁹⁰ İnsan sağlığına faydalı bir kaplıcaya sahip olan Salerno, M.Ö. 194 yılında Hannibal ile yapılan savaştan sonra Roma’nın bir kolonisi olması hasebiyle adı duyulmuştur (Benigni, 1912: 396-398). VIII. yüzyılda Salerno’da başlayan Lombard yönetimi 1077 yılında Normanların şefi Guiscardlı Robert’in bu şehri ele geçirmesiyle son bulmuştur. Normanların Güney-İtalya ve Sicilya’ya hakim olmaları, Avrupa’nın sadece siyasal alanına değil aynı zamanda sosyo-kültürel, ekonomik ve bilimsel alanlarına da etkisi büyük olmuştur. Yani bu bölgede siyasî birliğin sağlanmasıyla bilim ve sanat alanındaki gelişmelerin önü açılmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Monte Cassino

¹⁹⁰Salerno şehrinde yaşayan insanlara bu ad verilmekteydi. Daha geniş bilgi için: <http://www.wordsense.eu/salentino/>, 03.03.2015.

Manastırı'ndaki keşişler Salerno'daki kaplıcaların değerini kavramakta gecikmemiş ve bu şehre manastırlarla birlikte bilgi ve birikimlerini de getirmişlerdir. Birçok araştırmacı bu gelişmelerin paralelinde burada skolâstik temelli bir tıp eğitiminin oluştuğunu ileri sürseler de bunun haklılık payı çok azdır. Çünkü Salerno Tıp Okulu'nun kuruluşu ile ilgili bilgilerde tam bir netlik söz konusu değildir. Hatta buradaki Tıp Okulu ile ilgili anlatılan geleneğe göre okulun kurucuları olarak bir Yahudi, bir Grek, bir Latin ve bir Müslüman'dan söz edilmektedir. Yine söylenenlere göre bu okulun kuruluşu VII. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Bu nedenle okulun Skolâstik düşünce temelinde tıp eğitimi vermesi pek mümkün gözükmemektedir. Aksine eğer okulun kuruluşu ile ilgili söylenenler doğru ise bu da bize okulun Ortaçağ Avrupa Hristiyan bağnazlığından neden uzak olduğunu açıklar niteliktedir (Packard, 1920: 12).

Salerno, sağlık hususundaki öncülüğüyle “Civitas Hippocratica” yani “Hipokrat Şehri” unvanını elinde bulundurmuştur (Ordronaux, 1871: 20). Bu unvan, onun Avrupa'daki tıp ilmi ile ilgili diğer şehirlerden daha ileride olduğunu göstermektedir. Avrupa Tarihi'nin en çalkantılı olduğu hatta Avrupa için “Karanlık Çağ” olarak adlandırılan bir dönemde ortaya çıkan bu okulun bulunduğu konum itibarıyla böyle bir şansa sahip olması önemli bir ayrıntıdır. Bilindiği gibi bu dönemde tıp ve tıp eğitimi manastırların ve kilisenin tekelinde idi. Fakat 820'li yıllardan beri tıp eğitimi veren Salerno Tıp Okulu, manastırdan yola çıkarak kendini zirveye çıkarmayı bilmiştir. Bunu başarmasının altında yatan en büyük etken Salerno'daki manastırın hem hastaları tedavi etmeye hem de çağdaşı İslâm medeniyetinin gerisinde olsa da tıp eğitimi vermeye yönelik gayretidir. Varlığı etkisinden öncesine dayanan bu okulun, kimler tarafından kurulduğu bilinmese de XI., XII. ve XIII. yüzyıllarda önem kazanmış ve çevresini etkileyerek adını duyurmuştur (Williams, 1904: 29). Salerno Tıp Okulu'nun yıldızının parladığı dönemlerde İtalya'da Bologna ile Fransa'da Montpellier ve Paris eğitim kurumları vardı. Fakat Salerno Okulu, onlardan daha eski bir tarihte kurulmuş olması ve verdiği tıp eğitimiyle Geç Orta Çağ'da onların tamamını geride bırakmış ve farklılık arz etmeyi başarmıştır (Bullough, 1961: 207). Okulun ilk dönemlerinde manastırdaki Ortaçağ Batı Hristiyanlığının bağnazlığının sınırları çerçevesinde öğrencilere verilen tıp eğitimi, antik dönem tıpcıları Hipokrat ve Galen'in eserlerine ve düşüncelerine dayandırılmıştır (Fort, 1883: 228). Ayrıca Salerno Tıp Okulu'nu hem Avrupa'daki hem de Doğu'daki çağdaşlarından ayıran en önemli fark bu okulda kadın öğrenci ve eğitimcilerin yer

almasıdır (Walsh, 1911: 12-13). Bu özelliğinden dolayı Salerno Okulu Ortaçağ içerisinde eşsiz bir konuma sahiptir. Salerno’da yetişen kadın hekimler arasında Ortaçağ Avrupa’sında yaptığı çalışmalarla iz bırakan Trotula olmuştur. Trotula Avrupa’da tıp alanındaki ilk kadın profesördür. XI. yüzyılın sonu veya XII. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Trotula’nın, “Disease of Women” yani “Kadın Hastalıkları” adlı eseri yıllarca tıp eğitimi veren okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur (Ordranax, 1871: 27; Williams, 1904: 29).¹⁹¹ Trotula’nın haricinde Salerno Tıp Okulu’nda başka kadın hekimler de yetişmiştir. Bunlar arasında özellikle Embriyoloji alanlarında çalışma yapan Abella ve Rebecca adlı hekimler isimlerini duyurmayı başarmışlardır. Bunların haricinde bu okuldan cerrah olarak yetişen ve kendi alanında ciddi eserler kaleme alan Mercuriade isimli bir kadın hekim de vardır (Ordranax, 1871: 27; Benigni, 1912: 398).¹⁹² Salerno Tıp Okulu’nda yetişen kadın hekimler, vermiş oldukları eserler ve yaptıkları çalışmalarla asırlar boyunca adlarından söz ettirmiş ve bilim tarihinde hak edilmiş bir yere sahip olmuşlardır (Şahin, 2015: 403).

Sicilya ve İtalya’nın bir geçiş noktası olması ve burada yaşayan Yahudi, Grek ve Latinlere ek olarak Müslümanların da gelmesi buradaki bilimsel faaliyetlerin artmasına ve çeşitlenmesine vesile olmuştur (Walsh, 1911: 78). Bu çeşitliliğin en güzel örneklerine Salerno Tıp Okulu’nda görmek mümkündür. Çünkü Avrupa’nın bağınazlığından uzak durarak laik bir eğitim vermesiyle de çağdaşlarından ayrılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi okuldaki ilk dönem eğitim Hipokrat ve Galen’in eserlerine dayanmaktadır. Fakat ellerindeki bilgi ve kaynak eksikliğinden dolayı anatomi, fizyoloji ve tıbbın diğer dalları hakkında yeterli bilgi verilememiştir. Bu husustaki eksikliklerini IX. ve X. yüzyıllarda artan tercüme faaliyetleri ile gidermeye çalışmışlardır (Packard, 1920: 7). Monte Cassino, Salerno Tıp Okulu’nun yanı başında bulunmaktaydı ve çağdaşlardı. Bu iki kurum, birbiriyle yakından bağlantılıdır. Monte Cassino’nun meşhur misafirlerinden Constantine Africanus daha önce Salerno Tıp Okulu’nun başına bizzat Güney İtalya ve Sicilya Normanlarının lideri Dük Robert de Guiscard tarafından atanmıştır. Yani Constantine bu iki kurum arasındaki bağlantıdan bir tanesi teşkil etmektedir. Constantine Africanus bulunduğu her iki kuruma da büyük katkıda bulunmuş ve yaptığı çalışmalarla dönemine damga vurmuştur. Evveli Berberi asıllı bir Müslüman olan Constantine Arapçadan yapmış olduğu tercümelemlerle İslâm Tıbbı’nın Batı’ya aktarılmasında Avrupa bilim

¹⁹¹Trotura hakkında daha geniş bilgi için bkz: Monica H. Green. (1999). “In Search of an Authentic Women’s Medicine: The Strange Fates of Trota of Salerno and Hildegard of Bingen”. *Bibliid* [0211-9536(1999) 19; 25-54]. s. 36.

¹⁹² Daha geniş bilgi için bkz: Benedictus. (1531). *Experimentarrius Medicinæ*. s. 165.

tarihi açısından çok önemli bir görev üstlenmiştir (Karlığa, 2004: 243-244). Doğu kökenli bir olması nedeniyle İslâm zenginliğinin farkına erkenden varmış ve bilgi dağarcığını genişletmek üzere İslâm dünyasındaki bilim merkezlerini dolaşarak bilgi toplamış ve de İslâm âlimlerinden dersler almıştır. Costantine Africanus'un bu topraklarda 30 yıl geçirdikten sonra Kartaca'ya dönmüş ve Kartaca'dan da Salerno'ya geçerek bu şehre yerleşmiştir (Grave, 1910: 77; Hell, 1943: 108; Sarıçam-Erşahin, 2013: 242). Constantine Africanus'un Salerno'ya yerleştiği tarihler siyasî olarak bu topraklarda değişimin yaşandığı bir döneme rastlamaktadır. Güney İtalya ve Sicilya'yı işgal eden Normanlar bölgenin hâkimi durumuna gelmişlerdir. Normanların şefi Dük Guiscardlı Robert'ın güney İtalya topraklarını yönetimi altına alması buranın kaderinin değişiminde büyük rol oynamıştır. Bu şahıs kuzeydeki birçok barbar şefin aksine İslâm Medeniyeti'nin tesirinde olan bu topraklarda bilimin gelişmesine gayret etmiştir (Şahin, 2012: 32-40). Guiscardlı Robert, Constantine Africanus gibi donanımlı ve yetenekli bir ilim adamını dönemin en iyi tıp merkezi olan Salerno Tıp Okulu'nda görevlendirmiştir (Benigni, 1912: 397; Şahin, 2015: 404-405).¹⁹³

Constantine Africanus, Yunanca, İbranice, Habeşçe (Ana Dili), Latince ve Arapça bilmekteydi. Ayrıca bu dillerden de Latinceye gerekli eserleri tercüme ediyordu. Özellikle Arapçadan Latinceye çok sayıda eser tercüme ederek, Antik Yunan ve İslâmî döneme ait birçok Tıp eserini Batı'ya kazandırmıştır (Hell, 1943: 108). Constantine, aralarında Hipokrat, Galen, Ali b. Abbâs el-Mecûs'i, İbnü'l-Ceezar, Ali b. Süleyman, İshak b. Süleyman ve Huneyn b. İshâk gibi âlimlerin eserlerini Latinceye çevirmiştir. Özellikle el-Mecûsî'nin "Kâmilü's-Sinâati't-tıbbiyye" adlı eserini Latince'ye "Regalis veya Liber Regilus" adıyla çevirmiş ve yüzyıllar boyunca Salerno Tıp Okulu'nda ders kitabı olarak okutulmuştur (Şahin, 2015: 405; Sezgin, 2007: 9).¹⁹⁴ Yine aynı eserin cerrahî bölümünü ise "Liber Pantegni" veya "Pantechne" adıyla çevirmiştir. Salerno Tıp Okulu'nda ders kitabı olarak okutulan bu

¹⁹³Constantine, Doğu'ya doğru yaptığı seyahatler sırasında uzun süre Abbasi ülkesinde kalmıştı. Burada o dönem için bilinen dünyanın en önemli şehirlerinden biri olan Bağdat'ta da bir süre kalmıştır. İddialara göre Constantine, Robert de Guiscard'a bizzat Abbasi Halifesinin kardeşi tarafından tavsiye edilmiştir (Benigni, 1912: 397; Şahin, 2015: 404-405).

¹⁹⁴"Kâmilü's-Sinâati't-tıbbiyye" Costantine tarafından Latinceye tercüme edilip Batı dünyasına tanıtılmasından dolayı yaklaşık iki yüzyıl kadar Costantine Africanus'un eseri olarak bilindi. Ancak ikinci çeviriden sonra bu eserin el-Mecûsî'ye ait olduğu Avrupalılar tarafından öğrenildi. Eser anatomi ve cerrahî hususlarda eşsiz bir eser olmakla birlikte Salerno Tıp Okulu'na Costantine ile ulaşan en ciddi eserdir. Salerno Tıp Okulu, cerrahî ve anatomi alanındaki çalışmalarda bu esere çok şey borçludur. Eserin Latincesi için bkz: Ali ibn Abbâs el-Mecûsî, (1523). Al-Maliki (Almalekiid Est Liber Regius; Liber Totius). K.K. Hofbibliothek Osterr. Nationalbibliothek; Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Sezgin, F. (2008). *İslâm'da Bilim ve Teknik*. Cilt. 4. Çev. Abdurrahman Aliy-Eckhard Neubauer. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları. s. 9.

çeviriden kalan bazı bölümler “Opera Conquisita” içinde yayınlanmıştır (Brockelmann, 1898: 237; Karlığa, 2004: 244-245). Constantine, Huneyn İbn İshâk’ın “Aşru mekâlâtin fi’l-ayn” adlı eserini “Liber Oculus” adıyla çevirmiştir. Ayrıca bu eser çevrildikten sonra birçok defa basılmış ve en son Pierre Pansier tarafından “Constantini Monachi Monticassini Liber de Oculus” adıyla 1933 yılında Paris’te tekrardan neşredilmiştir. Yine Huneyn İbn İshâk’ın Galen’den tercüme ettiği “el-Medhal fi’t-tıbb” adlı eseri “Techni/Tegni Galeni” adıyla Latinceye aktarırken “el-Fusûl” adıyla yine İshâk tarafından Arapçaya çevrilen Hipokrat’ın ünlü “Aforizmalar”(Özdeyişler) adlı eserini de “De Omnibusquae in Externa cute Nascuntur” adıyla Latinceye tercüme etmiştir. Yahudi hekim İshâk İbn Süleyman el-İsrâîlî tarafından Arapça olarak kaleme alınan “el-Hameyyât” ve “el-Bevl” isimli eserleri “Liber Pantegni Isaac Israelite” olarak Latinceye çevirmiştir (Karlığa, 2004: 245). Ayrıca Costantine, yine İbnü’l-Cezzar’ın (Ö. 979) “el-İtimâd fi el-Edviye el-Müfrede” adıyla bilinen eserini “Liber de gradibus”¹⁹⁵ adıyla tercüme etmiş ve kendi adı altında yayınlamıştır. Bu eserin birkaç yüzyıl boyunca Constantine ait olduğu düşünülmüştür. Constantine Africanus’un eserleri ilk kez bir arada 1539 yılında Basle’de yayınlanmıştır (Packard, 1920: 11). Ebubekir İbn Zekeriyâ er-Râzî’nin tıbbâ ait bir eseri de Constantine tarafından “Liber Experimentorum” olarak Batı bilim dünyasına kazandırmıştır (Karlığa, 2004: 245). Hem Salerno Tıp Okulu’nda hem de Monte Cassino’da kendisini ilme atayan Constantine Africanus’un tesiri Avrupa’da XVIII. yüzyıla kadar hissedilmiştir. Bu yüzyılın ortalarına kadar Constantine ve eserlerinden söz edilmiştir. Ayrıca XVIII. yüzyılın ünlü bilim adamlarından Sir John Freind, “History of Pyhsicks” adlı eserinde Constantine yer vermesi onun değerinin Avrupa için ne kadar büyük olduğu bir kez daha görülmektedir (Packard, 1920: 11). Constantine sadece Latinceye tercüme yapmakla kalmamış aynı zamanda tıp ilmine dair kendi bilgi ve birikimini de kitaplaştırmıştır (Sarıçam-Erşahin, 2013; 242).

Ayrıca Doğu’dan öğrenmiş olduğu tıp ilmi ve eczacılık bilgilerini Salerno’da hayata geçirmiştir. Bu şahısla ilgili en teferruatlı bilgi Petrus Diaconus’un vekâyinamesinden elde edilmektedir. Petrus Diaconus, Constantine’in Salerno’ya gittikten sonra Hristiyan olduğundan da bahsetmektedir (Karlığa, 2004: 243-244). Costantine, Monte Cassino’daki Benedict Manastırı’nda Müslümanların tıp kitaplarından yaptığı çevirilerle Avrupa tıbbının temellerini oluşturmuştur (Butterworth, 2001: 57).

¹⁹⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Cotantine Africanus. (1515). *Liber de Gradibus*. Salerno.

Costantine Africanus'un ölümünden sonra Salerno Tıp Okulu'ndaki tıp alanına yönelik tercüme faaliyetleri hız kesmeden devam etmiştir. Salerno Tıp Okulu'nun müdürü Nicalaus Praepositus Avrupa tıpçıları tarafından çok kullanılacak olan "Circa Instans" adıyla bilinen "antidotarium"u yazdı. Bu eser, yazımından sonra eczacılar tarafından kullanılan çok önemli bir codex olmuştur (Hunke, 1965: 221). Salerno Tıp Okulu, kurulduğu dönemden itibaren hep farklılıklar arz etmiştir. Bulduğu toprakların Müslümanların eline geçmesiyle ilmi ve fikri yapısında özgürleşme olmuştur. Çünkü bu okul kilisenin iddia ettiği "bu budur" teoreminden kurtulup daha özgür düşünmeye ve mevcut bilgileri eleştirmeye başlamıştır. Böylelikle Müslümanlardan gelen bilgiler yadsınmadan kabul görmüş ve Salerno Tıp Okulu'nun çehresi bu bilgiler sayesinde değişmiştir. İslâm Tıbbı'nın teorideki öğretiminin yanı sıra Müslüman Tıp bilginlerinin hastalıkların tedavisinde kullandıkları ilaçlar bu okulda hastaların tedavisinde kullanılmıştır (Williams, 1904: 29).¹⁹⁶ Yani bu okul dışını çevreleyen kabukları kırarak uluslar arası bir bilim merkezi haline gelmiştir. Bu okul sadece hastalıkların teşhis ve tedavi yöntemlerine ilişkin esaslı çalışmalar yapmakla kalmamıştır. Aynı zamanda tıpçıların yanında eczacıların ve yukarıda da değindiğimiz gibi kadın eğitimcilerin de bu okuldan yetişmesi döneminde ne kadar modern bir yapıya sahip olduğunun göstergesidir. Öyle anlaşılıyor ki hekimlik ve eczacılığın mesleki ayrımı daha bu Okul'da yapılarak saha uzmanlığı öğrencilere böylelikle kazandırılıyor (Şahin, 2015:405).

Salerno Tıp Okulu, Normanların Güney İtalya ve Sicilya'ya hâkim olmasından sonra gelişimini hızla sürdürmeye devam etti. Normanlar'dan sonra Germen İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına giren Salerno ve bu şehirdeki Tıp Okulu II. Frederick'in yakından ilgilenmesi ve bazı düzenlemelere gitmesiyle zirve noktasına ulaşmış oldu. XI. ve XIV.

¹⁹⁶ Ortaçağ Avrupa'sına oranla oldukça ileri bir seviye olan İslâm Tıbbı, teşhis ve tedavi yöntemlerinde bilimsellik açısından dönemine göre oldukça gerçekçi ve bilimselliğe yakındır. Avrupa için tarihin birçok döneminde büyük insan kayıplarına neden olan veba hastalığı için İslâm Tıbbı ile Avrupa arasında yaklaşımları bakımından önemli farklılıklar vardır. 1348 yılında Avrupa'da büyük insan kayıplarına neden olan veba salgını karşısında ünlü bir Avrupalı hekim olan Bodaccio şunları söylüyor: "Gökyüzünden yeryüzüne düşen cisimlerin etkisi ve Tanrı'nın günah işleyen kimseleri tedip etmek için bize biçeceği ceza ile karşı karşıyayız. Burada alınabilecek hiçbir tedbir söz konusu değildir. Biz dinî merasimlerle Tanrı'ya tövbe etmeliyiz." Aynı dönemde Müslüman hekimler ise vebanın bulaşıcı bir hastalık olduğunu tespit etmişler ve karantina uygulamasını yaparak tedavi amaçlı gayretlerde bulunmuşlardır. Müslüman hekimler, bu hastalığa yakalanan kişilerle ve onların temas ettiği şeylerle kesinlikle temas edilmemesi gerektiğini belirterek hastalığın bulaşıcı yönü hakkında halkın nazarını çekmeye çalışmışlardır. Avrupa'daki uzmanlar bunun tam tersini yapmışlardır. Onlar bu hastalığın sebeplerini araştırmak ve tedavi yöntemlerini bulmanın yerine kendilerine Tanrı'dan gelen İlahî bir ceza olarak kabullenmişlerdir. Bu kabulleniş XIII. yüzyıldan sonra Salerno Tıp Okulu sayesinde hızla değişmeye başlamıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Seyhun Şahin, 2015: 406 ; Ağırakça, A. (2004) *İslâm Tıp Tarihi, Başlangıçtan VII.-XIII. Yüzyıla Kadar*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri. s. 31.

yüzyıllar arasında bölgeye hâkim olan idarecilerin yapmış oldukları düzenlemeler sayesinde Okul, Avrupa'nın en sağlıklı ve bilimsel açıdan en iyi seviyede eğitim ve hizmet veren kurumu olmuştur (Seyhun, 2015: 406).

Normanlar döneminde Kont I. Roger okulun işleyişi hakkında bazı kurallar getirmiştir. I. Roger'in getirmiş olduğu kurallar sayesinde Salerno Tıp Okulu'nda düzenli bir şekilde eğitim-öğretim verilmeye başlanmış ve hastalar için sağlık hizmetlerine devam edilmesinde bu kuralların önemli katkısı olmuştur. Böylelikle Salerno Tıp Okulu, Avrupa'da akademik değerlere ulaşan ilk eğitim kurumu olmayı başarmıştır (Beningi, 1912: 397). 1137 yılında Sicilya Norman Kralı II. Roger, Sicilya ve güney İtalya'da siyasal birliği sağladıktan sonra sınırları içerisinde bilim, kültür ve sanat faaliyetlerine önem vermiş; sanatçı ve kendini bilime adanmış kimseleri desteklemiştir. Bu gayretleri onu, XII. yüzyıl Rönesansı'nın babası mevkiine kadar yükseltmiştir (Curtis (1912: 301). Ayrıca II. Roger selefi gibi bu okulla yakından ilgilenerek onu kraliyetin himayesi altına almıştır. II. Roger, bu okulla ilgili düzenlemiş olduğu kuralların da sıkı takipçisi olmuştur. Örneğin Salerno Tıp Okulu'ndan yetişmediği halde veya bu okuldan başarılı bir şekilde mezun olamayanların ve doktorluk belgesi olmayanların doktorluk yapması halinde tutuklanmalarını emretmiştir. Zaten kendisi 1140 yılında çıkarmış olduğu bir kanunla bu okuldan mezun olanların sınava tabi tutulmasını sağlamıştı (Şahin, 2012: 195). Sıkı bir disiplin altına almak amacıyla II. Roger'in getirdiği kurallar dâhilinde bu okuldan mezun olanlar, kraliyet görevlileri tarafından resmi sınavlara tabi tutulmuşlardır (Hunke, 1965, 219).¹⁹⁷

¹⁹⁷ İslâm dünyasında Salerno'dakine benzer kurallar ve düzenlemeler çok daha eskiye dayanmaktadır. Özellikle hasta hakları üzerinde sıkı kurallar ve yaptırımlar söz konusudur. Örneğin İslâm dünyasında hekimler bir hastalığın tedavisinde kullanacakları ilaçlar hakkında hem hastayı hem de yakınlarını bilgilendirmek zorundadırlar. Doktorlar ücretlerini, uygulanan tedavi sonrasında hasta iyileşirse alabiliyorlardı. Aksi durumlarda veya hastanın ölmesi halinde şehrin ileri gelen bir hekimine uygulanan tedavi yöntemleri aktarılır ve ondan bu konu hakkında hüküm vermesi istenirdi. Bu verilecek karar sonucunda hekimin ceza alabileceği gibi ödüllendirilmesi de mümkündü. İslâm dünyasındaki hekimler muhtesiplerin denetimi altında idiler. Hastaların özel durumları kesinlikle hekimler tarafından deşifre edilmezdi. Hekimlerin belirlenen kurallara uymaları için kendilerine yemin ettirilirdi. Daha geniş bilgi için bkz: Bakır, 2000: 271-277; Şahin, 2015: 13; Özen, Ş. (2005), "İslâm Hukukuna Göre Yanlış Tedavide Sorumluluk", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı 1-6 Eylül 2002*. Cilt II. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları. ss. 737-753. Ayrıca İslâm dünyasında okullardan mezun olmak için öğrenciler bir takım sınavlara tabi tutulmuşlardır. Bu konu hakkında en teferruatlı bilgi İbn Ebu Usaybia tarafından verilse de sınavların ne şekilde yapıldığı hakkındaki bilgiler günümüze ulaşmamıştır. Lakin X. ve XI. yüzyıllarda doktorların tabi oldukları sınavlara dair risaleler ve kitap bölümleri yazılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Öztürk, L. (2006). *İslâm Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*. İstanbul: İz Yayıncılık. s. 189.

Kral II. Roger tarafından yapılan yeni düzenlemeler ile ivme kazanan Salerno Tıp Okulu, Ortaçağ Tıp bilimi için değerli eserler vermeye devam etmiştir. Salerno Okulu'nun önemli eserleri arasında olup da en önde geleni aşağı yukarı 1150 yılında Robert of England¹⁹⁸, a hitaben yazıldığı söylenen Salerno Tıp Okulu'nun hijyen ve medikal ilkelerini içeren meşhur “Flos Medica Schola Salerni” veya Regimen Sanitatis Salernitanum” adlı kitaptır. Bu eser Salerno Tıp Okulu'nun tıp ilmindeki ilerlemesini ve birikimini göstermektedir (Benigni, 1912: 398; Şahin 2015: ?).¹⁹⁹

Salerno piskoposu Romuald bu okulda eğitim görüp mezun olanların arasında yer almaktadır. Salerno Tıp Okulu'ndan mezun olduktan sonra Sicilya Krallığı'nda önemli görevlerde bulunan Romuald, Sicilya krallarının güvenini kazanmış ve Sicilya'daki Norman Saray'ında etkili olacak kadar başarı elde etmiştir. Örneğin Sicilya Kralı I. William hastalığında kendisini tedavi etmek için Salernolu Romuald'ı çağırmıştır.²⁰⁰ Manastır tıbbını anlatırken değindiğimiz gibi 1131 yılında Papa II. Innocent tarafından Rheims Konsil'inde din adamlarının “masterlerin” dışında doktorluk yapmamları gündeme gelmiş ve ondan sonra 1139'daki II. Lateran Konsili'nde de alınan kararlarla bu husus desteklenmiştir.²⁰¹ Ruhban sınıfına getirilen bu yasaklamalar onların tıp öğrenimini kısıtlamamış aksine manastırlarda eğitim ve öğretimlerine devam etmeleri teşvik edilmiştir. Aslında bu

¹⁹⁸Robert Of England, Norman asıllı İngiltere Kralı II. William'ın kardeşidir. Robert, birinci Haçlı Seferine katılmıştır. Sefer hareketi öncesinde Salerno'da kış mevsimi boyunca kalan Robert, daha sonra sefer esnasında kolundan yaralanarak Salerno'ya geri dönmüş ve tedavisi bizzat Salerno Tıp Okulu'ndaki hekimler tarafından yapılmıştır. Burada geçirdiği süre içerisinde kardeşi olan İngiltere Kralı II. William'ın öldüğünü öğrenince taht üzerinde hak iddia ederek İngiltere tahtına çıkmak için çaba göstermiş ancak başarılı olamamıştır. Onun yerine kardeşi Henry tahta çıkmıştır. İkili arasındaki mücadele, 1106 yılında savaş meydanında Henry'nin kazanmasıyla son bulurken Robert ömrünün son yirmi sekiz yılını Kral Henry tarafından tutsak edildiği yerde geçirmiştir. Regimen Sanitatis Salernitanum adlı eserin İngiltere Kralı'na izafeten yazıldığı iddia olunmaktadır ki bizce bu izafenin yapılmasındaki asıl sebep, izah ettiğimiz gibi tedavi için Salerno 'da İngiltere Kralı II. William'ın (William Rufus) kardeşi olan Robert'ın bulunuyor olmasıdır. Yüksek ihtimaldir ki eser ona da sunulmuş olmalıdır. Ona yaralanma sonucu tedavisi ve sonrasında uygulayacağı tedbir ve tavsiyeler bu yolla kalıcı olarak bildirilmiş olmalıdır. Bkz. Ordronaux, 1871: 31-32; Harington, 1920: 25-28; Şahin, 2015: 407.

¹⁹⁹Eser hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz: Robert of England, (1920), *Regimen Sanitatis Salernitanum, The School of Salernum*. İng. Vers. Sir John Harington. New York: Paul B. Hoeber.

²⁰⁰Daha geniş bilgi için bkz: Romuald of Salerno (1998). *Chronicon. The History of The Tyrants of Sicily*. G. Loud-Thomas Wiedemann. (Tercüme). Manchester.s. 238.

²⁰¹1131 yılındaki Rheims Konsili'nin VI. maddesinde manastırlardaki keşişlerin düzenlenen kanunları ve tıbbi öğrenmeyi para kazanmak amacıyla yapmamları gerektiği belirtilmektedir (ne monachi aut regular es canonici leges aut medicinem lucri cause discant). Rheims Konsili'nin diğer maddeleri için bkz: Joannes Dominicus Mansi. (1776). *Sacrorum Conciliorum Nova, et Amplissima Collectio (1109-1166)*. Cilt 21. s. 459.1139 yılında düzenlenen II. Lateran Konsili'nin 9. maddesinde manastırlardaki dinî zümrelerin asil işleri olan dua etmek ve yalvarmanın yerini tıbbî işlere yeterinden fazla ayırmalarından dolayı böyle bir kararın alınmasına sebep olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: : Joannes Dominicus Mansi. (1776). *Sacrorum Conciliorum Nova, et Amplissima Collectio (1109-1166)*. Cilt 21. s. 528; Schroeder, H. J. (1937). *Disciplinary Decrees of the General Councils*. London: B. Herder Book Co. s. 201-202.

düzenlemeler ve uygulamalar Ortaçağ Avrupa'sının en faal sınıflarının başında gelen ruhban sınıfının da skolâstik düşüncenin altından çıkmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Hatta Ortaçağ Hristiyanlığının katı uygulamalarından sıyrılma ve reform yolunda atılan ilk adım olduğunu söylersek düşüncelerimizde yanılmış olmayız. Skolâstik veya dogmatik düşüncenin yerini bilimsel düşüncenin alması yalnızca ruhban sınıfı dışında kalanları değil aynı zamanda sözünü ettiğimiz bu uygulamalarla ruhban sınıfını da bu yola sürüklediği anlaşılmaktadır (Şahin, 2015: 407).

Normanların ardından Sicilya ve İtalya bölgesine hâkim olan Germenler döneminde de Salerno Tıp Okulu'ndaki ilmi çalışmalar da desteklenmiş ve XI. ve XIV. yüzyıllar arasında bu okul, zirve noktasını yaşamıştır. Salerno Tıp Okulu'nun zirveye ulaşmasında Norman kanı taşıyan Alman İmparatoru II. Frederick'in rolü büyüktür. Bilim, sanat ve felsefe ile yakından ilgili olan II. Frederick, 1224 yılında Napoli'deki Tıp Okulu'nun dışındaki diğer okullardaki ilmi çalışmaları engellediği söylene de bu dönemde açılan üniversiteler böyle bir görüşün doğru olmayacağını kanıtladı. Ayrıca böyle bir uygulama bilimle yakinen ilgili olan bir kişiden beklenemez (Şahin, 2015: 407). 1231 yılında çıkarmış olduğu emirle Salerno Tıp Okulu ve Naples haricindeki okullarda tıp eğitimini yasaklamıştır. Ayrıca tedavilerde hasta bilgilendirilmesi ve aileden izin alınmasını da getirmiştir (Kington, 1862: 439). Belki de çıkarmış olduğu bu emirname nedeniyle böyle bir iddia ileri sürülmüştür. Buna ilave olarak devlet görevlilerinin huzurunda Salerno Okulu'nda görevli profesörlerin onayladığı belgesi olmayanların hekimlik yapamayacağını da belirtmiştir. II. Frederick bununla yetinmeyerek 1240 yılında daha önceki emirlerini tekrarlamış ve de sağlık gibi önemli bir konunun disiplin ve devlet tarafından kontrol altına alınmasını sağlamıştır (Benigni, 1912: 398). Yine II. Frederick daha önce II. Roger tarafından yapılan düzenlemeleri yenileyerek güncellemiştir. II. Frederick Salerno Tıp Okulu'ndaki eğitim süresini 8 yıla çıkararak çağdaşlarından farklı olarak yeni bir uygulamaya daha imza atmıştır. Mesleki açıdan uzmanlık alan sınırları belirlenerek hastalığın teşhis ve tedavinde hekimler ile eczacıların görev ayrımı yapılmıştır. Teşhis ve tedavilerde bilimsellik dışında farklı yöntemlerin kullanılmasına kesinlikle izin verilmiyordu. Bilhassa dinî zümrenin tıp konusuna müdahil olmalarının önüne geçilmiştir. Böylelikle hurafelerden uzak ve dönemin bilimsel birikimlerine uygun yöntemlerin uygulanması sağlanmıştır (Hunke, 1965: 219-220). Ayrıca Tıp eğitimi alacak öğrencilerin bu eğitimden önce mantık eğitimi almaları ve bu eğitimi başarı ile tamamlamaları gerekmektedir.

Bilhassa cerrah olacak olanlar kadavrular üzerinde yeterli çalışma vakti bulurken, mezun olanların da en az 5 yıl kadar staj görmeleri zorunluydu. Bütün bu süreçlerden sonra doktor adayları sınavlara tabi tutulur ve başarılı olanlar doktorluk yapma yetkisine sahip olurlardı (Şahin, 2015: 408).

Getirilen uygulamalar, emirler ve İslâm ilminin etkisiyle uzun yıllar bir gelişim içinde olan Salerno Tıp Okulu oldukça sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Önceliği eğitim ve öğretim olan bu okul öğrencileri mezun etmeden önce onları bazı temel derslerden sıkı sınavlara tabi tutmuştur. Bu temel dersler genelde genel tıp, matematik vb. ilimler ile ilgili olup sınavda sorulan sorularda bu alanlardaki ilim adamlarının eserlerine yöneliktir. Örneğin bu eserler Galen'in "Therapeutics" adlı eseri, İbn Sîna'nın eserleri ki bunlardan en önemlisi olan "el-Kânûn fi't-Tıp" (Tıp Kanunu), Hipokrat'ın "Aphroism" adlı eseri ve Aristo'nun "Analytics" adlı eserlerinden oluşmaktadır. Eğer öğrenciler bu sınavlardan başarılı olurlarsa hekim veya eğitimci unvanı alırlardı (Ordronaux, 1871: 21; Şahin, 2015: 408). Bu okuldan mezun olanların hekimlik alanında göstermiş oldukları maharetler, verilen eğitimin ve yapılan uygulamaların ne kadar başarı ile gerçekleştirildiğinin kanıtıdır. Bütün bunlar eğitim kalitesi bakımından okulun ne kadar ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir.

Bu kadar düzenli işleyen yapının mutlaka arkasında bir birikim ve bu birikimi yönlendirip düzenli bir eğitimle öğrencilerine sunabilecek öğretim üyesi kadrosunun var olmasını gerektirirdi. Aksi bir durumda okul, yüzyıllar boyunca böyle bir başarı kazanamazdı. Salerno Tıp Okulu'nda idareci ve öğretim üyelerinin pozisyonları belirlendiği gibi sistematik bir idari yolla bu durum takip edilmiştir. Okulda seçim yapılırdı ve bu seçimi kazanan St. Methew adına seçilmiş sayılırdı. Tıp Fakültesi ise on kişilik profesör veya öğretim üyelerinden oluşan bir kurul ile yönetilirdi. Yönetici pozisyonundakilerin görevleri Hipokrat'ın etik kaideleri dâhilindedir. Bunlar, Salerno Tıp Okulu'nun önde gelen kaidelerini oluşturmaktadır (Ordronaux, 1871: 21; Şahin, 2015: 408). Bu kaideler daha öncede belirtildiği gibi Okul'un Ortaçağ Hristiyanlığının bağnaz ve dogmatik kurallarına rağmen mantık ve akıl ölçüsünde bilimsel düşünceye sahip olduğunun göstergesidir.

Yukarıda bu okuldan mezun olabilmek için öğrencilerin zorlu bir sınav silsilesinden geçtiğinden bahsedilmişti. Mezun olma adına bu kadar zor sınavlara sahip olan öğrencilerin yoğun bir eğitime ve öğretime tabi olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Salerno Tıp

Okulu'nda bazı yeterlilikler sadece mezun olmak için aranmıyordu. Bu okula kabulde de başvuranların bazı şartları taşınması gerekiyordu. Bilhassa tıp okuyacak öğrencilerin yirmi bir yaşında olmaları isteniyordu. Bu okulda tıp eğitim II. Frederick'ten önce yedi yıl iken II. Frederick tarafından sekiz yıla çıkarılmıştır. Şayet mezun olan adaylar bir dalda uzmanlaşmak istiyorlarsa buna ilaveten eğitim almaya devam etmeleri gerekiyordu. Özellikle cerrah olmak isteyenlerin fazladan bir yıl daha anatomi dersi almaları zorunluydu. Bu derslere ilaveten bitirme sınavına girmeden önce üç yıl mantık, tıp ve cerrahî derslerini de başarıyla tamamlamış olmaları gerekmektedir. Ayrıca hekim olmak isteyenler ise mezun olduktan sonra altı yıl stajyer hekimlik yapmak zorundaydılar. Şayet bu stajyer hekimliği başarı ile yerine getirmiş olanlar tam anlamıyla hekim unvanını elde ediyorlardı (Ordronaux, 1871: 21-22; Şahin, 2015: 408). Salerno Tıp Okulu'ndan mezun olanların mezuniyet esnasında etmek zorunda oldukları bir yemin vardı. Bu yemin: “Hayatta her zaman doğrudan yana olup hekimler zümresine sadık kalacaklarına, fakirlerden hiçbir suretle kazanç talep etmeyeceklerine ve eczacılar ile kazanç ortaklığına girmeyeceklerine dair bir yemindi (Ordronaux, 1871: 21-22; Şahin, 2015: 408). Günümüz sağlık sektörü göz önüne alındığında Salerno Tıp Okulu'ndaki öğrencilerin ne kadar yüksek bir ahlâka sahip oldukları görülür (Şahin, 2015: 408-409).

XIII. yüzyılın şartları düşünüldüğünde II. Frederick'in Salerno Tıp Okulu ve doktorlar için getirmiş olduğu prensipler akıl ve mantık ölçütlerinde bilimsellik bakımından çok değerlidir. II. Frederick'in bilim ve bilimsel düşünelere karşı özel bir ilgisi olması bu yenilikleri getirmesinde ve takipçisi olmasında büyük pay sahibidir. İlmî alanda kendisini iyi yetiştiren II. Frederick için dönemin önde gelen bilgini Michael Scot: “Bahtiyar Kayzer! Bu dünyada herhangi bir insan ilmi sayesinde ölümden kurtulabilseydi, kanaatimce o insan ancak sen olabilirdin” sözüyle bilme ne kadar düşkün olduğunu göstermiştir (Hunke, 1965: 314; Şahin, 2015: 409).

II. Frederick'in ölümünden sonra yerine geçen halefi Conrad tarafından da Salerno Tıp Okulu'na olan ilgi ve alaka devam etmiştir. Örneğin 1252 yılında Conrad, Napoli'deki üniversitenin diğer bölümlerini Salerno'ya naklettirmiştir. Böylelikle Salerno Tıp Okulu'nun daha geniş kapsamlı bir üniversiteye dönüşmesi yolunda adımlar atılmıştır. Conrad'dan sonra gelen Manfred döneminde de bu okula ilgi ve alaka devam etmiş olsa da XIII. yüzyılın sonuyla birlikte bölgede artan İspanyol hâkimiyetiyle Salerno Tıp Okulu'nun popülaritesi ve

önceki devirlerdeki parlak günleri geride kalmaya başlayacaktır. Bundan sonraki dönemlerde artık Salerno Üniversitesi olarak varlığını devam ettirmiştir (Benigni, 1912: 398).

Ortaçağ boyunca bilhassa Costantine Africanus ekolünden devam eden birçok bilim adamı yaptığı çalışmalarla kendinden söz ettirmeyi başarmıştır. Bunlardan bazıları ve eserleri şunlardır: Bu ekolün en önemli isimlerinden biri olan Johannes Afflacijs veya Sarecenus'tur. Muhtemel isminden de anlaşılacağı üzere kökenlerinin Afrika'ya dayanması muhtemeldir. Costantine Africanus'a atfetmiş olduğu "Ateşli Hastalıklar ve Üriner Sistem" adlı eseri meşhurdur (Walsh, 1911: 171; Şahin, 2015: 409). Salerno Tıp Okulu'nun erken dönem bilim adamları içinde Salernolu Gariopontus, Petrocellus veya Petronius gibi isimler yer almaktadır (Packard, 1920: 14). Bunların yanı sıra Musandinus "diyet uzmanlığı" konusunda eser yazarken Maurus, üriner sistem ve kan dolaşımı, Bartholomaeus ve Cophon ise tedavi uygulamaları üzerine eser bırakmışlardır. Bartholomaeus tarafından kaleme alınan "Patrica" Avrupa tıp okullarında iki yüzyıl boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur (Walsh, 1911: 172). Salerno Tıp Okulu'nda medikal uygulamalar hususunda yapmış oldukları çalışmalarla günümüze kadar adını taşıtmayı başaran iki kişi daha vardır.²⁰²

Salerno Tıp Okulu'nda yetişmiş ve Avrupa tıbbının gelişmesine önemli katkılarda sağlamış diğer bir bilim adamı Saladin'dir. Bu Saladin aslında Arap olmayan fakat Arapça isim kullanan İtalyan asıllı bir Hristiyan'dır. Bu şahıs "Farmakoloji" alanında mühim eserler vermiştir. Bu eser yüzyıllar boyunca Farmakoloji alanında Avrupa okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur (Hunke, 1965: 222). Asıl ismi bilinmeyen Saladin İtalya'nın Ascoli şehrinde doğmuştur. 1163 yılında Sorrento Prensi için "aromaların doğası" üzerine özet kapsamında bir kitap kaleme almıştır (Fort, 1883: 240). Salerno Tıp Okulu'nda bunların haricinde birbirinden değerli eserler de yazılmıştır. Bunların en dikkat çekicilerinden bir tanesi "Regimen Sanitatis Salernitanum"dur. Eser bu isimden başka olarak "Lilium Medicine" ve "Floş Medicine" olarak da bilinmektedir (Walsh, 1911: 158). Bu eser yazıldıktan birkaç yüzyıl sonra tekrar yeni ilaveleriyle birlikte farklı dillerde de yayınlanmıştır. 1480 ile 1500 yılları arasında 20 civarında, 1846 yılına geldiğinde ise 240'tan fazla baskısı yapılmıştır. Tüm yaygın baskılarına ilave olarak bugün Avrupa'nın çeşitli kütüphanelerinde 100'den fazla el

²⁰² Bunlardan biri St. Bruno (1030-1101)'dur. Aslen Cologne şehrinde dünyaya gelmesine rağmen eğitim için Rheims'i seçmiştir. Daha sonra da görevi icabı Salerno'ya yerleşmiş ve buradaki Salerno Tıp Okulu'nda çalışmalarda bulunmuştur. St. Bruno, Benedict Tarikatı'nın bir üyesidir. Bunlardan diğeri Romualdus'tur. Romualdus'un ismi haricinde teferruatlı bilgiye ulaşılamamıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Ordranax, 1871: 26.

yazması halinde baskısı bulunmaktadır (Packard, 1920: 25). İngilizce çevrisinin ilklerinden 1607 yılında yapılmış olanın adı eserin orijinalinden biraz farklı olsa da yine de gerçek isme yakın bir haldedir. Bu çevrinin adı ise: “*The Englishmans Doctor or Schoole of Salerne or Physical Observation for the Perfect Perserving of the Body of Man in Continual Health*” idi (Packard, 1920: 33). Fakat günümüz açısından tıbbî bilimsellik dâhilindeki bakış açısıyla başarılı bir İngilizce tercümesi 1870 yılında John Ordranax tarafından yapılmıştır. Bu tercümeyi Profesör Ordranax, Salerno Tıp Okulu ve sözünü ettiğimiz eser ile ilgili bilgilerin de sunulduğu notlarıyla beraber yayınlamıştır.²⁰³ Eserin yazarı ve yazıldığı tarih hakkında farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden bir tanesi eserin yazıldığı dönemin XII. yüzyıl olabileceği ve yazarının da Milanlı John olduğu yönündedir. Fakat bu konuda da bilirsizlik söz konusudur. Bununla birlikte Milanlı John’un Salerno Tıp Okulu’nun başında olduğu dönemde onun tarafından yazılmış olduğu da ifade edilmektedir (Packard, 1920: 29-30). Bunun dışında bu eserin yazarı olarak adı geçen bir diğer ilim adamı ise Villa Nova’lı Arnold’dur (Arnaldus Villanovanus, Arnaldus of Villanueva veya Villeneuve veya Bachuone) (1235, 1240-1312, 1313) (Packard, 1920: 30). Bu şahıs bilhassa tıp ve farmakoloji üzerine çalışmalar yapmıştır (Rompel, 1912: 429-430). Yaşadığı dönem göz önünde bulundurulursa bu çok zayıf bir ihtimaldir. Diğer taraftan şunu düşünmekte fayda vardır ki; bu eseri kaleme almamış olsa da eserin yeniden yazılı basılmasını sağladığı ihtimali daha yüksek olur diye düşünüyoruz. Çünkü bu eser üzerine yorum yapıp bilgiler veren ilk kişi olduğu ifade edilmektedir. Bu eserin Salernolu tıp hekimleri tarafından yazıldığı hakkında ilk bilgiyi veren de bu bilim adamıdır (Packard, 1920: 30). Bu eser Ortaçağ Avrupa’sında ortalama bir insanın beslenme kültürü içinde sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için hazırlanmış bir başucu eseridir. Eserde beslenmenin yanı sıra gündelik hayatta insan vücudunu ve zihnini zinde tutacak formüller veya öğütler de verilmektedir. Yine bu eserde beden temizliğine dikkat çekilmektedir.²⁰⁴

On ana başlıktan oluşan Regimen Sanitatis Salernitanus toplamda 3500 satırdan oluşmaktadır. Sekiz başlık ve sekiz yüz elli beş satırdan oluşan ilk bölüm hijyen temasını işlemiştir. İkinci bölüm tıbbî malzemeler temalı olup sekiz yüz satırdan oluşmaktadır. Anatomi ve Fizyoloji kısmı yaklaşık iki yüz satırdan oluşmaktadır. Hastalığın sebebini

²⁰³ Bkz. John Ordranax. (1871). Regimen Sanitatis Salernitanum, Code of Health of the School of Salernum. Philadelphia.

²⁰⁴ Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz: Francis R. Packard. (1920). The School of Salernum. Sir John Harington. (The English Version). New York: Paul B. Hoeber.

anlama bilimi olan Etiyoloji de iki yüz satır civarındadır. Hastalıkların belirtilerini tanımlama bilimi olan Semiyoloji'ye ait iki yüz elli satır bulunmaktadır. Pataloji hakkında ise otuz satır vardır. Hastalığın tedavisi ile ilgilenen Therapeutics hakkında yaklaşık dört yüz, Nosology (Hastalıkları sınıflandırma) ile ilgili altı yüzden fazla satır vardır. Eser son olarak hekimler hakkında bilgileri ihtiva etmektedir (Walsh, 1911: 159).

Bu eserin içeriğine bakıldığında verilen bilgilerin başlıklar altında gruplandırıldığı görülmektedir. Yukarıda saydığımız başlıklar ise bize Saleno Okulu'ndaki uzmanlık sahalarının var olduğunu ve önemli bir seviyeye ulaşarak geliştiklerini gösteriyor. Bu başlıklar altındaki satırlar sağlık, hijyen ve doğru beslenme ile ilgili bilgiler, gündelik hayatta insanların kolaylıkla uygulayabileceği türdendi. Bu eserde verilen tavsiyelerin ve tariflerin uygulanabilirliği onun değerini daha çok arttırmıştır. Didaktik bir şiirsellik de anlatımı insan hafızasında kolayca kalabilmesini sağlamıştır (Şahin, 2015: 411).

Bu tavsiyelerden birinde zihnin temizlenmesi için yapılması gerekenler şöyle sıralanmaktadır: “Sabah erken şafak vaktinde yatağından ilk kalktığı zaman, soğuk suyla hem ellerini hem de gözlerini yıka, sonra tarak ve fırça ile saçlarını tarayıp dişlerini fırçala, böylece organlarını yenilemiş olursun ve bacakların dikkatlice uzanmış olur. Yapılan bu şeyler yorgunluğu giderir ve beyni ve diğer tüm organları uyarır ve yeniden görevlerini yapmalarını sağlar. Yemekten sonra dinlen veya yürü, bu sizin ruh haliniz için en iyi çalışılmış durumudur. İster yürüyüş ister spor yapın, ne ile meşgul olursanız olun vücudunuzu çok serinde tutmayın (Ordronaux, 1871: 49). Bu eserde yemeklerin paylaşılması ve beslenme üzerine tavsiyeler şöyledir: “Arkadaşın hissedene kadar senin midene yemekler serbesttir. Sen açlığın işaretlerini biliyorsun-ağız sulandığındaki keskin işareti. Yemek için feryat eden bir mide uzun hikâyeler dinlemeye hevesli değildir.”Tatlı şeftali, elma ve armut, peynir, av eti, tuzlu etler ve akşam tavşanı ile keçi eti hazımsızlığa sebep olur ve zayıf melankoli boyunduruğu altında ezilir. Ördek ve kazların etine tuz karıştır; kızarmış etler zararlıdır; haşlanmış etler huzur verir. Midye ve kokulu kızartmaların midenin sindirim gücünü artırır. Acılar rüzgarda tavsiye edilecek. Tuzlu etler bedeni kurutur ve kör eder; yaralar, kara safraya sebep olur. Tuzlu şeyler, erkekliğe zarar verir, körlük ve kalıtsal hastalıkları doğurur” (Ordronaux, 1871: 52-53).

Bunun yanı sıra Regimen Sanitatis Salenitanum'da yukarıda aktardığımız satırların sağlık açısından basit ama oldukça faydalı ve uygulanabilir tavsiyeler olduğu açıkça görülmektedir. Verilen bu tavsiyelere bakıldığında beslenme ve sonrasında yapılması gerekenlerle insan sağlığı için bir dizi bileşim ortaya konulmuştur. Basitçe olan bu birleşim, günümüzde insan sağlığı için önerilen en basit birincil tavsiyelerden biridir. Bu da Salerno Tıp Okulu'nun günümüzden çok uzun yüzyıllar öncesinde insan sağlığına yönelik beslenme ve egzersiz ilişkisi tespit edilip bu doğrultuda tavsiyelerde bulunması tıp açısından daha o dönemde bilimselliğe nedenli yaklaşmış olduğunun kanıtıdır (Şahin, 2015: 411). Ayrıca bu eser, beslenme ve egzersiz ilişkilerinin yanı sıra mevsimlere göre de beslenme tavsiyelerini içermektedir. Bu kısımda yiyeceklerden içeceklere kadar bir dizi tavsiyeler yer almaktadır. Yine insanın mizacına göre beslenmesini ve bu konularda dikkat etmesi gerektiğine dair bilgiler de yer almaktadır (Ordranax, 1871: 149-155). Ayrıca geçen uzun yüzyıllar içerisinde eserin aslına uygun bir üslup ve içerikte bazı ilaveler yapılarak yeni bilgiler eklenmiştir.

Salerno Tıp Okulu'ndaki bilim adamları sadece İslâm dünyasından Arapça'ya tercüme edilen Antik Yunan Tıbbını almamışlardır. Bununla birlikte Müslüman ilim adamlarının bu alanda yapmış oldukları çalışmaları da kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Ayrıca Batılı bilim adamları bu tercümelerden faydalanıp kendi bilgi ve birikimlerini de ekleyerek yeni eserler ve fikirler üretmişlerdir. Bu hususta şunu söylemek mümkündür ki: Avrupalı birçok bilgin eserlerinden kendi isimlerini kullanmak yerine Arapça veya Arapça'dan devşirme Latince isimler kullanmışlardır. Daha doğrusu kendilerine Arapça veya Arapça kökenli mahlaslar bulmuşlardır. Bunun yanı sıra büyük İslâm âlimlerinin isimlerini kullanmakta bir sakınca görülmemiştir. Hatta bunlardan bazıları İbn Sîna ve er-Râzî'nin isimlerini kullanarak kendi yazmış oldukları eserleri yayınlamışlardır (Hunke, 1965: 221-222). Bu durum İslâm Medeniyeti ile Avrupa medeniyeti arasındaki mesafenin ne kadar açık olduğunun delilidir. Çünkü Avrupalı bilginler kendilerinden ileri seviyede olan bu medeniyete hem hayranlık duymuş hem de bu medeniyet imrenmişlerdir. Bunun en açık delili yazmış oldukları eserlerde kendi isimlerinin yerine Arapça ve Arapça kökenli isimleri kullanmalarındır.

Ortaçağ'da Salerno Tıp Okulu eşine rastlanmayacak derecede önemli ve kıymetli bir tıp okuludur. Tıp bilimleri alanındaki yetkinliği birkaç yüzyıl boyunca onu Avrupa'daki diğer eğitim kurumlarının çok ilerisinde tutmuştur. Çünkü yapmış oldukları çalışmalar ve vermiş oldukları eserlerin üzerine kolay kolay diğer tıp okulları tarafından çıkılamamıştır.

Dolayısıyla yukarıda örneklerini verdiğimiz eserler sadece ders kitabı olarak okutulmamış, uzun süre bu eserleri gölgede bırakacak alternatif eserler yazılamamıştır. Kısacası Salerno Tıp Okulu hem Ortaçağ'da hem de sonrasında Avrupa'nın Tıp alanındaki yegâne rehberi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.1.1.5. Montpellier Tıp Okulu

Montpellier Akdeniz'e kıyısı olan güney Fransa'da yer almaktadır. Burası tam bir ticaret şehridir ve XII. yüzyılda üne kavuşmuştur. Montpellier'in isminin duyulmasında ve üne kavuşmasında ticaretin önemi büyüktür. Şu bir gerçektir ki Montpellier'deki ticarî yoğunluk farklı milletlerle ve kültürlerle tanışmanın önünü açmış ve mal sirkülasyonunun yanında bilimsel sirkülasyonu da getirmiştir. Bu sirkülasyon, genelde Lombardiya'dan tüccarlar, İspanya'dan Araplar, Müslüman olmuş Batılılar ve Hristiyanlar arasındadır. İspanya'dan gelenler, Yahudi doktorların başının M. Croiset olduğunu söylemiştir. Montpellier, bu dönemde dünyada sakin bir yaşama sahip şehirlere bir tanesidir. Ticaret kendi çıkarları çerçevesinde farklı kültürleri bir araya getirmiştir. İbn Sîna ve İbn Rüşd'ün²⁰⁵ öğrencileri Yunan geleneğiyle tamamen nüfuz etmiş olan İslâm bilimini getirmişlerdir. Onların etkisiyle XII. yüzyıldan itibaren Montpellier'in tıp alanında bir etkisi oluştu. Zamanla bu itibar artmış ve Salerno Tıp Okulu etkisini kaybederken Montpellier, ününü ve varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirmiştir.²⁰⁶ Bunun haricinde Montpellier'de kurulmuş olan üniversitenin ve onun bünyesindeki Tıp Okulu'nun da payları büyüktür. Zaten Montpellier'in koşulları burada bir üniversitenin kurulması ve eğitimin başlaması için çok uygundu (Compayre, 1902: 246). Montpellier Tıp Okulu, Avrupa'da modern anlamda Salerno Tıp Okulu'ndan sonra kurulmuş okulların en önemlilerinden biridir. Yaptığı çalışmalarla ve yetiştirmiş olduğu bilim insanlarıyla adından bahsettirmeyi başarmıştır. Bologna, ilk kurulan üniversite olmasına rağmen Montpellier Tıp Okuluna sahip ilk üniversitedir. Zaten tıp eğitimi

²⁰⁵ İbn Rüşd (1126-1198) Endülüs'ün Kurtuba şehrinde dünyaya gelmiştir. İslam dünyasında yetişmiş önemli alimlerden biridir. Daha geniş bilgi için bkz: Serdar, M. (2011). "Türk-İslam Düşünce Tarihinde Yeni Aristoteledçilik ve Yeni Platonculuk". *Uluslararası Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu 28-31 Nisan 2011*. Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları. 363.

²⁰⁶ Montpellier'in Ortaçağ ve sonrasında tıp alanında ününün devam etmesinde her dönemde çalışmalarıyla yönlendirici kişileri yetiştirmesinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmamalıdır. Zaten Montpellier'de verilen tıp diplomaları hala yabancılar tarafından itibar görmektedir. Örneğin yazar, doktor ve Rönesans düşünürü olan François Rabelais Montpellier'in yetiştirmiş olduğu ünlü simalar arasındadır. Daha geniş bilgi için bkz: Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and His World*. Ter: Hélène Iswolsky. Bloomington USA: Indiana University Press. s. 68.

başlamadan önce tam bir üniversite hüviyetine kavuşan Montpellier, tıp okulu için önemli bir değişime uğramıştır (Wallis, 2010:195).

XIII. yüzyılda, Montpellier bölgesi Aragon Krallığının yönetimi altında iken kültürel olarak Barselona bölgesinin özelliklerini taşıyordu ve bu bölgenin dili konuşuluyordu (Prioreshi, 2003: 330). Montpellier’de eski Müslüman İspanya’dan Arap ve Yahudi nüfusu oldukça fazladır. Kozmopolit bir şehir olan Montpellier’deki tıp okulu Bologna ve Paris’le birlikte Salerno’nun yerini almaya başlamıştır. Montpellier, Ortaçağ boyunca Salerno gibi evrensel olmuştur (Compayre, 1902: 247).

Papa IV. Nicholas’ın yayınlamış olduğu bir ferman sonrasında 1220 yılında kurulan Montpellier Üniversitesi ancak 1289 yılında bünyesinde bir tıp fakültesi kurabilmiştir (Bull of IV. Nicholas, 1289: 210-213).²⁰⁷ Fakat Montpellier Üniversitesi’ni oluşturan okulların temelleri hem tıp fakültesinin kuruluşundan hem de üniversitenin kendi kuruluşundan daha öncesine dayanmaktadır. Bu üniversitedeki okulların temelleri genelde XII. yüzyılda atılmıştır. Montpellier’deki bu okullardan bir tanesi de tıp okuludur. Bu sistemli bir okul olmaktan daha ziyade bazı bilim meraklıları tarafından tıbbî bilgi ve birikimin öğrenilmesi ve aktarılmasına yöneliktir. Bu noktada araştırmacılar bu şehirdeki tıbbî çalışmaların başlangıcı hakkında hem fikir değillerdir. Bazılarına göre Montpellier’deki tıp öğreniminin başlangıcının 1130 ve bazılarına göre de 1137 yılına dayandığı görüşleri mevcuttur (Blevec, 2005: 68; Prioreshi, 2003: 330; Hastings, 2010: 115). Bu görüşlerin haricinde bu şehirdeki tıp çalışmalarının başlangıcı olarak Mainz Başpiskoposu’ndan sonra Montpellier’e giden Adalbert zamanında başladığı görüşü genel geçerlik kazanmıştır. Ayrıca Montpellier şehrinin Lordu VIII. Guillern tarafından 1181 yılında şehirde tıp okulu açılması yönünde isteklere çağrıda bulunmuş ve kendisi de bunu arzulamıştır (Hastings, 2010: 118). Bu arzusu üniversitenin kurulmasına neden olmuştur (Ackerknecht, 1955: 85). Yeni kurulan bu kuruma XII. yüzyılın son on yılında ünlü Roma Hukukçusu Placentin gelmiş ve okulda hukuk eğitimi de başlamıştır. Üniversite kurumunun kendisi tıbbî öğretimin olduğu ilk dönemde yani 1220 yılında başlamıştır (Brundage, 2008: 228). Ancak üniversite, Papalık delegeleri Porto

---

²⁰⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Commission, (1890). *Cartulaire de L’Universite de Montpellier Publie Sous Les Auspices du Conseil General DesFacultes de Montpellier (1181-1400)*. Baş: M. A. Vigie. Montpellier: Imprime Par La Maison Ricard Freres.

Piskoposu Kardinal Conrad ve St. Rufino'nun, Languedoc²⁰⁸'taki bir iş esnasında hâlihazırdaki okullara Maguelone piskoposunun himayesi altında yetki ve tüzük vermesiyle resmîyet kazanmıştır.²⁰⁹ Bu dönemde tıp eğitimi veren üniversiteler tekelleştirildi (Prioreshi, 2003: 331). Üniversitede tıp öğretimini temellendiren tüzük 1239 yılında tamamlandı. Ayrıca 1239 gibi erken bir dönemde piskopos lisans mezunlarında bir kilit konum elde etmiş ve bu yılda piskopos tarafından başvuranlara iki ustanın/hocanın onayıyla sertifika verilmesi kararlaştırılmıştı.²¹⁰ (Prioreshi, 2003: 331). Montpellier Tıp Okulu'nda denetim dinî zümrenin elinde olmasına rağmen profesörler ders notlarını ve sınıfları bir rektörün himayesinde düzenlemekte özerktiler. XIII. yüzyılda hukuk çalışmaları Bologna'nın yarı tekel uygulamasına rağmen atıl durumdadır. Ayrıca 1242 yılında Montpellier'de çalışma için konu aralığı teklif edilmiş ve liberal sanat öğretimi de genişletilmiştir. O zamandan beri papalık çeşitli Montpellier okullarında sadece genel çalışmaların (studium generale) kalitesini görüşmeye amil olmak istemiştir. Papalık fermanındaki bilgelik (Qui Sapientia) yetkisi 26 Ekim 1289 yılında Papa IV: Nicholas tarafından verilmiştir.²¹¹

Avrupa'nın her tarafından gelen öğrencilere ev sahipliğe yapan, daha önce tanınan ve iyi organize olmuş tıp okulları ek gelir elde edebilecekleri diğer okullara ihtiyaç duymuşlardır. Genelde bu ihtiyaçları karşılayacaklar hukuk okulları olmuştur (Blevec, 2005: 68). Dolayısıyla Montpellier Üniversitesi'ndeki iki temel eğitim birimi yer almaktadır. 1289 yılından sonra okuldaki eğitimin temellerini oluşturan bu iki temel eğitim birimi hukuk ve tıptır. Ayrıca bu dönemde bu iki alanda Montpellier Üniversitesi'nde iki tane güzide hoca bulunmaktadır. Bunlardan tıp alanında isim yapmış olanı Villanova'lı Arnald diğeri ise hukuk alanında üne kavuşmuş olan Guillaume Grimouard'dır. Papa V. Urban, seçildikten sonra eğitim gördüğü okulu korumuştur. 1369 yılında onun memleketinin isminden sonra College de Mende olarak bilinen Collegedes Douze Médecins'i (12 Hekimler Koleji) kurmuştur

²⁰⁸ Fransa'nın Hérault, Gard ve Ardèche illeriyle Haute-Loire, Lozère, Tarn-et-Garonne, Haute-Garonne ve Ariège illerinin bazı kesimlerini kapsayan Languedoc tarihsel ve kültürel bir bölgedir. Daha geniş bilgi için bkz: http://www.midi-france.info/10_history.htm, 19.04.2015.

²⁰⁹Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: *Cartulaire de l'Université de Montpellier, publié sous les auspices du conseil général des facultés de Montpellier. (1180-1400)*. Montpellier, Richard Frères, 1890-1912, Cilt 1. ss. 180-183, Gregory IX 1239 yılında ve Alexander IV 1258 yılında 185-186, 194-195; Prioreshi. 2003: 331.

²¹⁰Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: *Cartulaire de l'Université de Montpellier. Publié sous les aus pices du conseil général des facultés de Montpellier. (1180-1400)*. Montpellier. Richard Frères. 1890-1912. Cilt 1. ss. 186-190; Prioreshi.. 2003: 331.

²¹¹Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: *Cartulaire de l'Université de Montpellier. Publié sous les aus pices du conseil général des facultés de Montpellier. (1180-1400)*. Montpellier. Richard Frères. 1890-1912. Cilt 1. s. 209.

(Blevec, 2005: 68). XIV. yüzyılın sonuna doğru Montpellier’de hukuk öğrencisi olan Papa V. Urban, on iki tıp öğrencisinin bütün ihtiyaçlarını karşılayan bir evi ve önemli bir geliri kurmuş olduğu bu koleje birlikte bağışlamıştır. Montpellier’deki bu uygulamayı Avrupa’da öğrencilere verilen bursun başlangıcı olarak nitelemek yanlış olmayacaktır (Pioreschi, 2003: 334).

Üniversitelerin gelişmesine Ortaçağ’da yaşanan “Din Savaşları” engel olmuş ve bu gelişmeyi yavaşlatmıştır. Montpellier, Ortaçağda ve modern çağlarda Avrupa’nın her yerinden öğrencilerin ve akademisyenlerin ilgisini çekmiştir. Ayrıca Fransa’da gururlu yer elde etmek için Paris ile bir yarış içinde olmuştur.

XII. yüzyılın sonunda Salisbury’deki St. John Üniversitesi’ndeki felsefe derslerinden şikâyetçi olan öğrenciler tıp eğitimi için Salerno veya Montpellier’i seçmişlerdir. Bu okulların tercih edilmesinin farklı sebepleri de vardır. Örneğin Avrupa’nın her yerinden hastaların yoğun bir şekilde Montpellier’e akın etmiş olması ve buraya yerleşen doktorların istekli gençleri yetiştirmek istemesi de bu nedenler arasında yer almıştır (Walsh, 2013: ?).²¹² Yani Montpellier Tıp Okulu, Salerno Tıp Okulu gibi kurulduğu zamandan itibaren dünyanın her yerinden öğrencilerin tercih ettiği bir okul olmuştur (Walsh, 1920: 65).

Bu okulda tıp eğitimi ile ilgili ilk düzenleme VIII. William’ın öğretmenlere geldikleri ülkelerdeki tıp öğretimini ne olursa olsun öğretilerini garantisiyle 1181 yılında yapılmıştır.²¹³ Daha sonra dinî yetkililer üniversitenin Albigensianlara karşı yapılan propagandanın merkezi olmaya başlamasıyla yönetimine el konuldu (Pioreschi, 2003: 331).Yahudiler bu okulda eğitime dâhil edilmelerine rağmen kurumsallığının tamamlayan Montpellier Tıp Okulu’nun dışında bırakılmışlardır. 1220 yılındaki tüzük 1240 yılında tekrar düzenlenerek tıp öğrencisi olacak kişideki şartlar listelenmiştir. Üç buçuk yıl tıp okumak isteyen bir kişinin başvuru yapmadan önce sanat derecesine sahip olması gerekiyordu. Ayrıca öğrenci mezun olmadan önce de altı ay dışarıda deneyime sahibi olmalıydı. Daha sonra öğrenci, piskopos denetimindeki hocalar tarafından sınava alınırdı (Lacroix, 1878: 151). Montpellier’den mezun olacak tıp öğrencileri mezuniyet öncesi “Hipokrat Yemini” benzeri bir yemin ederlerdi.

²¹² Daha geniş bilgi için bkz: Walsh, J. J. (2013). *Medieval Medicine*. Digi-Media-Apps.

²¹³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: *Cartulaire de l’Université de Montpellier, publié sous les auspices du conseil général des facultés de Montpellier. (1180-1400)*. Montpellier, Richard Frères. 1890-1912. Cilt 1., ss. 179-180.

Başarılı aday üniversite tüzüğü gereğince Montpellier’de iki yıl ders vereceğine, onun sırlarını açığa çıkarmayacağına, ciddi hastalık süresince rahip çağırmadan hastayı tedavi etmeyi reddetmeyeceğine, hastalardan ödeme ya da para elde etmek için belli başlı şeyleri yapan hastabakıcılara ve hastane görevlilerine beş solidostan fazla ödemeyeceğine dair yemin ederlerdi. Bunlar, en azından üniversite harçları ve diğer harcamaların bir kısmını temin etmek için yeni mezun olmanın gerekliliğini olarak dikte edilmekteydi. 1340 yılındaki tüzüklere göre Montpellier Üniversitesi’nde iki öğrenci için kıyafet temin edileceği durumlarda kredisi 70 pounddan fazla olmayan öğrenciye bir defaya mahsus olarak hocalar tarafından kıyafet temin edilirdi. Eğer 100 poundun üzerinde krediye sahipse hocaların istediği gibi giyinebilirlerdi ve rüşvet olmadığı sürece ziyafetler düzenlemelerine izin verilirdi (Pioreschi, 2003: 331-332). Ayrıca öğrenciler okuldan mezun olurken ettikleri bu yeminden sonra çalışmanın iki yıldan fazlasından muaf tutulmaları tamamen piskoposun tekelindedir (Ziegler, 1998: 17).

Öğrencilerin mezun olmalarında ustaların etkisi büyük olmasına rağmen son sözü piskoposlar söylemektedir. Örneğin 1289 tarihinde bir usta, öğrencinin mezun olmasını reddetmesi üzerine Maguelone Piskoposu tarafından hapsedilmiş ve sonrasında anlaşmaları üzerine de serbest bırakılmıştır (Freres, 1890: 210). Zaten Montpellier Tıp Okulu’nun yönetimi dinî otoriteler tarafından yakından takip ve kontrol edilmiştir. Şansölye 1240 yılındaki tüzüğe bağlı olarak sadece dinî otoriteyle seçilebilirdi ve seçilen şansölye Maguelonne piskoposu önünde yemin ederdi. 1305 yılında V. Clement şansölye seçme prosedürünü değiştirmiştir. Hocaların üçte ikisi yeni prosedürde piskoposun veto hakkını muhafaza etmiş ve 1324 yılında yeni tüzük onaylanmıştır. Onaylanan bu tüzüğün birer kopyası okulun şansölyesi, piskopos ve St. Firmin kilisesi rahibi tarafından muhafaza edilmiştir (Ziegler, 1998: 16-17).

Montpellier Tıp Okulu’nun rektörü fakülte bünyesindeki hocalar tarafından seçilirdi ve rektör bu okulda bir nevi piskoposun temsilcisi ve komutanı gibi hareket ederdi. Rektör yardımcısı 1340 yılındaki yönetmeliğe göre tıp okulunun başkanı gibi tanımlanan fakültenin en yaşlı üyesidir ve dekan olarak adlandırılırdı. Rektör ve dekana bir kilise görevlisi tarafından yardım edilirdi ve o, rektör ve dekana günlük rapor sunardı (Pioreschi, 2003: 332).

Montpellier Tıp Okulu'ndaki eserlerin çoğunluğu Salerno Okulu'na dayanmaktadır. Bu okulun ilk hocası Corbeilli Gilles'dir ve o Salerno Tıp Okulu'nda eğitim almıştır. Zaten Montpellier Tıp Okulu'ndaki eğitim sistemi de Salerno'daki doktorların eğitim sistemiyle aynıdır (Walsh, 1920: 64).²¹⁴ Yine bu okuldaki eğitim, Salerno Tıp Okulu'nda olduğu gibi Hipokrat ve Galen'in fikirlerine dayanmaktadır.²¹⁵ Kitaplar sadece elle yazılmış olmasına rağmen ünlü profesörlerin öğretimi geniş bir alana yayılmış ve öğrenciler hocalarının ünlü bir çalışmasının kopyasını yapmaya can atmışlardır. Onlar gözlem gücünün yanı sıra bol sağduyuya sahiptiler ve onların yazısının bazılarının hala pratik değeri büyüktür (Walsh, 1920: 66).

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Montpellier'deki Salerno Tıp Okulu'nun etkisi yeni gelen fikirlerle yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Ayrıca Montpellier Tıp Okulu'nda tıp alanında dönemlerine yaptıkları çalışmalarla damga vuran birçok bilim adamı da yetişmiştir. Hatta bu okuldan yetişenlerin arasında Katolik dünyasının başına Papa XXI. John olarak geçen İspanyol Peter'de (d. 1277) vardır. Bu okulda yetişenlerin diğerleri; Gordonlu Bernald (erken XIV. yüzyıl) bu okulda master yapmıştır. Mondevilleli Henri (1260-1320) bu okuldan yetişip Bologna ve Paris okullarında hocalık yapmıştır. Villanonalı Arnald (1240-1311) Montpellier'de hocalık yapmıştır. 1289 veya 1290 yıllarında bu okulda profesör olduğu düşünülmektedir (Ziegler, 1998: 21-22; 23). Chauliaclı Guy (1290-1368) bu okulda okumuştur (Pioreschi, 2003: 333-334). Daha sonradan bu okulun profesörleri içerisinde yer alacak olan Chauliaclı Guy 1363 yılında "Grande Chirurgie" adlı eserini yazmış ve Victor Leclerc'in belirttiğine göre doğa gözlemine dayalı çalışmalarda kayda değer bir ilerlemeye imza atmıştır (Compayre, 1902: 248). İlginçtir ki Arapça tıp eserlerinin çevrileri de bu okulda yapılmıştır (Pioreschi, 2003: 334).

²¹⁴ Papa III. Innocent Roma'da bir hastane kurmak istediğini ve bunun için de Montpellier'den Montpellierli Guy'u getirttiğinden birinci bölümde bahsetmiştik. Bu şahıs (Order of Holy Ghost) Kutsal Ruh Tarikatı'nın bir üyesi idi ve Montpellier'de büyük bir hastane yapmıştı. Roma'da Papa'nın daveti üzerine Santo Spirito Hospital'i kurmuştu. Bu bize III. Innocent döneminde Montpellier Üniversitesi ve ona bağlı Tıp Okulu'nun kurulmamış olmasına rağmen tıbbî açıdan ileri bir seviyede olduklarını göstermektedir. Zaten Salerno'dan çok sonra burada tıp okulunun kurulmasına rağmen çok hızlı bir şekilde kendini geliştirmeyi başarabilmesinde önceki birikimlerin rolü büyüktür. Daha geniş bilgi için bkz: Walsh, 1920: 64.

²¹⁵ Galen Montpellier'deki tıp âlimleri tarafından eski hekimler içerisinde en büyüğü olarak görülmektedir. Günümüzde Hipokrat yemini edilse de Galen Montpellier'de onun üzerinde görülmekteydi. Daha geniş bilgi için bkz: Rashdall, H. (2010). *The Universities of Europe in the Middle Ages*. Cilt 2,1, New York: Cambridge University Press.

Montpellier Tıp Okulu'nun işleve geçtiği gayri resmi dönemden itibaren cerrahî ile ilgilenmiştir. Fakat bu cerrahî ilgi ve öğrenim uzun yıllar resmiyet kazanmamıştır. Hatta 1240 yılındaki düzenlemelerde cerrahlar öğretmenlik yapmaktan hariç tutulmuş ve ilk ameliyat öğretimi belki tatil zamanında yarı resmi öğretilmiştir. Montpellier'de asla cerrahî için bir diploma verilmemiştir. Görülüyor ki bu çalışmaları yapmak özellikle hekimlere yasaklanmıştır. Tıp meslekleşmesinde bir disiplin öğretilmesi ve ilerleyen sayfalarda izah edileceği üzere cerrahî sınıflandırma kabul edilmiştir (Prioreshi, 2003: 334).

Ortaçağ boyunca Avrupa'da anatomi alanında kadavra sıkıntısı yaşanmıştır. Çünkü zamanla papalar, din adamlarının dua ile geçirmeleri gereken vakitlerini hastalarla ilgilenerek geçirdiklerini düşünerek 1130 ve 1131'de Clermont ve Reims'te toplanan konsillerde tababetle ilgilenmelerini hoş görmemiş ve yasaklamış olduklarından daha evvel bahsetmiştik. Fakat din adamları gelen hastalara bakmaktan geri durmadılar ve gerektiğinde de küçük cerrahî müdahalelerde de bulunmuşlardır. Anatominin, hemostaz'ın iyi bilinmediği bir devirde bu çeşit müdahaleler çok tehlikeliydi. Hasta kanama tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmekteydi. 1163'te Tours'ta toplanan ruhani mecliste "Ecclesia abhoret ad sanguine" (Kilise kandan nefret eder) sözüyle bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır (Mansi, 1776: 438-440; 459-466). Bu ferman aslen sakat olan anatomi çalışmalarını büsbütün baltalamıştır (Atabek, 1977: 44). Ayrıca Batılı cerrahlar, anatomi alanında Galen'in öğretilerini takip etmişlerdir. Eskiden İskenderiye'nin sermayesi olan insan vücudunun doğrudan incelenmesi artık uygulanmadığından, Galen ve diğer anatomistler bilgileri başka yollardan aramak zorunda bırakılmışlardır. Galen, anatomi alanı üzerindeki bilgilerin insan bedeninden ziyade hayvan bedenlerinde kazanmıştır. Hayvan bedenini incelemesi Galen'i özellikle iç organları tarifte hataya düşürmüştür (Aksoy, 2010: 37). Galen'in hayvan bedenlerini kullanması da Avrupa'da insan bedenini ilk başlarda anatomi de kullanılmamasının bir diğer sebebini oluşturmaktadır. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki; Galen ve Kilise bu hususta birbirlerinden ayrılmaktadır. Biri hayvan bedeni dahi olsa incelemelerde bulunmuşken diğeri bunların hepsine kesin dille karşı çıkmıştır. Montpellier Tıp Okulu'nda 1340 yılından itibaren beden sağlığına yönelik uygulamalar hayata geçirilmiştir. Örneğin, insan bedenine dair tahliller 1340 yılından itibaren iki yılda bir yapılmıştır. Bu dönemde de kadavra kıtlığı yaşanması beden incelemesi hususundaki çalışmaları aksatmıştır. Fakat 1376 yılından sonra

Anjou Dükü Louis, idam edilen mahkûmların bedenlerinin kullanılabilirleri yönünde görüş bildirmesiyle bu sıkıntı bir nebze de olsa giderilmiştir (Prioreshi, 2003: 334).

Montpellier Tıp Okulu kurulduğu zamandan itibaren İslâm biliminin, Müslüman bilim adamlarının ve onlardan özellikle İbn Sîna'nın ve Antik Yunan bilim adamlarından Hipokrat ve Galen'in etkisinde kalmıştır (Rashdall, 2010: 117). Bu okulda Gelen'in çalışmalarının tercümesinin ikinci dalgası ile İbn Sîna'nın Kanun'u kabulünün bir araya getirilmesiyle teorinin hâkimiyetini pekiştirdi. Fakat tıbbî bilginin kapsamı ve miktarını da genişletmiştir. Aynı zamanda daha ustaca ve tecrübeli tıbbî bilgi de burada özendirilmiştir (Wallis, 2010:195). Bununla birlikte 1309 yılında Villanovalı Arnold ve diğer Montpellier doktorlarının Papa V. Clement'a tavsiyesi, lisans için adayların Galen, İbn Sîna, er-Râzî, Costantine Afrcanus ve Yahudi Isaac'ın eserlerindeki bilgilere sahip olmaları ve onları yorumlamaları yönündedir. Aslında bu Montpellier Tıp Okulu'ndaki öğrencilerin uyması gereken bir eğitim reçetesi niteliğindedir. Bu reçetedeki Galen'in eserlerine örnek vermek gerekirse: Cilt (De complexionibus), Cilt Çeşitlerindeki Kombinasyon (De malicia complexionis diverse), Basit Tıp (De simplici medicina), Hastalık ve Belirtileri (De morbo et accidente), Kriz ve Kriz Günleri (De crisi et crisisdiebus) ve Sağlık Becerisi (De ingenio sanitatis)'dir. Bu verilen listenin haricinde mezun olacak aday üç kitap okumak zorundadır. Bu eserler; Galen'in "Tegni, Hastalık ve Belirtileri (De morbo et accidente) ve Sağlık Becerisi (De ingenio sanitatis)" eserleri, Hipokrat'ın "Aphorisms" eseri, Johannicius'un De regimine acutorum eseri, Yahudi Isaac'ın "liber februm" eseri ve tam olarak Nicolaus'a ait olduğu bilinmeyen "Antidotarium"dur (Rashdall, 2010: 123). Ayrıca Montpellier Tıp Okulu'nda 1340 yılındaki yönetmeliğe göre her bir doktorun alması gereken dersler düzenlenmiştir. Bu dersleri sıralamak gerekirse;

- Primus Canonis (İbn Sîna).
- Liber de Morbo et Accidente ve De Differentiis Februm (Galen).
- Liber de Crisi et Criticisdiebus et de Malicia Complexionis Diverse (Galen).
- Liber de Simplicibus Medicinis et de Complexionibus (Galen). Liber de Juvamentsi Membrorum et de Interioribus (Galen).

- Liber Amphorismi (Hipokrat) cum Regimine Acutorum (Hipokrat) vel de Prognosticis (Arati).
- Liber de Ingenio (Sanitatis) et ad Clauconem (Galen).
- Quartus Canonis (Dördüncü Kanun) (İbn Sîna), 'quod duas primas seu cum Johannicio de Pulsibus et Urinis Theophili'.
- Tegni (Galen) cum Prognosticis (Arati) et Reimine Acutorum.
- Liber de Regimine Sanitatis (Doctorum Salernitanorum) et de Virtutibus naturalibus (Bartholomei Angici) (Rashdall, 1895: 123-124).

Montpellier'in XIV. yüzyılın ilk yarısında zirveye çıkması çok uzun sürmemiş ve bu yüzyılın sonunda da düşüşe geçmiştir. Fakat bu düşüşün nedenleri belli değildir. Montpellier'in Fransa'dan Aragon'a geçtiği bu zamanda vebadan dolayı şehrin nüfusunda büyük ölçüde azalma olmuştur (Chaytor, 1933: 172). Sebebi ne olursa olsun Montpellier'in bu noktadan sonra Bologna, Paris ve Avrupa'nın diğer üniversiteleri ile rekabet etmesi gittikçe güçleşmiştir (Prioreshi, 2003: 335).

Belki de yeni üniversitelerdeki en dikkat çekici özellik müfredatın tek düzeliğidir. Oysa antik dönemde farklı okullar farklı düşünce sistemlerini tercih ederken Ortaçağ Üniversiteleri ise aynı dil ve aynı metinlerden öğretilen aynı konulardan oluşan ortak bir müfredat geliştirmiştir. Tarihte ilk kez bir eğitim sistemi ulusal sınırlar dışında bütün Avrupa ülkelerinde aynı şartlarda ve aynı derecede kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle Paris'ten bir diploma alan bilim adamı Oxford ve Bologna'da de ders verebilirdi. Bu, Batı Uygarlığının hala dayandığı bütün Avrupa insanların ortak fikri temelini oluşturduğu gibi tarihsel büyük öneme sahiptir. Ortaçağ üniversitelerindeki eğitim, Greco-Roman, Arapça öğrenim ve Hristiyan etiklerine dayalıdır. Buradan Batı Uygarlığı'nın ana kökleri; Greco-Roman, Arap, Yahudi-Hristiyan olduğunun farkına varılmalıdır (Prioreshi, 2003: 335).

3.1.1.6. Bologna Tıp Okulu

Bologna, Avrupa'da kurulan ilk üniversite olmasının haklı övüncünü Avrupa'daki diğer üniversiteleri tesiriyle yaşamaktadır. Ortaçağ'ın en büyük üniversiteleri içerisinde yer alan Paris ve Montpellier'de Bologna'nın tesiri ve yol göstericiliği açıkça görülmektedir. Çünkü Bologna'nın, kurulan ve kurumlaşan ilk eğitim kuruluşu olmasıyla diğer üniversiteleri

etkilememesinin mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Tarihçiler tarafından bu üniversitenin kuruluşu 1088 olarak kabul görmektedir. Kurulduğu şehrin ismine izafen kendisine Bologna Üniversitesi ismi verilmiştir. Bu okulun Latince ismi “Alma Mater Studiorum”dur. Bologna şehrinin haricinde Ravenna, Forlì, Cesena ve Rimini’de de bu üniversitenin fakülteleri vardır. Bu üniversitede en ağırlıklı bölüm hukuktur ve tıp okulunun kuruluşundan nerdeyse iki asır sonra bu üniversitenin bünyesinde kendisine yer bulabilmiştir. Salerno haricindeki diğer tıp okullarında olduğu gibi Bologna’da XIII. yüzyılın tıp okullarından bir tanesidir. Ayrıca XI. yüzyılda kurulmasına rağmen günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Günümüzde eğitim öğretim hayatı faal olan bu üniversite 23 fakülte ve 80.000’den fazla öğrenciyi bünyesinde barındırmaktadır.

Bu okulun temel kuruluş alanı hukuk olsa da ilerleyen zamanlarda tıp alanında meşhur olmuştur. Fakat bu okulda tıp okulunun ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen Bologna Tıp Okulu’nda tıbbî eğitimin XII. yüzyılın sonunda öğretildiği düşünülmektedir. Ayrıca 1213 yılında vefat eden Jacopus Britonoriensis²¹⁶ gibi bilim adamları ne doktor ne de öğretmen olmayanların da tıbbî eğitimin içinde XII. yüzyılda yer aldıklarından bahsedilmektedir (Pioreschi, 2003: 314-315). Papa III. Nonorius tarafından bazı tıbbî hususlarda XIII. yüzyılın başında yasaklamalar olmuştur. Ayrıca Roger Frugard’ın²¹⁷ öğrencisi kendi doğrusunda etkili bir öğretmen olan Rolando veya Rolandino yasaklamalara rağmen Bologna’ya gitmiştir. Bologna’da cerrahların, doktorların ve tıp öğrencilerinin varlığına ise XIII. yüzyılın ilk iki on yılına ait dokümanlarda rastlanmak mümkündür (Siraisi, 1990: 59). Tıp öğretiminin yapıldığı okulun varlığı mutlaka üniversite ile ilgili bir okulun varlığından söz etmek mümkün değildir. Fakat Bologna Tıp Okulu, XIII. yüzyılın sonuna kadar Avrupa’da geniş bir üne sahip olmuş ve bu ünü Ortaçağ boyunca da muhafaza etmesini bilmiştir. Bununla birlikte Bologna Üniversitesi bünyesinde Bologna Tıp Okulu’nun 1250’li yıllarda açıldığı varsayılmaktadır. Bologna Tıp Okulu’ndaki cerrahî üzerine Latince ilmi risaleler, 1260 ve 1270’li yıllarda Bologna’da eğitim almış veya deneyim kazanmış cerrahlar tarafından yazılmıştır. Bologna’da tıp hocaları ve öğrencileri

²¹⁶Mauro Sarti tarafında Bologna’daki tıp profesörleri arasında gösterilmektedir. Daha teferruatlı bilgi için bkz: MauroSarti, (1769), De Claris Archigymnasii bononiensis professoribus a saeculo XI. Usque ad Sæculum XIV, Bologna: Superiorum Auctoritate, s. 441.

²¹⁷Batı’da modern anlamda ilk cerrahî eseri yazan kişidir. Roger Frugard Chirurgia (Cerrahlık) adlı eserini 1181 yılında kaleme almıştır. Ayrıca Costantine Africanus’tan “Pantegni”yi tercüme etmiştir. Yine bu şahıs teorik bilgilerin pratiğe dökülmesinde de etkili olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz: Hunt, T. (1994). Anglo-Norman Medicine. Great Britain: St. Edmundsbury Press.

organizasyonunun akademik kurumların içine muhtemelen 1260'lı yıllarda yerleştiği tahmin edilmektedir. Bu yıllarda Bologna'da bu tür faaliyetlerin varlığını Floransalı Thaddeus'un bu şehirde tıp dersleri vermesinden de çıkarmak mümkündür.²¹⁸ Çünkü buradaki okulun kurulması bu kişinin ismiyle de bağlantılıdır (Rashdall, 1895: 236). Ayrıca bu konu ile ilgili başka bir belgede de Bologna'da akademik eğitime sahip ilk ders veren kişilerden birinin Farnhamlı Nicolaus olduğu yönündedir. Bu şahıs, Paris ve Oxford'daki Sanatlar eğitiminin ardından Bologna'da tıp dersleri vermiştir. Ayrıca 1241 yılında da Durham Piskoposu²¹⁹ olmuştur (Moorman, 1955: 163; Pace, 1907: 641-643). Bu devrimin sonucu hiç şüphesizdir ki Tıp ve Sanatlar ve aynı fakülteler içerisindeki öğrenci üniversitesindeki "Doktorlar Koleji" ilk kesin örgüt olmasa da taze bir önem kazanmaya başlamıştır. Bologna'da Sanatta mezuniyet 1221 yılından öncesinde başlamış olmasına rağmen tıp alanında mezuniyet daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Yani mezuniyetle ilgili Thaddeus'un zamanına kadar kayıt bulunmamaktadır (Rashdall, 1895: 237). Öğrencilerin ortak üniversitesi, Sanat ve Tıp Doktorlarının ortak bir organize Kolejinin varlığının ilk kanıtı Rolandus'un Padua Üniversitesi'nde 1262 yılında öğrenciler ve hocaları bir araya getirmeden önce kitabını okumasıyla sağlanmıştır. 1262 ve sonrasında Bologna Tıp Okulu'nda rektör bulunmaması onu hukuk rektörlerinin boyunduruğu altına sokmuştur. Bu açıkça şunu göstermektedir ki Bologna Tıp Okulu, kuruluşu esnasında hukuk rektörleri ve üniversiteler gibi ayrıcalıklı ve yasal organizasyonun içinde yer almamaktadır (Rashdall, 1895: 237).

Bologna'da tıp eğitiminin varlığını gösteren bir diğer olay da 1268 yılında hocaların bir grubu tarafından takip edilen muayenede tıptaki ilk kayıtlı halk rütbesinin verilmesidir. Bu okulla alakalı bir diğer husus ise vergi ve diğer ayrıcalıkların 1274 ve 1288 yılları arasında kent yöneticileri tarafından tıp hocaları ve öğrencileri için genişletilmiş olmasıdır. Yukarıda da değinmiş olduğumuz gibi bazı şartlar hem hocaların hem de öğrencilerin bir üniversiteden diğerine veya bir şehirden diğer şehre transfer olmasına sebep olabiliyordu. XIII. yüzyılın ortasında kuzey İtalya'daki Bologna, Padua ve diğer az önemli üniversiteler arasında sürekli

²¹⁸Thaddeus'un bu şehirdeki faaliyetleri hakkında Mauro Sarti, *De Claris Archigymnasii bononiensis professoribus a saeculo XI. Usque ad Saeculum XIV.*'de teferruatlı bilgi vermektedir. Bu eser XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar Bologna'da görev alan tıp profesörleri hakkında bilgileri içermektedir. Mauro Sarti tarafından 1769 yılında yazılmış olmasına rağmen tıp tarihi çalışanların temel başvuru eseri niteliğindedir. Daha geniş bilgi için bkz: Mauro Sarti. (1769). *De Claris Archigymnasii bononiensis professoribus a saeculo XI. Usque ad Saeculum XIV.* Bologna: Superiorum Auctoritate. ss. 473-478.

²¹⁹Nicolaus de Farnham'ın Durham piskoposu olmasına dair belge için bkz: Grindal, E. (1760). *The History of The Life and Acts of the Most Reverend Father in God.* London: John Hartley, s. 103.

tıp öğrenimine dair bir sirkülasyon mevcuttur (Siraisi, 1990: 59-60). Bologna Üniversitesi'n'de tıp fakültesi/okulu geç kurulmasına rağmen eksikliklerini kısa sürede tamamlamış ve tıp eğitiminde Ortaçağ'da ekol olmuştur. Bu dönemde Bologna Üniversitesi'nde çalışan veya eğitim alan dönemine etki etmiş bazı tıp üstatları da yetişmiştir. Bu üstadlar: Taddeo Alderotti, Ugo Borgognoni (da Lucca), Teodorico Borgognoni, Parmalı Rolando, Salicetolu Guglielmo, Varignanali, Luzzili Mondino ve diğerlerinden oluşmaktadır (Prioreshi, 2003: 315).

Bologna Tıp Okulu'nun tıp ilmine katkıları arasında kadavra diseksiyonuna²²⁰ bağlı anatomi çalışmaları da yer almaktadır. Anatomi ile ilgili yönetmelik ilk önce 1405 tüzüğünde ortaya çıkmıştır. Cerrahî bu döneme sonra tıp müfredatının içine dâhil edilmiştir. Diseksiyonlar öğrencilerin varlığında ve organlar tam olduğunda yapılmıştır. 23 yaşındaki öğrencilere, erkek bedenini inceleme fırsatı verilirken kadın bedeninin zorluğundan dolayı 30 yaşındakilere izin verilmiştir (Prioreshi, 2003: 315). Fakat bu anatomi diseksiyonuna Erken Ortaçağlarda Katolik Kilisesi tarafından ruhu barındıran bedene zarar geleceğinden dolayı izin verilmemiştir. Bologna'da halka açık ilk insan bedeninin incelenmesi 1315 yılında gerçekleşmiştir.²²¹ Bu iş Bologna Üniversitesi profesörü Luzzili Mondino tarafından gerçekleştirilmiştir (Walsh, 1920: 164). Bologna'nın ilk anatomisti olarak tanınan ve bir kadın cesedine ilk olarak 1315 yılında otopsi yapan bu şahıs, kürsüden inip, eline bıçağı almış ve kadavra üstünde açıklamalar yaparak bunun ciddi bir iş olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. 1316 yılında yazdığı *Anathomia Mundini* (Mondino'nun Anatomi Eseri) adlı eseri, 200 yıl boyunca bu alanda çalışan ve eğitim verenlerin başvuru eseri olmuştur. Mondino, Galen izleyicisidir. Galen, yalnızca domuzlar ve maymunlar üzerinde diseksiyon yapmıştır. Mondino zamanında anatomi tam anlamıyla bir kürsü anatomisidir. Ders verecek olan profesör elinde metinle kürsüye çıkar, Galen'in anatomi eserini yüksek sesle okur, kadavra başında elinde bir değnekle duran yardımcısına gerekli emirleri verir ve yardımcısı onun tarif etmiş olduğu yerleri ceset üzerinde gösterirdi. Daha sonra bir berber ya da cerrah olan

²²⁰ Herhangi bir canlının içyapısını incelemek üzere kesip açma, parçalara ayırma, diseke etme. Bir organizmayı incelemek için küçük parçalara ayırma, doku veya organları görülebilir duruma getirme. Daha geniş bilgi için: <http://www.tipterimlerisozlugu.com/dissect.html>. 06.04.2015.

²²¹ Bu tarih Thomas Glick, Steven J. Livesey ve Faith Wallis'in editörlüklerini yapmış oldukları *Medieval Science, Technology, and Medicine an Encyclopedia* adlı eserde 1326 yılı olarak gösterilmektedir. 1326 yılı onun ilk cerrahî operasyonu yaptığı yıl değil öldüğü yıldır. Daha geniş bilgi için bkz: Commision, (2005). *Medieval Science, Technology, and Medicine an Encyclopedia*. Ed: Thomas Glick,-Steven J. Livesey-Faith Wallis. New York: Taylor &Francis Group. s. 467. Ayrıca Mondino modern anatominin babası olarak görülmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Rashdall, 1895: 246.

disektör, kesiyi uygular ve öğrenciler de olayı gözlemlerdi. Çok özel durumlarda profesörler diseksiyona katılırdı. Rahim gibi kimi özel konulardaki açıklamalar, hayvanlar üzerindeki uygulamalar şeklinde gerçekleştirilmiştir (Tez, 2010: 115-116).

1315 yılındaki ilk diseksiyonda idam edilen bir mahkûmun bedeni kullanılmıştır. Çünkü bu dönemde incelemek üzere insan bedeni bulmak neredeyse imkânsızdı. Kilise onayı ile birlikte suçluların bedenlerinin kullanılması bu alandaki incelemelerin önünü bir nebze de olsa açmıştır. Kilisenin bu husustaki tek şartı, suçlu bedenlerinin kullanılmasından sonra dinî kurallara göre defnedilmesiydi (Barber, 2013: 32). Dolayısıyla bedenleri elde etmekteki zorluktan kaynaklanmalı ki hiçbir öğrenci bir bayan ve iki erkek bedeninden fazla bedende diseksiyondan kurallar gereği sorumlu değildi (Prioreshi, 2003: 315).

Bologna Üniversitesi'nde eğitim alanında getirdiği yeniliklerle Taddeo Alderotti'nin önemi büyüktür. Kendisi Bologna Üniversitesi'nin ilk kayıtlı profesörüdür. Paris'te öğrenciler, yüksek lisans derslerinden önce lisans esnasında Aristo'nun doğa felsefesi ve Batlamyus'un astronomi eserlerini okumaktaydılar. Diğer taraftan İtalya üniversitelerinde tıp ve sanatlar sıklıkla bir fakültede birleştiriliyordu. Çoğu profesör de bu alanların eş zamanlı ya da ardışık okutulabileceği düşüncesindeydi. Bu düşüncelerin Bologna'da uygulanması Bologna'nın ilk kayıtlı tıp profesörü olan Taddeo Alderotti zamanına rastlamaktadır. Taddeo Alderotti, Tegni'de dâhil olmak üzere Galen'in bütün bilimsel incelemeleri üzerine skolâstik eleştiriler getirmiştir (Kaye, 2014: 195). Zaten Taddeo Alderotti, tıp eğitimine geçmeden önce başarılı bir uygulayıcı olarak Floransa'da çalışmıştır. Tıpta uzmanlık özellikle Aristo felsefesi ve edebi kültür ile tamamlanmaktadır. O, hem mantık hem de tıp öğretmiş ve Bologna'daki Dominiken ve Fransisken okullarıyla yakın ilişki içinde olmuştur. Bologna'da tıbbî müfredatın gelişmesinin öncüsü olan Taddeo ve onun okulu Ortaçağ ve erken modern dönemde İtalyanca öğretilen tıbbin karakteristik özelliklerinin kurulması için yardımcı olmuştur. O, ilk olarak metinler aracılığıyla skolâstik eğitimi teşvik etmiştir. Eğitim genelde Articella'ya dayalı iken Bologna yeni Galen tartışmalarına adapte olmuştur. İbn Sîna'nın Tıp Kanunu eserinin bazı erken yorumları Bologna'da yapılmıştır. Bologna'daki ikinci özellik ise anatomi öğretiminde materyal kullanılmasıdır. Bu, hayvanlar üzerinde Salernitan anatomi derslerinin içinde saklı olmasına rağmen cerrahî eğitim geleneğinin güçlü olduğu Bologna ile desteklenmiştir. Taddeo'nun dairesi öğretim amaçları için insan kadavra diseksiyonunu tanıtmıştır. Son olarak, Taddeo tıbbî çalışma yönetilen Bologna'da en erken düzenlemeleri

kurmayı başarmıştır. Sanat ve Tıp üniversitelerinin bu Bologna modeli Padua ve Floransa gibi diğer İtalyan üniversiteleri tarafından taklit edilmiştir (Wallis, 2010:197-198).

Otopsi alanında çalışmalar yapıldığına dair bu döneme ait bilgiler mevcuttur. Örneğin Bologna Tıp Okulu'na ait bazı belgeler Bologna ve diğer İtalyan tıp okulları olan Padua ve Floransa'da zehirlenmelere karşı otopsi yapıldığını göstermektedir (Azzolini, 2006: 158-159).

Bologna'da cerrahî eğitimin verilmesinde Luccalı Ugo (Hugo) ve oğlu Teodorico Brogognoni'nin yeri büyüktür. Batılılar cerrahî üzerine olan İslâm dünyasına ait makaleler bilhassa Ebu'l-Kasım ez-Zehravi'nin "Cerrahî" ve İbn Sîna'nın Kanun adlı eserinin 4. kitabını tabir yerinde ise yalayıp yutmuşlardı ve bu eserler sayesinde şimdiye tek cerrahî hastalıkların bilinmeyen bir etkisini keşfetmişlerdi. Bunlar patolojik koşullar ki vücuttaki sıvının dengesizliğinin bir sonucu olarak vücudun içinde meydana gelir. Fakat bu vücut dışında veya erişilebilir bir vücut boşluğunda kendini gösterebilir. Onlar, tıbbî sorunları ilaçlar ve perhizle tedavi etme geleneğini devam ettirmişlerdir. Fakat Müslüman cerrahlar da cerrahî yollarla tedavi edilebileceğini öğretmiştir. Batı'da böbrek ve mesane taşları noktasında bir sorun vardır. Arapça metinler, diyet ve hamam gibi cerrahî gerektirmeyen geleneksel tedavileri tertiplenmesi sırasında, dolayısıyla invaziv (bir mikrobun vücutta yayılması) operasyonlar vasıtasıyla mesane taşının çıkarılabileceğini tarif etmişti. Bir cerrah olan Teodorico Borgognoni (1205-1298)'nin çalışmasında ve hayatında genişlemiş olanakların etkisini görmek mümkündür. Teodorico, cerrahîyi Bologna şehrinin cerrahı olan babası Luccalı Ugo (Hugo)'dan öğrenmişti. Teodorico, Dominiken Tarikatı'na katılıp piskopos olmasına rağmen cerrahî üzerine pratik yapmayı devam ettirmiş ve bu konu üzerine ders kitabı yazmıştır. Teodorico 1240'lı yılların ortasında yazmış olduğu kitabının ilk baskısında taşlar için operasyonlardan bahsetmemişti. Fakat 1252 yılında Bruno Longobucco'nun "Büyük Cerrahî" adlı eserini okuduktan sonra kitabındaki eksikleri tamamlamıştır (Wallis, 2010: 306).

Bedenin içindeki genişleme, bugüne kadar sadece doktorların, Teodorico ve takipçileri cerrahların kolonize yeri idi. Bu idrar taşları hastalık durumunda özellikle belirgindir. Böbreklerde başlar (Sadece tıbbî müdahale ile tedavi edilebilir) ve mesaneye inmeden önce cerrahî müdahale gerektirir. İronik olarak bunun birçok incelik ve tehlikesi mevcuttur. O yüzden cerrahlar cerrahî operasyondan gerektirmeyen tedavi yöntemlerini tercih etmişlerdir. Yine de cerrahlar cesurca alanlarını karıştırıp diğer alanlara saldırdıklarında doktorlar

mücadele için hazırды. Örneğin, daha sonraki durumu garanti altına almak ve kişisel cerrahî ve tıp için daha titiz olmak adına onlar Fransa’da bir kulis oluşturmuşlardı. Ve cerrahlar mesane taşı için gerçekten ameliyatta övgüye değer bir isteksizlik sergilemişlerse; eski modern dönemin profesyonel taş kırıcılarının ataları, taş kırmaya hazır şekilde orada bol miktarda bulunuyorlardı. Cerrahî hastalıklar dolayısıyla bir şeylerin ortaya çıkması başarma isteği olan okuryazar cerraha profesyonel bir tuzaktı (Wallis, 2010: 306-307).

Bologna Tıp Okulu, cerahatin iyileşmesi süresine dair tartışmalara da katkıda bulunmuştur. Bu hususta bilim adamları ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı geleneksel olarak cerahatin iyileşmesi süresini savunurken diğerleri de oluşabilecek komplikasyonlardan kaçınılmasını gerektiğini dikkate alan Ugo ve Teodorico Borgognoni’yi takip etmişlerdir. Cerrahî, bu okulun tıp alanına diğer bir katkısı olup tıpla birlikte disiplinler arasına dâhil edilip çalışılmasıdır. Büyük bir olasılıkla kendi cerrahî diseksiyonunu bilgi üzerine kazanan Ortaçağ Avrupa’sındaki ilk üniversite Bologna olmuştur (Prioreshi, 2003: 316).

1405 yılında Bologna Tıp Okulu’nda cerrahî hakkında kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Bu yıl cerrahî hakkında Bologna’da yayınlanan bir metinde Bologna Tıp Okulu’nda cerrahî derslerin verilebileceği, öğretim görevlisinin ilk kursu Bruno’nun cerrahî kitabını okuyarak başlatıp Galen’in Cerrahî Kitabı’nı okuyarak bitirmesi gerektiğini belirtmişti. İkinci kurs ise; İbn Sîna’nın Cerrahî Kitabı’yla başlayıp Mansur’un²²² yedinci kitabıyla son buluyordu. Ayrıca cerrahîde sıradan dersler veren her doktorun öğleden sonra saat on dokuzda ders vermesi gerekiyordu (Mulchahey, 2009: 333). Ayrıca ilan bölümlerdeki metinlerin bölünmeleri doktorların bir tanesinin cerrahîdeki konu anlatımıyla belirlenebileceğini ilan etmişlerdi. Böylece bölümlere diğer bölümlere atandığı gibi aynı sayılar atanabilecekti. Her suç için 20 “*Bologna solidisi*” cezası altında ders veren her doktor, bölüm bölünmelerine uyar ve onları belirlendiğindeki gibi tamamlar ve hakkında bilgi verirdi (Mulchahey, 2009: 333).

Bologna ile ilgili bir diğer husus ise burada görev yapan profesörlerin gelir düzeyleridir. Bologna’daki profesörlerin gelir düzeylerini dört faktör etkilemiştir. Bu faktörler

²²² Bu eserin Teşhir-i Mansuri (Mansur’un Anatomisi) olma ihtimali yüksektir. Çünkü Mansur bin Muhammed bin İlyas tam da Batı’da bu gelişmelerin olduğu dönemden çok kısa bir zaman önce bu eseri kaleme almıştır. Daha geniş bilgi için bkz: http://www.nlm.nih.gov/exhibition/historicalanatomies/mansur_bio.html, 21.04.2015.

hocanın itibarı ve özgürlüğünü göz önünde bulundurarak, profesörlerin ve öğrencilerin bir şehirden bir diğer şehre geçişine ve daha yüksek seviyede bir üniversite kurulması için şehirlerarasında rekabete izin vermektedir. İlk önce her öğretmen aralarında orantılı dağıtılan belirli bir ücret karşılığında ders vermek için bir grup öğrenciyi kabul edecekti. Ücret miktarı profesörlerin pazarlama yeteneği, itibarı ve öğrencilerin isteği ve ödeme kapasitesine bağlıdır. Eğer bir öğrenci veya öğretmen talep edilen ve sunulan miktarın her ikisinden hoşnut olmazsa başka bir üniversiteyi tercih etme hakkına sahipti. Çok sayıda öğretmen ve öğrenci öğrenmek ve öğretmek istediklerinde üniversitenin itibarı uğruna taviz vermeye hazırdılar (Prioreshi, 2003: 316). Bu noktada yukarıda bahsetmiş olduğumuz dördüncü faktör devreye girmektedir. Avrupa'nın çeşitli şehirleri arasında (çoğunlukla ekonomik sebeplerden) ünlü üniversitenin cazip gelmesinin avantajlarından dolayı hocaları ve öğrencileri çeken bir rekabet vardı. Zamanında Avrupa'nın en büyüğü olan Bologna'da ünlü profesörleri tutmak ve böylece geniş bir öğrenci kitlesine sahip olmak için hocalara maaş ödeme sistemi getirilmişti. Bologna'da maaş kayıtları 1214 yılında kadar geri gitmesine rağmen tıp ve sanat profesörlerine ancak 1307 yılından sonra düzenli maaş ödenmeye başlanmıştır. Astroloji tıp çalışmak için önemli kabul edildiğinden dolayı astroloji profesörleri de 1324 yılından itibaren tıpçılar gibi kamudan maaş almaya başlamıştı. Kentin maaşlarına ek olarak sadece profesörlerin öğrencilerinin her birinden standart ücret aldıkları görülmektedir. Tıp fakültesi için XIV. yüzyılda ücret “20 *Bolognese solidisi*” iken buna rağmen özel öğretmenler özel dersler için daha fazla ücret talep edebilirlerdi. Öğrenciler maaşları ödediğinde hocalarını belirleme özgürlüğüne sahipti. Fakat kent komünü tarafından maaşları ödenen hocaların tercih edilmesi şehir yöneticilerinin tekeline geçmiştir. Yani öğrenciler tarafından değil şehir yöneticileri tarafından seçilen hocalardan öğrenciler ders alabilirlerdi. XIV. yüzyılın sonunda sadece 3 profesör öğrenciler tarafından Bologna'da seçilirken diğerleri fakülte tavsiyesi ile şehir yöneticileri tarafından seçilmiştir. Bologna'da doktora programı beş yıl sürmektedir. Bu program esnasında adayın bir tıp çalışması üzerine ders vermesi ve en az iki kere tartışması gerekmektedir. Ayrıca tıpta mezuniyet dereceleri Bologna'da dahi ödüllendirilmiyordu. Dersler ki Montpellier'de mezunlar tarafından verilmektedir. Bologna'da ise dersler hocalarının derslerini genç öğrencilere tekrarlayan tekrarcılar tarafından verilmektedir. Bir başka ifadeyle bu tekrarlayıcılar diğer üniversitelerde lisans benzeri bir pozisyonu işgal etmişlerdir (Prioreshi, 2003: 316-318).

Bologna’da tıbbî müfredat, Hipokrat, Galen, İbn Rüşd ve İbn Sîna’nın eserlerine dayalı olarak düzenlenmiştir. Bu öğrenciler, hocalar tarafından verilen ve daha sonra tekrarlayıcılar tarafından tekrarlanan derslere katılırdı. Başka bir ifade ile öğrenciler bir dersi birkaç kez dinleme fırsatı bulurlardı. Bu tekrarlayıcılar bir nevi günümüzün araştırma görevlileri ile aynı pozisyonu paylaşmaktadır. Yani dersin hocasının ve o alandaki hocaların yardımcıları görevindedir (Prioreshi, 2003: 318).

Bologna Üniversitesi, kurulduğu andan itibaren Avrupa’nın her yerinden hocaların ve öğrencilerin ilgisini cezp etmiştir. Bu ilgi ve cezp edicilik Bologna için bir slogan haline gelmiş olan bilim Bologna’da öğretilir (Master studiorum Bononia docet) sözünü gerçek kılmıştır. Bologna, Avrupa’da öğrenciler tarafından organize edilen ilk üniversitedir. Hatta bu okulda görev yapacak olan profesörler öğrencilerin talimatları doğrultusunda işe alınmaktadır (Pace, 1907: 642).

3.1.1.8. Padua Tıp Okulu

Anonim kroniklerdeki bilgilerde Padua Üniversitesi’nin 1222 yılında kurulduğu görülmektedir. Bu üniversite Bologna’dan giden profesörler ve öğrenciler tarafından kurulmuştur. Padua Üniversitesi, Bologna’dan doğmasına rağmen zamanla kalitesi ile Bologna’nın önüne geçmiştir (Rashdall, 1895: 10)²²³. Fakat II. Frederick’in bu üniversitenin kurulmasında emeği büyüktür (Senfelder, 1911: 127). 1241 yılında Bologna’dan Padua’ya profesör ve öğrenci bazlı hareketi savunan görüş asılsızdır. Bu görüş Padua’ya Bologna’dan gidenlerin orada eğitimi başlattığı yönündedir. Fakat bu göçten önce orada Gerardus Pomadellus ve “sacrorum canonum doctor” (kutsal kanun doktoru) olarak adlandırılan onun selefi Piskopos Carzo gibi hukuk profesörlerinin varlığı bilinmektedir. Padua Üniversitesi ile Vercelli Üniversitesi arasında kurulduğu zamandan kısa bir süre sonra yakın ilişkilerin kurulduğu görülmektedir. Örneğin; 1228’de Padua öğrenci rektörlerine Vercelli komitesi tarafından önerilen sözleşmede, hukuk, diyalektik (din), tıp ve gramerin de Vercelli’de Padualı hocalar tarafından öğretilmesi istenmiştir. Ayrıca Vercelliler de, Padua hocalarının Vercelli’ye gitmesiyle öğrencilerin de peşinden gideceği düşüncesi hâkimdi. Bu okulda öğrenciler Fransız, İtalyan, Alman ve Provençal diye dört millete ayrılmışlardır. Yukarıda

²²³ Daha geniş bilgi için bkz: Rashdall, H. (1895). The Universities of Europe in the Middle Ages. Cilt. 2/1. Oxford: The Clarendon Press. ss. 10-22.

bahsi geçen sözleşme, üniversitenin bir parçası ya da tamamının (14 profesör ve yeterli öğrencinin işgal ettiği 500 ev) en az sekiz yıl için Vercelli'ye transfer edilmesi gerektiğini öngörmektedir. Vercelli 500 ev ve eğer gerekirse daha fazla yapacağını kabul etmiştir. Bu erken dönem üniversitelerinin ne kadar kalabalık olduğunun en güzel delillerinden biridir (Rashdall, 1895: 12). Sözleşmede belirtildiği gibi sekiz yıl için Padua'dan Vercelli'ye bir transferin olup olmadığı yönünde yeteri kadar bilgi yoktur. Kanaatimizce bu sözleşme veya protokol sözde kalmış ve uygulanamamıştır.

Padua komünü Bologna'da olduğu gibi özgürlüğüne düşküdü. Öğrenci temsilcileri kendileri için daha iyi koşullar elde etmek için yurtdışında başka yerlere gönderilmiştir. 1260'dan itibaren kurulan yerel idarenin altında profesörlerin, öğrencilerin hakları ve maaşları (hukuk öğrencisi için 300 lire ve kilise hukukçusu 200 lire) canlandırılmıştır. Sınavlar öğretmenlerin diplomalarını hibe eden piskoposun önce yapıldı. 1274 yılında Padua, Paris ve Bologna Üniversiteleri ile eşit Lyons Konsili kararlarına sahiptir. 1282'de üniversite ve ruhban sınıfı karşıtı belirlenmiş komün kanunlarından ötürü IV. Nicholas Padua'yı kendi Studium'dan (Eğitim) mahrum bırakmakla tehdit etmiştir. Fakat komün yumuşadı. Özellikle hukuk ilminde Bologna ile yarışta Padua'nın Studium'u (Eğitim) büyük ün kazanmıştır. XIV. yüzyılın başından itibaren tıp da bu üniversitede meşhur olmuştur. Hukuk fakültesindeki profesörler felsefede İbn Rüşdcülüğü tanıtmışlardır. Teolojik öğretim bu üniversitede 1363 yılında V. Urban tarafından kurulmuştur. Padua'da kendi türünün ilki olan Collegium Tornacence (Tornacence Koleji)de aynı yıl kurulmuştur. 1380'dan beri altı tıp öğrencisi için St. Marco koleji ve 1420'den beri de yirmi hukuk öğrencisi (daha sonra 12) için Kardinal Pileo kolejleri kurulmuştur (Benigni, 1911: 387).

Yukarıda da değinildiği gibi Padua Üniversitesi Bologna'dan kopan profesörler ve öğrenciler tarafından kurulmuştu. Bologna, kardeş enstitü tarafından geçilmişti ve 1365'de Viyana Üniversitesi'nin kuruluşundan XVIII. yüzyılın ortasına kadar Padua, Bologna Tıp Okulu için parlayan bir model olmuştur. En ünlü hocası "Büyük Lombard" olarak bilinen Abanolu Pietro (Petrus Aponensis 1250-1320)'dur.²²⁴ Bu şahıs, Paris Üniversitesi'nde

²²⁴ Kendisi 1250 yılında Padua'ya yakın bir köy olan Abano'da dünyaya geldi. Erken XIV. yüzyılın en önemli tıp öğretmenlerinden biridir. Onun baş çalışması olan "Conciliator" (Arabulucu)'nun erken modern dönem Avrupa Üniversiteleri'ndeki önemi büyüktür. Tıp olmasının yanında o, felsefeci, astrolog, matematikçi ve aynı zamanda bir anatomistti. Yaklaşık 1270 ve 1290 yılları arasında bilgisinin ufkunu genişletmek amacıyla Yunanistan'a yolculuk etmiştir. Orada Yunan dili üzerine hoca olmaya başlamış ve bu dilden Hipokrat, Aristo ve

bulunduğu esnada bu unvanı almıştır. Onun başta tıbbî çalışmaları olmak üzere “Conciliator Differentiarum” (Farklılıkları Uzlaştırıcılık)’daki Hristiyan öğretim alaycılığı ve çok liberal görüşlerinden dolayı kâfirlikle suçlanmıştır. Bu zamandan itibaren ileride çok talep görecektir çalışmalar olan Guglielmo Corvi’nin “Aggregator Brixiensis”i (1250-1326) ve Folignolu Gentile (ölm. 1348)’ın Consilia’sı 1341 yılında Padua’daki ilk anatomi disseksiyonunda uygulanmıştır. Padua Tıp Okulu’nun ünü büyük oranda orada çalışan doktorların ailesi vasıtasıyla artmıştı. Örneğin Santa Sophia 1292 yılında Konstantinopolis’ten göç etmişti ve Marsilio (ölm. 1405) ve Galeazzo (ölm. 1427) da onun ailesinin en ünlü üyeleri arasında yer alıyorlardı. Viyana’nın ilk hocaların (1398-1407) ve daha sonra Padua’nın profesörlerinden olan Galeazzo botanik alanındaki tamamen bağımsız gözlemleriyle “Farmakope” adlı eseri Viyana’da yazmıştır. Onun antitez ve çağdaşı Galen’in “Ars Parva”sı üzerine yorumuyla bilinen Padua profesörü Forli Tepesinden Giacomo (Jacobus Foroliviensis ölm. 1413)’dır. “Aggregator Paduanus do Medicinis simplicibus” (Padua’da basit ilaçlar yapan bir toplayıcı) adlı eserin yazarı Giacomo de Dondi (1298-1359) Padua yakınındaki Abano termal suyundan tuzu ayırmayı denemiştir. Anatomist ve pratikçilere göre bizler Montagnanalı Bartholomaeus ve aynı çizgi boyunca çalışmış “Practica Major”’un yazarı ve talihsiz Savonarola’nın büyük babası Giovanni Michele Savonarola’yı anmak gerekir (Senfelder, 1911: 127).

“Studio Patavino’nun” (Padua Evi) her akademik yılının resmi açılışında sanat öğrencilerinin sınıflarının programı ve çizelgesi sunulurdu. Padua’da dekan, öğrenciler ve profesörler kadar şehrin politik yöneticileriyle beraber Mass’ın kutlandığı Duomo’ya yönlendirirdi. Bir profesör veya öğrenci daha sonra açılış konuşmasını yapardı. Profesörlerin yöntemini belirleyen o yılın derslerinin çizelgesi ve programının rulosu konuşmacı tarafından okunurdu (başlangıçta bir el yazması ve sonradan basılı bir parşömen). Tıp dersindeki iki en önemli konu tıbbın teorik ve pratik sıradan iki konusu ve psikolojinin sıradan konusudur.

Pisagor’un çalışmaları üzerine okudu ve onların tıptaki metodolojik çalışması ve felsefî yaklaşımlarına hayran kaldı. O Yunanistan’dan Bizans’a hareket etti ve orada Aeginalı Paul, Trallesli Alexandros ve Orivasios gibi ünlü hekimlerin çalışmalarını Bizanslı âlimlerden öğrendi. Pietro İstanbul’da iken Arapça öğrenmesi onun İbn Sina ve İbn Rüşd’e hayran olmasına sebebiyet vermiştir. İstanbul’dan Paris’e gitti ve orada tıp dersleri verdi. 1306 yılında İtalya’ya döndü ve Padua Üniversitesi’nde tıp profesörü oldu. Abano, Abraham Ben Erza, Galen, Aristo, Aphrodisiaslı Alexander, Cassios, Hipokrat, İbn Rüşd ve Dioscorides’in eserlerini Arapça ve Yunanca’dan Latinceye tercüme etti ve yorumladı. Yukarıda da bahsedildiği gibi onu zirveye çıkaran çalışması olan Filozoflar ve Hekimlerin Arasındaki Tartışmaların Uzlaştırıcılığı (Conciliator Differentiarum, quæinter Philosophos et Medicos Versantur)’dır. Bu eser 1303 yılında tamamlandı. 1310 yılında gözden geçirilerek 1472 yılında Abano’nun ölümünden uzun yıllar sonra basıldı. Daha geniş bilgi için bkz: Tsoucalas, G.; Karamanou, M.; Androustos, G. (2011), “The eminent Italian scholar Pietro d’Abano (1250-1315) and his contribution in anatomy”. *Italian Journal of Anatomy and Embryology*. Cilt 116, n. 1, s. 52-55.

Başlangıçta konuların profesörleri öğrencilerin kendileri tarafından seçilirdi. Fakat kargaşadan dolayı her yıl seçimin belirlenmesi Venedik Senatosu'nun göreviydi. Metinlerin seçiminde ve kursun ana hattında biraz özgür davranırdı. Öğretilen konuların her biri, eğitim yılının başlangıcında belirtilirdi. Senato daha sonra metinleri ve konuları yani ruloyu onaylar veya ret ederdi. Her yıl profesörler kendi derslerinin konularını değiştirirlerdi. Fakat öğrencilerin tıpta mezuniyet derecelerinin süresi olan üç yılda müfredatı tamamlamak zorundaydılar. Böylelikle profesörler üç yıl derslerini takip edecek öğrencilere sahip olurlardı (Rebollo, 2010: 310).

Padua Tıp Okulu'nda profesörler kamu derslerinin haricinde öğle yemeğinden sonra özel dersler verebiliyorlardı. Bu dersler genelde öğrencilerin ve profesörlerin özel ilgi alanlarını kapsamaktaydı. Her ne kadar resmi müfredatı tamamlasa da Tıp Okulu'nun programıyla çok az bağlantılı idi. Malzeme resmi olarak kayıt edilmediğinden bu konu hakkında doküman bulmak neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla, bu sınıfların resmi müfredatında tartışmalı konuların vetosu için fazla özgürlük olduğu bir tahmin olabilir. Oldukça muhtemeldir ki modern çağın büyük anatomik ve tıbbî yenilikleri bu özel derslerde oluşturulmuştu.1367'den 1500 yılına kadar her konunun öğretimi 12 veya 14 öğretim günü sürmekteydi. Üniversite tarafından resmen dikte edilen bu bölünme puncta ismi veya puncta taxata olarak belirtilirdi (Rebollo, 2010: 310). Bu okulda diplomalar piskopos tarafından verilmekteydi ve bu da 1264 yılında Papa IV. Urban'ın Fermanı'na dayandırılmaktaydı (Rashdall, 1895, 15).

Padua'nın komün yönetimi ve Carrara'nın iktidar ailesi 1318'den sonra XIV. yüzyıl boyunca üniversiteyi destekledi ve ona rehber oldu. Komün kuruldu ve 1331 yılındaki tüzüklerin ortaya çıkma zamanına bağlı olarak tıp, sanat ve hukukun önemli profesörlerinin maaşları ödendi. Bununla birlikte öğrenciler XV. yüzyılda ve XVI. yüzyılın yarısında bazı önemsiz profesörlükleri işgal edenlerin ismini devam ettirdi. Bologna'daki hukuk ve tıp doktorlarının kolejlerindeki gibi kayıtlı profesörler, yerel avukatlar ve doktorlar öğretmezler derece sınavlarını yönetirlerdi. Geç XIII. yüzyılda sivil yönetim komün tarafından akademik pozisyonları finanse edilmiş Padua vatandaşlarını engelledi. Bununla birlikte Padua yasağına karşı yerel profesörler durmadı ve yurtdışından öğrencileri çekme yeteneğine sahip bir fakülte oluşturmak amacıyla Padualı olmayanlarında atanabileceği yönünde şehrin kararını bildirdi. 1346 yılında Papa VI. Clement Padua üniversitesinin statüsünü bir fermanla genişletti ve yukarıda değinildiği gibi 1363'te Papa V. Urban zamanında teoloji fakültesi kuruldu

(Rashdall, 1895: 15). Böylelikle Padua, XIV. yüzyılın sonunda Avrupa'nın farklı bölgelerinden bilim adamları ve öğrencilerin akın ettiği bir bilim merkezi haline gelmişti (Gendler, 2002: 54).²²⁵

1405 yılında Padua, Venedik Cumhuriyeti tarafından ele geçirilmiş ve Venedik'in yönetimine girmişti. Padua'nın Venedik hâkimiyetine girmesine rağmen Venedik efendilerinin üniversiteyi destekleyecekleri başından beri açıktı. İlk başta Venedik ve Padua Komünü her birine studio'nun masrafları için 1500 ve toplamda 3000 gümüş para veya düka altını (ducat) bağışladı. Fakat Eylül 1407'de Venedik senatosu maksimum 4000 dukaya kadar ki bütün masrafları ödemeyi kabul etti. Venedik hükümeti doğal olarak Vicenza ve Triviso'nun studii'ni yaklaşmak için embriyonik ve potansiyel rekabeti teklif etti. 31 Mart 1407'de ilan edildi ki üniversite diploması arzu eden Venedik Cumhuriyeti'ne bağlı olanlar, Padua'da 500 dukanın iyi bir tehdidi altında okumak zorunda idildi. Bu kararlar gelecek iki yüz yılda birkaç kez tekrar edilmiş olmasına rağmen bu hususta cezalandırılan olmamıştır. Yine de Venedik Padua'yı desteklemiştir (Gendler, 2002: 54-55)

En önemlisi, Venedik Senatosu fakültenin kalitesini artıran randevular vermesi ve maaşları artırması vasıtasıyla cazip öğrencilerden keskin ve yapıcı bir ilgi gördü. 20 Temmuz 1413'te yayınlanan bir senato yönergesi tipik bir Venedik eylemi örneğiydi. Öğrencilerden oluşan bir delegasyon Padua Üniversitesi için ünlü öğretmenlerin temininde Senato'ya danışmak zorunda idiler. Senato: "Öğrenciler ünlü hocaları takip eder ve hazırlıklar bunun için yapılmazsa bizim studium harap olacak" görüşünü kabul etti. Örneğin senato'nun verdiği karar unutulmamalıdır ki sivil hukuk profesörü Rafaele Fulgosio Parma Üniversitesi'nden 1000 dukalık teklifi ret ederek Padua'nın 850 dukalık teklifini kabul etmiştir. Buradan şunu çıkarmak doğru olsa gerekir ki; öğretmenler alacakları ücretten daha ziyade çalışacakları kurumun popülaritesine bakmaktadır. Senato, ünlü bir kilise hukuku profesörüne ihtiyaç duyulduğunda 600 dukaya kadroya atayabileceği hususunda karara varmıştı. Ayrı iki ünlü hukuk profesörünün gelmesi halinde öğrencilerin de bu profesörlerin peşlerinden geleceği düşünülmüştü. Son olarak Senato, üniversite masrafları için gerekli olan 4000 duka sınırını kaldırmayı arzu etti. Bu hususlar sadece hukuk için geçerli değildi. Padua Üniversitesi'nde yer alan diğer fakülteleri ve bölümleri de kapsamaktadır. Bunlar sadece bölümlerin veya

²²⁵ Grendler, P. F. (2002). *The Universities of the Italian Renaissance*. Baltimore. Maryland: The Johns Hopkins University Press.

fakültelerin popülaritesine göre değişmekteydi. Örneğin 1422-1423 yıllarına ait Padua üniversitesindeki tıp profesörlerine ait aylık maaş çizelgesi bu değişikliği görmek mümkündür.

Sanat ve Tıp Fakültesi

Medikal teori, sıradan öğleden önce	Antonio Cermisone, 550 florin
	Galeazzo Santasofia, 300 florin
Medikal teori, sıra dışı olmayanlar öğleden sonra	Stefano Dottori, 50 florin
	Bartolomeo Montagnana,
	100 florin
Medikal, pratik	Niccolo Cavazzoli, 30 florin
Medikal, pratik saat 21	Bomo Dal Fiume, 40 florin
	Francesco Niasio, 40 florin
Medikal, sıra dışı, festivallerde	Henricus da Alemania, sanat ve tıp fakültesi öğrenci rektörü, 20 florin

olduğu görülmektedir. Bu belge zaten Padua'dan günümüze ulaşan profesörlerin maaş listesinin sadece bir kısmıdır ve 10 Kasım 1422 tarihlidir (Gendler, 2002: 55-59). Prague, Padua, Bologna, Montpellier ve Paris'te eğitim gören Prag başpiskoposu John, XIV. yüzyılın ikinci yarısında hocaların maaşlarının artırımına dair öğrencilerin istekleri vardı. Çünkü aldıkları maaşlarla hiçbir ihtiyaçlarını karşılayamıyorlardı. Hatta şekerleme bile alamıyorlardı (Haskins, 1898: 206, 2.nt).

3.1.1.9. Paris Tıp Okulu

Paris Üniversitesi'nin genel kabul gören kuruluş tarihi 1200'dür. Paris Tıp Okulu'nun varlığına dair ilk kayıt 1213 yılına ait görünmesine rağmen XII. yüzyılında sonunda burada tıp eğitiminin varlığı bilinmektedir. Ayrıca Paris'te 1175-1195 yılları arasında okumuş olan Neckamlı Alexander;

“Hic florent artes, coelestis pagina regnat,

Stant leges, lucet ius, medicin aviget”

(Burada sanatlar güzelleşir, rahip kuralları sıralar; adalet parlar, tıp büyür) dizesiyle Paris'te tıp okulunun resmi olarak kurulmasından önce de bu şehirde tıp eğitiminin varlığına dair bizleri bilgilendirmektedir (Neckam of Alexander, 1863: 453).²²⁶ Ayrıca 1212 yılında Armorikalı (Armorica) William'ın (le Breton) bu konu hakkında verdiği bilgiler aşağıdaki gibidir:

... bilgiler Paris'te gelişti. Daha önce dünyanın herhangi bir yerinde ve herhangi bir zamanında, ister Atina isterse Mısır gibi çok sayıda öğrenciye sahipti. Paris sadece taktire şayan güzelliği ile değil bundan başka Kral Philip ve babasının bu şehirdeki alimlere verdiği ayrıcalıkla aranmalıdır. Dolayısıyla bu büyük şehirde bilimden başlayarak sivil hukuk ve kanunun trivium²²⁷ ve quadrivium²²⁸ öğrenimi bedenini sağlıklı tutulmasına ve hastalılardan yüksek oranda korunmasına yetki verir. Fakat kalabalık, Kutsal Kitabı'nın öğrettiği veya teoloji problemlerinin çözüldüğü makamlar hakkında özel bir hevesle bastırılmıştı²²⁹.”

²²⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Alexander of Neckham, (1863). *De Naturis Rerum et De Laudibus Divinae Sapientiae*. Ed: Thomas Wright. Rolls Series. London: Longman, Roberts and Green, 569 ve 570. beyitler, s. 453.

²²⁷ Ortaçağ üniversitelerinde ilk dört seneyi teşkil eden dilbilgisi ile belâgat ve mantık. Daha teferruatlı bilgi için bkz: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=trivium&searchmode=none. 26.04.2015.

²²⁸ Ortaçağda dört yüksek ilim (geometri, astronomi, matematik ve müzik). Daha teferruatlı bilgi için bkz: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=quadrivium&searchmode=none. 26.04.2015.

²²⁹ Metnin uzun olduğundan dolayı insicamı bozmamak adına burada vermeyi uygun gördük. Metnin orijinali şöyledir: “*In diebus illis studium litterarum florebat Parisius, nec legimus ta tama liquando fuisse scholarium*”

Bu alıntıdan anlaşılacağı üzere 1210 tarihinde Paris'te insan bedeninin hastalıklar karşısında korunması için birilerine yetki vermiştir. İşte bu yetkiden de üniversitenin kurulmasıyla birlikte burada tıbbî çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır.

Paris Üniversitesi kayıtlarından Ortaçağdaki diğer üniversitelere oranla Paris Tıp Okulu'ndaki tıbbî gelişimin adımlarını öğrenmek daha kolaydır. Bir doktor olmanın ilk adımı bir tıp mezunu imtiyazına sahip olmaktan geçirdi. Yani bir tıp öğrencisinin doktor olabilmesi için tıp okulunu başarı ile bitirmesi gerekiyordu. Öğrenci bütün hocaların karşısında genel bir sınava girerdi. Eğer sanat derecesinin bir ustası olmak isterse tıpta fazladan üç yıl daha okuma zorunluluğu vardı. O bu sınavı geçtiğinde, dört büyük üstada, iki senyör ve iki küçük hocanın karşısında başka bir sınava girerdi. Bu ikinci sınavda hocaların onu başarısız bulmaları halinde onlara zarar vermeyeceğine dair yemin ettikten sonra öğrencinin, tıptaki hem teorik hem de pratik bilgisi test edilirdi. Sonuçlar dekan için rapor edilir, daha sonra adayın kabul edilip veya ret edilmesi yönündeki oylama fakülteye sorulurdu. Eğer onlar kabul için oylama yaparsa öğrenci resmi olarak lisans diploması almaya hak kazanırdı. Bir mezun olarak ondan iki yıl tıp derslerine katılması ve tıbbin teorik ve pratikliği üzerine dört adet kurs vermesi istenirdi. Eğer bu gereksinimlerin hepsini tamamlarsa daha sonra toplanan hocaların her biri tarafından teker teker sınav edilirdi. Onlar daha sonra adayın kabulü ya da reddi yönünde oylamada bulunurdu. Eğer aday kabul edilirse doktorluk için bir lisansa sahip olurdu (Prioreshi, 2003: 325-326).

Resmi bildirim adayın mezuniyet töreni gerçekleşmeden önce rektörün habercisi tarafından yapılmaktadır. Aday, haberciyi karşılamak için bekletilirdi. Ona (haberciye) kek ve şarap servisi yapar rektörün payı olan parayı verirdi. Aday bildirimini aldıktan sonra baştan tırnağa akademik elbise giyer; rektör, danışmanları, kilise görevlileri ve fakülte üyeleriyle tarafından kilisede hazır bekletilirdi. O resmi olarak burada başarılı bir aday olarak rektöre

---

frequentiam Athenis vel Egypti, vel in qualibet parte mundi quanta locum predictum studendi gratia incolebat. Quodnon solum fiebat propter loci illius admirabilem amenitatem, et bonorum omnium superabundantem affluentiam, sed etiam propter libertatem et specialem prerogativam defensionis quam Philippus rex, et pater ejus ante ipsum, ipsis scholaribus impendebant. Cum itaque in eadem nobilissima civitate non modo de trivio et quadruvio, verum et de questionibus juris canonici et civilis, et de ea facultate que de sanandis corporibus et sanitatibus conservandis scriptaest, plena et perfecta inveniretur doctrina, ferventiori tamen desiderio sacram paginam et questiones theologicas decebantur."Daha geniş bilgi için bkz: William le Breton, *Gesta Philippi Augusti, in Oevres de Rigord et the Guillame le Breton*. H. François Delaborde. Paris Librairie Renouard, 1882, Tome Premier (I. Cilt), s. 230, beyit 152.

şansölyeye sunulur, lisansını almadan önce ona Kutsal Teslis adına diz çöktürülür ve daha sonra apostolik bir kutsama yapılırdı (Prioreshi, 2003: 326).

Yeni doktor hocalar loncasına kabul edilene kadar üniversitede tıp öğretmez ve pratik yapamazdı. Bu loncaya kabul edilmesi iki yaz Paris dışında veya iki yıl Paris içinde tıbbî pratiğe sahip olmakla mümkündü. Hocalar ve bilim adamları toplanmadan önce bir tezi savunmak ve sunmak için iki çalışmadan birinde yer almak gerekiyordu. Ayrıca fakültenin bir üyesi olmadan önce öğretim üyelerine bir tanıtım dersi vermesi, bir tartışmaya liderlik etmesi ve sonuçları toplaması gerekiyordu. Onun performansı tatmin edici bulunursa hocalar teker teker tebrik eder, kendisine resmi bir şapka, kral naiplerinin başkanından bir kitap ve hocaların arasında bir koltuk verilirdi. Doktor terimi ilk kez 1271 yılında kullanılmış olmasına rağmen master terimi XIII. ve XIV. yüzyıllarda daha sık kullanılmıştır (Prioreshi, 2003: 326).²³⁰

Tıp fakültesindeki öğrencilerin ve hocaların evlenmesi yasaktı. Fakat 1452 yılında bu kanun tıp fakültesindeki bekârlar için kaldırılmıştı.²³¹

Paris Üniversitesi, Montpellier ve diğer üniversiteler gibi katedral okullarından gelişmişlerdir. Başlangıçta kimin ders vereceğini seçen piskoposun temsilcisi tarafından denetlenmiştir. Paris Üniversitesi rektörü, tam anlamıyla piskoposun üniversitedeki temsilcisidir. XIV yüzyılın sonuna gelindiğinde rektörün gücü, o zamana kadar bir derneğe katılmış olan hocalara verildi. Daha sonra, Paris'teki tıbbın pratiği ve öğretimi üzerindeki kontrol, hocaların derneği ve Fransız kralının desteğiyle Fransa'nın birçok yerinde sağlanmaktadır. Unutulmamalıdır ki, usta olmak kolay olmadığından tıp üniversitesi neredeyse kapalı bir şirketti. Fakat cerrahlar üniversite loncasının üyesi olarak kabul edilmezlerdi. Aslında doktor olmayı arzu eden herhangi bir cerrah, ameliyatta pratik

²³⁰ Daha geniş bilgi için bkz: *Chartularium universitatis parisiensis*. Ed: H. Denifle ve A. Chatelain. Paris: Delalain. 1889-1897. Cilt 1. No. 45. s. 517;

²³¹ Bu kuralla ilgili maddenin orijinali aynen şöyledir: *Vetus statutum, quo conjugati a regentia in facultate medicine prohibentur, impium et irrationabilere put ant es, cum ipsos maxime ad eam facultatem decendam et exerceudam admitti deccat, corrigentes et abrogantes, sancimus deinceps conjugatos, si docti et sufficientes appareant, et morum gravitate decenter ornati, ad regeudum in dicta facultate admittendos, nisi eos levitas aut vitium aliquod reddat indignos; super quo iudicium et correctionem relinquimus facultati*. Daha geniş bilgi için bkz: *Chartularium universitatis parisiensis*. Ed: H. Denifle ve A. Chatelain, Paris. Delalain. 1889-1897. 4. Cilt 4. No. 2690. s. 723; Prioreshi, 2003: 327.

yapmayacağına dair yemin etmesi geriyordu. Sonuç olarak cerrahî öğretim, Paris'te üniversitenin dışında yürütülmüştür (Prioreshi, 2003: 327).

Tıp üzerine teorik ve pratik öğretim Salerno ve Montpellier'den 1270 ve 1274 yıllarındaki resmi listeden yürütülmüştür. Fakat genelde Salernitan metinleri kullanılmıştır (Prioreshi, 2003: 327-328).²³² Sadece tıp fakültesi XIII. yüzyılın sonuna doğru bağımsız geleneği geliştirmeyi başarmıştır. Hâlbuki Paris, anatomi çalışmalarında Bologna ve Montpellier tıp okullarının gerisinde kalmıştır. Paris Üniversitesi'nde ilk diseksiyon 1407 yılında gerçekleşmişti. Arras piskoposunun bedeni üzerinde yapılan bu diseksiyon öğretim amacıyla gerçekleşmemiş ölüm nedenini bulmak amacıyla gerçekleşmişti. Paris Tıp Okulu'nda öğretim amaçlı yapılan ilk diseksiyon 1477-1478 yılında idam edilen bir mahkûmun bedeninde gerçekleşmiş ve 1494 yılına kadar müfredat dışı olan diseksiyon, bu tarihten sonra müfredata eklenmiş ve açıkça tıp fakültesinde yapılmaya başlanmıştır.²³³

Paris Tıp Okulu, Ortaçağ'da tıp ve tıp eğitiminin gelişmesinde büyük etki sahibidir. Bu üniversite, Bologna Üniversitesi gibi diğer üniversitelerin gelişmesinde rol model olmuştur. Bu okulun önemi sadece öğrencilerinin ve öğretmenlerinin kalitesinden değil politikal faktörlerden gelmektedir. Paris Tıp Okulu, Fransız hükümdarlar tarafından desteklenmiştir. Hükümdarlar gibi önemi ve gücü büyüdü. Ayrıca Tıp Fakültesi Fransa'nın kontrolü altındaki bölgelerin çoğunda, hekimlerin üzerine kendi standartlarını empoze etmeyi başarmıştır (Prioreshi, 2003: 327).

Büyük bir sermayenin yerleşmiş olduğu bir tıp okulunun büyük bir önem arz etmesi kaçınılmazdı ve Paris'teki tıp doktorları zengin ve nüfuzlu bir bedene sahipti. Fakat Paris Tıp Okulu, Salerno ve Montpellier gibi Avrupa'nın teveccühünü/itibarını kazanmadı: o uzak yerlerden gelen öğrencileri etkilemedi. Eğer M. Thurot, kayıtların sessizliğindeki çıkarımında doğruysa; mezun adaylar için sınavların standardı yüksek olamazdı. Çünkü hiçbir aday bir yüzyıldan daha fazla süredir sınav yapanları memnun edemiyordu. 1270-1274 yıllarındaki en erken tüzükte öğrencinin mezuniyet için 32 ay lisans sanatlarda lisansa sahip olan biri için beş buçuk yıl aksi halde altı yıl eğitim görmesi gerekmektedir. Paris Tıp Okulu'nde Galen'in

²³² Daha geniş bilgi için bkz: Daha geniş bilgi için bkz: *Chartularium universitatis parisiensis*. Ed: H. Denifle ve A. Chatelain. Paris: Delalain. 1889-1897, Cilt. 1. No. 434, s. 48.

²³³ Daha geniş bilgi için bkz: *Commentaires de la Faculté de médecine de l'Université de Paris (1395-1516)*. Ed. Ve Note: Ernest Wickersheimer. Paris: Imprimerie Nationale, 1915. s. xxv.

Liber Tegni, Theophilus'un, Yahudi Doktor Isaac'ın ve onun öğrencilerinin (bunlar genelde Costantinus Africanus tarafından Arapçadan tercüme edilenler), Salernolu doktor Nicholas ve Ægidius ve de Philip Augustus zamanında ünlü Parisli doktorların çalışmaları bu okuldaki ders kitaplarını oluşturmaktaydı. Ayrıca bu kitaplara bir teorik ve bir pratik kitap daha ilave edilir. Galen'in bu okulda sadece bir çalışma ile temsil edildiği, Salerno tıbbından etkileşimin fazla olduğu ve Hipokrat'ın eserlerinin bu okulda okutulmadığı görülmektedir. Bu ders programı Paris Tıp Okulu'nun Ortaçağ boyunca uygulaya geldiği bir program değildi. Çünkü daha sonradan yapılan çalışmalarla tüzük genişletilmiş ve geliştirilmiştir. Köln'deki konu ile ilgili tüzük Ortaçağ Paris'ini aşağı yukarı temsil ettiğini söylemek yanlış olmaması gerekir.²³⁴ Eğer öyleyse Hipokrat, Johannicius, Philaretus ve diğer adı geçen yazarların çalışmalarıyla birlikte dâhil edildi. Fakat İbn Sîna ve diğer Müslüman tıpçılar bilinmesine rağmen bunlar Paris ve Paris'ten kopanların kurmuş oldukları üniversitelerdeki müfredatlara dâhil edilmemişlerdir. Müslüman doktorların ve onların astrolojikal tıbbının hariç tutulmasına rağmen Paris'teki tıp çalışmalarında ve eğitiminde kayıp yaşanacağı anlamına gelmemelidir. Açıktır ki bu dönemde kuzey üniversitelerinde tıp üzerinde küçük bir ilerleme yaşanmıştır. Skolâstisizmin büyük merkezlerinde dolayısıyla tıp da skolâstik oldu. Oxford ve Paris, Tıp Müfredatı ile ilgili tartışmalara ek olarak burada hangi tıbbın okutulduğunu göstermesi açısından yeterli değildir. Güney kısımdaki Tıp Okullarında diseksiyon çalışmaları sıklıkla yapılmasa da Paris'te bu çalışmalar yukarıda da bahsedildiği gibi nadir olarak yapılmaktadır. Parisli doktor için teori her şeydi. Büyük Montpellier Cerrahı Villeneuve'ü Arnould, genelde sıradan birçok hastalığı tedavi edemeyen veya lavman yapamayan bilhassa Tıbbî Teorî ve Doğa biliminde ünlü bir kuzeyli profesör hakkında bilgi vermektedir (Rashdall, 1895: 229-230).

3.2. ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA EĞİTİM SİSTEMİ

Ortaçağ Avrupa'sında eğitimin sistemleştirilmesi kısa bir zamandan ziyade uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Sosyal hayatın her noktasında olduğu gibi kilisenin eğitime de müdahil olması, yenilikçi fikirlerden ziyade geleneksel fikirleri savunması bilimde olduğu

²³⁴ Yukarıda sadece Galen'in Tegni'sinin okutulduğu söylenirken Köln'de genelde Galen'in eserleri okutulmaktaydı. Köln'den mezun olacak biri şu dersleri almak zorundaydı: 1. Ysagoge Johannicii, et libri Tegni Galieni cum commentario Haly. 2. Libri aphorismorum Ypocratis cum commentario Galieni. 3. Libri Theophili de Urinis et Philareti de pulsibus, et prognosticorum Ypocratis cum commentario Galieni. 4. Versus Egidii de urinis et pulsibus cum suis commentariis. 5. Viaticus Constantini. 6. Nonus et decimus Almonsum. 7. Liber de morbo et accidente. 8. Liber de ingenio sanitatis. Daha geniş bilgi için bkz: Rashdall, 1895: 429/5nt.

gibi eğitimin de önüne bir set çekmiştir. Fakat zaman içerisinde hem siyasî liderlerin hem de bazı dinî liderlerin teşviki ile kapalı eğitim veya ilkel eğitim modelinden sistemli ve yenilikçi bir eğitim modeline doğru geçiş olmuştur. Avrupa’da eğitimin sistemleştirilmesi katedral okullarının kurulmasıyla başlamış ve üniversitelerin kurulmasıyla kemikleşmiştir. Ayrıca eğitimin sistemleşmesine vesile olan kurumların kuruluş aşamaları ve şekillenmeleri konun bizler açısından daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

3.2.1. Eğitim Sisteminin Kurumlaştırılması ve Yüksek Öğretimin Temellerinin Atılması

Yunan ve Roma döneminde yükseköğretim olmasına rağmen üniversite olarak tanımlanabilecek bir kurumun varlığından söz etmek mümkün değildir. VIII. yüzyılın yarısına gelindiğinde Batı Avrupa’da Roma devrinden kalan okullar kapanmış ve eğitim unutulmaya yüz tutmuştu. Yine V. ve VI. yüzyılların Galya öğretimi, el yazmalarının kopyalarının tamamen sona ermesi ve manastır ve de katedral okullarının bozulmasıyla unutulmuştu (Grave, 1910: 27).

Bu dönemde artık Kilise çevresinde kümelenmiş olan dinî okullar vardı. Bu okullarda eğitim adına Hristiyan akâidinin esaslarından başka bir şey öğretilmiyordu. Sadece gramer, hitabet ve diyalektikten oluşan *Trivium* derslerine –o da dinî konuların gerektirdiği çok az miktarda- yer veriliyor, *Quadrivium* (Aritmetik, Mûsikî, Geometri ve Astronomi) derslerinin bile adı geçmiyordu. Doğru dürüst Latince bir mektup dahi yazanların bulunmadığını gören Charlemagne, kilise ve konulara da yer veren laik eğitim kurumlarının açılmasını istedi (Karlığa, 2004: 181). Bu hususta Charlemagne Fulda Başrahibine yazdığı mektubunda zamanın şartlarını şu şekilde sıralamaktadır: “Biz rahiplerden sık sık gelen mektuplar aldık ve onlarda kaba bir tarz ve dil hakimdi. Onlardaki ilham duyguları bize bağlılıklarınca doğru bir şekilde aktarılmadı. Çünkü onlar dil çalışmayı ihmal ettiler. Bu nedenle biz rahiplerin yazma sanatını unuttuğu gibi Kutsal Kitabı anlama yeteneğini de kaybetmiş olabileceğinden korkmaya başladık. Ayrıca biz kelimelerdeki hatalar tehlikeli olsa da anlamlardaki haraların daha tehlikeli olduğunu da biliriz” (Grave, 1910: 27). Bu durumda eğitim kurumlarında bir reformun varlığı kaçınılmazdı ve Charlemagne de bunun için laik eğitim kurumlarının açılması için gerekli talimatları vermekten geri kalmamıştır. Charlemagne ile başlayan bu yenileşme hareketleri katedral ve manastırlarda yürütülen eğitimin XII. yüzyılda ortaya

çıkmaaya başlayan üniversitelerde devam etmesine vesile olmuştur (Aytaç, 2009: 83-84).²³⁵ Ortaçağ üniversiteleri günümüzde bilinen tanımının aksine insan unsurunun temel alındığı bir kurum olup çok uzun süre yerleşik binaları, mekânları ve kütüphaneleri olmayan, eğitmen, öğrenci ve şehir arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve eğitmenlerle öğrencilerin haklarının korunması prensibi üzerine kurulmuş loncalardı (Erol, 2005: 82; Ural, 2009: 138). Dolayısıyla üniversitelerin zamanın getirmiş olduğu gereksinimler ve ihtiyaçlar ve de olumlu şartlar neticesinde şekillendiğini söylemek mümkündür.

Üniversitelerin oluşmasındaki zeminleri şu şekilde sıralama yapabiliriz: dış saldırıların ortadan kalkması, daha düzenli yönetimin sağlanması, ekonomik kalkınma ve gelişme, şehirleşme ve bunlara ilave olarak Yunan ve İslâm dünyasından gelen bilgi ve Avrupa’da uyanan öğrenme ve bilme isteği (Erol, 2005: 82).

Charlemagne’nin iktidarı esnasında kültürel faaliyetlerde hareketlenme yaşanmıştı. Charlemagne döneminde yaşanan bu gelişme, Charlemagne’nin, varislerinin ve İngiliz Alcuin’in gayretleriyle olmuştur (McCormick, 1915: 94). Bu kültürel hareketlenme sadece erkeklere arasında yaşanmamıştır. Aynı zamanda Charlemagne kadınların eğitimini değer vermiş ve onları desteklemiştir (Leibell, 1922:100).²³⁶ Hiç şüphesiz ünlü düşünür Alcuin (öl. 806) bu dönemin en önemli isimi olmuştur. Alcuin, VI. yüzyıldan itibaren canlı bir kültür merkezi olan İngiltere’nin York kentinde yetişmişti (Gilson, 1922: 191; Karlığa, 2004: 181).²³⁷ Alcuin imparatorluk saray okulunda vefat edene kadar özel ders

²³⁵ Manastır okulları başlı başına bir eğitim türü idi ve daha resmi bir şey için St. Benedict Kuralları’nın bir hükmü yoktu. Keşişlerin daha önceden toplanmış kütüphaneleri ve el yazmalarını okumaları gerekiyordu. Dolayısıyla St. Benedict’ten bir asır önce keşiş okullarının varlığı şaşırtıcı olmamalıdır. IX. yüzyılda neredeyse bütün manastırlarda, etrafındaki mahalle çocuklar için okullar vardı ve zaman geçtikçe St. Benedict Kuralları’na eğitim hususunda eklemeler yapılmıştı. Manastırlarda ilk önce edebiyatın yerleştirildiği bilinmektedir. Bu doğrultuda birçok ünlü manastır açılmıştır. Bunlardan Monte Cassino, Bobbio, Pomposa, ve Classe İtalya’da; Fulda, Reichenau, Hirschau, Gandersheim, Wissenbourg ve Hersfeld Almanya’da; St. Gall İsviçre’de; Fontenelle, Fleury, Ferrieres, Corbie, Tours, Toul, Cluny ve Bec Fransa’da ve de Canterbury, St. Albans, Croyland ve Malmesbury İngiltere’de açılan ünlü manastırlardır. Öğrenimin ve entelektüel gelişimin yanında manastırların amacı bedeninin arzularını dizginlemektir. Daha doğrusu manastırlar keşişlerin yetişmesine azami derecede önem vermektedirler. Daha geniş bilgi için bkz: Grave, F.P. (1910). *A History of Education*. New York: The Macmillan Company. s. 12-13.

²³⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Leibell, H.D. (1922). *Anglo-Saxon Education of Women From Hilda To Hildegarde*. Washington.

²³⁷ Daha önce bu şehirde Roma imparatorlarının varlığı, 596 yılında da Papa Gregoire’nin misyonerler göndererek bölgeyi Hristiyanlaştırmak istemesi York şehrinde bir kültür muhitinin oluşmasına vesile olmuştur. İşte Alcuin bu kültür muhitinde Egbert’e öğrencilik ediyordu. Daha geniş bilgi için bkz: Gilson, 1922: 191; Karlığa, 2004: 181.

vermiştir.²³⁸ Alcuin'den daha sonra Fulda Piskoposu Bangulf, Kilise ve Manastır Okulları'nı yaymaya çalışmıştır. Üniversitelerin kuruluşuna kadar Avrupa'daki kültür merkezi bu okulların çevresinde halkalanmıştır. Manastır okullarının dâhili kısmı, yalnız manastırlarda yaşayan rahiplere aitti. Harici kısmı ise, ruhbanlığın dışındaki diğer kilise görevlilerinin yetiştirilmesi amacıyla gütmiştir (Gilson, 1922: 191). Bu manastır okullarında sürekli çalışarak kitap nüshalarını çoğaltan keşişler, bunların içeriklerinden daha ziyade yapılan çalışmanın ehemmiyeti ve gösterilen titizliğe daha fazla önem vermişlerdir. Kitabın içeriği onlar için ikinci planda kalmıştır (Goff, 2006: 27).

Kentlerdeki büyük kiliselerin çevresinde “Katedral Okulları” açıldı. Bu okullar aynı zamanda piskopos veya papaz okulları olarak da adlandırılmıştır. Bu okullarda yöneticilik görevini genelde kentteki başpiskopos yürütmüşlerdir. Katedral okulları kısa zamanda gelişerek devrin en büyük bilim ve kültür merkezleri haline gelmişlerdir. Bunlara örnek vermek gerekirse; Laon, Reims/Rheims, Chartres ve Paris Katedral Okulları bunların en ünlüleridir. Üniversitelerin oluşumunda bu okulların rolü büyük olmuştur (Karlığa, 2004: 182). Ayrıca manastır okulları sadece merkezde olmamakla birlikte Merovenj döneminde kırsalda da kurulmuştur. Goff kırsal kesimde görülmeye başlayan bu manastır okullarıyla, ilkel eğitim sisteminin izleri tamamen yok edildiğini vurgulamaktadır (Goff, 2006: 25).

Bu okullardaki öğrenimin temelinde “Yedi Hür San’at” mevcuttur ve gramer bütün bilimlerin temeli olarak kabul edilmiştir. Ayrıca hitabet ve henüz adı Logique olmamış olan Dialectique bu okullarda okutulmaktadır. Bunların yanında Aristo mantığının yalnızca Kategoriler ve Önergeler bölümleri bilinmektedir. Aritmetik, Mûsikî, Geometri ve Astronomi'den oluşan Quadrivium ise bu dersleri okutacak kimseler bulunmadığı için çoğunlukla eğitim programı dışında tutulmuşlardır (Karlığa, 2004: 182).

Avrupa'da üniversitelerin oluşmasına ve eğitimin şekillenmesinde bilim adamlarının rolü büyüktür. Gerbert de Avrupa'da eğitim sisteminin yerleşmesinde aktif rol oynayan bilim adamlarının önde gelenlerindedir. Kendisi Batı kültürünü bilmekle birlikte, Endülüs'e giderek Doğu dünyasındaki bilimsel gelişmelerden de haberdar olmuştur. Ders verdiği

²³⁸ Bu hususta belki de en güzel örneği Paris oluşturmaktadır. Çünkü Paris Üniversitesi kurulmadan önce Paris'te üç tane ünlü okul bulunmaktaydı. Bu okullar zamanın koşulları içerisinde bir araya gelerek Paris Üniversitesini oluşturmuşlardı. Daha geniş bilgi için bkz: Daha geniş bilgi için bkz: Feret, P. (1911). “University of Paris”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 11. New York: Robert Appleton Company. ss. 495-496.

Katolik okullarında her iki kültürün birikimlerini öğrencilerine aktarmıştır. Gerbert'ten sonra öğrencisi Chartres'li Fulbert yönetiminde Chartres Okulu açılmıştır (Karlığa, 2004: 182–183, 186). Açılan bu Chartres Okulları klasik dönem eserlerin çalışıldığı merkezler olmuşlardır. Aynı erken XI. yüzyılın başlarındaki gibi bu okullarda Fulbert'in eğitimi ün bir ekol haline gelmişti (Paetow, 1910: 12). Fulbert'ten sonra bu okulun başına geçenler küçük de olsa Batı'da bilimin ilerlemesi hususunda katkıda bulunmuşlardır.

Karolenj dönemi, Avrupa'nın oldukça büyük bir bölgesinde idarî bütünlük oluşturmuş ve Charlemagne'nin çeşitli reformları sayesinde sarayında topladığı zamanının bilgileri ile devlet idaresi için daha bilgili insanların yetiştirilmesi sağlanmıştır (Roberts, 2010: 166; Erol, 2005: 82). Daha önceki döneme kıyasla büyük göç hareketlerinin durdurulmasıyla büyük dış tehditler ve savaşlarda azalma olmuş ve bu da daha güvenli bir ortamı doğurmuştur. Gimpel'in de dikkat çektiği gibi; *“Ortaçağ insanının yaşam düzeyini ve kalitesini iyileştiren zincirleme gelişmelerden söz edilebilir. Öncelikle, daha elverişli iklim koşulları ormanlık alanlardan tarım alanları açılmasını ve tarım ürünlerinin geliştirilmesini olumlu yönde etkilemiştir”*(Gimpel, 2005: 31). Tarımsal devrimin ikinci halkası artan enerji gücü açısından yararlanılması ile verimin artırılması olmuştur. Tarım teknikleri ve araçları yönündeki gelişmeler tarımı olumlu yönde etkilemiştir (Erol, 2005: 82).

Loncalar, şehirlerdeki meslekî ihtisaslaşmadan, üyeleri arasındaki dayanışmaya ve üyeleri kollamaya ve korumaya, eğitmeye ve denetlemeye kadar birçok işlevi bünyesinde toplamış ve geliştirmiştir. Eğitim ve bilginin ihtisaslaşması da bir fikir zanaatkârları birliği olarak tanımlanmıştır (Erol, 2005: 83).

Ortaçağ'da “universitas” kelimesinin evrensel bir anlamı yoktu. Bu kelimenin Latince universitas lonca veya herhangi bir tür birlik anlamına gelmekteydi. Bu tür birlikler şehirleşme ile ortaya çıkan meslekî birliklerdi. Fakat üniversiteler özellikle hocaların veya öğrencilerin ortak çıkarlarını kollamak, güvenliklerini sağlamak için bir araya gelip oluşturdukları kurumlardı (Erol, 2005: 83). Bu kurumlar bünyesindeki Studium Generale'in kalitesine göre fakültelerine öğrenci çekebilmekteydiler. Özellikle bu hususta İtalyan üniversiteleri epeyce yol almışlardı. Bu nedenle İtalyan şehir devletlerinde ünlü bir Stadium mutlaka yabancı öğrencilerin ilgisini cezp etme zorunluluğu vardı (Rait, 1912: 13).

XII. yüzyılın başlangıcında Avrupa’da kentler vardı ve Ortaçağ entelektüeli de bu kentlerle birlikte doğmuştu. Onların ticaret ve endüstri işlevine bağlı atılımla birlikte, entelektüel de işbölümünün kendini dayattığı bu kentlere yerleşen meslek gruplarından biri olarak ortaya çıkmıştır (Goff, 2006: 23-24). Bu dönemin manastır keşişleri yönetici, meslek erbabı aynı zamanda da zihinsel teoremler uzmanı idi. Ayrıca manastırlardaki keşişler yazma işleriyle de ilgilenmekteydi. XII. yüzyılda manastır içinde bulunan keşişlerin % 50’si elyazması işini yürütmüştür (Doğan, 2003: 77). Bu yüzden XII. yüzyıl entelektüelitesi ve bilimsel faaliyetlerin başlangıcı yoktan var olmamıştır. Dolayısıyla kendini yenileme çalışmalarının temellerini IX. ve X. yüzyıllarda aramak gerekir (Goff, 2006: 24).

Eğitim, Ortaçağ boyunca hep dinî kurumların bünyesinde veya denetiminde yürütülmüştür. İlk evrelerde kilise veya manastır okulları bazı temel bilgileri ve okuma yazma becerilerini vermişlerdir. Yukarıda değindiğimiz gibi X. yüzyılda başlayan gelişmelerle birlikte bazı katedral okullarında klasikler, felsefe ve teoloji alanında sağlam temellere oturtulmuş bir eğitim verilmiş Paris, Orleans ve Chartres bunlara öncülük etmiştir. Ayrıca bu faktörlerin haricinde kendilerini öğrenmeye ve öğretmeye atanmış kişilerde vardı. XII. yüzyılın belki de ilk aydın hocası olarak tanımlanan Abaelardus hayatının inişleri ve çıkışları arasında bir şehirden diğerine giderek hocalık yapmaya devam etmiştir. Ortaçağ toplumun diğer bir olgusu da Goliardlar’dır. Bunlar yüzyılın genel hareketliliği içinde ortaya çıkmışlardır (Erol, 2005: 83). Le Goff Ortaçağ Entelektüelleri adlı eserinde Goliardlar’ı: *“Hiçbir sabit mekânları olmayan, gelirleri, hiçbir mülkleri olmayan bu fakir öğrenciler böylece, hoşlarına giden hocayı izleyerek, ün kazanan hocanın yanına giderek entelektüel maceraya atılmakta, verilen eğitimin peşinden kentten kente dolaşmaktadırlar”* şeklinde ifade etmektedir (Goff, 2006: 44; Erol, 2005: 83).

XI. yüzyılın sonlarına doğru entelektüel alandaki en önemli gelişme yeminli rahiplerden okumuş rahiplere geçilmesidir. Ayrıca her koşulda eğitim ruhban sınıfının işi olarak kalmıştır ve bu üniversiteler oluştuğunda da bu şekilde devam etmiştir. Yine eğitim kurumlarında eğitim veren ve bilimle ilgilenen herkes buldukları yerin piskoposunun uyruğu sayılmışlardır (Goff, 2006: 44; Erol, 2005: 84).

Ortaçağ Avrupa'sında üniversiteleşme sürecinde Paris ve Bologna başı çekmiştir (Bakır; Ülgen, Aralık 2010: 37; Durant, 1950: 916; Karlığa, 2004: 193) . Bologna'da Pepo²³⁹ adlı bir profesörle başlayan üniversiteleşme, XII. yüzyılın genel gelişmeleri içinde kendiliğinden oluşa gelen bir süreç olmuştur. Abaelardus'da olduğu gibi bu okullar bazı nam salmış hocaların peşine düşüp gelen öğrencilerle daha da ün kazanmıştır. Örneğin bu ünlü hocalar başka bir şehre göç ettiğinde öğrencileri de onları takip etmiştir. Bunun en güzel örneklerini Paris'te görmek mümkündür. Birçok ünlü hoca öğrencileriyle birlikte Paris'te toplanmıştı. Ayrıca hocalar burada iyi organize olarak hem kral hem de papa tarafından tanınmış ve bazı haklar elde etmişlerdi (Erol 2005: 84).

Batı Avrupa'da Ortaçağın ünlü tıp eğitimi kurumlarının teşekkülleri birbirlerinden farklılıklar arz ederken ortak noktaları da mevcuttur. 529 yılında Monte Cassino Manastırı'nın kurulumu ile başlayan tıp alınıdaki devinim Salerno, Bologna, Paris, Montpellier ve Padua ile devam etmiştir. Yukarıda bu kurumları izah ederken kurulum şekillerinden bahsedilmişti. Dolayısıyla kurumsallaşma hususu burada uzun uzadıya ele alınmayacaktır. Yalnız belirtmekte fayda vardır ki bu üniversitelere ait tıp okulları, fakülteleri veya üniversiteleri okulların kurulumundan daha önce kurulmuşlardır. Yani resmi olmasa da buldukları bölgelerde sağlık hizmetlerinin yanında tıp eğitimi de vermişlerdir.

3.2.2. Ortaçağ Avrupa'sında Eğitim Kurumlarının Genel Şartları ve Hak Kazanımları

Ortaçağ Avrupa'sında eğitim Katolik Kilisesi'nin başı olan papanın denetimi altındadır. Fakat sıklıkla kilisenin çıkarları doğrultusunda krallara karşı bir güç oluşturabilmek için papa tarafından bu kurumları desteklenmiştir. Bu desteklenmenin ödülü de onların talep ettiği hakların ihsan edilmesi olmuştur. Dolayısıyla Ortaçağ'da üniversitelerin oluşması ile birlikte yükseköğrenim tekelleşmiş ve aynı zamanda bir meslekî eğitim şekline dönüşmüştür (Erol, 2005: 84).

²³⁹Bologna Üniversitesi'ndeki erken dönem hukuk profesörleri hakkında bilgi neredeyse yok denecek kadar azdır. Bologna'nın erken dönem hukuk profesörlerinden biri olan Pepo hakkında çok az bir bilgi günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu şahıs, Bologna şehrinin "Studium Generale"inde hukuk alanında öğrencilerine konferanslar vermeyi denedi. Daha geniş bilgi için bkz: Rashdall, 1895: 112-113; Karlığa, 2004: 193. O zaman kadar yalnız Trivium, zaman zaman da Quadrivium derslerinin okutulmasına âşinâ olan Latin öğrenim kurumları için bu değişiklik anlamlı idi. Onun yerine geçen İrenius da halefinin izinden giderek kilise hukukunun yanı sıra Roma hukuku ile ilgili konferanslar verdi ve öğrenciler tarafından çok büyük rağbete uğradı. Daha geniş bilgi için bkz: Karlığa, 2004: 193; Rashdall, 1895: 113.

Ortaçağ'da üniversitelerin yapılanmasında farklılıklar görülmektedir. Bu yapılanmadaki farklılaşmayı iki ana modelde görmek mümkündür. Bunlardan biri hocaların kurduğu lonca şeklinde, diğeri ise hocaları tamamen dışlayan ve öğrencilerin bir araya gelmesiyle kurulan lonca şeklindeki üniversitelerdir. Bununla birlikte üniversite loncalarının kökenleri bizim için, diğer meslek kuruluşlarının kökenleri kadar karanlıktır. Bu loncalar birbirlerini izleyen fetihlerle, birer fırsat da olan olayların rastlantıları içinde, yavaşça gelişmişlerdir. Bu loncaların oluştukları kentlerde, üniversite öğrencilerini sayısı ve niteliği iktidar odaklarını endişelendiren bir güç olmuştur. Bu loncalar özerliklerini bazen kilise ile bazen de laik iktidar odaklarıyla mücadele ederek kazanmışlardır (Goff, 2006: 96). Bugünkü manada yapılanmış ilk üniversite Paris Üniversitesi'dir (Russ, Mart 2011: 76; Karlığa, 2004: 194). Paris Üniversitesi hocalar tarafından oluşturulmuş bir loncaydı ve Alpler'in kuzeyindeki diğer üniversiteler için rol modeldi (Bernal, 2009: 288-290).²⁴⁰ Buna karşın Bologna Üniversitesi, öğrencilerin oluşturduğu bir lonca idi. Üniversitelerin bazıları Paris örneğinde olduğu gibi katedral okullarından doğmuş, bazıları ise Bologna ve Salerno örneklerinde olduğu gibi katedrallerle ilişkili olmayan okullardan gelişmişlerdir (Karlığa, 2004: 193). Oxford, Cambridge ve Padua gibi üniversiteler ise diğer üniversitelerden gelen, ders boykotu uygulayan hocalar tarafından kurulmuştur (Bakır; Ülgen, 2010: 34).²⁴¹

Üniversitelerdeki hocaların lonca örgütlenmesine en güzel örnek Paris Üniversitesi'dir. Tıp fakültesinde hocalar tarafından oluşturulmuş bir lonca bulunmaktadır. Bu lonca ders sisteminden yönetsel alanlara kadar birçok özelliği içinde barındırmaktadır. Paris Tıp Okulu'nda bu lonca oluşana kadar birçok merhaleden geçilmiştir. Daha önce ruhban sınıfına ait olan bu kurumlar zamanla hem dinî hem de iktidar odaklarıyla mücadele etmişlerdir. Fakat piskopos bu yetkilerini uzun zamandan beri bir "*scolasticus*" adı verilen bir yöneticiye bırakmıştı. Bu şahıs daha sonra şansölye adıyla anılmıştır. Elinde bulundurduğu

²⁴⁰1160 yılında kurulan Paris Üniversitesi sanıldığı gibi ilk üniversite değildi. Tüm konuların bir arada araştırılıp incelenerek okutulabileceği yer olan üniversite –stadium generale- düşüncesi de bütünüyle yeni bir düşünce değildi. Antikçağlarda Atina'da okullar açılmış, İskenderiye Müzesi kurulmuştu. Müslümanların cami okulları olan medreselerde yüzyıllar boyunca din ile felsefe bir arada okutulmuştu ve M.S. XI. yüzyıldan beri de Salerno'da bir tıp okulu bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: Bernal, 2009: 288-290.

²⁴¹Anlaşılabileceği üzere XII. yüzyıldaki kültürel uyanışın merkezi, Ortaçağın başlarında tek eğitim kurumu olarak görülen manastır okullarının yerini alan üniversitelerdi. İlk üniversiteler, ünlü hocaların etrafında toplanan öğrencilerin kendi ortak çıkarlarını kilise yetkilerine ya da kentlerden gelen bazı zorlamalara karşı örgütlenmeleri sonucunda kurulmuştur. Avrupa'da ilk üniversitelerin öğrenciler tarafından ilginç sonuçları da olmuştur. Bir tür lonca niteliği taşıyan bu örgütlenme içinde öğrenciler, derslere veya görevlerine gelmeyen ya da en fazla üç beş öğrenciyi çekebilecek düzeyde dersler veren hocaları cezalandırabiliyor, herhangi bir nedenle üniversite dışına gitmek durumunda kalan hocaların geri dönmelerini güvence altına almak için depozito yatırımları zorunlu kılınıbiliyordu. Daha geniş bilgi için bkz: Bakır; Ülgen, 2010: 34.

yetki tekeli bırakmak istemeyen şansölyenin karşısına okullaşma hususunda güçlenen manastırlar rakip olarak çıkmıştır. Şansölye Paris'te lisans verme imtiyazını 1213 yılında kaybetmiştir ve bu imtiyaz hocaların loncasının eline geçmiştir. Şansölye, 1219 yılında Fransisken tarikatı üyelerinin üniversiteye girme yeniliğine karşı çıkanca geri kalan yetkilerini de bu zamanda kaybetmiştir. 1301 yılına gelindiğinde ise okulların resmi başkanı olma yetkisini de kaybetmiştir. Ayrıca 1229-1231 yıllarındaki büyük grev sonucunda üniversite, piskoposun yargı yetkisinin dışında kalmıştır (Goff, 2006: 98). Paris Üniversitesi özerklik kazanma hususunda mücadele ettiği bir diğer odak noktası da laik iktidardır. 1229 yılındaki kanlı baskından sonra bir daha haklarını kaybetmemek üzere imtiyazlar kazanılmıştır. Bu büyük baskında birçok üniversite öğrencisi muhafızlar tarafından öldürülmüş ve hocalar greve giderek iki yıl ders yapmamışlardır. St. Louis ve Castilleli Blanche üniversitenin özerkliğini ancak 1231 yılında resmen tanımışlar ve Philippe-Auguste'nin 1200'de tanıdığı ayrıcalıkları yenileyip genişletmişlerdir (Goff, 2006: 98-99). Ayrıca Paris bu özerkleşme hususunda papalığın da desteğini görmüştür. Paris'te loncaya ilk ayrıcalık Papa III. Celestinus tarafından tanınmıştır. Özerlik hususunda ise esas olarak III. Innocentius ve IX. Gregorius adımlar atmışlardır. Papalık temsilcisi Kardinal Coursonlu Robert 1215 yılında üniversiteye ilk resmi özerkliğini vermiş ve onu 1231'de Papa IX. Gregorius'un ünlü fermanı "*Parens scientiarum*" takip etmiştir (Goff, 2006: 100).

Paris Tıp Okulu'ndaki loncanın ve fakültenin başı dekan olmasına rağmen hocalar ve naipler tarafından yönetilmektedir. Dolayısıyla dekan, öğrencilerinin mezuniyetini onaylamada tek başına söz sahibi değildir. Bu durum fakülte yönetiminde olan diğer üyelerin görüşünü alma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır (Prioreshi, 2003: 325-326). Okumakta olan lisans öğrencileri tüm diğer lonca sistemlerinde olduğu gibi çirak olarak kabul edilmişlerdir. Ortaçağ üniversiteleri yerelden ziyade bütün Avrupa'ya hitap eden kurumlardı. Nereden gelirse gelsin her milletten insan bu kurumlara kabul edilmiştir (Durant, 1950: 927; Karlığa, 2004: 195). Bu loncalar dersler, sınavlar, verilecek unvanlar, öğrencilerin uyacakları kurallar ve kendi kendilerini yönetmek ve bu yöneticileri seçmek gibi konularda yetkilere sahiptir. Ayrıca bu yetkilerin başında, hocalık yapma yetkisinin vermesi de gelmektedir.

Paris Üniversitesi'nde Sanatlar Fakültesi'nin başı aynı zamanda üniversitenin rektörüdür (Goff, 2006: 105). Üniversitede dört fakültenin ortak organları olmasına rağmen bunlar tam olarak oturmamıştır. Çünkü fakülteler birlikte tartışabilecekleri çok az ortak

sorunlara sahiptir. Surların dışında Pré-auxclercs oyun alanı hariç, loncanın bütününe ait olan toprak veya bina yoktur. Paris Tıp Okulu, üniversitenin diğer fakülteleri gibi konuk sıfatıyla kilise ve manastırlarda toplanmıştır (Goff, 2006: 105).

Bologna Üniversitesi'ndeki durum Paris Üniversitesi'nden daha farklıdır. Kilise laik bir faaliyet olarak algıladığı hukuku yıllarca görmezden gelmişti. Üniversite ancak 1219 yılında şansöyelyeyle aynı görevleri yerine yetiren başdiyakozu başkan olarak seçmişti. Fakat başdiyakoz'un otoritesi, üniversitede değil dışarıda etkindir. Terfi oturumlarına başkanlık etmek ve üniversite üyelerine yapılan saldırıları bağışlamakla yetinmiştir (Goff, 2006: 98). Bologna'da, üniversite ile burjuvalar arasında çatışma yaşanmıştır (Rait, 1912: 16). Bu çatışma, “*Komün'ün*” (kapalı toplumların merkezi otoriteden uzakta kendi kendini yönetmesi) imparatorluğun uzaktaki kendine bağlılığında, kenti 1278'e kadar fiilen rakipsiz yönetmesinden dolayı daha da stresli yaşanmıştır. İmparator Friedrich Barbarossa 1158 yılında hocalara ayrıcalık tanıdığına komün ile hocalar arasındaki çatışma daha da alevlenmiştir. Komün buna karşılık hocaları sürekli ikamete zorlamış, onları memur haline getirmiş, unvanlarının verilmesine müdahale etmiştir. Başdiyakozluk kurumu ile birlikte Komün'in üniversite işlerine karışmasının önüne geçilmiştir. Bu baskılara dayanamayan üniversite hocaları Padua, Vicenze, Arezzo ve Siena'ya sığınmış ve Komün'i bu ayrılımlar ile ve grevle uzlaşmaya mecbur bırakmışlardır. Komün ile hocalar arasında son mücadele 1321 yılında yaşanmıştır. Bu son mücadeleden sonra komün artık daha üniversite işlerine müdahale edememiştir. Bologna'da loncanın özerkleşmesi esnasında Papa'nın desteği ve yardımı görülmüştür. Üniversitenin başına, onu Komün'e karşı savunan başdiyakozu getiren Papa III. Honorius olmuştur. Ayrıca 1278 yılında Kent (Komün) papayı Bologna senyörü olarak kabul etmesiyle üniversitenin özgürleşmesinde önünde hiçbir engel kalmamıştır (Goff, 2006: 99-100, 102).

Bologna Üniversite'sinde “*Studium Generale*” göre şekillenen Universitates veya loncalar, yabancı öğrenci dernekleridir (Rait, 1912: 13). Yani Bologna Üniversitesi'nde loncalar öğrencilerin elindeydi ve hocalar bu kurumun tamamen dışında bırakılmıştı. Bologna'da üniversite loncası sadece öğrencileri kapsadığından hocalar doktorlar collegium'unu oluşturmuşlardı. Burada her fakülte ayrı bir üniversiteydi ve her birinin loncaları birbirinden bağımsızdı. Bologna'daki millet sistemi Paris'etki gibidir, fakat çok daha karmaşık ve canlı bir yapıya sahiptir (Goff, 2006: 106). Yani bu üniversite İtalyanlar

(Citramontain) ve diğerleri (Ultramontain) diye gruplanmış iki ana federasyonun altında birçok loncaya sahiptir. Kontrol öğrencilerde olduğundan hocaların denkliği, görevlerini yerine getirmediklerinde onlara verilecek cezalar, sevilmeyen hocaların boykot edilmesi gibi konularda karar öğrencilere aitti. Ayrıca üniversite yaşamında üniversiteliler ve şehir ahalisi arasında sık sık anlaşmazlıklar ve kanlı kavgalar olduğu gibi üniversitelilerin arasında yani farklı milletlere mensup öğrenciler arasında da rekabet ve kıyasıya savaşlar olmuştur (Erol, 2005: 86). Bu farklılıkların meydana gelmesindeki en büyük sebep İtalyan yarımadasında bir siyasî birliğin bulunmayışıdır. Bu durumda İtalyan üniversiteleri kendilerine göre tuhaf ve karakteristik bir tüzük hazırlamak zorunda kalmışlardır (Rait, 1912: 13).

Goff Bologna Üniversitesi'ndeki loncaların gücünü üç temel ayrıcalığa dayandığını belirtmektedir. "*Bunlar: Hukuki özerklik-kilise çerçevesi içinde, bazı yerel kısıtlamalar ve papaya temyize gidebilme yetkisiyle birlikte-, grev ve kentten ayrılma hakkı, üniversite unvanlarını verme tekelidir*"dir. Ayrıca Bologna'da loncalar eğitimin örgütlenmesini düzenlerken, eğitimin süresini, ders programlarını, sınav koşullarını da düzene bağlamıştır (Goff, 2006: 106-107).

Padua üniversitesindeki lonca Bologna'da olduğu gibi öğrencilerin elinde bulunmaktadır. Bu okuldaki fakülteler başlarında bulunan dekanlar tarafından yönetilmektedir. Yine bu üniversitede loncalara bağlı öğrenci rektörleri bulunmaktadır. Bologna'da olduğu gibi özgürlüğüne düşkün olan Padua loncası komün olarak adlandırılmaktadır. Öğrenci temsilcilerinin kendileri için daha iyi koşullar elde etmek amacıyla başka yerlere gönderilmiştir. Padua Üniversitesi'nde tıp eğitimi ile ilgili kısımda değinildiği gibi Padua, 1274 yılında Paris ve Bologna Üniversiteleri ile eşit Lyons Konsili kararlarına sahiptir. 1282'de üniversite ve ruhban sınıfı karşıtı belirlenmiş komün kanunlarından ötürü IV. Nicholas Padua'yı kendi Studium'dan (Eğitim) mahrum bırakmakla tehdit etmişti. Fakat kilise bütün baskılara rağmen Padua'yı vermiş olduğu bu karardan geri adım attıramamıştır (Benigni, 1911: 387). Ayrıca Padua'da öğrenciler, profesörler ve idari yöneticiler kadar şehrin politik yöneticileri de etkin rol oynamıştır. Her yılın başında eğitim hususunda yapılan toplantıda konular profesörler ve öğrenciler tarafından seçilirken çıkan kargaşadan dolayı bu seçimi Venedik Senatosu üstlenmiştir. Dolayısıyla Venedik Senatosu'nun onaylamadığı konular müfredatta yer almazdı (Rebollo, 2010: 310). Padua'nın komün yönetimi ve Carrara'nın iktidar ailesi 1318'den sonra XIV. yüzyıl boyunca

üniversiteyi desteklemiş ve ona rehberlik etmiştir. Komün kurulmuş ve 1331 yılındaki tüzüklerin ortaya çıkma zamanına bağlı olarak tıp, sanat ve hukukun önemli profesörlerinin maaşları ödenmiştir. Geç XIII. yüzyılda sivil yönetim, komün tarafından akademik pozisyonları finanse edilmiş Padua vatandaşlarını engellemiştir (Rashdall, 1895: 15).

Salerno Tıp Okulu, Paris ve Bologna'dan yönetsel açıdan farklılıklara sahiptir. Bu okul bir müdür tarafından yönetilmesine rağmen Normanlar döneminde siyasî otoritenin yönetim üzerinde etkisinin oldukça fazla olduğu görülmektedir. Zaten bu okulda bilime meraklı olan insanlar kraliyet tarafından desteklenmiştir (Curtis (1912: 301). Bu bölgenin daha önce bir dönem Müslümanların elinde olması ve daha sonradan da Müslüman bilim insanlarıyla irtibatın kesilmemesinden dolayı özgürlükçü bir eğitim anlayışına sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Salerno Tıp Okulu'nda kraliyet memurları da etkin bir rol üstlenmişlerdir. Örneğin bu okuldan mezun olacak adaylar kesinlikle kraliyet memurlarınca oluşturulan sınav jürisinin karşısında başarılı olmaları gerekmektedir (Hunke, 1965: 219). Gerkenler döneminde Salerno Tıp Okulu'nda profesörler etkin rol oynamaya başlamıştır. Bu dönemde profesörler tarafından oluşturulan kurulca başarılı bulunmayan doktor adaylarının doktorluk yapmalarının önüne geçilmiştir (Ordronaux, 1871: 21; Kington, 1862: 439).

Montpellier Tıp Okulu, Salerno Tıp Okulu'ndan sonra Avrupa'da tıp alanında kurulan ikinci modern okuldur. Zaten Montpellier Tıp Okuluna sahip ilk üniversite olma özelliğini de elinde bulundurmaktadır. Burada tıp eğitimi başlamadan önce Montpellier tam bir üniversite hüviyetine kavuşmuştu. Fakat tıp eğitimiyle beraber yeni bir hüviyet kazanmıştır (Wallis, 2010:195). Bu okul yönetiminin üzerinde piskoposun etkisi etkin bir şekilde görülmektedir. Bu okuldan mezun olacak adaylar 1239 yılındaki tüzüğe göre piskoposun onayı olmaksızın mezun olamamaktadır. Yalnız burada piskoposun direk etkisi öğrenci bazlı olmasa da hocalar üzerinde yoğundur. Çünkü öğrenciler seçilen iki profesör karşısında sınava tabi tutulurdu ve piskopos da öğrencinin mezun olup olamayacağı hususunda hocalarla aynı veya farklı görüş bildirebilirdi (Prioreshi, 2003: 331). Bu okulda dinî zümrenin etkin olmasının en büyük sebebi 1220 yılında Montpellier'deki bu okullara Maguelone piskoposunun yönetimi altında faaliyet göstermesi şartıyla müsaade edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Prioreshi, 2003: 331).

Montpellier başında bir rektör bulunmaktadır. Dinî zümre yönetime her ne kadar müdahil olsa da profesörler ders içeriklerini ve sınıfları bir rektörün gözetiminde düzenlemekte özerktiler.²⁴² Montpellier Tıp Okulu'nun başındaki rektör fakültedeki hocalar tarafından seçilmesine rağmen bir nevi piskoposun komutanı veya vekili gibi okulda hareket ederdi. 1305 yılında V. Clement tarafından şansölye seçimi prosedürü değiştirilmiştir. Bu yeni prosedüre göre hocaların üçte ikisinin piskoposun veto hakkını muhafaza etmiştir ve 1324 yılında da yeni bir tüzük oluşturulmuştur (Ziegler, 1998: 16-17). XII. ve XIII. yüzyıllarda yapılan bütün düzenlemelerde kilisenin Montpellier Tıp Okulu üzerindeki etkisi açık bir şekilde görülmektedir.

Ayrıca bu okulda, rektör yardımcısı da 1340 yılındaki yönetmeliğe göre bulunmaktadır. Bu fakültenin en yaşlı üyesi dekan olarak adlandırılmaktadır. Rektör ve dekana bir kilise görevlisi tarafından yardım edilirdi ve o bu ikisine günlük rapor sunardı (Pioreschi, 2003: 332).

Ortaçağ Avrupa'sında kurulan üniversitelerin bir diğer problemi de zaman zaman yaşamış oldukları mekân sıkıntısıdır. Aslında bu içinde zıtlıkları barındıran tipik bir Ortaçağ özelliği olmaktan başka bir şey değildir. Aslında bu üniversiteler için hem kısıtlayıcı hem de geniş özgürlük ve hareket alanı sağlayıcı bir özellikti. Çünkü mekân kavramı olmadığından üniversiteler kısıtlayıcı şartlar karşısında tekelleşmeye ve loncalaşmaya daha kolay adapte olabileceklerdi. Yani bir şeylerin eksikliği üniversiteleri yeni yolların bulunmasına yönlendirmiştir. Dolayısıyla üniversitelerin, şehirlerin gelişmesine ve ekonomisine katkıları buldukları şehirler için çok önemli olduğundan, kontrolü elinde tutma arzusu içinde olan burjuva sınıfıyla şehirlerde büyük kavga ve ihtilafların doğmasına sebebiyet vermiştir. Sonuç olarak üniversitelerin kendi mekânlarına sahip olmamaları şehirli burjuva ile barınma ve ders mekânları için devamlı pazarlıklar yapılmasına ve ilk gelişen kuralların da bu konularda olmasını sağlamıştır (Erol, 2005: 84-85; Goff, 2006: 91-98). Bu hususa en güzel örneği Paris Üniversite'sinde yaşanan mekân krizi oluşturmaktadır. Bu kriz esnasında Paris Üniversitesi şehir içinde mekân değişikliğine gitmiş ve "Samanlı yol" (Ruedu Fouarre) olarak nam kazanan bölgeye taşınmak zorunda kalmıştır. Zaten bu ad derslerin yapıldığı fizikî

²⁴²Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: *Cartulaire de l'Université de Montpellier, publié sous les auspices du conseil général des facultés de Montpellier, (1180-1400)*. Montpellier, Richard Frères, 1890-1912, Cilt 1. ss. 186-190, 210; Pioreschi, 2003: 331.

koşullardan gelmektedir. Derslerin yapıldığı sınıflar bazen ahırdan bozma mekânlar olduğundan dersler çok olumsuz koşullarda yürütülmüştür. Hatta bazı dersliklerin çatısı ve camı dahi bulunmamaktaydı. Bu mekânlarda tabure veya iskemle bulunmadığından öğrenciler yerlere serilmiş samanların üzerine oturup dersleri takip edebiliyorlardı. Paris Üniversitesi'nde bu zor şartlar yaşanırken Bologna Üniversitesi daha başından beri daha iyi ve kaliteli mekânlara sahipti. Bologna Üniversitesi'nin duvarların boyalı, pencerelerin camlıydı. Öğrenciler temiz sınıflardaki sıralarda oturmakta ve yüksek bir kürsüden ders veren hocaların derslerini takip etmekteydiler (Erol, 2005: 85). Salerno, Montpellier ve Padua üniversitelerindeki tıp okullarında mekânsal bir soruna dair bilgiye mevcut kaynakların ışığında ulaşılamamıştır.

Ortaçağ Avrupa'sında üniversitelerin belki de en büyük problemlerinden biri hocaların şehirdeki burjuvanın veya diğer unsurların baskıları karşısında çaresiz kalmaları ve buldukları üniversiteleri ve şehirleri terk etmeleridir. Bu da şehirde bulunan burjuvanın üniversite mensuplarına karşı tavır alması veya fizikî zarar vermesi sonucunda kendi şehirlerindeki eğitimin duraksamasına ve gerilemesine sebebiyet vermektedir. Bu olumsuzluklar kendi şehirlerine zarar verirken başka şehirlerde yeni üniversitelerin ve eğitim kurumlarının da açılmasına enden olmuştur. Ortaçağ'daki pek çok üniversite bu şekilde başka bir şehirden göç eden hocalar ve öğrenciler tarafından kurulmuştur. Çünkü bu burjuvazi, kentlerin, kendileri için kurulduğunu ve onların sayesinde devamlılığını sağladığını düşünmektedir. Onlar sadece kendi çıkarları açısından kentsel kurumları kurmuş ve kentin ekonomisini örgütlemişlerdir. Bu nedenle de kentteki ruhban kesimi burjuva sınıfı için yabancı bir unsur olmaktan başka bir şey değildir (Bakır; Ülgen, 2009: 138). En büyük göç 1228-1229 yıllarında yaşanmıştır. Bu göç "karnaval" ayaklanmaları adı verilen ve Paris'teki öğrencilerle iktidar odaklarının mücadelesi sonucu meydana gelmiştir. Yani bu baskılar sonucunda Paris Üniversitesi'nden kaçan hocaların ve öğrencilerin oluşturduğu Paris için talihsiz fakat Oxford (daha sonra Cambridge) Angers, Toulouse, Orleans ve Rheims için talihli bir harekettir. Böylelikle Avrupa'nın önde gelen ilk yedi üniversitesi kurulmuştur (Antalyalı, 2007: 27-28). Bologna'dan 1222 yılındaki göç Padua Üniversitesi'ni, Padua'dan olan göç de Vericelli Üniversitesi'ni oluşturmuştur. Vincenza Üniversitesi de yine Bologna'dan kaynaklanan bir göçün sonucu ortaya çıkmıştır (Erol, 2005: 85).

Burjuvazi ve loncalar arasındaki mücadele, kilisenin eğitim kurumları üzerindeki tahakkümü gibi Ortaçağ'a at belli başlı sorunlar tıp eğitimini de etkilemiştir. Örneğin Paris Tıp Fakültesi'nde üniversite eğitiminde çok uzun süre deneysel metotlar, formaliteler, kategorilerin kanlı yetkisi altında ve her türlü ön yargının içerisinde tıp ilminde yeteri kadar ilerleme olmadığı görülmektedir. Paris Tıp Okulu, bu koşullar içerisinde Müslümanlardan ve Yunanlılardan Ortaçağ boyunca transfer edilen tıbbî bilgiyi muhafaza etmekle yetinmiştir. Bu nedenle dönemin ünlü üniversiteleri olan Salerno ve Montpellier'in önüne geçmek gibi bir hevese sahip olamamıştır (Lacroix, 1878: 10-11).

3.2.3. Ders Programları

Eğitimin örgütlenmesi yani müfredat, dersler, sınavlar, lisans, mastır ve doktora derecelerinin belirlenmesi üniversite loncaları tarafından düzenlenmekte ve onların tekelinde bulunmaktadır. Mevcut kaynaklar bütün tıp okulu hakkında teferruatlı ya da yeteri kadar bilgiye ulaşmak ne yazık ki mümkün değildir. Ayrıca öğrencilerin yaşlarına ve eğitim sürelerine dair bilgiler de birbirinden çelişkilidir. Çünkü Ortaçağ'da eğitim sınıfları çok iyi ayrılmamıştır: yani Ortaçağ üniversiteleri sadece yüksek eğitim kurumları değildir. Bizim ilk ve orta öğretimimiz de bu üniversitelerde kısmen verilmiş veya onun tarafından desteklenmiştir. Sekiz yaşından itibaren öğrenci kabul eden "Kolej" sistemi bu karışıklığın daha da artmasına vesile olmuştur (Ülgen, 210: 361). Ayrıca bu üniversitelerdeki fakültelerin ders sistemleri birbirinden farklılık arz etmekle birlikte zamna içerisinde kendilerini yenilemişlerdir (Grave, 1910: 88). Bununla birlikte üniversite öğrencilerinin yaşları genelde 14 ile 40 arasında değişiklik göstermektedir. Yani üniversiteye bir adayın girebilmesi için en az 14 yaşında olması gerekmektedir (Goff, 2006: 107; Erol, 2005: 87). Devlet bürokrasisinde ilerlemek için üniversite eğitimi zaruridir. Üniversite hocalık yapmak bütün öğrenciler tarafından tercih edilen bir unsur değildi (Rashdall, 1895: 445-446).

Üniversitelerde Yedi temel sanat müfredatın ilk basamağını oluşturmaktadır. Yedi temel sanat da kendi içerisinde trivium-gramer, retorik, mantık ve quardrivium-aritmetik, geometri, müzik, astronomi gibi eğitimlerden oluşmaktadır. Eğitim süresi ustalık-master için yedi yıldır ve bu dereceyi almamış olanlara baccalaureus denilmektedir. Öğrenci master unvanını aldığında bu çifte seremoni ile kutlanırdı (Goff, 2006: 107).

Üniversitelerdeki temel eğitim yani sanatlar eğitimi kabaca bir öğrenci için 6 yıldır ve bu temel eğitime 14-20 yaşları arasında devam edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Paris'te Coussonlu Robert'ın statülerinin hükme bağlandığı durumda bundan ibarettir. Yaklaşık iki yılın sonunda ulaşılan baccalaureus ve alınan eğitimin sonunda verilen doktora derecesi bu eğitimin iki aşamasını oluşturmaktadır. Tıp ve hukuk bu eğitimin ardından 20-25 yaşlarında öğrenilmektedir. Örneğin Paris Tıp Okulu'nun ilk tüzüklerine göre bir adayın tıpta lisans veya doktora elde edebilmesi için "sanat ustalığı" elde ettikten sonra 6 yıllık bir eğitimin gerekliliği hükme bağlanmıştır (Goff, 2006: 107). Salerno Tıp Okulu'nda ise tıp eğitiminde aranan en alt yaş sınırı 21'dir. Ayrıca Salerno Tıp Okulu'nda tıp eğitimi diğerlerine nazaran yedi yıl iken II. Frederick tarafından sekiz yıla çıkarılmıştır. Cerrah olmak isteyenler için de bu sekiz yıllık eğitimden sonra bir yıllık anatomi eğitimi alma zorunluluğu getirilmiştir. Şayet mezun olan adaylar bir dalda uzmanlaşmak isterlerse almış oldukları eğitime ilaveten o alanda uzmanlık eğitimi almaları gerekirdi. Doktor olmak isteyenler ise 6 yıl kadar stajyer hekimlik yapmakta ve ondan sonra ancak doktor olabilmektedir (Ordronaux, 1871: 21-22; Şahin, 2015:408).

Üniversitelerde tıpta olduğu gibi temel dersler için de kullanılan metinlerde, zaman ve mekân içinde farklılıklar göstermektedir. Örneğin gramer için Donatus ve Priscian, retorik için Ciceron, mantık için Aristoteles, Boethius, matematik ve astronomi için Euclides ve Batlamyus'un metinleri incelenmektedir. Yine ilk başlarda Aristoteles'in doğa ile ilgili metinleri yasaklanmış olmasına rağmen daha sonradan bu yanıştan dönülmüştür. Dinî hukuk için Gratianus ve Kitab-ı Mukaddes, temel metinlerdi ve medenî hukukta Justinianus'un Roma Hukuku, kullanılan metinler arasında yer almaktaydı (Erol, 2005: 88-89; Goff, 2006: 109).

Tıp fakültelerindeki eğitimler fakülteden fakülteye değişiklik göstermesine rağmen ortak yanlarının da mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Tıp eğitiminde çeşitli derleme kitaplar içinde Hippokrates, Galen, İbn-i Sîna, İbn-i Rüşd ve er-Râzî'nin metinleri okutulduğu gibi Roma ve Yunan tıp bilgisine daha sonra çevrilerle gelen Arap ve Doğu bilim adamlarının bilgi ve birikimleri de tıp eğitimi müfredatlarına eklenmiştir.(Erol, 2005: 88; Goff, 2006: 109).

Kurulduğu zamandan itibaren Salerno Tıp Okulu'na getirilen uygulamalar, emirler ve İslâm biliminin etkisiyle bu okul oldukça sistematik bir yapıya sahipti. Eğitim ve öğretim önceliğine sahip olan Salerno'da genel tıp, matematik vb. dersleri öğrencilerin eğitimleri boyunca alması gerekmektedir. Örneğin; Galen'in "Therapeutics (Tedavi Bilimi)" adlı eseri, İbni Sîna'nın eserleri ki bunlardan en önemlisi olan "el-Kânûn fi't-Tıp" (Tıp Kanunu), Hipokrat'ın "Aphorism (Vecize/Özdeyiş)" adlı eseri ve Aristo'nun "Analytics (Analitik)"i bu temel dersler arasında yer almaktadır. Eğer öğrenciler bu derslerin sınavlarından başarılı olursa hekim veya eğitimci unvanı alırlardı (Ordronaux, 1871: 21; Şahin, 2015: ?).

Montpellier Tıp Okulu'nda okutulan eserlerin çoğu Salerno Tıp Okulu'na dayandığı için buradan hem Montpellier hem de Salerno Tıp Okulu'ndaki ders kitapları ve müfredat hakkında bilgi sahibi olmamız mümkündür. Her iki tıp okulunda da eğitim birbirinin aynısıdır (Walsh, 1920: 64). Yani bu okullarda eğitimde kullanılan eserler Hipokrat ve Galen'in fikirlerine dayalı eserlerden oluşmaktadır. Bu dönemde eserler elle yazılmış ve genelde öğrenciler ünlü profesörlerin bir çalışmasını kopyalamakla kendilerini şanslı atfetmişlerdir (Walsh, 1920: 66).

Ayrıca Montpellier Tıp Okulu'nda 1340 yılındaki yönetmeliğe göre her bir doktorun alması gereken dersler aşağıdaki gibidir:

- Primus Canonis (1. Kitap) (İbn Sîna)
- Liber de Morbo et Accidente (Galen) ve De Differentiis Febrium (Hastalık ve Kazalar Kitabı Hakkında. Ateşlenme Farklılıkları Hakkında Kitap) (Galen).
- Liber de Crisi et Criticis diebus et de Malicia Complexionis diverse (Cilt çeşitlerinde kombinasyon ve hastalık belirtisi hakkında kitap) (Galen).
- Liber de Simplicibus Medicinis et de Complexionibus (Basit Tıp ve Komplikasyonlar Hakkında Kitap) (Galen).
- Liber de Juvamentsi Membrorum et de Interioribus (Juvamentsi Üyeleri ve İçeriği Hakkında Kitap) (Galen).
- Liber Amphorismi (Açıklamalar Kitabı) (Hipokrat) cum Regimine Acutorum (Akut Yönetimi) (Hipokrat) vel de Prognosticis (Tanı) (Arati).
- Liber de Ingenio (Zeka Kitabı) (Sanitatis) et ad Clauconem (Galen).

- Quartus Canonis (4. Kitap) (İbn Sîna), “Theophilili Urinis veya Pulsibuslu Johannicio’dan biri veya ikisi”
- Tegni (Galen) cum Prognosticis (Arati) et Regimine Acutorum (Akut Yönetimi ve Tanı ile Birlikte Tegni).
- Liber de Regimine Sanitatis (Sağlık Yönetimi Hakkında Kitap) (Doctorum Salernitanorum) et de Virtutibus naturalibus (Doğal Güç) (Bartholomei Angici)’dir (Rashdall, 1895, Vol. II/I: 123-124).

Bologna’da tıp eğitimi ve cerrahî eğitimi hakkındaki geniş bilgiye kaynaklar eşliğinde ulaşmak mümkündür. Bu bilgilere bakıldığında sistemli bir eğitimin Bologna Tıp Okulu’nda yerleşmiş olduğu görülmektedir. 1405 yılındaki müfredata göre Bologna Üniversitesi’ndeki tıp eğitiminde ve cerrahî eğitimde öğrencilerin görmüş olduğu dersler aşağıdaki gibidir:

Teorik Tıp

Birinci Yıl

Sabah:

İlk Ders:

- İbn Sîna Kanun, (Birinci bölüm üzerindeki kısımlar anatomiye, ikinci bölüm üzerindeki kısımlar mevsimler ve üçüncü bölüm üzerindeki kısımlarda bebek hastalıkları, yeme ve içme diyeti, su ve şarap diyeti ve uyku düzenini kapsamakta idi).

İkinci Ders:

- Galen, De Differentiis Februm (Ateşlenme Farklılıkları Hakkında)
- Galen, De Complexionibus (Cilde Dair)
- Galen, De Mala Complexione (Kötü Bir Cilde Dair)
- Galen, De Simplicibus Medicinis (Basit Tıbbi Dair) (Altıncı kitabı içeriyor)
- Galen, De Diebus Criticis I (Gün İçerisindeki Değişiklikler Hakkında)

Öğleden Sonra:

- İbn Sîna, Kanun, IV, Bölüm 2 (Belirtiler) ve II (İlaçlar)
- Galen, De Interioribus (Dahiliye Hakkında) (İkinci kitabı içeriyor)
- Galen, Regimine Sanitatis, VI (Sağlık Yönetimi)
- Galen, De Diebus Criticis, II (Gün İçerisindeki Değişiklikler Hakkında II)
- Hipokrat, Aphorismata (Yedinci bölümü içeriyor) (Açıklamalar/Özdeyişler)

İkinci Yıl

Sabah:

İlk Ders:

- Galen, Tegni
- Hipokrat, Prognostica (Tanılar) (Yorumsuz)
- Hipokrat, De Morbis Acutis (Akut Hastalıkları) (Yorumsuz ve IV. kitabı içeriyor)
- İbn Sîna, De Viribus Cordis (Kalbi Güçlendirme)

İkinci Ders:

- Galen, De Accidenti et Morbo (Kaza ve Hastalık Hakkında)
- Galen, De Crisi (Kriz Hakkında)
- Galen, De Diebus Criticis (Gün İçerisindeki Değişiklikler Hakkında)
- Galen, De Febribus ad Glauconem, I (Ateşlenme ve Glauconem Hakkında)
- Galen, De Tabe (Tabe Hakkında)
- Galen, De Utilitate Respirationis (Solunum Yardımları Hakkında)

Öğleden Sonra:

Birinci Ders:

- İbn Sîna, Kanun (İlk yılın sabah dersinin aynısı)

İkinci Ders:

- Galen, De Differentiis Febrium (Ateşlenme Farkları Hakkında)
- İbn Sîna, Kanun, IV, Bölüm 2
- Galen, De Mala Complexione (Kötü Cilde Dair)
- Galen, De Simplicibus Medicinis (Basit Tıbbı Dair) (IV. kitabı içeriyor)
- Galen, De Diebus Criticis, I (Gün İçerisindeki Değişiklikler Hakkında)

Üçüncü Yıl:

Sahab:

İlk Ders:

- Hipokrat, Alphorismata (Açıklamalar/Özdeyişler) (7. bölümü içeriyor)

İkinci Ders:

- Galen, Therapeutica, VII-XII (Tedavi Edici)
- İbni Rüşd, Colliget (Kolejlere/Üniversitelere Özgü)
- Galen, De Virtuibus Naturalibus, I (Doğal Güç Hakkında)
- Galen, De Diebus Criticis II (Gün İçerisindeki Değişiklikler Hakkında)

Öğleden Sonra:

Birinci Ders:

- İkinci yılın sabahındaki ilk dersin aynısı görülmekteydi.

İkinci Ders:

- Galen, De Accidenti et Morbo (Kaza ve Hastalık Hakkında)
- Galen, De Crisi (Kriz Hakkında)
- Galen, De Diebus Criticis, III (Gün İçerisindeki Değişiklikler Hakkında)
- Galen, De Complexionibus (Cilde Dair)
- Galen, De Febribus ad Glauconem, I (Ateşlenme ve Glauconem Hakkında)

Dördüncü Yıl

Sabah:

İlk Ders:

- İbn Sîna, Kanun, (Birinci yıl sabah görülen ilk dersin aynısı).

İkinci Ders:

- İbn Sîna, Kanun, IV birinci bölüm (ateşlenmeler); II, kanunlar.
- Galen, De Interioribus (Dahiliye Hakkında), (2. kitabı içeriyor)
- Galen, Regimen Sanitatis (Sağlık Yönetimi)
- Hipokrat, De Natura (Doğa Hakkında)

Öğleden Sonra:

İlk Ders:

- Hipokrat, Aphorismata (Açıklamalar/Özdeyişler), (7. bölümü içermektedir)

İkinci Ders:

- Galen, Therapeutica, VII-XII (Tedavi Edici)
- İbn Rüşd, Colliget, (Üniversiteye Özgü), (Üçüncü yılın sabah ilk dersinde olduğu gibi)
- Galen, De Virtutibus Naturalibus, I, 1-12; III. (Doğal Güç Hakkında).

Pratik Tıp

Bütün sınıflarda sabahları bu derslerin alınması zorunluydu.

Birinci Yıl

- İbn Sîna, Kanun, III, 1-3 (anatomi, psikoloji ve göz ve beyin hastalıkları; kulak, burun, ağız, dil, diş ve dişeti gibi hastalıkları içermekteydi).

İkinci Yıl

- İbn Sîna, Kanun, III, 9-12 (boğaz, göğüs ve akciğer, kalp ve memeler).

Üçüncü Yıl

- İbn Sîna, Kanun, III, 13-16 (mide, karaciğer, dalak ve bağırsaklar).

Dördüncü Yıl

- İbn Sîna, Kanun, III, 18-21 (böbrekler, mesane, genital bölge –gebelik ve doğum vb.).

Kanun III'ün diğer kısımları ikinci bir derste veya aksi takdirde üniversite rektörünün takdirine bağlı olarak okunması gerekiyordu.

Cerrahî Tıp

Bütün sınıflarda öğleden sonraları cerrahî dersin işlenmesi gerekmektedir.

Birinci Ders:

- Bruno da Longoburgo, Chirurgia (Cerrahlık)
- Galen, Chirurgia (Cerrahlık).

İkinci Ders:

- İbn Sîna, Chirurgia (Cerrahlık) (kırık ve çıkıklar, yaralar, çürükler, ülserler).
- Er-Râzî, Ad Almansorem, VII.²⁴³

Cerrahî dersler bir yıllık içerisinde verilmesine rağmen her yıl bir döngü şeklinde tekrarlanmaktadırlar (Prioreshi, 2003: 319-323). Ayrıca Padua Üniversitesi'nin Bologna'dan göç edenler tarafından kurulmuş olması nedeniyle oradaki derslerin Bologna'dakilerle paralellik gösterdiği kanaatindeyiz. Çünkü bu üniversitenin ders müfredatlarına dair mevcut kaynaklar ışığında bilgiye ulaşamadık.

Uzmanlık alanları ne olursa olsun Ortaçağ üniversitelerinde eğitim yöntemi ortak objedir. Örneğin dersin hocası eline dersle ilgili materyali alır ve yorumlarken öğrenciler de hocanın yorumlarını not etmekle meşgul olurlardı. Ayrıca sarraflar tarafından ünlü hocaların ders notları derlenerek öğrencilere pazarlanırdı. Ders işlemedeki diğer yöntem ise metne yönelik sorular ortaya atılarak, bunlar üzerine tartışma, lehte veya aleyhteki fikirlerin savunulmasından meydana gelmektedir. Ortaçağ üniversitelerinde bu eğitimin amacı gerçeği ulaşmaktır. Lakin gerçeğin sadece bir üstadın açıklamalarında olduğuna inanılması sadece sunulan metinlerin incelenmesini ve tartışılmasını öngörmektedir. Yani Ortaçağ'da eğitim kitap ve metin temeliydi ve gözlem bilgiye ulaşma yöntemi olarak eğitimde çok sonradan yer bulmuştur (Erol, 2005: 89).

Ortaçağ üniversiteleri ortak bir eğitim dili olan Latinceye sahiptiler. Yunanca bu dönemde Avrupa'da pek bilinmemektedir. Eğitimin her alanında Latince kullanılması zorunlu olduğundan dolayı öğrenciler üniversiteye geldiklerinde az da olsa Latince eğitimi almış olurlardı. Fakat hayat boyunca bu dili konuşmaları kendilerinden istendiğinden dolayı bu dil öğrenimi sadece dersler ve sınavlarla sınırlı kalmamıştır. Yani Latince Ortaçağ Avrupa'sındaki üniversite eğitimi görenlerin kemikleşmiş dili haline gelmiştir. Bu kural sadece XIV. yüzyılda Orleans Üniversitesi tarafından delinmiş ve pek çok Avrupa üniversitesinin ancak yüzyıllar sonra uygulayabildiği derslerin bazılarını yerel lisanlarda verme reformunu gerçekleştirmiştir. XIV. yüzyılda gerçekleştirilen reformla bu üniversitede

---

²⁴³ Daha geniş bilgi için bkz: Katharine Park, (1985), *Doctors and Medicine in Early Renaissance Florence*, New Jersey: Princeton University Press, s. 245-248.

hocalar zorunlu olan Latince derslerin haricindeki dersleri yerel lisanlarda vermeye başlamışlardır. (Ülgen, 2011: 310; Erol, 2005: 89-90).

3.2.4. Sınav Programları

Ortaçağ üniversitelerinde sınavlar ve alınan unvanlar, hükme bağlanmış olmasına rağmen her üniversite, kendine özgü adetlere sahiptir. Fakat zamanla üniversitelerin kazandığı imtiyazlarla bu adetlerde de değişiklikler yaşanmıştır. Salerno Tıp Okulu oldukça sistematik bir yapıya sahip olduğundan bu okuldan öğrenciler mezun olmadan önce bazı temel derslerden sıkı sınavlara tabi tutulmuşlardır. Bu temel dersler genelde tıp, matematik vb. ilimlerle ilgili idi ve sorularda bu alanlardaki bilim adamlarının eserlerinden sorulurdu. Örneğin Galen'in "Therapeutics"i, İbn Sînâ'nın "el-Kânûn fi't-Tıp"ı, Hipokrat'ın "Aphroism"i ve Aristo'nun "Analytics" adlı eseri bunlardan sadece bir kaçı idi. Eğer öğrenci bu sınavları başarılı bir şekilde geçerse hekim veya eğitimci unvanı almaya hak kazanırdı (Ordranax, 1871: 21). Fakat bunlar hemen mesleğe başlayamazlardı. Altı yıl kadar bir süre staj eğitimine tabi tutulurdular. Eğer bu staj eğitimini başarı ile tamamlamaları halinde tam anlamıyla hekim olurlardı ve hekimlik yemini etmeye hak kazanırlardı (Ordranax, 1871: 21-22).²⁴⁴

Ortaçağ Avrupa'sında tıp ilminde göstermiş olduğu başarılarla kendine haklı bir yer edinmiş olan Montpellier'de 1220 yılında hazırlanan ve 1240 yılında eklemeler yapıp tekrardan düzenlenen tüzüğe göre sınavlar yapılmaktadır. Bu tüzüğe göre tıp okumak isteyen kişilerin evvelden sanat derecesine sahip olması gerekmektedir ve ancak bundan sonra üç buçuk yıl tıp eğitimi almasının önü açılabiliyordu. Ayrıca bu üç buçuk yıllık eğitimin ardından altı aylık bir staj süresi de Montpellier için olmazsa olmazlar arasında yer alıyordu. Bu aşamaları tamamlayan öğrenci, piskoposun denetiminde hocalar tarafından sınava tabi tutulurdu (Lacroix, 1878: 151). Başarılı aday üniversite tüzüğü gereğince Montpellier'de iki yıl boyunca ders vereceğine ve onun sırlarını ifşa etmeyeceğine dair yemin ettirilirdi (Pioreschi, 2003: 332).²⁴⁵ Ayrıca öğrenciler mezun olduktan sonraki iki yıl Montpellier'de zorunlu ders vermeden ancak piskoposun onayı ile muaf olabilirdi (Ziegler, 1998: 17).

²⁴⁴ Daha geniş bilgi için Salerno Tıp Okulu kısmına bakınız.

²⁴⁵ Yemin metninin tamamı için Montpellier Tıp Okulu kısmına bakınız.

Öğrencilerin Montpellier’den mezun olmalarında hocalar kadar piskoposlar da söz sahibi idiler. Hatta bazı öğrencilerin mezuniyetinde hocalar ile piskopos arasında görüş ayrılıkları yaşanabilmekteydi (Freres, 1980: 210). Bunun en büyük sebebi Montpellier Tıp Okulu’nun yönetiminin dinî otoriteler tarafından yakından takip edilmesinden kaynaklanıyordu. Örnek vermek gerekirse; üniversite şansölyesi 1240 yılındaki tüzüğe göre seçiliyordu ve Maguelonne piskoposunun karşısında bağlılık yemini ediyordu (Ziegler, 1998: 16-17). İster istemez bu da üniversitenin yönetimini dinî otoritelerinde eline bırakıyordu.

Bologna Üniversitesi’nde doktora derecesine ancak iki aşamalı sınav sonrasında sahip olunabilmekteydi. Bu sınavların ilk aşaması “asıl sınav” (examen veya examenprivatum) iken ikinci aşama ise “kamu sınavı” (conventus, conventuspublicus, doctoratus)’dır. Özel sınavlardan belli bir süre önce aday kendi milletinin consiliarus’u (danışmanı) tarafından rektöre takdim edilirdi. Ayrıca bu danışman adayın sınav için hazır olduğunu ve onu sınavdan geçireceklere rüşvet teklif etmeyeceğine dair yemin ederdi. Yine sınavdan önceki hafta içinde hocalardan biri onu başdiyakozla takdim etmekte ve sınava girecek kapasitede olduğuna garanti vermektedir. Sınava girecek olan aday sabah düzenlenen Ruh’ül-Kudüs ayinine katıldıktan sonra, doktora sahipleri kurulu önüne çıkar ve içlerinden biri ona yorumlaması için iki pasaj verirdi. Aday yorumunu hazırlamak için akşama kadar evine çekilirdi. Daha sonra akşam saatlerinde başdiyakozun da hazır bulunduğu halka açık fakat halkın müdahale edemediği doktora sahipleri jürisi karşısında verilen metni yorumlardı. Eğer aday istenilen yorumları yapmışsa yüksek bilginlerin sorularına cevap kısmına geçilirdi. Yüksek bilginler toplanarak oy verir, karar çoğunluk oyuyla alınır ve sonuç başdiyakoz tarafından ilan edilirdi (Goff, 2006: 112).

Sınavda başarılı olan aday lisans mezunu unvanı almasına rağmen doktora unvanına sahip olamamaktadır. Adayın doktora unvanına sahip olması için “kamu sınavına” girmesi ve ondan başarılı olması gerekmektedir. Bu iki aşamadan oluşan bir sınavdır. İlk aşamada, lisans mezunu, o gün katedrale gösterişli bir alay eşliğinde götürülmekte ve orada alanında bir söylev verip, tezini okumaktadır. Daha sonra da tezini ona sorularla saldıran öğrencilere karşı savunmaktadır. Bu adaya ilk kez üniversitede hocalık yapma şansı tanımaktadır. Bütün bu aşamalardan sonra başdiyakoz adaya resmen öğretim yapabilmesini sağlayan belgesini vermekte ona görevinin alametlerini teslim etmektedir. Genelde bu alametler bir kürsü, açık bir kitap, altın bir yüzük, bir külah ve bereden ibaretti. Bologna Üniversitesi’nde bu özellikleri

genelde hukuk fakültesinde görmemize rağmen diğer fakültelerde de benzer uygulamaların olduğu kanaatindeyiz. Bu sınavın ikinci aşaması olan “kamu sınavı” lisans ve doktora götüren asıl sınavı oluşturmaktadır. Burada da birçok aşama bulunmaktadır. Bunların en önemlisi bir dizi yorumdan ve şansölye veya şansölye naibinin başkanlığındaki dört hocadan oluşan jürinin önünde sorulara cevap vermektir meydana geliyordu. Bu sınavda başarılı olan aday birkaç gün sonra yalnızca formaliteden ibaret olan konferans esnasında lisansını şansölyeden almaktaydı (Goff, 2006: 112-113). Bologna Üniversitesi’nde olduğu gibi Padua’da da profesörler tarafından öğrencilerin sınavları yapılmaktadır (Rashdall, 1895: 15).

Paris Üniversitesi’de doktor olabilmek için adayın ilk önce okulunu başarı ile bitirmesi gerekmektedir. Öğrenci hocaların karşısında genel bir sınav için hazır bulunduktan sonra sanat derecesinin bir ustası olması için tıp alanında fazladan üç yıl daha okuması gerekmektedir. Aday sınavı geçtikten sonra dört büyük üstada, iki senyöre ve iki derecesi düşük hocanın karşısında başka bir sınava girerdi. Daha sonra hem pratik hem de teorik bilgileri ve becerileri test edilip sonuçlar tıp fakültesinin dekanı için rapor edilirdi. Sonunda da adayın kabulü ve reddi yönündeki görüş fakülte üyelerine sorulurdu. Oylamanın olumlu çıkması sonucunda resmi olarak lisans diploması almaya hak kazanırdı. Ayrıca Paris Tıp Okulu’ndan başarılı bir şekilde mezun olan adayın iki yıl daha teorik ve pratik bilgilerini pekiştirmesi için eğitim görmesi istenirdi ve bu eğitim esnasında dört tane seminer vermesi de kendisinden talep edilirdi. Bu isteklerin hepsini yerine getirdikten sonra hocaların hepsi tarafından teker teker sınava tabi tutulurdu ve sonunda başarılı olması halinde doktorluk için tam bir lisansa sahip olurdu (Prioreshi, 2003: 325-326). Paris Üniversitesi’nde akademisyen olarak kalabilmesi için adayın iki yaz Paris dışında veya iki yıl Paris içinde tıbbî pratik yapması gerekmektedir. Ayrıca adayın, bir doktora tezi hazırlaması, tezi sunmadan önce bir seminer çalışması yapması, öğretim üyelerine bir tanıtım dersi vermesi ve bir tartışmaya liderlik etmesi de gerekmektedir. Eğer bunları başarılı bir şekilde yerine getirirse hocalar tarafından teker teker tebrik edilir, bir koltuk verilir ve kral naipinin başkanı tarafından kendisine bir kitap takdim edilirdi (Prioreshi, 2003: 326).²⁴⁶

Tıp fakültelerindeki sınavlara bakıldığında sınavlar sistemli bir şekilde yürütülmektedir. Tıp fakültelerinin sınavları birbirine benzerlik göstermesine rağmen

²⁴⁶Daha geniş bilgi için bkz: Chartularium universitatis parisiensis. Ed: by H. Denifle and A. Chatelain Paris: Delalain. 1889-1897. Cilt, 1, No. 434. s. 489.

farklılıklarda arz etmektedir. Fakat genelde bu sınavlarda eğitimleri boyunca görmüş oldukları Galen, Hipokrat, İbn Sîna, İbn Rüşd ve benzeri bilim insanlarına ait eserlerden sorular sorulmaktadır. Sözlü şekilde sorulan sorularla hekim adaylarının teorik bilgisi ölçülürken pratik bilgileri de bir kurul tarafından yaptırılan stajla birlikte daha da pekiştirmektedir.

3.2.5. Öğrencilerin Sosyal Hayatı

Ortaçağ'daki üniversite öğrencilerinin yaşamları, yaşları, ekonomik seviyeleri, alışkanlıkları açısından farklılıklar arz etmektedir. Üniversitelerde zengin öğrencilerin haricinde fakir öğrenciler de bulunmaktadır. Sadece İngiltere'deki öğrencilerin bazısına dilenme izni verilmiş ve geri kalanlar da yaz aylarında tarlalarda ya da kolejlerde farklı işlerde çalışarak geçimlerini ve eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Bazı fakir öğrenciler de zengin öğrencilerin yanında onların olanaklarından faydalanmışlardır (Coulton, 1949: 406-407). Üniversitelerde “Hayır Sandıkları” bulunmaktadır ve fakir öğrenciler gerektiğinde bu sandıklardan faydalanmaktadır. Bazen de fakir öğrencilerin masrafları zengin biri veya ruhban sınıfına ait biri olduğu gibi öğrenci kuruluşları tarafından da karşılanabilmektedir (Erol, 2005: 90).

Acemi öğrencilerin okula gelişlerinde bazı usuller geliştirilmiş ve onları okula getirmesi için toplayıcı adı verilen kişiler görevlendirilmiştir. Bu toplayıcılar sadece genç öğrencileri değil yetişkin öğrencileri de yolların tekin olmaması nedeniyle okula kendileri götürmüşlerdir. Bu dönemin şartlarında böyle bir tedbirin alınması yerinde bir karardı (Rashdall, III, 1895: 354; Coulton, 1949: 407). Yeni gelen öğrenciler bir yurda yerleştirilirdi. Üç gün boyunca hocaların derslerine girerek dersleri ve hocalar hakkında tanırlardı. Bu üç günlük bilgi edinme maratonu sonunda öğrenciler hangi hocalardan ders alacaklarına dair karar verirlerdi. Bu karar aşamasından sonra da dersi aldığı hocaya para ödeyerek derslerini takip ederlerdi (Erol, 2005: 90-91).

Üniversiteye yeni gelen öğrencilere “sarı gaga” denir ve üst sınıftaki öğrenciler tarafından hor görülerek tartaklanırlardı. Ayrıca bu öğrenciler üniversitelere yerleşmiş birçok kabul ritüeline de tabi tutulurlardı. Rashdall bu hususu şu şekilde izah etmektedir: *“Bu acemi öğrencilere pis yaratıklarımız gibi davranılır, onların ehilleştirilip insanlaştırılması ve*

üniversite öğrencileri camiasına kabulleri her türlü aşırılığı içeren ve parası da bu acemiler tarafından ödenen bir ziyafetle tamamlanırdı (Rashdall, III, 1895: 376 ve sonrası). Ayrıca yeni gelen öğrencilerin kalmış oldukları yurtları değiştirme olanakları da mevcuttur. Bununla birlikte Paris Üniversitesi'nde öğrenciler kiraladıkları evlerde de kalabilirlerdi (Rait, 1912: 49).

Bu yurtlarda gönüllü olarak idareyi üstlenmiş olan kişiler ödemeleri kabul eder ve her şeyin kurallara göre yürütülmesine katkı sunardı. Yurtların kapıları yazın 21 ve diğer mevsimlerde saat 20'de kilitlendiğinden dolayı bu saatlerden sonra sokağa çıkma yasağı vardı. Ayrıca öğrencilerin her gün kiliseye gitmesi ve kilise korosunda şarkı söylemesi de zorunlu idi (Haskins, 1957: 71). Ortaçağ üniversitelerinde yaygın kanaatin aksine dinî eğitim verilmezdi. Dinî eğitim yeni bir çağın göstergesi olarak Ortaçağ'ın sonlarında bazı hocaların kişisel eğilimleri ile verilmeye başlanmıştı (Rukancı ve Anameriç, 2004:182; Erol, 2005: 91).

Üniversitelerde barınma koşulları fakir öğrenciler için pek de iyi değildi. Yurt odaları soğuk olur ve iki-üç kişi tarafından paylaşılırdı. Hatta bir yatakta iki öğrencinin yattığı da olurdu. Fakat zengin öğrenciler için durum daha farklı idi. Öğrenciler haftada beş gün çalışırlardı. Ayrıca üniversitelerde bayramlar ve tatillerin toplamı neredeyse 50 günü bulmaktadır. Kısa bir süre olsa da öğrencilere akşam saat beşteki yemekten sonra kesmen eğlenme izni verilirdi. Akşam yemeklerinde her gün olmasa da sebze türüsü, biraz şarap ve ekmeğin yanında farklı menüler de çıkmaktadır. Et sadece Pazar günleri verilmekle birlikte Cuma günleri de yemek menüsünde balık yer almaktadır (Coulton, 1949: 401).

Katı kolej disiplininin büyüyen geleneği üniversitelerde disiplin tüzüklerinin oluşmasına sebep olmuştur (Rait, 1912: 94). Bu tüzüklerdeki koşullar disiplinli öğrencilerin hayat tarzlarını oluşturmaktadır. Fakat disiplinsiz öğrenciler ise kurallara uymaz ve geceleri dışarı çıkarak içki içer, her türlü kavgaya karışır, kimi zaman milletler kavgasına katılır, evlere, kadınlara ve hocalara saldırırlardı. Gündüzleri ise uyumaktan dersleri takip etmeye fırsat bulamazlardı. Disiplinsiz öğrencilerin bu davranışları, üniversitelerin tedbir almasına ve bazı kuralları getirmesine neden olmuştur. Köpek ve diğer av hayvanlarını beslemek, zar atmak, top oynamak, kumar oynamak, dans etmek, buldukları çevreye ve sınıflara zarar vermeleri yasaklandığı gibi zararın derecesine göre artan para cezaları da getirildi.

Disiplinsizlik genel bir şikâyeti ve en ağır ceza olan uzaklaştırma veya afarzla cezalandırılmaktaydı (Rashdall, III, 1895: 358).

Üniversitede öğrenciler genellikle sabah 6’da kalkarlardı. Kahvaltı nadiren yapılmaktaydı ve öğrenciler bedensel temizliklerini gerçekleştirdikten sonra derse iştirak ederlerdi. Sabahları genelde üç ders olurdu. Bu üç desin ardından saat 10’da bir yemek arası verilirdi. Daha sonra da öğrenciler saat 5’e kadar istedikleri dersleri takip edebilirlerdi (Coulton, 1949: 408).

Ortaçağ üniversitelerinde hem hocaların hem de öğrencilerin giyimleri ile ilgili bazı kuralların olduğu görülmektedir. Üniversitelerde öğrenciler için resmi bir kıyafetten bahsedilemeyeceği gibi ülkeden ülkeye uygulamalarda değişiklikler mevcuttur. Örneğin İtalya’da öğrencilerin “cappa” denilen uzun siyah cübbe giymeleri, Paris’te öğrencilerin dinî zümreye mensubiyetleri düşünülüşünden ruhban kıyafetleri giymeleri ve dünya değerleri ile ilişkili olmadıklarını göstermek amacıyla kafalarının üst kısmını tıraş etme zorunluluğu vardı (Rashdall, III, 1895, 358; Erol, 2005: 91-92). Öğrencilerin kıyafetlerine başka bir örnek vermek gerekirse Heidelberg’de öğrenciler uzun bir cübbe giymektedirler ve bu cübbenin boyu Ortaçağ’ın sonuna doğru daha da uzamıştır. Renk konusundaki serbestliğe kısıtlama getirilerek siyah mecburi tutulmuştur. Ortaçağda kullanılmaya başlayan ve halen günümüzde kullanılan kıyafetler ve bu kıyafetlerdeki amblemler de vardı. Örneğin Cambridge’deki bir kolej için farklı amblemler ve renklerden oluşan kıyafetler hala günümüzde varlığını sürdürmektedir (Erol, 2005: 92).

Hocalar resmi akademik kıyafeti olan cübbe, kapişonu ve kürkten süslemeleriyle bir üst giysiden ibaretti. Geniş kollu olan bu giysi daha sonraları lisans öğrencileri tarafından giyilmeye başlanmıştır. XIV. yüzyıl ortalarında mastır ve doktora öğrencileri daha şaşalı elbiseleri tercih etmişlerdir. Bunların renkleri genelde kırmızı veya morun tonlarından oluşmaktadır. Paris Üniversitesi’nin rektörleri genelde eflatun veya mor renkte ve etrafında kapişonları olan cübbeleri tercih etmişlerdir. Bu kapişonlar süsten ziyade çetin kış şartlarında soğuktan korunmak amacıyla geliştirilmiş basit bir ısıtma yöntemidir. “Biretta” (köşeli) veya “pileum” (yuvarlak) şapkalar mastır derecesini simgelemektedir. Doktora mensupları ise bu şapkaların kırmızı veya morunu takmaktadır (Ülgen, 2010: 368).

Üniversitelerin kıyafeti konusu aslında sadece bir örtünme sorunu değildir. Bu aynı zamanda kimlik ve aidiyet konusuyla da yakından ilişkilidir. Ortaçağ tarihçileri arasında öğrencilerin kıyafetleri ve saç tıraşlarından bir dinî zümreye aidiyetleri hususunda tartışmalar mevcut olsa da öğrencilerin kıyafetlerinden ve saç tıraşlarından dolayı onları gruplandırmak pek de doğru olmayacaktır. Çünkü herhangi bir dinî zümreye ait olmayan öğrenciler de bunların içinde yer almaktadır. Belki de üniversitelerin bazılarının içinde Dominiken ve Fransisken bilim insanlarının yer alması kıyafetlerin rengi hususunda değişikliklerin yaşanmış olmasına sebebiyet vermiş olabileceğini de unutmamak gerekir.

3.3. ORTAÇAĞ AVRUPA'SININ ÜNLÜ DOKTORLARI VE CERRAHLARI

Batı Avrupa'da tıp okullarından ve fakültelerinden Ortaçağ boyunca ünlü doktorlar ve cerrahlar yetişmiştir. Bu bilim adamları yaşadıkları dönemlerde yapmış oldukları çalışmalar, geliştirmiş oldukları yöntemler ve yetiştirmiş oldukları öğrencilerle ölümlerinden sonra bile kendilerinden bahsettirmeyi başarmışlardır. Biz bu kısımda bölümlerin içinde bahsetmiş olduklarımızı tekrardan kaçırdığımız için onların haricindekiler hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

3.3.1. Michael Scotus

İskoçya'da dünyaya geldiği kendisi tarafından defalarca dile getirilmesine rağmen doğum tarihi hakkında tam bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat bilim dünyasında doğum tarihi olarak 1175 yılı kabul görmektedir. Kendi XIII. yüzyılın ünlü matematikçisi, felsefeci ve tıpçıları arasında yer almaktadır. İlk eğitimini Durham kadetral okulunda görmüş ve daha sonra Oxford ve Paris üniversitelerinden eğitim almıştır. Çoğunlukla matematikçi olarak bilinen Scotus, Sanatlar Fakültesinde eğitim görmüştür. Dolayısıyla bu fakültede teoloji derslerini de almıştır. Paris Üniversitesi'nden ayrıldıktan sonra Bologna Üniversitesi'ni ziyaret etmiştir. Bu üniversiteyi ziyareti 1200 yılına denk gelmektedir. Daha doğrusu II. Frederick'in daveti üzerine bu bölgeye gelmiş ve Bologna Üniversitesi'ne de uğramıştır. Palermo'da çeviri yapanların içine dâhil olmuş ve II. Frederick'in astrologluğuna kadar yükselmiştir. 1209 yılında buradan Toledo'ya gitmiş ve orada İslim bilimini yakından inceleme fırsatı elde etmiştir. 1220 yılında tekrar Palermo'ya dönmüş ve kendini tıp ilmine ve pratiğine atamıştır (Turner, 1911: 275). Michael Scotus tıp üzerine eserler kaleme almıştır.

Scotus, “The Physionomia”²⁴⁷ (Liber physionomiae, Book of Physiognomy) insanın karakteri, özellikleri ve hastalıkları hakkında üç bölümden oluşan bu eseri yazdı. Micheal Scotus’un 1235-1236 yıllarında vefat ettiği düşünülmektedir (Prioreshi, 2003: 337-338).

3.3.2. Gilbertus Anglicus

İngiltereli Gilbert olarak da bilinmektedir. 1180 yılında doğdu ve 1250 yılında vefat etmiştir. Ortaçağın ünlü hekimleri arasında yer almaktadır. Gilbertus Anglicus 1230 le 1250 yılları arasında yazmış olduğu “Tıp Özeti” (Compendium Medicinae) ile ismini kendisinden sonra ölümsüzleştirmiştir. İlk eğitimini İngiltere’de alan Anglicus daha sonra tıp eğitimi için Salerno’ya gitmiştir. Muhtemelen kendisi, ünlü cerrah olan Parmalı Roger’dan eğitim almıştır (Handerson, 1918: 12). En büyük çalışması “Tıp Özeti” adlı eseridir. Bu çalışmayı, Eski Yunan tıpçıları olan Galen, Hipokrat, Theophilus ve Protospatharius ile Müslüman doktorlar olan İbn Sîna, İbn Rüşd ve de Salerno’nun bilinen ustalarının çalışmalarından faydalanarak meydana getirmiştir. Bu eserde tıbbî olduğu kadar cerrahî tedaviler açısından da önemlidir. Eserin ilk baskısı 1510 ve daha sonra 1608 yılında tekrardan basılmıştır (Handerson, 1918: 54).

3.3.3. Ricardus Anglicus

Ricardus Anglicus, Richardus olarak da bilinmektedir. Ne zaman dünyaya geldiği bilinmemesine rağmen 1250 veya 1252 yıllarında öldüğü düşünülmektedir. Ricardus Anglicus’un Salerno, Montpellier ve Paris’te doktorluk yaptığına dair çeşitli hipotezler vardır. Ayrıca Richardus, 1233 ile ölümü olan 1252 yılları arasında Londra’da hekimlik yapan XIII. yüzyılın ünlü İngiliz doktoru olan Wendoverli Richard gibi bazen aynı kişi ile bir tutulabiliyordu. Yine Richardus Anglicus’a atfedilen eserlerin de XII. yüzyıl Salerno eserlerini yansıttıkları görülmektedir. Genellikle kendisine atfedilen eserler beş metinden oluşmaktadır. Bunlar Micrologus olarak bilinmektedir ve Ricardus’un temel çalışma alanını anatomidir (Metzler, 2006, 69; O’Boyle, 1998: 108/90nt).

²⁴⁷ Eserin aslı için bkz: Michael Scotus, (10505). *Liber Physionomiae*, für Jean Petit.

3.3.4. Petrus Hispanus (Pedro Juliao)

Petrus Hispanus hakkındaki geleneksel görüş 1210 ile 1215 yılları arasında Lisbon’da dünyaya geldiğine yöneliktir. İlk eğitimini Lisbon Katedrali’nde almıştır. Daha sonra yüksek eğitim için Paris Üniversitesi’ni tercih etmiş ve burada Alman Dominiken Keşiş olan Albertus Magnus’un derslerine katılmıştır. Seçkin bir eğitim kariyeri için Cologne, Regensburg, Freiburg, Strasbourg ve Hildesheim’e Albertus Mangus’un ardı peşine gitmiştir. 1245 yılında tekrar Paris’e dönmüş, burada doktorasını tamamlamış, felsefe ve fizik üzerine dersler vermiştir. Petrus, tıp eğitimini 1247 yılında tamamladığında hocası Albertus Magnus İtalyan Dominiken rahip Thomas Aquinas’ı öğrencileri arasına dahil etmişti. Daha sonra Petrus, Siena Üniversitesi’ne gitmiş ve tıp profesörü olmuştur. Burada ünlendikten sonra Lisbon’a dönmüş ve Lisbon’dan da Portekiz’in kuzeyinde bulunan Braga’daki Guimarães’e gitmiş ve burada Portekiz Kralı III. Alfonso’nun meclis üyesi ve baş sözcüsü mevkilerini elde etmiştir. Guimarães’in başrahipliği ile başlayan din adamı olma serüveni daha sonra Lisbon Piskoposluğuyla devam etmiş ve Lisbon Okulu’nun başına geçmesiyle zirveye tırmanmış ve de 1276 yılında Papa XXI. John olarak Hristiyan dünyasının dinî lideri olmasıyla son bulmuştur. Fakat ömrü, bundan sonra çok uzun olmamış ve 14 Mayıs 1277 yılında vefat etmiştir. Petrus Hispanus 14 civarında tıbbî çalışmaya imza atmıştır. Onun “Göz Hastalıkları” (De Morbis Oculorum) üzerine olan tezi Oftalmoloji alanındaki en erken çalışmalarından birini oluşturmaktadır ve bunun bilinen altı nüshası vardır. Petrus ateşli hastalıklar üzerine kaleme aldığı Tractatus de Febribus Ortaçağ’da ateşli hastalıklar üzerine yazılmış önemli eserlerden biridir. İnsan sağlığına dair “The Summa de Conservanda Sanitate”yı kaleme almıştır. “Regimen Sanitatis” (Sağlık Kuralı) ve “Regimen Salutis per Omnes Menses” (Bütün Aylara Karşı Güvenlik Kuralı) ki bir anatomi eseridir ve diğer yazarların çeşitli tıp çalışmaları üzerine yorumları içermektedir (Console; Duffin, 2012: 82-83).

3.3.5. Bartolomeo da Varignana (Varignanalı Bartolomeo)

Varignanalı Bartolomeo, Bologna yakınındaki Varignana’da 1260 yılında dünyaya gelmiştir. O, XV. yüzyıla kadar Bologna Okulu için tıp profesörleri yetiştiren saygın bir aileden gelmektedir. Oğlu Guglielmo “Secreta sublima medicinae ad varios curandos morbos” (Çeşitli hastalıklara iyi gelen tıbbin yüce sırları) eseri de dâhil olmak üzere diğer tıbbî çalışmaları eklediği “Practica” (tıp pratiği) adlı eseri yazmıştır. Ayrıca bu eserinde genel

anesteziye teşvik etmek amacıyla bir hazırlık reçetesini de sundu. Varignanali Bartolomeo, Taddeo Alderotti'nin öğrencisi idi ve onun gözetimi altında çalışmıştır. Daha sonra Bologna'da doktorluk yapması onu ünlü ve zengin kılmıştır. Çalışma aşkı onu Bologna Üniversitesi'nde tıp alanında profesörlüğe kadar götürmüştür. 1311 senesinde bir White Guelph olmasıyla imparator VII. Henry'nin yakın çevresine dâhil olmuştur (Arieti, 2005: 78).²⁴⁸ Fakat bu White Guelph'deki gücünü kaybetmeye başladığında Bologna'dan da uzaklaştırılmıştır. İmparator VII. Henry öldükten sonra Genoa'ya gitmiş ve orada tahminen 1321 yılında ölmüştür. Varignanali Bartolomeo, Hipokrat'ın Özdeyişler, Galen'in Tegni ve diğer çalışmaları, İbn Sîna'nın Kanun'un izahı ve Sahte-Aristo'nun Ekonomileri üzerine yorumlar yapmıştır. Diğer tıbbî çalışmalar ise ona atfedilmektedir (Pioreschi, 2003: 364).

3.3.6. Francesco Stabili (Cecco D'ascoli)

Doktor, astrolog ve şair Francesco 1269 yılında Ascoli Piceno yakınlarında doğmuştur. 1320 yılına kadar ki hayatı ve eğitim aşamaları hakkında bilgi yoktur. 1322 ve 1324 yıllarında astroloji alanında Bologna'da profesör olduğu bilinmektedir. 1324 yılında engizisyon mahkemesi üyesi Cingolili Lamberto tarafından görevinden alınmış ve sapkınlıkla suçlanmıştır. Bu ilk suçlama muhtemelen onun derslerindeki büyü ve astrolojik teorilerin tartışılmasından kaynaklanmaktadır. Ona bütün İtalyan üniversiteleri yasaklanmıştı. Daha sonra doktora derecesi elinden alınmış ve kütüphanesine el konulmuştu. 1326 yılında Kalabria (Calabria) Kontu Charles'in sarayına bir doktor ve astrolog olarak katıldı ve 1327 yılında onunla birlikte Floransa'ya gitmişti. L'Acerba adlı beş ciltten oluşan bir eseri mevcuttur. Fakat bu eser içeriği bakımından tıpla ilgili bilgi içermemektedir. Astroloji, kozmoloji ve astronomi ve de diğerleri bu eserde şiirsel olarak anlatılmıştır (Ventura, 2005: 122-124).

3.3.7. John Gaddesden

John Gaddesden (Gatesden, Gadesdebe, Gaddisdyn, Joannes Anglicus) Geç Ortaçağların ünlü İngiliz doktorlarından biridir. Yaklaşık olarak 1280 yılında Hertfordshire ve Buckinghamshire sınırındaki Gaddesden'de dünyaya geldiği düşünülmektedir. 1309 yılında

²⁴⁸ Ayrıca konu ile daha geniş bilgi için bkz: Arieti, S. (2005). "Bartolomeo da Varignana". *Medieval Science, Technology And Medicine An Encyclopedia*. Ed: Thomas Glick; Steven J. Livesey; Faith Wallis. Ne York: Routledge, ss. 78-79.

Oxford'dan tıp alanından mezun olmuştur. Sonradan bir rahip olmuş ve 1361 yılında ölmüştür. Belki de “Kara Ölüm”ün kurbanı olmuştur. Gerçi onun hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir. John Gaddesden İngiltere’de ilk profesyonel anlamda tıp eğitimi almış olan kişidir. Tıbbın karanlık çağının sonunda bir hekimin çalışması manastırın gelenekçiliği ile denetlenirken onun Hipokrat ve Galen’i yorumlaması o dönemde bir doktrin gibiydi (Capener, 1961: 13). Onun ana çalışması tıp özeti olarak adlandırılan “Rosa Medicinæ”²⁴⁹ (or Rosa anglica or Rosa anglica mendicinae) tahminen 1314’de Bernard of Gordon’un “Lilium medicine”sinden sonra yazılmıştır. Bu çalışma Geç Ortaçağlarda Avrupa’da sık başvurulan bir eser olmuş ve bu şekilde John Gaddesden’in ünü de artmıştır. Bu eseri Pedanius Dioscorides, Efesli Haliabbas, Serapion, er-Râzî, İbn Sîna, İbn Rüşd, Şamlı John, Isaac, Masaveyh, Gilbertus Anglicus ve Regimen Sanitatis Salernitum’dan alıntılarla doldurmasına rağmen kendisine ait özgün bilgileri ve yorumları da bu esere eklemiştir (Moore, 1885-1900: 347-348).

3.3.8. Guglielmo da Brescia (Brescialı Guglielmo)

Brescialı Guglielmo (Guglielmo de’ Corvi, Guillelmus Brixiensis) 1250 yılında Brescia yakınlarındaki Canneto’nun varlıklı bir ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Onun erken dönem eğitimi hakkında bilgi yoktur. Fakat 24 yaşında iken Padua’da felsefe ve mantık dersleri verdiği bilinmektedir. 1279 veya 1280 yılında Bologna’da Taddeo Alderotti’nin eğitiminden geçtikten sonra hekimlik diploması almaya hak kazandı ve 1289 yılında da tıp alanında usta oldu. Fakat on yıldan fazla orada eğitim verdi. Daha sonra Papa VIII. Boniface ve onun halefleri XI. Benedict, V. Clement ve XXII. John’a doktorluk yaptı. Guglielmo 1326 yılında Paris’te ölmüştür. Üretken bir yazar olmayan Guglielmo kendisine atfedilen “Aggregator” (Toplayıcı) isimli bir eseri mevcuttur. Bu eser, baş ve ayak hastalıklarının her türlü tedavisi ve genel cerrahî bilgileri içermektedir (Pioreschi, 2003: 374).

3.3.9. Pietro d’Abano

Pietro d’Abano, Petrus Paduanensis, Petrus de Apono veya Aponensis bir noterin oğlu olarak İtalya’da, Padua’ya yakın Abano köyünde 1250 yılında dünyaya geldi. O, doktor,

²⁴⁹ Bu eserin hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz: Cholmeley, H. P. (1912). *John of Gaddesden And The Rosa Medicinæ*. Oxford: At The Clarendon Press.

felsefeci, astrolog, matematikçi ve anatomist daha doğru ifade ile onun dünyasının uluslar arası insanı idi. 1270 ve 1290'da bilgisinin ufkunu genişletmek amacıyla Yunanistan'a gitmeye karar verdi. Yunan dilinde ustalaştı ve Hipokrat, Aristo ve Pythagoras'ın tıptaki metodolojik çalışmalarına ve felsefî yaklaşımlarına hayran oldu. Oradan İstanbul'a gitti ve orada seçkin Bizanslı bilim adamlarının (Orivasios, Trallesli Alexandros ve Aeginalı Paul) çalışmalarını öğrendi. Bu zaman diliminde Arapça öğrenerek İbn Sîna ve İbn Rüşd'ün eserlerini inceledi. İstanbul'dan Paris'e gitti ve orada üniversitede tıp deneyimi aldı. Aynı zaman da, Aristo'nun doğa felsefesi ve tercümanlığını da kapsayan en yüksek bilimselliğe teşvik edildi. 1306 yılında İtalya'ya geri döndü ve Padua Üniversitesi'nde tıp alanında profesör oldu. İtalya'ya geri dönüp Padua'da tıp dersleri vermesi kendi şöhretini artırırken daha sonradan Padua'nın yıldızının parlamasında da katkıda bulundu (Tsoucalas; vd. 2011: 52-53).

Pietro d'Abano, Latin, Yunan ve Arap bilim adamlarının ve tıpçıların (İbn Rüşd, Abraham Ben Ezra, Hipokrat, Galen, Dioscordes, Aristo, Afrodiyashlı Alexander ve Cassios) eserlerini tercüme etti. En önemli eseri "Conciliator Differentiarum, quæ inter Philosophos et Medicos Versantur" (Filozoflar ve Hekimler arasındaki tartışmadaki Farkların Uzlaştırıcılığı) dolayısıyla "Conciliator differentiarum philosophorum et præcipue medicorum" (filozoflar ve özellikle hekimler arasındaki farkların uzlaştırıcılığı) olarak da bilinmektedir. Bu eser 1303 yılında bitmesine rağmen 1310 yılında gözden geçirildi ve 1472 yılında ancak basıldı. Bu eserde tıbbî felsefenin konusuna dair 200'den fazla soruyu sunarken; Aristo ve Galen felsefî öğretilerini ve İslâm tıbbının ve Yunan doğa felsefesinin karşılıklı görüşlerini uzlaştırmaya çalışmıştır. 1295 yılında kaleme aldığı "Compilatio physionomie" adlı tezinde astroloji ve tıp arasındaki ilişkiyi vurgulamış ve 1315 yılındaki "De veneris" (Zehirler Üzerine) adlı eserinde zehirlerin insan vücuduna tesirleri ve tedavileri hakkında bilgi vermiştir. Kendisi en fazla anatomi çalışmalarıyla ilgilenmiştir. Diseksiyon da yapmıştır ve bu konu ile ilgili "De Venenis tezi vardır. Bu tez yanlışlıkla civa yutmuş bir eczacının cesedinin incelenmesindeki bulgular hakkında bilgi vermektedir. Toplayıcı (Conciliator) adlı eserine 199 Fark (Differentia CXCIX) ilave ederek tahta kalıptan basma bir resimle karın kaslarını ispat etmeye çalışmıştır (Tsoucalas; vd. 2011: 53-54).

3.3.10. Bernard de Gordon

Bernard Gordon, Bernard of Gordon, Bernardus Gordonii, Bernard de Gordon, Bernard de Gordonius olarak da bilinmektedir. İngiliz olarak ünlü olmasına rağmen İskoçyalı olma ihtimali de vardır. Bu tartışmaların ortaya çıkmasının en büyük sebebi doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bir şey bilinmemesidir. Salerno’da eğitim gören Bernard Gordon Montpellier’de hocalık yapmıştır (Pearn, 2011: 8). Ölüm tarihi de tam olarak bilinmediğinden 1320 yılında öldüğü düşünülmektedir. Onun ana çalışması “Lilium medicine sive de morborum prope omnium curatione” (Tıbbın zambağı veya bütün hastalıkların tedavisi)’dir. Fakat genelde “Lilium medicine” olarak bilinmektedir. Bu eseri 1303 ve 1305 yılları arasında Montpellier’de master iken bu eseri yazmıştır. Diğer bir eseri “Liber de conservatione vite humane” (İnsan hayatının korunmasına dair)’dir. İnsan hayatının hastalıklara karşı korunması için yapılması gerekenler hakkında bilgi vermektedir. Bu eseri 1308 yılında Montpelier’de çalışırken yazmıştır (Pioreschi, 2003: 382-383). Pioreschi 1320 yılında öldüğünden bahsederken John Pearn 1330 yılında öldüğünü belirtmektedir. Yani kaynaklar arasında ölüm tarihi tam olarak bilinmediğinden tutarsızlık vardır (Pioreschi, 2003: 383; Pearn, 2013: 8) .

3.3.11. Dino del Garbo (Gorbolu Dino)

Garbolu Dino, 1265 dolaylarında Floransa’da dünyaya geldi. Onun babası Garbolu Bono (Buono, Bruno) doktorlar ve cerrahlardan oluşacak bir hanedanın kurucusudur ve bu haneden XVIII. yüzyıla kadar şehirde varlığını sürdürmüştür. Dino Bologna’da okudu ve daha sonra orada tahminen 1304-1305 yıllarında hoca olmayı başardı (Pioreschi, 2003: 391). Bologna’da 1305-1319 yılları arasında hocalık yaptığı düşünülmektedir (Jacquart, 1994: 197). Bologna’dan sonra Siena’ya gitti ve takip eden yıllarda sık sık Siena, Padua, Bologna ve Floransa arasında mekik dokudu. Dino, 1327 yılında hayata gözlerini yumdu (Pioreschi, 2003: 391).

Dino’dan sonra ailenin en ünlü üyesi Dino’nun oğlu Tommaso (ölm. 1370)’dur. Bir doktor olan Tommaso, “Summa medicinalis”in yazarıdır. Ayrıca hem Bologna’da hem de Floransa’da ders vermiştir. Gardolu Tommaso’nun “Tractatus süper ordinem regiminis preservationis a pestilentia servans per homines in sanitate vigentes veya Consilio contro alla

peste” (Veba zamanında sağlıklı insanların takip edeceği kurallar ve emirler veya vebaya karşı öneriler) eseri de mevcuttur (Prioreshi, 2003: 390-391).

3.3.12. Mondino dei Luzzi (Luzzili Mondino)

Mondino (belkide Raimondo'nun kısaltılmış hali) dei Luzzi (dei Luzzi, dei Liuzzi or Liucci; Mondunus, Mondinus, Mundinus) 1270 yılında Bologna'ya taşınmış Florantinalı eczacı bir babanın oğlu olarak 1275 yılında dünyaya geldi. Mondino, üniversitede Taddeo Alderotti'den tıp dersleri aldı ve onun öğrencisi Mondevilleli Henri'yi takip etti. 1300 yılında pratik yaptığı Bologna'dan derecesini aldı ve daha sonra öldüğü tarih olan 1326 yılına kadar burada ders verdi. Mondino Vesalius'tan önce anatomi alanında en büyük figürlerden biridir. 1316 yılında yazmış olduğu “Anatomia Mundini”n standartlarında iki yüz yıl bir eser yazılamadı. O temel olarak insan bedeninin diseksiyonunu savundu ve kendi elleri üzerinde diseksiyon gerçekleştirdi. Anatomia Mundini²⁵⁰ Helenistik dönemden beri gerçek diseksiyondaki ilk çalışma olarak kabul görür ve Mondino da “Anatomi Restore Edici” diye anılır (Prioreshi, 2003: 393).

3.3.13. Gentile da Foligno (Folignolu Gentile)

Kuzey İtalya'nın ünlü tıp doktoru ve yorumcusu Folignolu Gentile, 1275 yılında dünyaya geldi ve 1348'de veba yüzünden vefat etti (Biow, 2002: 50-51). Bologna'da Taddeo Alderotti'den ve daha sonra da Padua'da Pietro d'Abano'dan ders aldı. 1325 yılında Perugia'da tıp profesörü oldu. 1337 ve 1345 yılları arasında Padua Üniversitesi'nde dersler verdi. Gentile, Galen, İbn Sîna, Mesue ve Corbeilli Gilles'in eserleri üzerine yorumlarını “Consilia”da topladı. O, genelde ateşli hastalıklar, hidroterapi, doğum ve çeşitli tıp konuları üzerine çalışmıştır. Onun çalışmalarından biri de fetüs (cenin) üzerinedir. Ayrıca kendisi birçok Consilia (Planlar) yazmıştır (Prioreshi, 2003: 400-401, 403).

---

²⁵⁰ Eserin içeriği hakkında daha fazla bilgi için bkz: Mondino dei Luzzi, (1316). *Anatomia Mundini Per Carpum*. Venedik.

3.3.14. Pietro Torrigiano

Pietro Torrigiano 1275 yılında dünyaya gelmiştir. Bazı araştırmacılar Torrigiano'nun 1270 ve 1280 yılları arasında dünyaya geldiğini, fakat tam tarihinin belli olmadığını belirtmektedirler. Bologna Üniversitesi'nde Alderotti'nin öğrencisi olarak tıp okudu ve Galen'in Tegni eserine skolâstik yorumlar getirdi. Pietro Galen'in eserlerinden o kadar etkilendi ki Galen'i tıbbın prensi olarak adlandırdı (Kaye, ? : 194).²⁵¹ Bu etkileme sonunda “Plusquam commentum in Microtegni Galeni: Quastio de hypostasi” (Galen'in Microtegni eseri üzerine yorumlar: bireyin soruları) adlı eseri yazmıştır.²⁵² 1305 ve 1319 yılları arasında Paris Üniversitesi'nde okudu ve orada ders verdi. 1319 yılında vefat etmiştir.

3.3.15. Guido da Vigevano (Vigevano Guido)

Vigevano lu Guido, (Guido da Pavia, Guy de Vigevano) 1280 yılında Pavia'da Vigevano lu soylu bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. Gayretli Ghilbeline İtalya seyahati esnasında İmparator VII. Henry'e katıldı. Çünkü papaya karşı imparatoru desteklemekteydi (Prioreschi, 2003: 405). Vigevano lu Guido, Lame kraliçesi Joan'ın özel doktoru oldu. “Anaothomia” adlı eserin sahibi olan Guido buna organların şeklini çizerek ekleyen ilk bilim adamıdır. Ayrıca bu eser anatomi alanında yapılan iki tezden biridir.

3.3.16. Bertuccio Lombardo

Bertuccio veya Alberto Lombardo Lombardy'de doğdu ve Bologna'ya yerleşerek Mondino'nun gözetimi altında tıp okudu ve orada tıp okulunun bir üyesi oldu. Büyük ihtimalle 1326 yılında Mondino'nun anatomi öğretimini başardı. 1347 yılında vebadan öldü. Bertuccio birçok eser yazmıştır. Bunlar: “Compendium veya Collectorium medicinae” (İlaç Toplanması), “In medicinam practicam introductio” (Pratik Tıpa Giriş), “Methodi cognoscendorum tam particularium quam universalium morborum” (Bireysel ve herkesi etkileyen hastalıkların tanımı ve metotları) ve “Dieta seu regimen sanitatis de rebus non naturalibus et advertendis morbis” (Hastalıkları teşhis etme hakkında ve doğal olmayan şeyler

²⁵¹ Kaye, J. *A History of Balance, 1250-1375*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 194.

²⁵² Eserdeki yorumlar hakkında daha teferruatlı bilgi için bkz: Pietro Torrigiano de Torrigiani, (1498). *Plusquam commentum in Microtegni Galeni: Quaestio de hypostasi*. Yay: Ottaviano Scoto. Venedik.

hakkında rejim ve diyet) eserlerinden bazılarıdır. “A Tractatus de venenis” (Zehirler Üzerine Anlaşma) eseri de ona atfedilmektedir (Pioreschi, 2003: 408-409).

3.3.17. Alberto de' Zancari (Zancarili Alberto)

Zancarili Alberto 1280 yılında Bologna'da aristokrat bir aileden çok iyi tanınan doktor Zancarili Galvano'nun oğlu olarak dünyaya geldi. Bologna'da okudu. 1310 yılında tıp fakültesinden mezun oldu ve 1326 yılında bir master elde etti. Giovanni Boccaccio “The Decameron” adlı eserinde Alberto'nun Bologna'daki bulunmasından ve ününün Avrupa'yı aşmasından bahsetmektedir (Boccaccio, 1886: 42). O, 1348'den kısa bir süre sonra vefat etti. O, Luzzili Mondino'nun öğrencisi idi. Alberto büyük ihtimalle insan bedeni üzerinde diseksiyon pratik etmiştir. Bu yargıya varılmasının sebebi onun öğrencilerinin dördünün bir ceset çalmaya teşebbüs etmiş olmasıdır. Alberto “Consilia” adlı eseri yazdı ve Hipokrat, Galen ve İbn Sîna'nın eserleri üzerine yorumlarda bulundu (Pioreschi, 2003: 410).

3.3.18. Antoine Ricard

Antoine Ricard 1360 yılında dünyaya geldi. Katalan bir doktor olan Antoine 1395-1422 yılları arasında Aragon krallarının sarayında bulundu ve birçok çalışmaya imza attı. Onların arasında “Compendium secundi aperas de arte graduandi medicinas compositas” eserinde ilaçların komposit değerlendirilmesi hakkındaki çalışmaların literatürlerini taradı ve kendi yorumlarıyla bu eseri meydana getirdi. O ilaç ve tedavi bilimlerinde selefleri kadar ilerleyemedi. Onların derecelerinin ve ilaç kalitelerinin varlığının olmayışı aynı çetrefilli hata üzerine dinlenmiş ve güçleştirilmiş çözümü gibi aynı problemi onun selefleri çözmeyi denedi. Onun çalışmalarından bir diğeri “De quantitibus et proportionibus humorum” (Sıvıların Miktarı ve oranları Üzerine)'dur. Bu eser sıvılar hakkında bilgi vermektedir ve Ricard, dört sıvının dört derecesinin doktrinini uygulamayı burada denemiştir. Bu dört sıvı kan, balgam, sarı safra ve siyah safradan oluşmaktadır (Pioreschi, 2003: 413-414).

3.3.19. Ugo Benzi

Filozofların ve doktorların prensi²⁵³ olarak adlandırılan Ugo Benzi 1376 yılında Siena'da dünyaya geldi. Doktor bir ailenin çocuğu olması onun ileriki hayatının şekillenmesinde pay sahibi olduğu kanaatindeyiz. Siena, Floransa ve Bologna'da okudu. 1396 yılında Pavia Üniversitesi'nden mantık ve felsefe derecesi almaya hak kazandı. Bologna ve Pavia'da muhtemelen tıp okudu ve 1405 yılında Siena'da tıp profesörü oldu. Daha sonra Bologna'da ve diğer İtalyan üniversitelerinde tıp dersleri verdi. 1439 yılında Ferrara'da dünyaya gözlerini yumdu. Ugo, hem felsefi hem de tıp alanında eserler yazdı. En eskisi “De logicae artis ratione” (Mantık İçin Tanıtım), bir yorumda Aristo'nun” Parva naturalia ve Natural Questions” (Küçük Tabiat ve Tabiat Soruları) adlı eseri üzerinedir. Ugo Benzi'nin tıp çalışmaları eski tıp ustaları (Hipokrat, Galen, İbn Sîna ve er-Râzî) üzerine yorumlar: “Questiones” (Sorular), “Consilia” (Şemalar) ve “sağlığın korunmasına dair çok yararlı bir risale” de (Trattato utilissimo circa la preservazione della sanita) çeşitli tıbbî konular üzerine tedavileri de içeren bu eserin asıl dili Latince'dir. Fakat bu eser kendisi ya da başkaları tarafından İtalyancaya tercüme edilmiştir (Prioreshi, 2003: 416-417).

3.3.20. William of Congenis (Congenisli William)

1175 yılında doğdu ve Montpellier'de cerrahlık yaptı. Ayrıca dersleri üniversiteden daha ziyade evinde vermiştir. Çünkü o dönemde cerrahlık doktorluk olarak görülmediği için böyle bir yola gitmiştir. Öğrenciler dışarıda onun derslerini takip ettiler. Hatta öğrencilere ek olarak Montpellier Üniversitesi'ndeki hocalar da onun derslerini takip etmişlerdir (Talbot, 1970: 80). Congenisli William göz hastalığı olan katarak ile ilgilenmiştir (McVaugh, 2001: 329). Ayrıca Roger Frugard'ın “Chirurgia” adlı eserini derslerinin temeli olarak kullanmıştır ve onun bir öğrencisi ölümünden sonra bunu devam ettirmiştir (Hunt, 1994: 7).

---

²⁵³ Dean Putnam Lockwood Ugo Benzi hakkında bu şekilde bir ifade kullanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz: Lockwood, D. P. (1951). *Ugo Benzi: Medieval Philosopher and Physician, 1376-1439*. Chicago: University of Chicago Press. s. 1.

3.3.21. Lanfranco of Milano (Milanlı Lanfranco)

XIII. yüzyılın ilk yarısında Pisa’da dünyaya gelen Lanfranco 1306 yılında Paris’te ölmüştür.²⁵⁴ Onun hayatının ayrıntılları aradan yüzyıllar geçmesine rağmen hala sislidir. Bologna Üniversitesi’nde Salicetolu Guglielmo’dan tıp desleri aldığı ve buradaki Tıp fakültesinden mezun olduğu bilinmektedir. Bologna’da eğitim almasına rağmen cerrahî çalışmalarını Milan’da devam ettirmiştir. Ayrıca Guelph-Ghibelline sivil savaşı onu ilk önce Lyon’a (1290) daha sonra da Paris’e (1295) kaçmaya zorladı. Gitmiş olduğu Paris’te “Chirurgia manga” (Büyük Cerrah) adlı eserini 1296 yılında tamamladı ve onu Kral IV. Philip’e atadı. Bu eser beş bölümden oluşmaktadır: Birinci kısım deontoloji, anatomi ve genel cerrahî şartları vurgulayarak ameliyattaki sınırları ile ilgilidir. İkinci kısım tepeden tırnağa ameliyat yarası ile ilgilidir. Üçüncü kısım ise; kaba bir şekilde söylenecek olursa tepeden tırnağa dermatolojiden kanser çeşitlerine kadar belirli cerrahî koşullar hakkında bilgi vermektedir. Dördüncü kısım kırıklar ve çıkıkları içerirken beşinci kısım ise panzehirle ilgilidir (Schalick, ? : 304-305).

3.3.22. John of Ardernen (Ardernenli John)

1307 yılında doğmuş ve XIV. yüzyılın sonuna doğru (1385) hayatını geçirdiği İngiltere’de ölmüştür. İngiltere’de yetişmiş ilk cerrahdır ve mesleğini de burada devam ettirmiştir (Mathews, 1930: 461-462; Zimmerman ve Veith, 1993: 158-159). Ayrıca bazı araştırmacılar tarafından İngiltere’deki cerrahîğinin babası olarak görülür. Onun eğitimi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Sadece “Yüzyıl Savaşları” esnasında eğitim gördüğü tahmin edilmektedir. İlk önce Lancaster Dükü daha sonra da Gauntlu John’a hizmet etti. Buradan Nottinghamshire’deki Newark’ta sivil cerrahlık ile meşgul oldu. Kendisi bir dönem orduda da cerrahlık görevi yürütmüştür. Newark’ta yirmi yıl cerrahlık yaptıktan sonra Londra’ya taşınmıştır (Zimmerman; Veith, 1993: 158-159). Newark’taki ilk deneyimleri onu oldukça etkiledi ve otuz yıl sonra eserlerinde bu deneyimlerinden bahsetti. John of Arderne’nin “Treatises of Fistula in Ano, Haemorrhoids and Clycters”, (Ano, Hemoroidler

²⁵⁴ Doğum tarihi bazı araştırmacılara göre 1230 yılı olarak gösterilmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Prioreshi, 2003: 484.

Lahman'da Fistüla Tedavileri) adlı eseri mevcuttur. Bu eserde bu kısımlarla ilgili cerrahî deneyimlerinden bahsetmektedir.²⁵⁵

3.3.23. John Mirfield

1350 yılında doğan Mirfieldli John XIV. yüzyıl İngiltere'sinin önde gelen cerrahlarından bir tanesidir. Onun Breviarium Bartholomei adlı eseri vardır. Bu eser kazalar, hijyen ve diyet hakkında bilgi vermektedir. John, bu eseri Londra'da St. Bartholomei Manastırı'nda yazmıştır ve kitaplar kadar içine bir dizi önemli pratik bilgilerini de eklemiştir (Nutton, 1995: 152). Bu eser ilk kez 1407 yılında yayınlanmıştır. Cerrahî tekniklerin gelişimi bu zaman boyunca açık bir şekilde değişmişti. Fakat John Mirfield kafanın sağ yanı belki de bedenin sağ tarafıyla ilgilenmiştir (Lock ve diğerleri, 2001: 796).

3.3.24. Thomas Morstede

Geç Ortaçağ Avrupa'nın ünlü cerrahları içerisinde yer almaktadır. 1380 yılında doğan Thomas Morstede üç İngiliz Kralı Henry'nin (IV, V ve VI) ordularında eşsiz deneyimlere sahip oldu. Örneğin V. Henry'nin 1415'deki Agincourt Savaşı'nda baş cerrah idi (Kirkpatrick; Naylor, 1997: 225). Londralı Cerrah Thomas Morstede, on iki cerrah ve üç okçuyla birlikte Fransa'ya tıbbî malzeme taşıyan bir at arabası ve atlarla ona eşlik etmek için 1415 yılında Kral V. Henry ile anlaşma yapmıştı (Getz, 1998: 33).

---

²⁵⁵ Eser hakkında teferruatlı bilgi için bkz: Arderne, A. (1910), *Treatises of Fistula in Ano, Haemorrhoids and Clysters*. Düz: D'Arcy Power. London: Oxford University Press.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Geç Ortaçağlarda “Batı Avrupa’da Hastaneler ve Tıp Eğitimi” konu edinen bu çalışma, dönem kaynakları ve daha sonraki dönemlerde yazılan eserlere dayalı olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma esnasında birçok dönem kaynağı gözden geçirilmiş, bu kaynaklar tasnif edilerek fişlenmiş ve konunun akışına göre gerekli yerlerde kullanılmıştır.

529 yılında St. Benedict tarafından Monte Cassino’da açılan manastır ve bu manastırda yapılan tıbbî çalışmalarla Antik Yunan ve Roma tıbbının unutulup kaybolmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca bu manastırlar, Galen, Hipokrat ve diğer antik bilim adamlarının bir kısım eserlerine sahip olmalarına rağmen bu eserlerdeki bilgiyi sorgulamak yerine onlara körü körüne bağlı kalmışlardır. Monte Cassino geleneğini takip eden manastırların en güzel yanı, antik eserlerde ismi geçen bitkileri, manastırların içinde “Hortuli” adını verdikleri bahçelerde yetiştirmiş ve hastalıkların tedavisinde kullanmış olmalarıdır. Manastırlar eğitim merkezi olmanın yanında bu dönemde farklı hizmetler de vermişlerdir. Örneğin; yolcuların dinlenebilecekleri, bakıma muhtaç olanların barınacakları, tedavi esnasında gözetim altında olması gereken hastaların kalabilecekleri mekân görevini üstlenmişlerdir. Yani manastırlar İslâm dünyasındaki külliye benzeri kompleks bir yapıya sahiptiler.

Ortaçağ Avrupa’sında hastanelerin kuruluşuna bakıldığında hepsinin siyasi otoriteler tarafından kurulmuş olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Diğer uygarlıklarda olduğu gibi Avrupa coğrafyasında da hastaneler, ihtiyaçlar doğrultusunda farklı unsurlar tarafından kurulmuştur. Hastanelerin, farklı unsurlar tarafından kurulmasına rağmen toplumun her alanında olduğu hastaneler üzerinde de dinin etkisi açık bir şekilde hissedilmiştir. Çünkü hastaneler inşa edilirken tanrının rızasını kazanmak ve günahlarının affını sağlamak amacıyla inşa ettirilmişlerdir. Erken Ortaçağ’da gerilemenin ve yozlaşmanın hüküm sürdüğü bu dönemde hastaneler, diğer kurumlarda olduğu gibi çok zarar görmüş ve Charles Martel yönetiminde de zirve noktasını yaşamıştır. Fakat hastanelerin toplum için önemini çok geç olmadan fark eden Charlemagne (Şarلمان), hastanelerin yeniden restore edilmesini emretmiştir. Bu emirle başlayan hastaneleşme süreci sonunda kurulan hastaneler, Geç Ortaçağ’da kurulacak olan hastanelere örnek olmuşlardır. Ayrıca Charlemagne her manastır ve kilise de bir hastanenin inşa edilmesini emretmiş ve toplumda yaşanan sağlık hizmetlerindeki açığı kapatmayı hedeflemiştir. Rheims Konsili gibi konsiller ile sağlık

hizmetlerinin önüne geçilmiş olsa da, manastırlarda ve kiliselerdeki rahipler tarafından bu hizmetler verilmeye devam edilmiştir. Erken Ortaçağ'da başlamak üzere Benedict, Cluny, Hospitaliers, Töton, Cisterciens, Fransiskan ve Dominiken tarikatları tarafından Avrupa'nın çeşitli yerlerinde manastır ve kilise hastaneleri oluşturulmuştur.

Ortaçağ Avrupa'sında hastalara yardım etmek, hastalıkları tedavi etmek ve ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dinî tarikatlar tarafından hayır kurumları kurulmuş ve bu hayır kurumları hastanelerin teşekkülünde de önemli bir rol oynamışlardır. Dinî tarikatlar tarafından kurulan ilk hastanenin en güzel örneği Siena'da Soror tarafından kurulduğu tahmin edilen Santa Maria della Scala hastanesidir. Bu hastane Siena ile Roma arasındaki yol üzerinde kurulmuş ve Roma'yı ziyarete gelen hacılara hizmet vermiştir. Dinî tarikatlar tarafından kurulan bu hayır amaçlı hastanelerin büyük çoğunluğunun başında başhekim vasfında rektör bulunmaktaydı.

Ortaçağ Avrupa'sında kurulan hastanelerin karakteristik özelliği benzer isimlere sahip olmalarıdır. Bu hastaneler halka hizmet etmek ve günahlarının affını sağlamak amacıyla kurulduğu için genelde dinî şahsiyetlerin (Aziz ve Azize) isimlerini almışlardır. Bu dinî şahsiyetlerin isimleri sadece bir ülke sınırları içerisindeki hastanelere verilmemiştir. Farklı ülkelerde de aynı isimli hastaneleri görmek mümkündür. Bu durum kurucularının aynı dinî zümreye veya tarikata mensup olmalarından kaynaklanmaktadır.

Geç ortaçağın başlarında kurulan hastanelere bakıldığında çoğunluğunun manastırların içerisine yerleştirilmiş olduğu ve bu hastanelerde sağlık hizmeti verenlerin genelde dinî zümreye bağlı rahip ve rahibelerden oluştuğu görülmektedir. Bu yüzden hastaneler St. Benedict ve St. Augustine kurallarına göre yönetilmişlerdir. Fakat manastırlar ve dinî tarikatlar tarafından kurulan bu hastaneler zamanla özgürleşmiş ve de dinî zümrelerin elinden halkın eline geçmişlerdir.

Ortaçağ'da hac yolculuğa çıkan hacıların en büyük problemi hem yol esnasında hem de Kudüs'te barınabilecekleri ve tedavi olabilecekleri yerlerin eksikliği olmuştur. Ayrıca Kudüs ve civarında yaşayan Hristiyanlar içinde aynı problem yaşanmıştır. Meryem Ana'nın şerefine ilk önce XI. yüzyılda bir manastır inşa edilmiş ve daha sonra manastırın içine hacıların barınabilecekleri kısımlar eklenmiştir. Latinler tarafından inşa edilen bu

manatsılarda hastaları tedavi etmek amacıyla ayrı kısımlar ilave edilmiş ya da manastırın bir kısmı tedavi işlerine ayrılmıştır. Latinler, Kudüs topraklarında kurmuş oldukları manastırlarda Germenleri konuk etmekten pek hoşlanmadıkları için Germenler de bölgenin yöneticilerinden gerekli izinleri almış ve burada Alman hacılar için manastır ve hastane inşa etmişlerdir. Ayrıca kadınlarda da aynı sıkıntıların yaşanmasından dolayı kadınlara özel manastırlar açılmıştır. İlk önce Kudüs'te daha sonra Avrupa'nın değişik bölgelerinde hacılar ve ihtiyacı olanlar için sağlık hizmetleri St. John Şövalyeleri Tarikatı (The Knights of Hospitallers) ve Tötonik (Teutonic) Tarikatı tarafından sağlanmıştır

Haçlı Seferlerinden sonra Avrupa'nın birçok şehrinde nüfusun yoğunlaştığı görülmüştür. Şehirlerin nüfusunun artması da şehirlerde yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Daha önceden kiliseler, manastırlar ve tarikatlar tarafından genelde hastaneler oluşturulmuştu. Yani dinî zümrelere tarafından oluşturulan hastaneler şehirlerin nüfusunun artışından sonra yetersiz kalmışlardır. Dinî zümrenin sağlık hizmetlerine yetişemediği yerde hayırsever kişiler, loncalar, tarikatlar ve belediyeler bu işi yapmaya gönüllü olmuşlardır. Bu serbestlikle XII. yüzyılda Monza'da 3, Milan'da 11 ve XIV. yüzyılda Floransa'da 30 tane bu şekilde hastane kurulmuştur. Sağlık hizmetlerinin sunulmasında en büyük yetki dinî zümreye ait olsa da özel teşebbüslere, şehir yöneticilerine ve siyasî otoritelere de mekânsal anlamda katkı sunmalarının önü belirsiz aralıklarla çıkan kanunlarla açılmıştır.

Yetim ve kimsesiz çocuklar da Ortaçağ Avrupa'sının sosyal sorunlardan bir tanesini teşkil etmiştir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için devreye hayırseverler girmiş ve onların sağladıkları maddi imkânlar ve desteklerle birlikte kimsesiz çocukların bakımını sağlayacak yetimhaneler ve sığınma evleri inşa edilmiştir. Hayırseverler tarafından inşa edilen bu kuruluşlar XIII. yüzyılda yaygın olmalarına rağmen daha çok İtalya coğrafyasında görülmüşlerdir.

Ortaçağ Avrupa'sının hastane çeşitliliği bakımından en zengin yeri İngiltere olmuştur. Bunlar uygulama ve diğer özelliklerine göre (hastalık çeşitlerine) çeşitlenmişlerdi. Örneğin hacılar ve hastalar, evsizler ve bakıma ihtiyacı olanlar, akıl hastaları ve cüzzam hastaları için ayrı ayrı kurumlar oluşturulmuştu. Ortaçağ İngiltere'sinde de hasta bakımı, diğer hayırsever kurumlarda olduğu gibi manastırlara emanet edilmiştir. Kıta Avrupa'sında olduğu gibi

İngiltere ve diğer ada topraklarında da manastırlar yakın çevrelerindeki hastalıklı insanların ve de kendini hasta hissedenden kişilerin tedavisiyle yakından ilgilenmeyi kendilerine vazife edinmişlerdir. İngiltere’de bazı hayır kurumları hastane amacıyla kurulmamış olmalarına rağmen oralarda görevli olan rahip ve rahibeler tarafından hacılar ve oraya sığınan yardıma muhtaç olanların sağlık problemleri de çözülmeye çalışılmıştır. Ayrıca İngiltere’de konuk evleri ihtiyacı olanlara sığınma evleri olarak da hizmet vermiştir.

Ortaçağ boyunca başta İngiltere olmak üzere Avrupa’nın birçok yerinde cüzzam hastaları için ayrı kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumlar bilhassa cüzamlı insanların toplumdan tecrit edildiği yerler olmuşlardır. Sadece İngiltere’de 172 tane cüzzam evinin varlığı bilinmektedir. İngiltere’nin haricinde İtalya, İzlanda, Fransa, Almanya, Hristiyan İspanya ve Avrupa’nın diğer bölgelerinde de bu kurum bulunmaktadır. Bu kurum cüzzamhane olarak geçmesine rağmen sadece cüzzam hastalarını içinde barındırmamıştır. Kimsesizler de bu kurumlardan yardım görmüşlerdir. Bu da bizlere Ortaçağ Avrupa’sında erken dönemlerden itibaren hastalıklara karşı korunmada karantina sisteminin uygulandığını göstermektedir.

Ortaçağ Avrupa’sında iki hastalığın etkileri diğerlerine oranlara daha büyük olmuştur. Bunlardan biri cüzzam olup yüzyıllarca Avrupa’da varlığını göstermiştir. Bu hastalıktan dolayı karantina amaçlı cüzzam evleri oluşturulmuş ve toplumdan uzaklaştırılan insanlar buralarda tedavi edilmeye çalışılmıştır. Cüzzam hastalığı uzun yıllar veba ile karıştırılmasına rağmen belirtileri ve evreleri bakımından vebadan farklı bir hastalık olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Avrupa’da cüzzam hastalığından toplumun her kesiminden insanlar ölmüş ve mevki fark edilmeksizin bu hastalığın pençesine tutulanlar toplumdan dışlanmışlardır.

Ortaçağ Avrupa’sında görülen bir diğer hastalık ise veba’dır. Bu hastalık cüzzam gibi sıklıkla ve uzun yıllar görülmemesine rağmen verdiği zararlar cüzzamın kat ve kat daha önünde olmuştur. En şiddetli yaşandığı yıllar olan 1347 ve 1352 yıllarında Avrupa nüfusunun 3’te 1’i bu hastalık yüzünden ölmüştür. Demografik yapıya büyük bir darbe vuran veba Avrupa’da dinî otoritenin sorgulanmasına da neden olmuştur. Ayrıca ekonomik ve sosyal açıdan kazanımlar getirmiştir. Buradan veba hastalığının toplumda demografik yıkımlara sebebiyet vermesiyle eksi yönlerinin olduğu görülürken nüfuzun büyük oranda azalması, toprakların boş kalması ve üretilen ürünlerin ihtiyaçtan fazla olması sebebiyle toplumda alt

tabakadan orta tabakaya geçişin hızlandığı tespit edilmiştir. Ayrıca veba salgını esnasında doktor, eczacı, mezarcı, dinî görevli, noter vb. mesleklerin ihtiyaçlara binaen popülerliği de bu dönemde artmıştır.

Sonuç olarak Ortaçağ Avrupa'sında hastaneler bölümünde hastanelerin toplumun ihtiyaçları oranında şekillendikleri, Avrupa'nın hemen hemen her yerinde çok olmasa da var oldukları görülmüştür. Hastane yapımında bütün yükün siyasî otoritenin omuzlarına yüklenmediği, dinî zümreler, askerî tarikatlar, belediyeler, loncalar ve bağış yapan zenginler tarafından da hastaneler inşa ettirildiği tespit edilmiştir. Bu kurumların kurulmasında ve çalışma izinin verilmesinde siyasî otoriteler kadar kilise de etkin bir rol oynamıştır. Kilisenin bu kadar etkin rol oynamasındaki en büyük sebep hastanelerde hizmet veren personelin aynı zamanda dinî zümreye mensup kişiler olmasından ileri gelmiştir. Bununla birlikte hastanelerin en belirgin özellikleri genelde azizlerin adına atfedilerek onların isimleriyle anılmış olmalarıdır. Aynı isimi taşıyan hastaneyi Ortaçağ'da farklı coğrafyalarda da görmek mümkündür. Ayrıca bu hastanelerin günümüz hastanelerinin temelini oluşturmuşlardır. Dünyanın birçok yerinde görülmeyen bu kurumsallaşma Ortaçağ Avrupa'sının sağlık hizmetlerindeki istikrarının açık bir delilidir. Çünkü hizmet süreklilik arz etmektedir ve Avrupa bunu geçmişten günümüze kadar başarılı bir şekilde getirmeyi başarmıştır.

Ortaçağ Avrupa'sında tıp eğitimini “Erken Dönem ve Modern Dönem olmak üzere iki kısımda incelenmesi gereklidir. Çünkü her iki kısımda birbirinden birçok yönüyle ayrılmaktadır. Erken dönemde tıbbî çalışmalar ve tıp eğitimi, Galen ve Antik Yunan bilim adamlarının eserlerine dayanmış ve onların öğretilerinden öteye geçememiştir. Modern dönemde ise tıp eğitimi, Müslüman bilim adamlarının eserlerine ve Antik Yunan bilim adamlarının çalışmalarına dair yorumlarına dayanmıştır. Yani bu dönemde İbn Sîna, er-Râzî, İbn Rüşd vb. Müslüman bilim adamlarının eserleri Batılı bilim adamlarının ilk başvuru eserleri arasında yer almıştır.

İncelemiş olduğumuz dönemlerde tıp eğitiminin, Salerno Tıp Okulu haricindeki bölgelerde sistemli bir şekilde olmamasına rağmen varlığından veriler ışığında söz etmek mümkündür. Monte Cassino'da tıp eğitimi unutulmaktan kurtarılmış olmasına rağmen burada sistemli bir şekilde tıp eğitimi verilememiştir. Çünkü Monte Cassino'daki tıp eğitimi genelde Galen'in öğretilerine sıkı sıkıya bağlıydı. Hatta Monte Cassino ile başlayan herbal tedavi

yöntemleri Avrupa'nın diğer manastırlarına da yayılmış ve her manastırın içinde tedavide kullanılan şifalı bitkiler yetiştirilmiştir. Bu da Antik Yunan'dan kalan herbal tıbbın unutulmamasına ve hangi bitkiden ne şekilde faydalanılması gerektiği bilgisinin mevcut deneyimlerle günümüze kadar ulaşmasına vesile olmuştur. Bu dönemin en belirleyici özelliği St. Barthemelow'un 529 yılında Monte Cassino Manastırı'nı kurduğunda oluşturmuş olduğu kurallar belirlemiştir. Manastırlarda görevli rahip ve rahibeler bu kuralların el verdiği ölçüde tıp eğitimi ve hasta bakımıyla ilgilenebilmişlerdir.

Modern dönem Salerno Tıp Okulu ile başlamıştır. Çünkü Salerno Tıp Okulu sayesinde Avrupa'da tıp eğitimi sistemli hale gelmiştir. Burada tıp eğitiminin sistemleşmesini, sadece Monte Cassino'dan Salerno'ya sığınan dinî zümreye ait kişilere bağlamak yanlış bir kaniya kapılmamıza neden olabilir. Salerno Tıp Okulu'nda, Monte Cassino'dan daha ziyade İslâm biliminin ve birikiminin etkisinin büyüktür. Salerno'nun sistemli bir tıp eğitimine sahip olmasında birçok etken rol oynamıştır. Bunlardan ilki ve en önemlisi İslâm bilgi ve birikiminin Avrupa'ya geçiş noktası güzergahı üzerinde yer almasıdır. İkincisi ise Salerno'nun hamilerinin ilme ve bilgiye önem vermesinin nimetlerinden fazlasıyla yararlanmasıdır. Yani Salerno'da siyasî etkenlere bağlı olarak özgür bir çalışma ortamı doğmuş ve burada tıp ilmine dair çalışmalar şehrin önde gelen şahsiyetleri tarafından desteklenmiştir. Salerno'nun yıldızının parlamasında Costantine Africanus'un rolü büyüktür. Çünkü Costantine Africanus çok iyi bildiği İslâm ilminin Batı'ya aktarımında müthiş derecede gayret göstermiştir. Bu gayreti sayesinde Müslüman bilim adamlarının Antik Yunan bilim adamlarının eserleri üzerine yaptıkları yorumları ve kendi çalışmalarını Latince'ye tercüme etmiş ve Doğu biliminin Batı'ya geçişine aracılık etmiştir. Bu gayret sayesinde Doğu tıp ilmine dair eserler incelenmiş ve Salerno'da tıp eğitimine dair eksiklikler giderilerek tıp eğitimi daha da sistemli bir hale getirilmiştir. Bu okulda tıp eğitimi esnasında okutulan derslerde Müslüman bilim adamlarının eserlerine yer verilmiştir.

Salerno'da sadece erkekler için özgür çalışma ortamı oluşmamıştır. Bu eğitim kurumunda erkek profesörlerin yanında bayan profesörler de yer almışlardır. Örneğin bunlardan Trotula profesörlük seviyesine kadar yükselmiş ve Salerno'da dersler vermiştir. Trotula kadın hastalıkları üzerine ilk eseri de bu okulda hizmet verdiği sırada kaleme almıştır. Bayan eğitimciler sadece Trotula ile sınırlı kalmamıştır. Salerno'daki kadın eğitimcilerin cinsiyet ayırt etmeksizin herkese ders verdiği kaynaklarda tespit edilmiştir.

Salerno Tıp Okulu'ndan sonra Montpellier, Bologna, Paris ve Padua tıp okullarının/fakültelerinin varlığından söz etmek mümkündür. Bu fakülteler zaman zaman Salerno ile aynı seviyede ilerlemiş ya da Salerno'yu tahtından indirerek onun yerini almışlardır. Bilhassa Montpellier zamanla Salerno'nun yerini almış ve Batı'da tıp ilminin ilerlemesine öncülük etmiştir. Montpellier Tıp Okulu'nda İbn Sîna ve İbn Rüşd'ün öğretilerinin etkisi çok büyük olmuştur. Bu etkide şüphesiz en büyük pay İbn Rüşd'ün öğrencilerine aittir. Çünkü onlar Montpellier'de Yunan geleneğiyle tamamen iç içe geçmiş olan İslâm biliminin kökleşmesini sağlamışlardır. Montpellier'in bir ticaret şehri olması ve her milletten insanın burada yer almasının verdiği avantajla her yerden öğrenci çekmiş ve Salerno gibi Ortaçağ boyunca evrensel olmuştur.

Salerno Tıp Okulu kendisinden sonra kurulan tıp okullarına rehberlik ettiği gibi Montpellier'e de rehberlik etmiştir. Montpellier'in müfredatına bakıldığında Salerno ile benzerliklerinin çok olduğu görülmektedir. Ayrıca Montpellier'de tıp eğitiminin sistemleşmesinde de Salerno etkin rol oynamıştır.

Bir diğer tıp eğitim merkezi ise Bologna Tıp Fakültesi'dir. Bologna Tıp Fakültesi Ortaçağ'ın köklü tıp eğitimi veren kurumlarından bir tanesidir. İlk kurulan ve kurumsallaşmış üniversite olmasına rağmen tıp eğitiminde Salerno ve Montpellier'in önüne geçememiştir. XII. yüzyılda bu okulda tıp eğitiminin varlığına dair kanıtlar olmasına rağmen, resmi kayıtlar XIII. yüzyılın ortasını göstermektedir. Tam olarak ne zaman tıp okulunun kurulduğu bilinmese de tıp eğitimindeki başarısı ile Ortaçağ boyunca kendinden bahsettirmeyi başarmıştır. İlk diseksiyon da Bologna'da yapılmış ve cerrahînin tıp ilminin ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Bologna Tıp Okulu, sadece tıp eğitimi hususunda kendini göstermemiş, yetiştirmiş olduğu bilim adamları ile de kalitesini kanıtlamıştır. Bu özelliği Bologna'ya birçok milletten öğrenci çekmiştir. Ayrıca Bologna, Padua ve Floransa gibi İtalyan üniversitelerinin kurulmasına ve buralarda eğitimin sistemleşmesine de katkıda bulunmuştur.

Bologna'da eğitim müfredatına bakıldığında Antik Yunan ve İslâm bilimlerinin etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Burada tıp derslerinde genelde Hipokrat, Galen, İbn Sîna ve İbn Rüşd'ün eserleri okutulmuştur. Ayrıca bu okulda dört yıllık tıp eğitimi ve buna

ilaveten okutulan cerrahî eğitimdeki dersler diğer Avrupa üniversitelerinden daha sistemlidir. Yani kökleşmiş bir eğitim müfredatının varlığı görülmektedir.

Ortaçağ Avrupa'sının diğer tıp eğitiminde öne çıkan okulları Paris ve Padua'dır. Padua Üniversitesi Bologna'dan ayrılan hocalar tarafından kurulmuştur. Bu yüzden eğitim sistemlerinde büyük oranda benzerlikler bulunmaktadır. Padua'da profesörler öğleden sonra arzu edenlere özel ders verebilme yetkisine sahip olmuşlardır. Yine bu okulda öğrencilerin eğitimlerini devam ettirebilmeleri için zaman zaman burslar verilmiştir.

Paris Tıp Okulu, Salerno ve Montpellier tıp okullarını takip etmiş ve eğitim sistemlerini onların müfredatları üzerine kurmuştur. Ortaçağ'da Avrupa'da kurulan üniversitelerde olduğu gibi Paris'te de tıp eğitimi üniversitenin kurulmasından evvel başlamış ve üniversitenin kurulmasıyla birlikte zaman içerisinde sistemleşmiştir. Paris Tıp Okulu, tıp ve tıp eğitiminin gelişmesinde büyük etkiye sahiptir. Paris, Bologna gibi kendisinden sonra kurulan üniversitelere model olmuştur. Bu rol modellik öğrencilerin ve hocalarının kalitesinden değil politik faktörlerden güç almıştır. Hükümdarlar tarafından desteklenen bu üniversite, imparatorluk sınırları içerisindeki diğer üniversitelere ve okullara arkasına almış olduğu siyasî gücün etkisini hissettirmiştir. Ayrıca hekimlere kendi standartlarını kabul ettirmeyi kolayca başarmıştır.

Ortaçağ Avrupa'sındaki tıp okullarındaki eğitime bakıldığında genel olarak tıbbî ve cerrahî eğitim olarak ikiye ayrılmaktadır. Her ne kadar cerrahî eğitim uzun yıllar fakültelerde verilme de zamanla gerekliliği anlaşılacak tıp müfredatının içine dâhil edilmiştir. Tıp okullarındaki bütün derslerin temelinde Antik Yunan ve Müslüman bilim adamlarının eserleri yer almaktadır. Yani eğitim sistemleri bu iki medeniyete ait eserlerin etkisiyle sistemleşmiştir. Günümüzde Batılı bilim adamları, İslâm etkisini yeni yeni kabul etseler de tıp okullarında verilen derslere bakıldığında İslâm Medeniyeti'nden ne kadar faydalandıkları açıkça görülmektedir. Bu dönemde kurulan tıp okullarının müfredat benzerlikleri haricindeki ortak özelliklerinden bir tanesi de dinî tarikatların bu okulların içine nüfuz etmiş olmasıdır. Bilhassa Fransisken ve Dominiken tarikatları üyeleri bu okullarda ders vermiş ve ilmi çalışmalarda bulunmuşlardır.

Tıp okullarından mezun olma süresi farklılık gösterse de eğitim sonunda yapılan sınavlarda benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca bu sınavlarda başarıyı elde edemeyenlerin hekimlik yapmalarının önü kanunlarla kapatılmıştır. Yönetimde olduğu gibi bazı üniversitelerde yapılan mezuniyet sınavlarında da dinî yetkililerin etkisinin olduğu kaynaklarda tespit edilmiştir. Bu da bilhassa eğitimde iki başlı bir sınav sistemini meydana getirmiş ve sınavın tarafsızlığına gölge düşürmüştür. Bu hususta piskopos ve fakülte yöneticileri arasında ara ara anlaşmazlıklar meydana gelmiştir.

Dinî ve siyasî yöneticilerin yanısıra şehir yöneticilerinin de eğitim kurumlarına müdahaleleri eğitim kurumlarının zaman içerisinde özgürleşmesine ve yeni haklar elde etmesine sebebiyet vermiştir. Hatta bu müdahaleler esnasında öğrenciler ve hocalar eyleme yapmış ve uzun bir müddet eğitimi durdurmuşlardır. Bu da mevcut üniversitelerin kan kaybetmesine neden olmuştur. Ayrıca bu eylemler sonucunda hocalar ve öğrenciler daha özgür bölgelere göç etmiş ve oralarda yeni üniversitelerin kurulmasına vesile olmuşlardır.

Tıp okullarında eğitim gören öğrencilerin uyması gereken kurallarda zaman içerisinde yenilenmiş ve sistemleştirilmiştir. Öğrencilerin kalkacağı saatten sosyal faaliyetlerde bulunacağı saatlere kadar planlı ve programlı bir sistem geliştirilmiştir. Hatta kurallara uymayan kişiler için de disiplin yaptırımları belirlenmiş ve gerekli durumlarda uygulanmıştır.

Ortaçağ Avrupa'sındaki tıp okullarında okuyan öğrenciler sadece bir millete mensup olmadıkları için bunlar kendi aralarında millet sistemine göre ayrılmış ve her milletten söz sahibi bir temsilci seçilmiştir.

Sonuç olarak Ortaçağ Avrupa'sında hem hastaneler hem de tıp eğitimi dönemin şartları nispetinde kendini revize etmiş ve çağdaşlarına ayak uydurmaya çalışmıştır. Fakat bütün yenilikler bir anda şekillenmemiş uzun bir döneme yayılmıştır. Bu da çağdaşlarından (İslâm Medeniyeti) bir hayli geride kalmış olan Avrupa'nın eksikliklerini gidermesi için uzun yıllar çalışmasına neden olmuştur. XII. Yüzyıl Rönesansı ile başlayan çalışma temposu XVI. yüzyılın sonunda zirve noktasına çıkmış ve böylelikle Avrupa takip eden değil takip edilen konumu yakalamıştır.

KAYNAKLAR

- Abbott, C.G. (2008). “Black Death. Economic And Demographic Effects of”. *Encyclopedia of Pestilence Pandemics And Plagues*. Cilt I. Ed: Joseph P. Byrne. London: Greenwood. ss. 66-68.
- Ackerknecht, E.H. (1955). *A Short History of Medicine*. New York: Ronald Press Company.
- Ağırakça, A. (2004). *İslâm Tıp Tarihi. Başlangıçtan VII.-XIII. Yüzyıla Kadar*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Aksoy, Ş. (2010). *Tıp Tarihi Ders Notları*. Harran Üniversitesi Tıp Tarihi Ders Notları.
- Alexander of Neckham, (1863), *De Naturis Rerum Et De Laudibus Divinae Sapientiae*. Ed: Thomas Wright. Rolls Series, London: Longman, Roberts And Green.
- Ali İbn Abbâs El-Mecûsî. (1523). *Al-Maliki (Almalekiid Est Liber Regius, Liber Totius)*. K.K. Hofbibliothek Osterr. National Bibliothe.
- Allbutt, T.C. (1902). “Pleura”. *Quain’s Dictionary of Medicine*. Ed: H. Montaque Murray. London: Longmans. ss. 1268-1286.
- Alston, G.C. (1910). “Abbey of Hirschau.” *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 7. New York: Robert Appleton Company. s. 363.
- Altan, E. (2002). “Templier Ve Hospitalier Şövalye Tarikatlarının Kuruluşu”, *Bellekten*, Sayı 245, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. S. 87-94.
- Anameriç, H, Rukancı, F. (2004). “Ortaçağda İlk Üniversiteler: Studium Generale”. *Felsefe Dünyası Dergisi*. S. 39. ss. 170-186.
- Andrews, J. ; vd. (1997). *The History Of Bethlem*. London: Routledge. ss. 55-59.
- Anno 12 Rich II. And Anno Dom. 1388. (1762). Cap. VIII And IX.. Cilt II. Ed: Danby Pickering. London: Cambridge University Press.
- Anno 25 Edward III. Stat. I. And A.D. 1350. (1762). The Statutes At Large From The 15th Year of King Edward III..Cilt II. Ed: Danby Pickering. London: Cambridge University Press.
- Antalyalı, Ö. L. (2007). “Tarihsel Süreç İçerisinde Üniversite Misyonlarının Oluşması”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 6.S. 25-40.
- Archdall, M. (1876). *Monasticon Hibernicum: or A History of the Abbeys, Priories and Other Religious Houses in Ireland*. Cilt 2. Dublin: W.B. Kelly, 8, Grafton-Street and 4, Lower Ormond-Quay.

- Arieti, S (2005). “Bartolomeo Da Varignana.” *Medieval Science, Technology And Medicine An Encyclopedia*. Ed: Thomas Glick, Steven J. Livesey Ve Faith Wallis. New York: Routledge. ss. 78-79.
- Arnott, R. (2004). “Minoan And Mycenaean Medicine And Its Near Eastern Contacts”. *Magic And Rationality In Ancient Near Eastern And Graeco-Roman Medicine*. Ed: H.F.J. Horstmanshoff Ve Marten Stol. Leiden: Brill. ss. 153-173.
- Aslanoğlu, G. (1969/2). “Tarihte Peyzaj Anlayışı”. *Mimarlık*. Sayı 64. ss. 32-38.
- Atabek, E.M. (1977). *Ortaçağ Tababeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Atalar, M. (1980). “Musa ibn Meymûn el-Kurtubî'nin Delâletü'l-Hâirîn adlı Kitabının Tanıtımı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*. S. 4. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Yayınları. ss. 329-334.
- Atchity, K. J. (1997). *The Classical Roman Reader*. Oxford: Oxford University Press.
- Aydın, E. (2006). *Dünya Ve Türk Tıp Tarihi*. İstanbul: Güneş Kitabevi.
- Azzolini, M. (2006). “Leonardo Da Vinci's Anatomical Studies In Milan: A Re-Examination of Sites and Sources”. *Visualizing Medieval Medicine And Natural History. 1200-1550*. Ed: Jean Ann Givens, Karen M. Reeds Ve Alain Touwaide. England: Ashgate Publishing Limited. ss. 147-176.
- Baggs, A.P Vd. (1994). 'Medieval Colchester: Growth of The Town'. *In A History of The County of Essex*. Cilt 9. The Borough of Colchester. Ed: Janet Cooper Ve C R Elrington. London. ss. 38-47 <https://www.british-history.cc.uk/vch/essex/vol9/pp38-47> [Accessed 15 January 2015].
- Bahrami, B. (2009). *The Spiritual Traveler Spain –A Guide To Sacred Sites And Pilgrim Routes*. New Jersey: Hidden Spring.
- Baker, P.A. (20 Aralık 1998.). “The Roman Military Valetudinaria: Factor fiction”. <http://www.novaesium.de/news/1998-1220-valetudinaria.tm>. 22.06.2015
- Bakhtin, M. (1984). *Rabelais And His World*. Ter: Hélène Iswolsky. Bloomington USA: Indiana University Press.
- Bakır, A, Ülgen, P. (2010). “Geç Ortaçağ Avrupası'nın Meşhur Ve Gizemli Şehri Paris”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yay. S.4.ss. 19-49.

- Bakır, A. (2000). *Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat: Gıda, İlaç Üretimi Ve Tağışı*. Ankara.
- Bakır, A.; Ülgen, P. (2008). “Ortaçağlarda Türk ve Moğol Şamanizmi”. *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*. Cilt II. Ed: Abdulhalik Bakır. Ankara: Bizim Büro Basımevi. ss. 741- 757.
- Baloyannis, S. J “The Neurosciences İn Byzantine Era”. <http://www.encephalos.gr/pdf/49-1-04e.pdf>. 23.10.2014. ss. 4-5.
- Barber, N. (2013). *Medieval Medicine*. England: British Library Cataloguing İn Publication Data.
- Bardenhewer, O. (2013). *Patrology –The Livesand Works of The Fathers of The Church*. London: Forgotten Books.
- Barker, S. A. (1911). “St. Osmund”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 11. New York: Robert Appleton Company. ss. 340-341.
- Baron, J.H.(1190). “The Hospital Santa Maria Della Scala, Siena, 1090-1990”, *BJM*, Cilt 301. S. 1451.
- Bayat, A.H. (2002). “İslâm Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet”. *Türkler*. Cilt 3. Ed: Hasan Celâl Güzel. Kemal Çiçek. Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. ss. 808-829.
- Bayat, A.H. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Baykan, D. (2012). “Roma Dönemi Tedavi Mekanları”. *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*. Ed: Işık Şahin. Edirne: Bizim Büro Basımevi. ss. 43-49.
- Bellesheim, A. (1887). *History of The Catholic Church of Scotland*, Ter: D. Oswald Hunter Blair, Cilt 2. Edinburg And London: William Blackwood And Sons.
- Benedictow, O.J. (2004). *The Black Death 1346-1353*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Benedictus. (1531). *Experimentarrius Medicinæ*.
- Benigni, U. (1911). “University of Padua”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 11. New York: Robert Appleton Company. ss. 385-388.
- Benigni, U. (1912). “Salerno”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 13. New York: Robert Appletoncompany. ss. 396-398.
- Bensch, S.P. (1994). “From Prizes of War To Domestic Merchandise: The Changing Face of Slavery İn Catalonia And Aragon. 1000-1300”. *Viator*. 25. ss. 73. 87.
- Bernal, D. J. (2009). *Tarihte Bilim*. Tonguç Ok. İstanbul: Evrensel Basımevi.

- Biow, D. (2002). *Doctors, Ambassadors, Secretaries: Humanism And Professions In Renaissance Italy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Biraben, J-N. (1998). "Diseases In Europe: Equilibrium And Breakdown of The Pathocenosis". *Western Medical Thought From Antiquity To The Middle Ages*. Ed: Mirko D. Germek. Ter: Antony Shugaar. USA: Fellow of Harvard College. ss. 319-354.
- Bishop Rimbart, (1921). *Vita Anskarii*. Ter: Charles H. Robinson. The Society For The Propagation of The Gaspel In Foreign Parts.
- Bolton, D.K., Croot, P.E.C, Hicks, M.A (1982). 'Ealing And Brentford: Growth of Brentford'. *A History of The County of Middlesex*. Ed: T.F.T. Baker Ve C. R. Elrington. Cilt 7. Willesden: Acton. Chiswick. Ealing And Brentford. West Twyford. ss. 113-120.
- Bowers, B.S. (2007). *The Medieval Hospital And Medical Practice*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Bowers, K.W. (2008). "Black Death". *Encyclopedia of Pestilence Pandemics And Plagues*. Ed: Joseph P. Byrne. USA: Greenwood Publishing. S. 62.
- Braid, R. (2010). "Economic Behavior, Markestes And Crises. The English Economy In The Wake of Plague And Famine In The 14th Century". *Economic And Biological Interactions In Pre-Industrial Europe From The 13th To The 18th Centuries*. Ed: Simonetta Cavaciocchi. Italy: Firenze University Press.
- Breasted, J.H. (1930). *The Edwin Smith Surgical Papyrus*. Cilt 1. Chiago: The University of Chicago Press.
- Briele, P.L. (1894). *Archives De L'hotel-Dieu De Paris (1157-1300)*. Inceleme: Ernest Coyecque. Paris: Imprimerie Nationale.
- Brielle, P. L. (1514). *Archives De L'Hôtel-Dieu De Paris (1157-1300)*. Notice. Appendice Et Table Ernest Coyecque. Paris: Imprimerie Nationale.
- Brockelmann, C. (1898). *Geschichte Der Arabischen Litteratur*. Weimar: Verlag Von Emil Felber.
- Brodman, J.W. (2009). *Charity & Religion In Medieval Europe*, TUSA: He Catholic University of America Press, USA.
- Brodman, J.W. "Ransoming Captives In Crusader Spain: The Order of Merced On The Cristian-Islamic Frontier". The Library of Iberian Resources Online.

- Brodman, J.W. *Charity And Welfare: Hospitals And The Poor In Medieval Catalonia*. The Library of Iberian Resources Online. Bölüm 3.
- Browne, E.G. (1921). *Arabian Medicine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brundage, J.A. (2008). *The Medieval Origins of The Legal Profession: Canonists. Civilans And Courts*. Chicago: Theuniversity of Chicago Press.
- Bryant, S. (1923). *Order & Law Under Native Irish Rule*. London: Harding & More LTD.
- Buklijas, T. (2008). "Medicine And Society In The Medieval Hospital", *Croat Med J.*, S. 49, ss. 151-154.
- Bullough, V.L. (1961). "Statusandmedieval Medicine". *Journal of Helath And Human Behavior*. Cilt. 2. No:2. S. 204-210.
- Burns, R.I. "The Hospitals of The Kingdom of Valencia". *The Crusader Kingdom of Valencia*. Chapter 13. The Library of Iberian Resources Online ([Http://Libro.Uca.Edu/Ck/Crusader.Htm](http://Libro.Uca.Edu/Ck/Crusader.Htm)). 24.12.2014. ss. 3-5.
- Burton, E. (1908). "Canterbury". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 3. New York: Robert Appleton Company. ss. 299-301.
- Burton, J., Kerr, J. (2011). *The Cistercians In The Middle Ages*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Butler, N. (1997) "Lepsory". *Cambridge Handbook of Psychology, Health And Medicine*. Andrew Baum. (Ed.). United Kingdom: Cambridge University Press. S. 521.
- Butterworth,C. E. (2001). *İslâm Felsefesinin Avrupa'ya Girişi*. Çev: Ayşe Meral. Ömer Mahir Alper. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Buzzard, T. (1902). "Hysteria". *Quain's Dictionary of Medicine*. Ed: H. Montaque Murray. London: Longmans . ss. 709-714.
- Byrne, J.P. (2006). *Daily Life During The Black Death*. London: Greenwood Press.
- Canetta, P (1887). *Elenco Dei Benefattori Dell' Ospedale Maggiore Di Milano 1456-1886*. Milano: Tipografia L. F. Cogliati.
- Capener, N. (1961). "John of Gaddesden: And The Crest of The Frederick Coller Surgical Society". *Annals of Surgery*, Vol. 154. S. 13-17.
- Carte, T. (1736). *An History of The Life of James –Duke of Ormonde*. Cilt 1. London: J. Bettenham.

- Cartulaire De L'Université De Montpellier, Publié Sous Lesaus Pices Du Conseil Général Des Facultés De Montpellier, (1180-1400),* Montpellier, Ed: Richard Frères, 1890-1912, Cilt 1.
- Cartulaire De L'Université De Montpellier. Publié Sous Lesaus Pices Du Conseil Général Des Facultés De Montpellier. (1180-1400).* Montpellier. Richard Frères. 1890-1912.Cilt.L I.
- Chartularium Universitatis Parisiensis,* Ed: H. Denifle And A. Chatelain, Paris. Delalain. 1889-1897. 4. Cilt 4. No. 2690.
- Chartularium Universitatis Parisiensis.* (1889-1897). Ed: H. Denifle Ve A. Chatelain. Paris: Delalain. Cilt 1. No. 45.
- Chartularium Universitatis Parisiensis.* Ed: H. Denifle And A. Chatelain. Paris: Delalain. 1889-1897. Cilt 1. No. 45.
- Chartularium Universitatis Parisiensis.* Ed: H. Denifle Ve A. Chatelain. Paris: Delalain. 1889-1897, Cilt. 1. No. 434.
- Chaytor, H.J. (1933). *A History of Aragon And Catalonia.* Methuan Publishing Ltd.
- Chirurgi., M.E. (1857). *Notizie Storiche Del Grand'Ospitale Dimilano Dei Bitratti De' Soui Benefattori Coll'elenco Degli Autori E Descrizione Dei Momumenti.* Milano: Tipografia Di Pietro Agnelli.
- Chistian Medical College-Vollere, (23.01.2014). *History of Medicine Picture Collection.*"<http://dodd.cmcvellone.ac.in/hom/10%20-%20Medieval%20Hospital.html>.
- Chistian Medical College-Vollere, (26.01.2014). *History of Medicine Picture Collection.*"<http://dodd.cmcvellone.ac.in/hom/10%20-%20Medieval%20Hospital.html>.
- Cholmeley, H.P. (1912). *John of Gaddesden And The Rosa Medicinæ.* Oxford: At The Clarendon Press.
- Clay, R. M. (1909). *The Medieval Hospitals of England.* London: Methuen & Co.
- Cobbett, W (1829). *A History of The Protestant Reformation In England And Ireland.* London: Published By The Author At No. 183. Fleet Street.
- Cogliati, (1884) *Milano.*
- Collins, R. (2012). *Caliphs And Kings Spain. 796-1031.* West Sussex. Wiley-Blackwell.
- Commentaires De La Faculté De Médecine De L'Université De Paris (1395-1516).* Ed: Ernest Wickersheimer. Paris: Imprimerie Nationale. 1915.

- Commission, (1914). *The Anglo-Saxon Chronicle*. Edited. From The Translation In Monumenta Historica Britannica And Other Versions J.A. Giles. London: G. Bell & Sons.
- Commission, (1956). Hospitals: St Nicholas. Salisbury'. A History of The County of Wiltshire: Cilt 3. ss. 343-356. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=36563> Date Accessed: 24 November 2014.
- Compayre, G. (1902) Abelard And The Origin And Early History Of Universities. New York: Charles Scribner's Sons.
- Console, R, Duffin, C. J. (2012). "Petrus Hispanus (C. 1215-1277) And The Treasury Of The Poor". *British Society For The History of Pharmacy*. Cilt 42. No. 4. ss. 82-83.
- Coon, L.L. (2011). Dark Age Bodies Gender And Monastic Practice In The Early Medieval West. USA: University of Pennsylvania Press.
- Coulton, G.G. (1949), Medieval Panorama: The English Scene From Conquest To Reformation, Cambridge: Cambridge University Press.
- Covey, H.C. (2001). "People With Leprosy (Hansen's Disease) During The Middle Ages". *The Social Science Journal* 38. S. 315-321.
- Cowan, R. (2015). *Roman Legionary AD 284-337: The Age of Diocletian And Costantine The Great*. Oxford: Osprey Publishing.
- Coyecque, E. (1889). *L'Hotel-Dieu De Paris Histoire Et Documents*, Paris: Chez H. Champion.
- Curtis, E. (1912). *Roger of Sicily And The Normans In Lowe Ritaly 1016-1154*. London: The Knickerbocker Press.
- Damme, P.J.V. (1854). *Main-Morte Et La Charité*. Bruxelles: Imprimerie De A. Labroue Et Compagne.
- Darton, E. (1996). "The Evolution of Mission And Design of The Hospital". *Metropolis Magazine*. S. 1-21.
- Dean, G. (1902). "Tetanus". *Quain's Dictionary of Medicine*. Ed: H. Montaque Murray. London: Longmans . ss. 1680-1690.
- Doğan, S. (2003). "Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu Ve Batı Manastırları". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay. S. 2. ss. 73-89.

- Duca, G.B. (1729). *Notizie Istoriche Relative A Francesco Sforza*. Milano: Dalla Tipografia Di Giacomo Prila.
- Duiker, W.J., Spielvogel, J.J. (2007). *World History*. Cilt I. USA: Wadsworth.
- Durant, W. (1950). *The Story of Civilization IV (The Age of Faith)*. New York: Simon & Schuster.
- Durant, W.(?). *İslam Medeniyeti*. Çev: Orhan Bahaeddin. Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ehwald, K. (1906). *Das Heilig-Geist-Hospital Zu Frankfurt Am Main Im Mittelalter*. Gotha: Druck Von Friedrich Andreas Perthes.
- Eideb, H., Irsigler, F.. (2000). “Environs And Hinderland: Cologne And Nuremberg In The Later Middle Ages”. *Trade. Urban Hinterlands And Market Integration C. 1300-1600*. Ed: James A. Galloway. Centre For Metropolitan History Working Papers Series. No. 3, Institute of Historical Research. ss. 43-57.
- Elçin, M. (2010). “Tıp Eğitiminin Tarihçesi”. *Hacettepe Tıp Dergisi*. S. 41. ss. 195-202.
- Elliott, L. (2006). *Medieval Medicine And The Plague*. New York: Crabfee Publishing Company.
- Erol, B. (2005) “Ortaçağ Avrupası Ve Üniversiteler”. *Doğu-Batı Dergisi*. S. 33. Ankara: Doğu-Batı Yay. ss. 81-95.
- Feret, P. (1911). “University of Paris”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 11. New York: Robert Appleton Company. ss. 495-496.
- Fitzgerald, B.E. (2003). “Saint Basil The Great On The Holy Spirit.” *Adult Patristics Study*. Souderton: At St. Philip’s Antiochian Orthodox Church.
- Fort, G.F. (1883). *Medical Economy During Middle Ages*. London: B. Quaritch.
- France, J. (2012). *Separate But Equal Cistercian Lay Brothers 1120-1350*. Kentucky: Liturgical Press.
- Fuentes. V. (1908). “El Cid.” *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 3. New York: Robert Appleton Company. ss. 769-770.
- Ganz, D. (1990). Corbie In The Carolingian Renaissance. Sigmaringen: Thorbecke. ss. 14-35.
- Garala, M. (2012). *Hospital Administration A Ready Reference*, Jaypee Brothers Medical Publishers.
- Gardner, E. G. (1902). *Story of Siena And San Gimignano*. London: J.M. Dent & Co.
- Gasquet, F.A. (1908). *The Black Death of 1348 and 1349*. London: George Bell and Sons.

- Gavitt, P. (1990). *Charity and Children in Renaissance Florence: The Ospedale Degli Innocenti*. Michigan: The University of Michigan Press. ss. 33-59.
- Genç, Ö. (2011). “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını Ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri”. *Tarih Okulu*. S. X. ss. 123-150.
- Geremek, B. (2006). *The Margins of Society In Late Medieval Paris*, U.K: Cambridge University Press.
- Gervase The Monk of Canterbury. (1880), *Gervasii Monachi Cantuariensis Opera (The Gesta Regum With Its Continuation. The Actus Pontificum. And The Mappa Mundi)*. Ed: With Note William Stubbs. The Historical Works of Gervase of Canterbury. Cilt II. London: Longmans.
- Getz, F. (1998), *Medicine In The English Middle Ages*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gilliat-Smith, E. (1907). “Beguiues & Beghards.” *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 2. New York: Robert Appleton Company. ss. 389-390.
- Gilson, É. (1922). *La Philosophie Au Moyen Age I*. Paris: University of St. Michael’s College Printer.
- Giovanni Boccaccio, (1886). *The Decameron*. Çev: John Payne. New York: Walter J. Black.
- Goose, N., Looijesteijn, H. “Almshouses In England And The Dutch Republic Circa 1350-1800: A Comparative Perspective”.
<http://uhra.herts.ac.uk/bitstream/handle/2299/9020/904742.pdf?sequence=3>.
 25.11.2014.
- Grave, F.P. (1910). *A History of Education*. New York: The Macmillan Company.
- Graves, F. (1910). *History of Education During The Middle Ages And Transition To Modern Times*. USA: Macmillan Press.
- Green, M.H. (1999). “In Search of An <Authentic> Women’s Medicine: The Strange Fates of Trota of Salerno And Hildegard of Bingen”. *Biblid [0211-9536(1999) 19*, ss. 25-54.
- Greenstreet, J. (1878). “Abstracts of The Kent Fines (Pedes Finium), Levied In The Reign of Edward II”. *Archeologia Cantiana*. Cilt XII. Transactions Ent Archeological Society. London. ss. 289-309.
- Grendler, P.F. (2002), *The Universities of The Italian Renaissance*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press.

- Griffith, F. L. (1898). *Hieratic papyri From Kahun And Gurob (Principally of The Middle Kingdom)*. Toronto: Toronto University Press.
- Grindal, E. (1760). *The History of The Life And Acts of The Most Reverend Father In God*. London: John Hartley
- Günther, H. (2010). "Italian Hospitals of The Early Renaissance". *Public Buildings In Early Modern Europe*. Turnhold. ss. 385-396.
- Handerson, H.E. (1918). *Gilbertus Anglicus Medicine of The Thirteenth Century*. Cleveland. Ohio: The Cleveland Medical Library Association.
- Haskins, C. H. (1898), "The Life of Medieval Students As Illustrated By Their Letters", *The American Historical Review*, Cilt. 3, No. 2. S.S 203-229.
- Haskins, C.H. (1957). *The Rise of Universities*. Ithaca, New York: Cornell UP.
- Hassall, M. (2009) "The Road To Rome: In The Footsteps of A Medieval Pilgrim", *CPR Newsletter* 8. ss. 2-12.
- Hastings, R. (2010). *The Universities of Europe In The Middle Ages: Cilt 2./1*. New York: Cambridge University Press.
- Hastings, R. (2010). *The Universities of Europe In The Middle Ages: Cilt I. II*. New York: Cambridge University Press.
- Hastings, R. (1895). *The Universities of Europe In The Middle Ages*. Cilt 2/1. Oxford: The Clarendon Press.
- Hays, J.N. (2009). *Burdens Disease: Epidemics And Human Response In Western History*. USA: Rutgers University Press.
- Heath, S. (1911). *Pilgrim Life in the Middle Ages*. London: T. Fisher Unwin.
- Hecker, I.F.C. (1833). *The Black Death In The Fourteenth Century*. Ter: B. G. Babington. London: A. Schloss.
- Hecker, J.F.C. (1888). *The Black Death and The Dancing Mania*. London: Cassel & Company, Limited.
- Heeßel, N.P. (2004). "Diagnosis. Divination And Disease: Towards An Understanding of Rationale Behind The Babylonian". *Magic And Rationality In Ancient Neareasternandgraeco-Roman Medicine*. Ed: H.F.J. Horstmanshoff Ve Marten Stol. Leiden: Brill. S. 77-116.
- Hell, J. (1943). *The Arabic Civilization*. London: W. Heffer & Sons.

- Hendersen, J., Park, K. (1991). "The First Hospital Among Christians": The Ospedale Di Santa Maria Nuova In Early Sixteenth-Century Florence. *Medical History*, Cilt 35. S. 02. ss. 164-188.
- Herodotus, (1899). *The Histories of Herodotus*. Ter: Henry Cary. New York: D. Appleton And Company.
- Hicks, L.V. (2007). *Religious Life In Normandy. 1050-1300*. Gender And Social Pressure. New York: The Boydell Press.
- Hill, D.I. (1964). *The Ancient Hospitals And Almshouses of Canterbury*. Canterbury Archaeological Society 1964.
- Holladay, J.A. (2001). "Cologne, Art". *Medieval Germany An Encyclopedia..* Ed: John M. Jeep. New York: Garland Publishing. ss. 218-219.
- Hollihan, K.L. (2009). *Isaac Newton And Physics For Kids*. Chicago: Chicago Review Press.
- Hollweck, J. (1909). "Eichstätt". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 5. New York: Robert Appleton Company. ss. 365-366.
- Holman, K. (2003). *The A To Z Vikings*. Maryland: Scarecrow Press.
- Hope, R. C. (2009). *The Leper in England: with some account of English lazarus-houses*. E-book. Project Gutenberg.
- Hope, R.C. (2009). *The Leper In England: With Some Account of English Lazar-Houses*. Ed: Julie Berkley Ve Irma Spehar. <https://Archive.Org/Stream/Theleperinenglan29737gut/Pg29737.Txt>. 25.11.2014.
- Hope, R.C. (2009). *The Leper In England: With Some Account of English Lazar-Houses*. Gutenberg Ebook.
- Hopewell, P (1995). *Saint Cross. England's Oldest Almhouse*. Chichester.
- Horrox, R. (1994). *The Black Death*. Manchester: Manchester University Press.
- Hourihane, C. (2012). *The Grove Encyclopedia of Medieval Art & Architecture*, Cilt 2, New York: Oxford University Press.
- <http://www.ewtn.com/library/councils/florence.htm#>. 15.11.2014.
- <http://blogs.biomedcentral.com/bugbitten/2015/03/16/rats-exonerated-reservoir-hosts-black-death/>. 29.05.2015.
- <http://brunelleschi.imss.fi.it/itineraries/place/ospedalesantamarianuova.html>. 21.10.2014.
- <http://dodd.cmcvellore.ac.in/hom/10%20-%20medieval%20hospital.html>. 26.01.2014.
- <http://dodd.cmcvellore.ac.in/hom/10%20-%20medieval%20hospital.html>. 23.01.2014.

<http://global.britannica.com/ebchecked/topic/179901/edwin-smith-papyrus>. 01.06.2015.

<http://global.britannica.com/place/catalonia>. 23.06.2015.

<http://global.britannica.com/place/tiber-river>. 22.06.2015.

<http://hospitalofstcross.co.uk/history/>. 21. 12. 2014.

<http://kids.britannica.com/comptons/art-166726/the-reach-of-the-black-death-in-europe-from-1347>. 29.05.2015.

http://magnacarta.cmp.uea.ac.uk/read/original_charters/notification_of_the_king_s_grant_to_the_hospital_of_s_maria_in_sassia_of_100_marks_each_year_at_the_michaelmas_exchequer_pending_the_vacancy_of_the_church_of_writtle_which_the_king_has_given_to_the_hospital. 26.10.2014.

<http://web.stanford.edu/group/parasites/parasites2005/leprosy/history.htm>. 12.03.2015

<http://whc.unesco.org/en/list/755>, 23.06.2015.

http://www.aachen.de/de/tourismus_stadtinfo/pdf/broschueren/programmideen_gb.pdf. 31.10.2014.

<http://www.ancient.eu/hammurabi/>. 02.06.2015.

<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=36379&strquery=hospital#>. 20.11.2014.

<http://www.cister.net/abbeys/en/49/herrenalb/>. 31.10.2014.

http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=hospital&searchmode=none. 20.08.2013.

http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=quadrivium&searchmode=none, 26.04.2015.

http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=spital&searchmode=none. 05.04.2014.

http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=trivium&searchmode=none, 26.04.2015.

http://www.klosterilsenburg.de/index.php?option=com_content&view=article&id=15&itemid=8&lang=en&limitstart=1. 29.10.2014.

http://www.midi-france.info/10_history.htm. 19.04.2015.

<http://www.museocasatini.it/storia/home.htm>. 08.11.2014.

http://www.nlm.nih.gov/exhibition/historicalanatomies/mansur_bio.html, 21.04.2015.

<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/foot>.02.08.2015.

- <http://www.sciencemuseum.org.uk/broughttolife/people/hoteldieu.aspx>. 18.11.2014.
- <http://www.thefreedictionary.com/trier>. 12.03.2014.
- <http://www.tipterimlerisozlugu.com/dissect.html>. 06.04.2015.
- http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xv/encyclicals/documents/hf_ben-xv_enc_05101920_principi-apostolorum-petro_en.html. 22.10.2014.
- <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/tarihte-bati-tibbinin-dogudan-aldiklari>.
- https://archive.org/details/the_hospital_of_st_bartholomew_rochester_kent-wellcome. 09.12.2014.
- <https://ispub.com/ijps/4/2/8232>. 03.06.2015.
- Huddleston, G. (1911). "Abbey Of Monte Cassino". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 10. New York: Robert Appleton Company. ss. 526-528.
- Hunke, S. (1965). *Allahs Sonneüber Dem Abendland Unserarabischeserbe*. Frankfurt Am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Hunt, T. (1994). *Anglo-Norman Medicine*. Cambridge: D.S. Brewer.
- Hunt, T. (1994). *Anglo-Norman Medicine*. Great Britain: St. Edmundsbury Press.
- Hunter-Blair, D.O. (1913). "St. Wolstan". *The Cathollic Encyclopedia*. Cilt 15. New York: Robert Appleton Company. s. 687.
- Illiat-Smith, E. (1907). "Beguiues & Beghards." *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 2. New York: Robert Appleton Company. ss. 389-390.
- Irby-Massie, G.L., Keyser, P.T. (2002). *Greek Science Of The Hellenistic Era*. London: Routledge.
- İbn Haldun, (1954). *Mukaddime*. Cilt 2. Çev: Zeki Kadiri Ugan. Ankara: Maarif Basımevi.
- Jacquart, D. (1994). "Medical Practice İn Paris İn The First Half of The Fourteenth Century". *Practical Medicine From Salerno To The Black Death*. Ed: Luis García-Ballester Vd. New York: Cambridge University Press. ss. 186-210.
- Jacquart, D. (1998). "Medical Scholasticism". *Western Medical Thought From Antiquity To The Middle Ages*. Ed: Mirko D. Grmek. Ter: Antony Shugaar. USA: Fellow of Harvard College. ss. 197-240.
- Jessopp, A. (1888). *The Coming of The Friars*. London: T. Fisher Unwin.
- Johnson, S. (2010). *The Medieval Plague*. Minnesota: Capstone Press.
- Johnston, S.I. (2004). *Religions of The Ancient World: A Guide*. USA: Harvard University Press.

- Jones, W.H.S. (1957). *Hippocrates*. Cilt 1. London: William Heinemann Ltd.
- Joyce, P. W. (1903). *A Social History of Ancient Ireland*. Cilt 1. London: Longmans.
- Jusserand, J.J. (1921). *English Wayfaring Life In The Middle Ages*. London: T. Fisher Unwin Ltd.
- Kalinowski, M. (2011). "Ospedale Delgi Innocenti, Florence, Italy". *World Forum On Early Care And Education, Prgram Showcase*. ss. 94-95.
- KappelholF, T. (23 April 2011). "Hospitals İn North Western Europe: Geographical Aspects. 800-1500". Published On www.academia.edu.
- Karlığa, B. (2004). *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*. İstanbul: Litera Yay.
- Kaye, J. (2014). *A History of Balance 1250-1375*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keene, D. (1985). *Survey of Medieval Winchester*. London: Oxford University Press.
- Kessler, H.L. (2011). "Shaded With Dust: Jewish Eyes On Christian". *Judaism And Christian Art –Aesthetic Anxieties From The Catacombs To Colonialism*. Ed: Herbert L. Kessler Ve David Nirenberg. University of Pennsylvania Press. ss. 74-114.
- Kington, T. L., (1862), *History of Frederick The Second, Emperor of The Romans*, London: Macmillan And Co.
- Kirkpatrick, J.R., Naylor, I.L. (1997). "The Qualities And Conduct of An English Surgeon İn 1446: As Described İn A Manuscript Attributed To Thomas Morstede." *Surgical History*. Ann R Coll Surg Engl. Sayı: 79, ss. 225-228.
- Kirsch, J. P. (1909). "St. Fabiola." *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 5. New York: Robert Appleton Company. s. 742.
- Kirsch, J.P. (1912). "Pope St. Symmachus" (498-514). *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 14. New York: Robert Appleton Company. ss. 377-378.
- Kirsch, J.P. (1912). "Pope Vigilius." *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 15. New York: Robert Appleton Company. ss. 427-428.
- Knowles, M.D., Hadcock, R.N. (1994). *Medieval Religious Houses of England And Wales*. London: Logmans.
- Kuri, V. (Mart 2009) "Fabiola İn Zapopan". *Fabiola*. Ed: Francis Alÿs. From November 2013. S. 7.
- L'abbè L. Duchesne, (?). *Le Liber Pontificalis*. Tome Premier.
- L'abbè L. Duchesne, (1888). *Liber Pontificalis Texte*. Introduction Et Commentaire. Paris: Tome Premier.

- Lacroix, P. (1874). *Military and Religious Life in The Middle Ages and at the Period of the Renaissance*. London: Chapman and Hall.
- Lacroix, P. (1878). *Science And Literature In The Middle Ages And At The Period of The Renaissance*. London: Bickerand Son.
- Lallemand, L. (1903). *Histoire De La Charité*. Cilt 2. Paris: Alphonse Picard Et Fils. Éditeurs.
- Lallemand, L. (1906). *Histoire De La Charité (Tome Troisième Le Moyen Age)*, Paris: Alphonse Picard Et Fills Éditeurs. ss. 225-226.
- Lallemand, L. (1906). *Historie de La Charité*. Cilt 3. Paris: Alphonse Picard Et Fils, Éditeurs.
- Le Blevec, D. (2005). "Montpellier". *Charters of Foundation Early Documents*. Ter: Alain Blayac. Ed: Jos. M.M. Hermans. Marc Nelisson. Leuven: Leuven University Press.
- Le Breton, W. (1882). *Gesta Philippi Augusti, In Oevres De Rigird Et The Guilllame Le Breton*, H. François Delaborde. Paris Librairie Renouard, Tome Premier (I. Cilt).
- Le Goff, J. (2006). *Ortaçağda Entelektüeller*. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Leibell, H.D. (1922). *Anglo-Saxon Education of Women From Hilda To Hildegarde*. Washington.
- Levi A. (1996). "Augsburg". *International Dictionary of Historic Places: Northern Europe*. Ed: Trudy Ring. Cilt 2. Oford: Routledge. ss. 59-63.
- Lewis, P. (1998). *Tip Tarihi*. Çev: Nilgün Güdücü. İstanbul: Khalkwdon.
- Lindsay, J.A. (1908). "Pleura". *Green's Encyclopedis and Dictionary of Medicine and Surgery*. Cilt 8. London: William Green & Sons. ss. 132-148.
- Lins, J. (1907). "Augsburg". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 2. New York: Robert Appleton Company. ss. 73-78.
- Lins, J. (1909). "Fulda". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 6. New York: Robert Appleton Company. ss. 313-315.
- Lins, J. (1912). "Trier". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 15. New York: Robert Appleton Company. ss. 42-44.
- Lluis, G. F. (1935). "L'hospital De Santa Eulàlia Del Camp". *Analecta Sacra Terraconensia*. S. 11. ss. 299-305.
- Lock, S., Last, J.M, Dunea, G. (2001). *The Oxford Illustrated Companion To Medicine*. New York: Oxford University Press.

- Lockwood, D. P. (1951). *Ugo Benzi: Medieval Philosopher And Physician, 1376-1439*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Logeman, H. (1888). *The Rule of S. Benet Latin And Anglo-Saxon Interlinear Version*. London: The Early English Text Society.
- Loomis, L.R. (1886). *The Book of The Popes (Liber Pontificalis) I*. Ed. James T. Shotwell. Paris Columbia Universtiy Press.
- Loomis, L.R. (1916). *The Book of The Popes (Liber Pontificalis) I-To The Pontificate of Gregory I*. London: Columbia University Press.
- Loughlin, J. (1908). "Colonna". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 4. New York: Robert Appleton Company. ss. 125-127.
- Low, L.L. (1881). *Durham (Diocesan Histories)*. New York: E. & J. B. Young & Co.
- Löffler, K. (1910). "Liesborn". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 9. New York: Robert Appleton Company. ss. 237-238.
- Löffler, K. (1911). "Prüm". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 12. New York: Robert Appleton Company. s. 519.
- Macauley, P. (1909). "St. Godard". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 6. New York: Robert Appleton Company. s. 621.
- Mackenzie, E.C.; Walcott, B.D. (1874). *The ancient Church of Scotland*. London: Virtue, Spalding and Dalry, Ivy Lane, Paternoster Row.
- Magill, F. N. (1998). "Aretaeus of Cappadocia". *Dictionary of World Biography*. Chicago. ss. 111-115.
- Mango, C. Constantinople's Mount of Olives And Pseudo-Dorotheus of Tyre. http://antichita.uniroma2.it/nearhome/nr06_mango.pdf. 23.10.2014.
- Mann, H. (1911). "Pelagius II". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 12. New York: Robert Appleton Company. ss. 603-604.
- Mann, H. (1912). "Pope Stephen (II) III". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 14. New York: Robert Appleton Company. ss. 288-289.
- Mansi, J.D. (1776). *Sacrorum Conciliorum Nova. Et Amplissima Collectio (1109-1166)*. XXI.
- Mansi, J.D. (1776). *Sacrorum Conciliorum Nova. Et Amplissima Collectio (1109-1166)*. Cilt 21.

- Manson, P. (1902). "Filariasis". *Quain's Dictionary of Medicine*. Ed: H. Montague Murray. London: Longmans . ss. 539-548.
- Markham, M. "Medieval Hospitals". Vale And Downland Museum-Local History Series. <http://wantage-museum.com/wp-content/uploads/2013/04/medieval-hospitals.pdf>. 24.11.2014.
- Martin, S. (2004). *The Knightss Templar –The History And Myths of The Legendary Military Order*. UK: Pocket Essentials.
- Matheson, C. D., Vd, (December 2009), "Molecular Exploration of The First-Century Tomb of The Shroud In Akeldama, Jerusalem". *Plos ONE*, Cilt 4. S. 12. S. 1-13.
- Mathews, F.S. (1930), "John of Arderne", *Bull New York Academy of Medicine.*, Jul, (1930), ss. 461-471.
- Maxfield, J.E. (2009). *A Comprehensive Outline of World History*. Texas: Connexions.
- McClellan, J.E., Dorn, H. (2006). *Science And Technology In World History: An Introduction*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- McCord, J.R. (2001). "Ezzonids". *Medieval Germany An Encyclopedia..* Ed: John M. Jeep. New York: Garland Publishing. ss. 218-219.
- McCormick, P.J. (1915). *History of Education*. Washington, D.C.: The Catholic Education Press.
- McGrew, R.E. (1985). *Encyclopaedia of Medical History*. MC Grew-Hill.
- Mcvaugh, M. (2001). "Cataracts And Hernias: Aspects of Surgical Practice In The Fourteenth Century", *Medieval History*, Sayt: 45, ss. 319-340.
- Metropolitan Museum of Art. The Art of Medieval Spain A.D. 500-1200*. Ed: John P. O'Neill. New York: Metropolitan Museum of Art.
- Metzler, I. (2006). *Disability In Medieval Europe: Thinking About Physical Impairment During The High Middle Ages, C. 1100-1400*. USA: Routledge.
- Michael Scotus, (1505). *Liber Physionomiae*. Für Jean Petit.
- Miller, R.W.H. (2012). *One Firm Anchor: The Church and Merchant Seafarer, an Introductory History*. Cambridge: The Lutterworth Press. s. 52.
- Mode, P.G. (1916). *The Influence of The Black Death On The English Monasteries*. Chicago: The Collegiate Press.
- Mode, P.G. (1916). *The Influence of the Black Death on the English Monasteries*. Chicago: The University of Chicago Libraries.

- Mondino Dei Luzzi, (1316). *Anatomia Mundini Per Carpum*. Venedik.
- Moore, M. (1918). *The History of St. Bartholomew's Hospitals*. London: C. Arthur Pearson Limited.
- Moore, N. (1885-1900), "John of Gaddesden." *Dictionary of National Biography*. Cilt 20. ss. 347-348.
- Moorman, J. R. H. (1955). *Church Life In England In The Thirteenth Century (Revised Ed.)*. Cambridge. UK: Cambridge University Press.
- Morley, H. *Chronicle of The Cid*. Ísp. Ter: Robert Southey.
<http://www.gutenberg.org/cache/epub/8491/pg8491-images.html>. 24.12.2014.
- Mortimer, I. (2009). *The Time Traveller's Guide To Medieval England: A Handbook For Visitors To The Fourteenth Century*. London: Vintage.
- Mulchahey, M.M. (2009). "Surgery At Bologna (1405)". *Translated From Latin. Medieval Italy*. Ed: Katherine L. Jansen, Joanna Drell Ve Frances Andrews. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press. ss. 333-334.
- Neil, C (2006). *From Constantine To Charlemagne: An Archaeology of Italy AD 300–800*. England: Ashgate Publishing.
- Nicholson, H. (1990). "Jacquemart Gielée's Renart Le Nouvel: The Image of Military Orders On The Eve of The Loss of Acre (1291)". *Monastic Studies 1: The Continuity of Tradition*. Judith Loades (Ed.). ss. 182-189.
- Niermeyer, J.F. (1976). *Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Lexique Latin Medieval-Français/Anglais A Medieval Latin-French/English Dictionary*. Fasciculus 1. Leiden: E.J. Brill.
- Nuland, S. B. (1988). *Doctors: The Biography of Medicine*. New York: Knopf.
- Nunn, J.F. (2002). *Ancient Egyptian medicine*. Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- Nutton, V. (1995). "Medicine In Medieval Western Europe, 1000-1500", *The Western Medical Tradition: 800 BC To AD 1800*. Yaz: Lawrence I. Conrad, Michael Neve, Vivian Nutton, Roy Porter And Adrew Wear. New York: Cambridge University Press, ss. 139-206.
- O'boyle, C. (1998), *The Art of Medicine Medical Teaching At The University of Paris 1250-1400*, Leiden: Koninklijke Brill NV.

- Ordronaux, J. (1871). *Code of Health of The School of Salernum. Regimen Sanitatis Salernitanum*. Translated Into English Version With An Introduction. Notes And Appendix By John Ordronaux. Philadelphia.
- Otto, M. (1908). "Constance". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 4. New York: Robert Appleton Company. ss. 286-288.
- Otto, M. (1910). "St. Heribert". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 7. New York: Robert Appleton Company. s. 264.
- Öger, A.; Gönel, T. (2011). "Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri", *Türkish Studies*. Cilt 6/4. ss. 233-248.
- Özen, Ş. (2005). "İslâm Hukukuna Göre Yanlış Tedavide Sorumluluk". 38. *Uluslar Arası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı 1-6 Eylül 2002*. Cilt II. Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları. S. 737-753.
- Özmkas, Y. (Ekim 1993). "Bergamalı Galenus". *Bilim Ve Teknik Dergisi*. Sayı 311. ss. 768-769.
- Öztürk, L. (2006). *İslâm Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Page, E. (1907). "The University of Bologna". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 2. New York: Robert Appleton Company. ss. 641-643.
- Packard, F. R. (1920). *The School of Salernum*. Eng. Vers. Sir John Harington. New York: Paul B. Hoeber.
- Paetow, L.J. (1910). *The Arts Course at Medieval Universities With Special Reference to Grammar and Rhetoric*. Illinois: Champaign.
- Page, W. (1974). 'Hospitals: Scarborough - Yarm'. In A History of The County of York: Cilt 3. Ed: William Page. London. ss. 330-336. <http://www.british-history.ac.uk/vch/yorks/vol3/>. 29.12.2014.
- Page, W. (1905). *The Victoria History of The County of Buckingham*. Cilt I. James Street: Haymarket.
- Page, W. (1907). *A History of The County of Oxford*. Cilt 2. Victoria County History.
- Page, W. (1909). *A History of The London*. Cilt 1. London Within The Bars: Westminster And Southwark. ss. 530-535, <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=35374> Date Accessed: 25 November 2014.
- Page, W. (1909). 'Hospitals: St Bartholomew'. In A History of The County of London. Cilt 1. London Within The Bars. Westminster And Southwark. Ed: William Page. London.

- ss. 520-525 <http://www.british-history.ac.uk/vch/london/vol1/pp520-525> [Accessed 19 January 2015].
- Page, W. (1912). "Winchester: The Hospital of St Cross". A History of The County of Hampshire": Cilt 5 (1912). ss. 59-69.
- Page, W. (1912). "Winchester: The Hospital of St Cross". A History of The County of Hampshire": Cilt 5. ss. 542-546.
- Page, W. (1926). 'Hospitals: Hospitals In And Around Canterbury'. In A History of The County of Kent: Cilt 2. Ed: William Page. London. ss. 209-216 <http://www.british-history.ac.uk/vch/kent/vol2/pp209-216> [Accessed 25 December 2014].
- Page, W. (1926). 'Hospitals: Hospitals In And Around Canterbury'. In *A History of The County of Kent*. Cilt 2. Ed. William Page. London. ss. 209-216 <http://www.british-history.ac.uk/vch/kent/vol2/pp209-216> [Accessed 18 January 2015].
- Page, W. (1926). 'Hospitals: Hospitals In And Around Canterbury'. In *A History of The County of Kent*. Cilt 2. Ed: William Page. London. ss. 209-216 <http://www.british-history.ac.uk/vch/kent/vol2/pp209-216> [Accessed 18 January 2015].
- Page, W. (1971). 'Hospitals: St Julian By St Albans'. In *A History of The County of Hertford*. Cilt 4. Ed: William Page. London. ss. 464-467 <http://www.british-history.ac.uk/vch/herts/vol4/pp464-467> [Accessed 18 January 2015].
- Page, W. (1973). 'Hospitals: Holy Trinity. Arundel'. In *A History of The County of Sussex*. Cilt 2. Ed: William Page. London. ss. 97-98 <http://www.british-history.ac.uk/vch/sussex/vol2/pp97-98> [Accessed 16 January 2015].
- Page, W. (2005). *Medieval Science. Technology. And Medicine An Encyclopedia*. Ed: Thomas Glick.-Steven J. Livesey-Faith Wallis. New York: Taylor & Francis Group. s. 467.
- Page, W. (1907), 'Hospitals: Donnington'. In *A History of The County of Berkshire*. Cilt 2. Ed. P H Ditchfield And William Page. London. ss. 93-94 <http://www.british-history.ac.uk/vch/berks/vol2/pp93-94> [Accessed 16 January 2015].
- Palalı, M. Z. (1993), "Cüzzam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 8. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. S. 150-152.
- Parchment, B. (1184). ACB Cartes Reials. 52-2.
- Park, K. (1985), *Doctors And Medicine In Early Renaissance Florence*, New Jersey: Princeton University Press, ss. 245-248.

- Parker, S.A. (1911). "St. Oswald". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 11. New York: Robert Appleton Company. s. 348.
- Parry, A.W. (1920), *Education in England in the Middle Ages*. London: W.B. Clive.
- Pearn, J. (2013): "Bernard De Gordon (Fl. 1270-1330) Medieval Physician And Teacher." *Journal of Medical Biography*. Cilt. 21. ss. 8-11.
- Pena, A.C. (2002). *Assistència I Hospitalitat A L'edar Mitjana. L'arquitectura Dels Hospital Catalans: Del Gòtic Al Primer Renaixement*. Cilt I. Universitat De Barcelona Facultat De Geografia I Història Departament d'Història De l'Art.
- Peters, S.T. (2005). *The Black Death*. China: Marshall Cavendish.
- Picardi, N. (2010). "Birth In Rome of The First Hospital In The History of Europe. Further Development of The Roma's Hospitals". *Ann. Ital. Chir.* Cilt 81. S. 329-335.
- Power, S.D. (1923). *A Short History of St. Bartholomew's Hospital 1123-1923*. London: Printed For The Hospital.
- Prioreschi, P (2001). *A History of Medicine: Byzantine And Islamic Medicine*. Cilt IV. Omaha. Nebraska: Horatius Press.
- Prioreschi, P. (2003). *A History of Medicine: Medieval Medicine*. Cilt 5. Omaha. Nebraska: Horatius Press.
- Pugh, R.B.; Crittall, E. (1956): 'Hospitals: St Nicholas. Salisbury'. In *A History of The County of Wiltshire*: Cilt 3. Ed.: R B Pugh ve Elizabeth Crittall. London. ss. 343-356 <http://www.british-history.ac.uk/vch/wilts/vol3/pp343-356>. 28.12.2014.
- R.B. (1980). *The Rule of St. Benedict*. Ed: Timothy Fry (Collegeville. Minn.. 1981).
- Rait, R.S. (1912). *Life in the Medieval University*. Cambridge: Cambridge Univesity Press.
- Ramankutty, N., Vd.. (2006). "Global Land-Cover Change: Recent Progress. Remaining Challenges". *Land-Use And Land-Cover Change: Local Processes And Global Impacts*. Eric. Ed: F. Lambin. German. ss. 9-40.
- Ratzinger, G. (1884). *Gesch der Kirchlichen Armenpflege*. Freiburg im Breisgau: Herder.
- Uhlhorn, G. (1882). *Die Christliche Liebesthätigkeit*. Stuttgart: D. Gundert.
- Rebollo, R. A. (2010), "The Paduan School of Medicine: Medicine And Philosophy In The Modern Era", *Historia, Ciencias, Saude-Manguinhos*, Rio De Janeiro, V. 17, N.. 2, Apr-June 2010, ss. 307-332.
- Risse, G.B. (1999). *Mending Bodies. Savingsouls: A History of Hospitals*. Oxford: Oxford University Press.

- Roberts, F.T. (1902). "Gout". *Quain's Dictionary of Medicine*. Ed: H. Montaque Murray. London: Longmans. ss. 596-608.
- Roberts, H.; Godfrey, W.H. (1951). 'St Thomas' Hospital', *In Survey of London: Volume 23*, Lambeth: South Bank And Vauxhall, Ed. Howard Roberts And Walter H. Godfrey. London. ss. 79-80.
- Roberts, J. M. (2010). *Avrupa Tarihi*. Çev: Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılâp Yay.
- Robinson, C.H. "Rimbert: Life of Anskar. The Apostle of The North. 801-865". Fordham University Medieval Sourcebook. <http://www.fordham.edu/halsall/basis/anskar.asp>. 25.10.2014.
- Rompel, J. (1912). "Arnaldus Villanovanus". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 15. New York: Robert Appleton Company. ss. 429-430.
- Romuald of Salerno, (1998). *Chronicon, The History of Thetyrants of Sicily*. Ter: G. Loud-Thomas Wiedemann. Manchester.
- Rosen, G. (1993). *A History of Public Health*. New York: The Johns Hopkins University Press.
- Rousselet, P. A. (1888). *Notes Sur Lancien Hotel-Dieu De Paris*, Paris: Progres Medical.
- Rudge, F.M. (1910). "Hospitallers". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 7. New York: Robert Appleton Company. ss. 476-477.
- Russ, J. (2011). *Avrupa Düşüncesinin Serüveni Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*. Ankara: Doğu Batı Yay.
- Salihov, A. (2007). "Başkurt Şamanlarının Tedavi Usulleri". *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*. Yay. Haz: Ülkü Çelik Şavk. Yunus Koç. Fatma Türkyılmaz. Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. ss. 83-88.
- Salisbury, J. E. (2001). *Encyclopedia of Women In The Ancient World*. California: ABC-CLIO.
- Sarıçam, İ, Erşahin, S (2013). *İslam Medeniyet Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sarti, M. (1769). *De Claris Archigymnasii Bononiensis Professoribus A Saeculo XI. Usque Ad Saeculum XIV*. Bologna: Superiorum Auctoritate.
- Schaff, P (1997). *History of The Christian Church*. Cilt III: Nicene And Post-Nicene Christianity. A.D. 311-600. Grand Rapids.

- Schalick, W.O. (2005). "Lanfranco of Milan." *Medieval Science, Technology And Medicine An Encyclopedia*. Ed: Thomas Glick, Steven J. Livesey And Faith Wallis. New York: Routledge, ss. 304-305.
- Schamitt, J.C. (2010). *The Conversion of Herman The Jew*. University of Pennsylvania Press.
- Schmid, U. (1912). "St. Ulrich". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 15. New York: Robert Appleton Company. s. 123.
- Schroeder, H.J. (1937). *Disciplinary Decrees of The General Councils*. London: B. Herder Book Co.
- Schroeder, H.J., O.P. (1937). *Disciplinary Decrees of The General Councils Text*. Translation And Commentary. London: B. Herder Book Co.
- Second Lateran Council (1139) <http://www.ewtn.com/library/councils/latran2.htm>
- Senfelder, L. (1911). "History of Medicine". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 10. New York: Robert Appleton Company. ss. 122-142.
- Serdar, M. (2012). "Türk-İslam Düşünce Tarihinde Yeni Aristoteledçilik ve Yeni Platonculuk". *Uluslararası Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu 28-31 Nisan 2011*. Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları. 351-366.
- Serjeantson, R.M., Adkins, W.R.D. (1906). 'Hospitals: St James & St John. Brackley'. *A History of The County of Northampton: Cilt 2*.
- Sezgin, F. (2008). *İslâm'da Bilim Ve Teknik*. Cilt. IV. Çev: Abdurrahman Aliy-Eckhard Neubauer. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Shepherd, K.R. (1995). "Badajoz". *International Dictionary of Historic Places*. Ed: Trudy Ring. Cilt 3. London: Fitzroy Dearborn Publishers. ss. 72-74.
- Sheppard, F.H.W. (1957). 'The Priory of St. Mary Spital', *In Survey of London*. Cilt 27. *Spitalfields And Mile End New Town*. Ed. F. H. W. Sheppard. London., 1957. ss. 21-23
- Silverman, B.C. (Spring 2002). "Monastic Medicine: A Unique Dualism Between Natural Science And Spiritual Healing". *HURJ*. S. 1. (www.jhu.edu/hurj). s. 12.
- Siraisi, N. G. (1990). *Medieval & Early Renaissance Medicine*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Slavicek, L.C. (2008). *Great Historic Disasters The Black Death*. USA: Infobase Publishing.
- Smith, L.M. (1920). *The Early History of The Monastery of Cluny*. London: Oxford University Press.

- “St. Thomas’s Hospital-Aconcise History. Gkt Gazete.
<http://www.gktgazette.com/2002/feb/features.asp>. 22.11.2014.
- St. Bartholomew Hospital, (1929). *The Hospital Of Bartholomew. Rocester Kent*.
- St. Runciman, (1987). *Haçlı Seferleri Tarihi*, Ter: Fikret Işıltan, Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, S. (2012). *Normanlar Döneminde Sicilya Adası*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi. Elazığ.
- Şahin, S. (2015). “Ortaçağ Avrupa’sının Tıp Merkezi: Salerno Tıp Okulu”. *Turkish Studies*. Cilt 10. S. 5. ss.
- Şeşen, R. (1994). “Dâviyye Ve İsbîtâriyye”. *D.İ.A.*, Cilt 9. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları. ss. 19-21.
- Talbot, C.T. (1970). “Medical Education İn The Middle Ages”. *The History of Medical Education*. Ed: C.D. O’Malley. London: University of California Press. ss. 73-89.
- Tanzi, C. (?) *Notizie Economico-Statistiche Sulla Beneficenza E Sull’Ordinamento Dell’Ospedale Maggiore Di Milano*. Tipografial. P.
- Temkin, O. (1962). "Byzantine Medicine: Tradition And Empiricism". *Dumbarton Oaks Papers*. S.16:97. ss. 115.
- Tez, Z. (2010). *Tıbbın Gizemli Tarihi*. İstanbul: Hayykitap.
- The Priory And Hospital of St Mary of Bethlehem.
http://www.pastscape.org/hob.aspx?hob_id=404768. 09.12.2014.
- Thornbury, W. (1878). 'St Bartholomew's Hospital'. *İn Old And New London*: Cilt 2 (London. 1878). ss. 359-363.
- Thurston, H. (1912). “St. Thomas Becket”. *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 14. New York: Robert Appleton Company. ss. 676-678.
- Tillott, P.M. (1961), *A Hisyory of The Country of York: The City of York*. Yorkshire: Victoria Country History.
- Timbs, J. (1867). *Curiosities of London*. London: Longman. Green. Reader And Dyer.
- Torrignano De Torrigiani, P. (1498). *Plusquam Commentum İn Microtegni Galeni: Quaestio De Hypostasi*. Yay. Ottaviano Scoto. Venedik.
- Totaro, R. (2008). “Black Death And Late Medieval Christianity”. *Encyclopedia of Pestilence Pandemics. And Plagues*. Cilt I. Ed: Joseph P. Byrne. London: Greenwood. S. 64.

- Tovey, D'B. (1738). *Anglica Judaica: or The History And Antiquities of The Jews In England*. Oxford.
- Trautman, J. R., (September 1984). "A Brief History of Hansen's Disease". *Bulletin of The New York Academy of Medicine*. Cilt. 60. No: 7. ss. 689-695.
- Tsoucalas, G., Karamanou, M., Androustos, G. (2011). "The Eminent Italian Scholar Pietro d'Abano (1250-1315) And His Contribution In Anatomy". *Italian Journal Of Anatomy And Embryology (IJAE)*. Cilt. 116. N. 1. ss. 52-55.
- Turner, W. (1911). "Michael Scotus". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt 10. New York: Robert Appleton Company. s. 275.
- Ural, Ş. (2009). *Bilim Tarihi*. İstanbul: Çantay Yay.
- Utterback, K. T. (2001). "Review: Charty And Welfare: Hospitals And The Poor In Medieval Catalonia By James William Brodman". *Medieval Academy of America*. ss. 690-692.
- Ülgen, P (2011). "Manastır Kurumlarının Ortaçağ Avrupa Tarihindeki Önemi". *I. Uluslararası Nevşehir Tarih Ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*. Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları. ss. 315-350.
- Varlık, N. (2011). "Tâûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 40. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. ss. 175-177.
- Ventura, I. (2005). "Cecco D'ascoli." *Medieval Science, Technology And Medicine An Encyclopedia*. Ed: Thomas Glick, Steven J. Livesey Ve Faith Wallis. New York: Routledge. ss. 122-124.
- Vigie, M. (1890). *Cartulaire De L'Universite De Montpellier Publie Sous Les Auspices Du Conseil General Des Facultes De Montpellier (1181-1400)*. Baş: M. A. Vigie. Montpellier: Imprime Par La Maison Ricard Freres.
- Vries, A. (2007). *Flanders: A Cultural History* New York: Oxford University Press.
- Wallis, F. (2010). *Medieval Medicine A Reader*. New York: University of Toronto Press.
- Walsh, J.J (2013). *Medieval Medicine*. Digi-Media-Apps.
- Walsh, J.J. (1910). "Hospitals". *The Catholic Encyclopedia*. Cilt. 7. New York: Robert Appleton Company. ss. 480-488.
- Walsh, J.J. (1910). *Old-Time Makers of Medicine*. New York: Fordham University Press.
- Walsh, J.J. (1920). *Medieval Medicine*. London: A. & C. Black. Ltd.
- Warren, Z. (1828). *Short Historical Sketch of The Town of Dover And Its Neighborhood*. Dover: The Six Edition.

- Webb, E.A. (1921). 'The Hospital'. *In The Records of St. Bartholomew's Priory And St. Bartholomew The Great*. West Smithfield: Cilt 1. Oxford. ss. 76-92
<http://www.british-history.ac.uk/st-barts-records/vol1/pp76-92> [Accessed 20 January 2015].
- White, W. (2007). *The Medieval Hospital And Medical Practise*. Ed: Barbara S. Bowers. Hampshire: Ashgate.
- Wickham, C. (2009). *The Inheritance of Rome*. Penguin Books. ss. 500-503.
- Willermus Tyrensis, (2009). *Haçlı Kroniği (1143-1163)*, Yay. Haz: Ergin Ayan, Ankara: Karadeniz Dergisi Yayınlar No: 02.
- Williams, H.S. (1904). *A History of Science*. Cilt. 2. New York: Harper& Brothers.
- Wiseman, N. (2005). *Introduction To Chinese Medicine*. Chang Gung University.
- Woodhouse, F.C. (1879). *The Military Religious Orders of The Middle Agesç The Hospitallers, The Templars, The Teutonic Knights And Others*. New York: Pott, Young And Co.
- Woods, W. K. (2007). *Making Renaissance Art*. London: Yale University Press.
- Wordworth, CHR. (1902). *The Fifteenth Century Cartulary of St. Nicholas' Hospital. Salisbury With Other Records*. Salisbury: Brown & CO.
- Wray, S.K. (2009). *Communities And Crisis –Bologna During The Black Death-*. Leiden: Koninklijke Brill.
- Wray, S.K. <http://chnm.gmu.edu/cyh/primary-sources/184..> 31.05.2015.
- Wright, J.R. "The Sarum Use". *Historiographer of The Episcopal Church*.
<http://anglicanhistory.org/essays/wright/sarum.pdf>. 09.07.2014.
- Ziegler, J. (1998). *Medicine And Religion C. 1300 –The Case of Arnau De Vilanova-*. Oxford: Clarendon Press.
- Zimmerman, L.M., Veith, I. (1993). *Great Ideas In The History of Surgery*. California: Norman Publishing.

ÖZGEÇMİŞ

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Murat SERDAR

Doğum Yeri ve Tarihi : Akçaabat / 1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (2001-2005).

Yüksek Lisans Öğrenimi

1. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (2005-2009).
2. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı (2009-2011).

Doktora Eğitimi

1. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı (2011-2015).

Yabancı Dili: İngilizce, Latince

Bilimsel Faaliyetleri

Serdar, M. (2009). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferlerinde Trabzon Eyaletinde Güvenlik*. Karadeniz Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon.

Serdar, M. (2011). *Geç Ortaçağlarda Doğu Biliminin Batı'ya Yansıması*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat.

Serdar, M. (2015). *Geç Ortaçağlarda Batı Avrupa'da Hastaneler ve Tıp Eğitimi*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı. Basılmamış Doktora Tezi. Tokat.

- Serdar, M. (2011). “Türk-İslam Düşünce Tarihinde Yeni Aristoculuk ve Yeni Platonculuk”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Uluslararası Öğrenci Sempozyumu*. 28-30 Nisan 2011. Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları. ss. 351-365.
- Serdar, M. vd. (2009). “Savaşların Ekolojik Yıkımları”. *VIII. TMMOB Çevre Mühendisleri Kongresi*. TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Yayınları. ss. 521-526.
- Serdar, M. (2011). “Prof. Dr. Mehmet Münir Atalar ve Zile’ye Dair Çalışmaları.”. *Tarihi ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu 6-9 Ekim 2011*. Zile: Zile Belediyesi Yayınları. ss. 362-369.
- Serdar, M. (2014). “Akçaabat Kazası’nda Halk ve İdareciler Arasındaki Problemler-18. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferleri Örneği-“ *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu*. 26-28 Nisan 2013. Akçaabat: Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları. ss. 81-86.
- Serdar, M. (2014). “12. ve 13. Yüzyıllarda Tokat’ın Temel Özellikleri”, *Tarihi ve Kültürü ile Tokat Sempozyumu*, Basım Aşamasında.
- Serdar, M. (2014). “Ortaçağ Avrupa’sında Tanrının Laneti-Cüzzam ve Cüzzam Evleri-“, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. C. 9. S. 2. Tokat. ss. 100-110.
- SERDAR, M. (2015). “Ortaçağ’da Doğu Biliminin Batı’ya Yansıması”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, S. 43. Ankara. ss. 113-136.

İş Deneyimi : Araştırma Görevlisi (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü)

İletişim :

E-Posta Adresi : murat.serdar@gop.edu.tr --- mserdar61@live.com